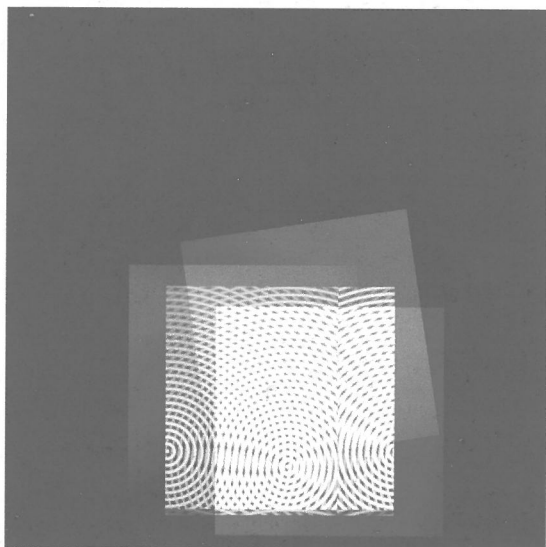

Петар Милосављевић

систем српске књижевности

Требник

Петар Милосављевић ИЗАБРАНА ДЕЛА

Прво коло

Методологија проучавања књижевности

Логос и парадигма

Српски филолошки програм

Систем српске књижевности

Срби и њихов језик

Друго коло

Увод у србистику

Други ток српске књижевности

Поетика Мојчила Настасијевића

Триптих о Лази Костићу

Реч и корелатив

Треће коло

Теорија белетристике

Теорија књижевности

Теоријска мисао о књижевности

Књижевнотеоријска мисао у Срба

Теоријски проблеми

Четврто коло

Традиција и авангардизам

Наратолошка истраживања

Блокада (песме)

Драме

Нови Сад на ватри (роман)

Петар Милосављевић

СИСТЕМ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Петар Милосављевић

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Приредили

Слободан Костић

Вера Милосављевић

Прво коло

Методологија проучавања књижевности

Парадигма и логос

Српски филолошки програм

Систем српске књижевности

Срби и њихов језик

Петар Милосављевић

СИСТЕМ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Требник —
Београд 1999.

2000

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i>	9
<i>Део први</i>	
ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	
Предлог за едицију "Историје српске књижевности"	33
К њ и г а п р в а	
Историје српске књижевности	37
К њ и г а д р у г а	
П.Ј. Шафарик о српској књижевности	60
К њ и г а т р е ћ а	
А.Н. Пипин и историјско становиште	86
К њ и г а ч е т в р т а	
"Историја српске књижевности" Стојана Новаковића	103
К њ и г а п е т а	
Јагић о српским темама	124
К њ и г а ш е с т а	
"Дубровачка књижевност" дум Ивана Стојановића	153
К њ и г а с е д м а	
"Историја српске и хрватске књижевности" Андре Гавриловића	179
К њ и г а о с м а	
Књижевнотеоријска мисао Тихомира Остојића	195
К њ и г а д е в е т а	
Књижевнотеоријска мисао Павла Поповића	210
К њ и г а д е с е т а	
Скерлићеве историје српске књижевности	229

<i>Део други</i>	
АНТОЛОГИЈА ОСАМ ВЕКОВА	
СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ У ОСАМ КЊИГА	
Антологије српске поезије	245
К њ и г а п р в а	
Стара српска поезија	252
К њ и г а д р у г а	
Лирска народна поезија	256
К њ и г а т р е ћ а	
Епска народна поезија	272
К њ и г а ч е т в р т а	
Средње доба у српској књижевности	283
К њ и г а п е т а	
Поезија српског романтизма	295
К њ и г а ш е с т а	
Поезија српске модерне	304
К њ и г а с е д м а	
Доба модернизма у српској поезији	314
К њ и г а о с м а	
Доба постмодернизма у српској поезији	324
 <i>Поговор</i>	
Преокрет је ипак могућ	339
Наведена литература	347
Регистар имена	357
О овој књизи	366
Приштински триптих	367

ПРЕДГОВОР

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО СИСТЕМ

1.

Књижевност као систем. Овако се зове књига америчког књижевног теоретичара Клаудија Гиљена коју је Нолит објавио пре десетак година. У њој се показује како књижевност егзистира као систем: као систем жанрова, систем ставова, систем вредности, систем међусобно повезаних књижевности. Такво виђење је један је од израза структуралистичке мисли која је почела са де Сосировим схватањем језика као система знакова. У духу те оријентације свака књижевна чињеница се може замислити као функционални део неког књижевног система. Свако књижевно дело, на пример, егзистира у неком систему: у систему жанрова, или у систему стилских оријентација. Националне књижевности су делови књижевности као целине; и оне теже да функционишу као системи (жанрова, стилова, вредности).

Основна претпоставка за постојање система националне књижевности јесте свест о њеном корпусу и о унутрашњем поретку унутар тога корпуса. Корпус националне књижевности мења се самим тим што непрестано бива обогаћиван новим делима. Појава нових вредности, уношење нових спознаја о старим вредностима, такође, стално нарушавају унутрашњи поредак система националне књижевности. Али ипак има нешто што тај поредак чини релативно стабилним. То је традиција; она регулише уклапање старог и новог, променљивог и непроменљивог (како је, с правом, тврдио Елиот).

За многе националне књижевности можемо да кажемо да постоје као стабилни системи. Такви системи су карактеристични

за све велике литературе (руска, француска, немачка итд), али и за неке од малих (на пр. словеначка). Корпус и унутрашњи поредак у таквим системима регулисан је постојаном традицијом.

Српска књижевност, у представама које су о њој постојале током последња два века, не постоји као стабилан систем. То је систем који је више пута грађен и разграђиван. Његову нестабилност проузроковале су чињенице политичке историје као што су стварање и распад Југославије. У ситуацији смо да опет систем српске књижевности треба изнова успостављати. Тај задатак није лак и није без ризика. Зато га јавно треба размотрити.

2.

Срби су до сада неколико пута установљавали систем своје књижевности. Двапут је то учињено изразитије и потпуније. Први пут је то било око средине 19. века, други пут је то било почетком 20. века.

У стварању првог система српске књижевности битну улогу су одиграла два човека: Вук Караџић и Павел Јозеф Шафарик.

Вук Караџић се превасходно бавио српским народним стваралаштвом. Под насловом *Српске народне песме*, *Српске народне приповетке*, *Српске народне пословице*, он је сакупио и издао огромно усмено благо на српском језику. Тиме је бар одредио корпус српске народне књижевности. Али је он исто тако обавио и други део посла: унео је ред у тај корпус. Учинио је то тако што је укупно стваралаштво, општом или својом специфичном терминологијом, делио на жанрове, а ове опет на поджанрове. И приповетке и песме је, на пример, делио на мушке и женске, а мушке приповетке је делио на дуге и кратке, озбиљне и шаљиве. Вукова специфична терминологија, међутим, лако се може превести на интернационалну. Изразом мушке народне песме он је означавао оно што се назива епским песмама, а изразом женске, оно што се назива лирским; исто тако је изразом женске приповетке означавао оно што се иначе зове бајке. Генолошки ред, који је он унео у свој систем, сем терминологије, не доноси нешто специфично.

Жанровски поредак у свакој националној књижевности (бар у европоцентричном кругу) по правилу је део интернационалног жанровског система.

Већа мера специфичности у систему националне књижевности зато се у већој мери јавља код уношења реда у дијахроној линији. Вук је и такав ред унео, али само у области епских песама. Према времену о којем се у тим песмама говори, он их је поделио на оне које певају о старим, на оне које певају о средњим, и на оне које певају о новим временима. То је све учинио двадесетих година када је издао своје чувене збирке српских народних јуначких песама.

Нешто слично учинио и Шафарик у области српске писане књижевности. Он је у својој *Историји словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826) већ јасно успоставио корпус српске књижевности у систему других словенских књижевности. Основни критериј на основу којег је то учинио био је, као и у свим другим случајевима, језик. Међу словенским језицима он је српски језик видео у групи југоисточних језика, заједно са руским, словеначким, и хрватским језиком. Шафарик је српски језик изједначавао са штокавским наречјем. Он је чакавско наречје сматрао делом штокавског, и у њему је налазио елементе који га повезују са кајкавским наречјем које је, по њему, представљало хрватски језик. Ослођен на већ установљену традицију претходних слависта, Шафарик је по писму којим је писана, а преваходно по вери њених аутора, укупну српску књижевност делио на две гране: на књижевност Срба православца и књижевност Срба католика. Такође је ту књижевност, имплицитно, делио на усмену (народну) и писану, а у опису или представљању писане књижевности употребљавао је репертоар појмова који су у оно време били у употреби, без много специфичности. Такође ни у периодизацији није био много оригиналан: прихватао је поделу коју је пре њега извршио Добровски делећи српску књижевност на стару и нову. Исти основни систем српске књижевности Шафарик је потврдио и у посмртно објављеној тротомној *Историји јужнословенских књижевности* (1863-65) која је настала пре 1833. и у *Словенском народотпису* (1842).

Изградњи система српске књижевности опет је још једном, и то на битан начин допринео Вук Караџић. Учинио је то у значајној књижици *Писма Платону Атанацковићу* из 1845. Он је овде, своје опредељење за избор јужног наречја за српски књижевни језик поткрепљивао разлозима који, нешто парафразирани, овако гласе: а) највише нашег народа тим наречјем говори, б) већина наших народних песама је тим наречјем испевана, в) то наречје је најближе старом словенском језику, г) то наречје је најближе језику дубровачких писаца (1969:166). Тим разлозима (а они су наведени и у бечком *Књижевном договору*) на имплицитан начин је потврђен корпус српске књижевности.

Корпус српске књижевности, према Вуковим схватањима, састојао би се од ових делова: а) стара књижевност, б) народна књижевност, в) дубровачка књижевност, г) савремена књижевност. Избором наречја, Вук је бирао и главну традицију која окупља све делове српске књижевности.

Корпус српске књижевности, како га је видео Вук у поменутом тексту, али и у тексту *Срби сви и свуда*, могао би се, на други начин, и овако одредити.

а) Српској књижевности припадају дела настала на штокавском наречју и то од Срба сва три закона: грчкога, римскога и турскога. (Хрватским језиком Вук је, слично другим славистима, сматрао чакавско и кајкавско наречје). У томе је и његова делимична подударност и делимична неподударност са Шафариком. Његова граница према хрватском језику, односно хрватској књижевности је много јаснија. Вук је из корпуса српске књижевности искључио артефакте на чакавском и кајкавском.

б) Из његове представе српске књижевности као целине већ се назире њена традиција. У њену традицију улазе сви њени делови. А сви ти делови су, најприродније, повезани јужним наречјем.

в) Вукова систематизација српске књижевности подударна је са интернационалном жанровском класификацијом. А његова периодизација српске књижевности, начињена према епским песмама, подразумева постојање три периода: стари, средњи и нови.

3.

Следећи корак у изградњи система српске књижевности у 19. веку учинио је Јован Суботић. Суботић је био четрдесетих година један од најзначајнијих Вукових следбеника. Али је он био и један од великих поштовалаца Шафарикових. За време његовог уредниковања у Летопису Матице српске Шафарик је био често превођен. А Шафарик је имао разумевања за ставове Суботића: у својој рецензији високо је оценио његову *Српску* граматику (1847). Суботић је био, дакле, предодређен да следи двојицу најзначајнијих филолога који су се бавили српским темама, Вука и Шафарика, у изградњи система српске књижевности. Он је тај систем успоставио у два своја рада. Најпре је то учинио у тексту који се зове *Неке черте из повести српског књижества* (1847), а посебно у нешто проширеном издању тог текста у виду књиге на немачком језику која је објављена у Бечу 1850. под насловом *Einige Grunzüge der Geschichte serbischen Literatur*. Други пут је то учинио у хрестоматији прављеној за више разреде гимназија под насловом *Цветник српске словесности*, I, II (1853).

У уводном делу своје књижице на немачком, који је накнадно дописан, он је укупну српску књижевност поделио на три периода: стари, средњи и нови. То значи да је Вуков систем периодизирања народне књижевности пренео на уметничку. У завршном, такође новодописаном делу повести српске књижевности, он је и илирски покрет приказао као део српске књижевности. Троделна периодизација српске књижевности добиће касније подршку од Јагића и Стојана Новаковића и одржаће се, практично, до после другог светског рата.

Пуну операционализацију ове идеје Суботић је остварио у *Цветнику српске словесности*. Цветник је био, у ствари, читанка за више гимназије у Аустрији, издата у две обимне и лепо опремљене књиге. Та рана антологија је у пуној мери представљала потврду теоријског концепта из књижице на немачком језику. У предговору *Цветнику* Суботић каже:

И по овом развиту морамо србску литературу у три периода поделити, од којих ће први садржавати *стафу*, другиј дубровачку, трећиј нову литературу србску.

Првиј период почиње с крајем XIII. века, па траје до краја XVIII столећа (1189-1699).

Другиј период почиње с половином XV. века, па тече до половине XVIII. столећа (1450-1750).

Трећиј период почиње са XVIII. веком па траје и данас. (1853, I:6)

Основна карактеристика те Суботићеве периодизације јесте у томе што се његови периоди у одређеним временским раздобљима преплићу једни с другима, што нису јасно одсечени једни од других. Његови следбеници су га обично следили у томе што су српску (или хрватску) књижевност делили на три периода, али су међу њима правили јасне границе: до једног времена постоји један период, а за њим следи други итд.

У другој књизи своје *Аутобиографије*, Јован Суботић је оставио и важан запис како је дошло до *Цветника*:

Уређивање "Цветника Словесности" бацило ме је у све пространство наше књижевности, кроз цело време њено. Тешко да је ко дотле имао праву слику наше укупне књижевности.

За њену најстарију добу и слику мало је њих знало, а ти опет нису новија њена времена познавали.

Који су знали за дубровачко доба, нису старије наше књижевности познавали; а и новија им је била сакривена или оном страном, којом је живела код Србаља или оном, у којој се јављала у Славонији и Хрватској.

Ја сам први целу ту слику саставио, нацртао, и свету као једну целину представио, те им ударио прави темељ повесници наше књижевности на славенском југу.

Ова радња, морам признати, и мене је самога до правог опсега наше књижевности довела; и "Цветник Српске Словесности" могао сам ја само у Бечу написати, где су ми толике и такве библиотеке биле отворене, где сам се скоро са сваким делом, које ми је ваљало позивати, морао упознати. А то би ми било немогућно, да сам посао радио изван Беча, као што је и сваком другом немогућно. (1902:145-146)

Сви наведени Суботићеви искази могу се без резерве прихватити. Томе још само треба додати да је *Цветник* имао

двоструку функцију: представљао је и антологију (цветник), али и репрезентацију текстова српске књижевности намењен ученицима и уопште широкој публици. Он је *Цветником* само доградио и операционализовао систем српске књижевности.

У *Историји српске књижевности. Романтизам*, II Миодрага Поповића, у којој се посебно говори и о Јовану Суботићу, каже се да је *Цветник српске словесности* антологија српске и хрватске књижевности (1985, II:102). И многи данашњи филолози, попут професора Поповића, имају другачију слику о српској и о хрватској књижевности од оне коју је имао Суботић. Али, они ипак немају права да у Суботићево дело учитавају нешто друго од оног што оно стварно садржи. Суботић је у корпус српске словесности уносио само писце и дела који су, по ондашњим критеријима, пре свега његових главних претходника, Вука и Шафарика, тамо могли да се нађу. А то су писци који су писали на штокавском (и чакавском) наречју. Хрватска (тј. кајкавска) литература је, управо за те филологе, имала маргиналан значај. У хрестоматији има и писаца које би данас неки филолози с разлогом убројали у бугарске. Па ипак, она се не би могла назвати хрестоматијом српске и бугарске књижевности.

По моделу најближем Суботићевом *Цветнику* прављена је *Историја српске књижевности* Стојана Новаковића (1867, друго прерађено издање 1871). И за ту књигу неки аутори: Радмилко Димитријевић (1966:105), Миодраг Поповић (1985, II:355), Васа Милинчевић (1971:776), Јован Деретић (1983:9) кажу да је историја српске и хрватске књижевности. Код Новаковићеве књиге се, међутим, у самом тексту јасно види да она има исте оне три целине које је имао у виду и Шафарик: тј. књижевност Срба православца, књижевност Срба католика и књижевност Хрвата. Удео књижевности Хрвата дат је, при том, само као део контекста српске књижевности. Суботићев *Цветник*, и Новаковићева *Историја*, своју слику (а то значи систем) српске књижевности као целине заснивају на основама сазнања неколико генерација слависта.

4.

Следећи систем српске књижевности утемељио је средином шездесетих година 19. века Ватрослав Јагић у енциклопедијској одредници под називом *Југословени* (Jihoslovane). Ту одредницу је аутор писао по наруџбини за публикацију “Научни словник” (Праг 1865). Израз Југословени овога пута нема садашње значење; њиме је Јагић означавао Хрвато-Србе (његов израз).

Хрвати и Срби су за Јагића један народ, односно два блиска народа које је повјест раздвојила. Хрвати и Срби имају један језик и једну књижевност. Њихов језик састоји се од три наречја: штокавског, чакавског и кајкавског. Њихова књижевност, такође, је настала на три наречја: штокавском, чакавском и кајкавском.

У приказу југословенске књижевности, тј. књижевности Хрвато-Срба, Јагић уводи мноштво различитих жанрова, а у дијахроној перспективи укупну заједничку књижевност систематски приказује кроз три основна периода: први до XV века, други XV-XVIII и трећи од краја XVIII века. Та периодизација се не разликује од Суботићеве у принципу, али се разликује у детаљима: пре свега, разликује се у границама између периода, и у њиховом функционисању (Јагићеви периоди се не преклапају). У суштини исту ту периодизацију Јагић је још јасније образложио у *Уводу Хисторије књижевности народа хрватскога и српскога* (1867).

Није тешко увидети да је Јагић, у односу на Суботића, проширио корпус српске књижевности тиме што му је, поред штокавског (и чакавског), додао и књижевне творевине на кајкавском. Тим додатком, Јагић је мало корпус српске књижевности увећао, али је посве увећао право да се та новонастала заједничка целина може делити и на српски и на хрватски део. Он је, у својим текстовима, а поготово у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога*, која је објављена две година после текста *Југословени* наглашавао (не и пренаглашавао) разлике између хрватског и српског дела заједничке књижевности. Али је створио и могућност да се она принципијелно дели по линији раздвајања коју је, такође супротно Вуку и свим другим важнијим славистима, он увео: Срби и Хрвати се не разликују по језику, већ се разликују

по вери. Срби католици, то је по њему друго име за Хрвате, а Срби су, у том заједничком народу Хрвато-Срба, "припадници источне вјере". У *Хисторији* је Јагић већ јасније изнео став да су Срби и Хрвати два (блиска) народа који имају један језик и једну књиженост.

Предрасуда је да Стојан Новаковић и Јагић имају исте ставове о српској и хрватској књижевности. То се може видети у самим њиховим текстовима. И Новаковић заиста има став да су Срби и Хрвати два блиска народа који имају један језик, и заједничку књижевност, али структуру те заједничке књижевности Новаковић види сасвим другачије, тј. он је види у духу Шафарик-Вук-Суботић: то је књижевност Срба православца, Срба католика и Хрвата. Хрватски удео у тој књижевности је мали.

У другој половини 19. века, међутим, Јагић је постао један од водећих слависта у свету, тако да су његови ставови примани са респектом, поготово зато што су били саопштавани у примамљивој форми. Његови ставови превладали су и на Великој школи у Београду. Српска и хрватска књижевност, у курсевима Јована Бошковића и Светислава Вуловића, професора те школе, разматрани су као једна целина. У објављеним предавањима Јована Бошковића (1892, 1895) та књижевност се назива српска и хрватска и инсистира се на уделу оба народа у заједничкој књижевности. Али у њима никако није прихваћена и Јагићева подела народа (по којој су Срби православци а Хрвати католици) већ је уграђен стари став о Србима три вере као једном народу који, ето, има заједнички језик са Хрватима. Радмило Димитријевић, у својој дисертацији о Светиславу Вуловићу (1965) доказује да је Бошковићев текст само плагијат Вуловићевих предавања. За ову прилику, међутим, важно је да су обојица професора српске књижевности са краја прошлог века у Београду заступали став да Срби и Хрвати имају једну књижевност, и да су у стварању те заједничке књижевности учествовали и Срби православци, Срби католици и Хрвати. То, другим речима, значи да је у виђењима обојице професора корпус српске књижевности, очуван као целина, у обиму који су му одредили Суботић и Новаковић.

То се најбоље може видети по *Историји српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића, чије је прво издање објављено у четири танке књиге (1910-13) а друго у једном тому 1927. Она је доследно поштовала модел Јагића и Новаковића. И један и други истакнути филолог 19. века ипак су стремили ка заједништву Срба и Хрвата, односно ка југословенству. На темељима тих виђења и амбиција и устројена је прва југословенска држава.

5.

Могућност поделе заједничке књижевности на српски и хрватски део, коју је Јагић уградио у свој систем, операционализовао је на самом крају 19. века хрватски универзитетски професор Ђуро Шурмин у књизи која се зове *Повјест хрватске и српске књижевности* (1898). Он је задржао став да се српска и хрватска књижевност ствара на једном језику, али је изнео став да већ од једанаестог века српска и хрватска књижевност иду свака својим током. Према томе, оне се могу делити. Једино што се не може делити јесте народна књижевност. Она је Србима и Хрватима заједничка. У Шурминовој књизи се, на почетку, народна књижевност и приказује као заједничка. Затим се уметничка хрватска и уметничка српска књижевност приказују и механички одвојено. Хрватској је посвећено од 37. до 223. стране великог формата, српској књижевности је посвећено од 225. до 303. стране. Та књига је веома јасно показала смер прерасподеле заједничке српске и хрватске (српскохрватске) књижевности на верском принципу. Српска књижевност је у њој добила маргинални део.

Може се можда прихватити став да је природно што се хрватска књижевност у Загребу приказује у већем обиму од српске. Али је у Шурминовој књизи учињено и нешто што се тиче корпуса и једне и друге националне књижевности. Однос између те две књижевности промењен је применом различитих критеријума периодизирања. То значи: један систем периодизирања је примењен у случају српске, други у случају хрватске књижевности. За српску књижевност Шурмин је резервисао

двојну поделу, каква је постојала код Добровског и Шафарика, по којој се та књижевност дели на стару и нову. За хрватску је, међутим, резервисао тројну поделу коју су установили Вук и Суботић, а прихватио Јагић. Тако је, по Шурмину, хрватска књижевност имала три дела: стару књижевност, средњу књижевност и нову књижевност; српска је имала стару и нову књижевност.

Шурминова књига била је значајан догађај у историји филологије. Све историје хрватске књижевности, које убудуће буду правили Хрвати (Медини, Водник, Давид Богдановић, Прохаска, Јежић, Комбол итд.) поштоваће тај модел. Тај модел је проширио корпус хрватске књижевности; Србима је препустио остатак.

Такав модел налазио је себи оправдања у историјској стварности. Та стварност је крајем прошлог и у двадесетом веку била већ другачија од оне на почетку 19. века када су готово сви слависти, па и Вук с њима, сматрали да је хрватска књижевност кајкавска, а да је све остало (сем можда оне на чакавском) српско. Популација коју су Копитар, Шафарик и Вук називали Србима католицима (мада они себе радије Илирима, Дубровчанима, Славонцима, Босанцима називају) у међувремену се у већини кроатизирала (попримила је дакле хрватску националну свест). То је учињено уз помоћ два моћна чиниоца: католичке цркве и аустријске државне и школске управе. Хрвати који говоре штокавски – то више није била фикција илираца већ стварна чињеница. Али је крајем прошлог и почетком 20. века постало јасније да ни теза о томе да се Срби и Хрвати разликују само по вери није прихватљива. Сви католици који говоре штокавски (српски) нису се кроатизирали; напротив многи су стекли српску националну свест и то упркос веома неповољним чиниоцима. То се нарочито видело у Дубровнику. Међу дубровачком популацијом, крајем прошлог века (а она је углавном била католичка) било је отприлике половина оних који су се опредељивали као Хрвати и половина оних који су се опредељивали као Срби. То није нечија слободна процена већ резултат одмеравања политичких партија на локалним изборима. Један од највиђенијих грађана Дубровника, уредник часописа “Дубровник”, католички

свештеник дум Иван Стојановић, ватрено се залагао за своје српско опредељење. У опсежним делима *Дубровачка књижевност* (1900) и *Најновија повест Дубровника* (1903) показивао је да је у прошлости већина дубровачке популације била српска по пореклу, а да је дубровачка књижевност сложен феномен, али и да је по људи свакако више српска него хрватска.

У таквој ситуацији, на почетку века, конституисан је нов систем српске књижевности. Он је на различите начине садржан у синтетичким књигама готово свих тадашњих историчара. Поименце: у *Дубровачкој књижевности* Дум Ивана Стојановића, у *Историји српске књижевности* Јована Грчића (1903, 1906), у разним верзијама *Историје српске књижевности* Тихомира Остојића (1910, 1917, посмртно 1923) и Андре Гавриловића (1910-14, 1927). Најпотпуније и најизразитије, међутим, тај систем је успостављен у *Прегледу српске књижевности* (1909) Павла Поповића и *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914). У годинама пред први светски рат Поповић и Скерлић су професори српске књижевности на београдском Универзитету, уредници *Српског књижевног гласника*, виђени људи своје средине и до данас најзначајнији историчари српске књижевности. Они су, у духу традиције коју је имплицирао Вук а установио Стојан Новаковић, сматрали да српска књижевност има четири саставна дела: народну, стару, средњу и нову. Наставу из српске књижевности поделили су тако што је Скерлић предавао само нову, а Павле Поповић остала три дела.

У њиховој замисли корпуса српске књижевности присутна је већ дуга традиција од Вука и Шафарика до најновијих времена. То се нарочито види у уводним делима Скерлићеве *Српске књижевности* XVIII века и *Историје нове српске књижевности*. Он српску књижевност тамо схвата као део једне заједничке српско-хрватске књижевности. У тој заједничкој књижевности постоји један део који је несумњиво српски, један део који је несумњиво хрватски и један део који је заједнички, тј. српскохрватски. Несумњиво српски део је оно што је у прошлости називано књижевношћу Срба православца, а заједнички је оно што је у прошлости сматрано књижевношћу Срба католика, или локалним књижевностима српско-хрватскога језика. Ту се највише

мисли на средњу књижевност, а превасходно на дубровачку. Тај став је Павле Поповић у предговору другом издању свог *Прегледа српске књижевности* изразио ставом да је дубровачка књижевност бар исто толико српска колико и хрватска. У тој замисли сачуван је и корпус српске књижевности, очувана је традиција српске филологије у погледу односа према Србима католицима, признато је њихово постојање, али је призната и чињеница да и Хрвати говоре истим језиком као и Срби, а поштован је и више пута поновљен став најзначајнијег хрватског филолога свих времена, Ватрослава Јагића, пре свега о Дубровнику као заједничком наслеђу Срба и Хрвата.

6.

Убрзо пошто је на нов начин конституисан систем српске књижевности, избио је први светски рат. На концу тога рата Србија се утопила у новостворену југословенску државу. Павле Поповић, члан Југословенског одбора, дакле један од твораца те нове државе, још у току рата, објавио је књигу *Југословенска књижевност* (Кембриџ у Енглеској 1918). Он је у тој књизи дотадашњи систем српске књижевности растворио у систем југословенске књижевности. Његовом покушају да се изгради један шири систем, југословенски, следили су и други аутори, не само српски већ и припадници других народа који су деловали у духу југословенства. А они су деловали ипак тако да су настојали да ускладе односе међу вредностима које су у заједничку државу унели њени конститутивни народи: Срби, Хрвати и Словенци. Прва Југославија је, међутим, веома кратко трајала да би се тај систем могао усталиити.

За време те прве Југославије, један од најзначајнијих српских историчара, Станоје Станојевић, латио се великог подухвата и уз неколико главних сарадника и више других из целе земље сачинио је *Народну енциклопедију српско-хрватско-словеначку*. Та енциклопедија је била први шири покушај да се изгради систем знања о народу српско-хрватско-словеначком новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Станојевићева *Енци-*

клетедија, појавила се у четири тома у издању Библиографског института у Загребу (1929). Сам по себи тај податак не би био толико значајан да Загреб после тога није постао центар енциклопедистике. Одредницу о српскохрватској књижевности (као једној и недељивој) правио је у духу јагићевске традиције хрватски историчар књижевности Антун Барац.

Србима Други светски рат, сем разарања и уморстава, ништа није донео. Са Хрватима није био исти случај. За тему о којој се овде расправља важно да се укаже на два резултата: на лепо опремљену *Хрватску енциклопедију* (изашло је четири тома), и на две обимне и исто тако лепо опремљене историје хрватске књижевности: Славка Јежића (1944) и Миховила Комбола (1945). Све те публикације су прављене на високо професионалном нивоу и – са хрватске тачке гледишта. Квалификацију “хрватска тачка гледишта” не би требало схватити никако у пежоративном смислу. Сваки индивидуалитет, па и колективни, има право на своју тачку гледишта, која се у појединим моментима испољава. Тако се може говорити о енглеској, немачкој, кинеској, словеначкој тачки гледишта, па и о хрватској и о српској тачки гледишта. Нема битних разлика између Јежићеве, а тако и Комболове историје хрватске књижевности, у односу на корпус (и систем) хрватске књижевности који је грађен пре и после успостављања Независне Државе Хрватске. Њих, према томе, не може дисквалификовати сама чињеница што су се појавиле у незгодном историјском тренутку. Разлози за било какву дисквалификацију би отпали само да су се појавиле који месец, или коју годину касније.

Те чињенице показују да су Хрвати управо из рата изашли са системом енциклопедијских знања уређених са хрватске тачке гледишта, а такође и са две темељно рађене историје хрватске књижевности, које су, разуме се, писане са хрватске тачке гледишта. Ти резултати су се могли прећуткивати, али од правих научника, поготово Хрвата, нису се могли сакривати.

И престоница друге, Титове Југославије била је Београд. Али Београд је то био само номинално; стварна власт је била тамо где је био (самодржац) вођа револуције, а он је и физички и духовно био везан за простор ван номиналног центра државе.

Духовни центар Титове Југославије, међутим, ни номинално није био у Београду. Он је био тамо где је био изграђен Југославенски лексикографски завод, тј. у Загребу. Основни циљ тога Завода, приликом његовог оснивања, био је да изгради нов систем знања, примерен новоствореној стварности. Та знања, из свих области, морала су да буду усклађена, непротивречна. Она су унапред искључивала сукобе мишљења, разне личне и националне тачке гледишта. А то значи да су унапред давале преимућство њиховог организовања са једне тачке гледишта. Мада та тачка гледишта није била дефинисана, лако је схватити да је она била хрватска. А управо са те тачке гледишта и вршена је тотализација знања и информација. Ради остваривања својих циљева Завод је могао да ангажује практично целокупни релевантан потенцијал друге Југославије. А он је, природно, ангажовао оне снаге које су, у основи, биле сагласне, са доминантним центром. То је Центру омогућавало да стварно креира научну политику: да бира оријентације, да према њима бира кадрове: самим тиме имао је моћ да ствара садашњост и да модификује прошлост. Могао је у томе да рачуна на пуну сарадњу са чиниоцима тоталитарног система који је био устројен.

Нема енциклопедије без система, а систем знања и ставова доносио је и Лексикографски завод Југославије. Снаге које су поседовале моћ над тим системом, поседовале су ону стварну, стратешку моћ која ће се тицати будућности народа на просторима тадашње друге Југославије. Станојевић је правио систем који ће Југославију сачувати; Лексикографски завод је правио систем који ће је разорити. У књизи која се зове *Југославеска књижевност* (1954) Антун Барац је југословенску књижевност од почетка делио на три целине: на српску, хрватску и словеначку. У разграничењу српске и хрватске књижевности чинио је онако као што су то чинили и Јежић и Комбол, али и онако како су чинили Шурмин и Водник; практично је напустио властиту позицију из текста у Станојевићевој *Народној енциклопедији*.

7.

У областима које су за национални живот и национални опстанак релевантне, а то значи: језик, књижевност, историја, Срби су, иако најбројнији народ у другој Југославији, дошли у ситуацију да се уклапају у систем који им се намеће са стране. Они су имали некакву редакцију енциклопедије за Србију (а не за Србе у Југославији), али је централна редакција била у Загребу; према тој централној морале су се управљати подређене јој редакције. То другим речима значи да су се Срби нашли у колонијалном положају у односу на Хрвате. Разуме се: не сви Срби у односу на све Хрвате него је систем знања који су Срби могли да имају о себи и о другима зависио од система знања који је био инструктиран у Крлежином Лексикографском заводу. У складу са тим системом знања, уз све ограничене слободе, морале су деловати научне, образовне и издавачке институције. Срби су, подразумева се, могли да граде и властити систем знања, али је тај систем могао да опстане, или да добије место, једино ако је био у сагласности са системом свог духовног центра. А духовни центар је за свој систем бирао ауторитете међу Србима (као и међу другима), али их је исто тако и сам стварао.

Између српских и хрватских филолога пре стварања друге Југославије било је сагласности, али и спорних питања. У новој Југославији, Титовој, тежило се монолитности. Природно је што су у заједничком духовном центру, у *Енциклопедији Југославије*, сва спорна питања морала бити усаглашена. У области проучавања књижевности, нарочито што се тиче корпуса српске и корпуса хрватске књижевности, спорна питања су решавана тако што су прихватана становишта доминантног центра. Такво усаглашавање је имало и сасвим конкретне последице. Оно што је, на пример, Јежићевом књигом *Хрватска књижевност* било омеђено као корпус хрватске књижевности, то је, такорећи у длаку, потврдио и Лексикографски завод. Јежић је јавно био анатемисан, али су његова становишта уграђена у становишта Југославенског лексикографског завода, а преко њега, као “напредне” југословенске научне институције, преносила су се, што би Тито рекао, “одозго до доле”. У тоталитарном систему и све главне српске

институције су биле устројене тако да су свој рад морале подешавати према главном центру. Природно је, отуда, што су напуштале српску филолошку и историјску традицију, а прихватале, преко новоуспостављеног центра, хрватске критеријуме. Та преоријентација покривала се старим ауторитетима који су могли да се уклопе, или новоствореним ауторитетима који су морали да се уклапају.

Сви структуралисти говоре о моћи система да све елементе које обухвата тотализује или структурализује. Новосадски договор књижевника и филолога о заједничком језику израз је те моћи. Али то је и едиција *Српска књижевност у сто књига* Матице српске и Српске књижевне задруге. Резултат су такве тотализације и едиције *Српска књижевност у књижевној критици* и *Српска драма*. Прво издање публикације Матице српске *Југословенски књижевни лексикон* је исто тако једна конкретна реализација концепције Лексикографског завода; могла се комотно појавити као његово издање. По решењима, по виђењима српске историје, десетотомна едиција *Историја српског народа* само је елаборација кључних ставова који су о српској историји већ били успостављени у енциклопедијама Лексикографског завода. Српски историчари су били само реализатори једног система који им је наметнут ван њихове традиције и средине. Разлике између виђења српске историје могу се уочити ако се упореди та десетотомна *Историја српског народа* и *Историја Срба* Владимира Ђоровића која се појавила скоро после педесет година од ауторове смрти. Слично је било и са едицијом *Српска књижевна критика у 25 књига*: и у њој су сва кључна решења усаглашена са доминантним центром знања. Она је сасвим успела да прикрије како су наши преци видели своју књижевност. Чак је и врло добра телевизијска серија о Вуку Караџићу (1987), у погледу односа Вука и илираца, задовољила у потпуности критерије Лексикографског завода. Карактеристика је тотализације да се врши у свим сегментима. Сви сегменти духовног живота код Срба морали су се усагласити са системом који је наметао заједнички духовни и научни центар.

Тврдња да је Матица српска “центар српске духовности”, који се чуо више пута последњих година, не може се озбиљно прихватити. Главни Матичини филолошки потези после другог

светског рата (*Новосадски договор*, едисија *Српска књижевност у сто књига*, *Југословенски књижевни лексикон*), по својим основним решењима, показују да је Матица била само медијатор једног још значајнијег духовног центра, оног који може да симболизује Лексикографски завод Југославије у Загребу. Матица српска после Другог светског рата, кад су у њој победиле “напредне снаге”, деловала је у сагласности са тим центром, а не са српском духовном традицијом. Да је било другачије, Срби се не би нашли у ситуацији у којој јесу.

8.

Ако би се, с много аргумената, могло тврдити да је Загреб постао југословенски духовни центар на основу одлуке највише власти да се путем Лексикографског завода један такав центар оствари, нешто слично се не би могло тврдити и за загребачку филолошку школу. Она није наметана преко регионалних редакција; зрачила је на основу слободног неговања идеја. Загребачка филолошка школа представља резултат воље загребачке средине да се таква једна филолошка школа однегује.

Наизглед, ствари стоје овако: све националне или научне и културне средине у Југославији сигурно нису могле имати своје енциклопедије, јер је стварање Лексикографског завода била ствар државног режима. Али су у принципу све средине могле да имају своју филолошку школу.

Моја сазнања, на жалост, показују да је та могућност била само хипотетичка. Све институције у претходној Југославији, која је била тоталитарна држава, биле су под паском или у функцији тоталитарног система. А то практично значи ово: у томе тоталитарном систему могао је да има углед, име, положај, онај коме је то било омогућено. Срби су могли да имају плодну стваралачку делатност у доменама који се нису косили са системом Лексикографског завода: на пример, у музици, у балету, позоришту, или у поезији. Али они нису могли да имају развијену филологију, јер би јака филолошка грана код Срба морала да дође у сукоб са филолошким системом који је зрачио из Лексикографског завода.

Тако се и десило да Срби могли да имају нормално развијену белетристику или позоришну уметност, које се не морају стидети пред светом, али и неразвијену и инфериорну филолологију, односно историографију. Нису се, једноставно, могли развијати тамо где би се развој косио са самим владајућим системом. Лишена свога стварног центра, прекинувши везе са сопственом традицијом, а идејно везана за туђи центар, српска хуманистичка интелигенција није била припремљена за стање које је наступило са распадом Југославије. Јавно изрицану дијагнозу, по којој српска интелигенција није дорасла историјском тренутку, треба најозбиљније схватити. Она је била темељно припремана да се нађе у раскораку са виталним интересима свога народа.

9.

Систем српске књижевности који је Србима остао приликом распада Југославије није био ни близу заснован на истом корпусу какав је постојао приликом стварања Југославије.

Српска књижевност каква се указивала у том систему била је у великој мери редукована. Све што се раније сматрало заједничким са Хрватима или спорним, једнострано је одстрањивано из корпуса српске књижевности. Тако се тај корпус српске књижевности јављао у суженом и скраћеном обиму. Наставни планови на факултетима, који су донесени након распада Југославије, под именом српска књижевност приказивали су практично само нову српску књижевност. Из њих се није могло видети да ли и у којој мери Срби имају стару и народну књижевност. Књижевност ренесансе и барока на српском језику препуштена је Хрватима. Срби немају ренесансе – то се последњих деценија тврди на неким српским факултетима, у српским телевизијским емисијама итд.

Тако редуковани систем српске књижевности усклађен је са научним центром у Загребу који је као свој најглавнији резултат имао *Енциклопедију Југославије*. Систем српске књижевности, који је на тај начин успостављен, није се могао ослонити на српску филолошку традицију. Он је проистекао из виђења српске књижевности са туђе тачке гледишта и он зато представља туђу

истину о њој. На питање: зашто су то туђе виђење Срби прихватили и после распада Југославије, одговор је сасвим једноставан: највећи број стручњака за књижевност и језик, који су израсли у другој Југославији, формирао се у време кад се нека друга истина, на редован и легалан начин, у Југославији није ни могла заступати. Сем Скерлићеве *Историје нове српске књижевности*, стручњаци за књижевност у току редовних студија, по правилу, нису морали да знају ни о једној другој историји српске књижевности. Пуна информација о њима могла је само да донесе главобоље и наставницима и студентима. Због тога је српска филолошка традиција била осуђена на анатему и заборав. Она једноставно у главним српским институцијама није присутна или је присутна на искривљени начин.

Тако редукован систем српске књижевности, без ослоња у властитој филолошкој традицији, не може, ипак, дуго да опстане. Тек после распада Југославије показује се како је он био вештачки наметнут. Свако дубље, озбиљније и систематичније проучавање те књижевности може само да открије његову неприродност и неодрживост. Ништа природније од потребе да се вратимо изворима и коренима.

10.

Бавећи се дуго година књижевношћу, ја сам направио један систем њеног проучавања у оквиру моје најуже струке, у теорији књижевности. Две моје главне књиге у тој области покривају и два њена главна подручја: *Теорија белетристике* (1993) покрива теоријско проучавање лепе књижевности (лирика, епика, драма) а *Методологија проучавања књижевности* (1985) покрива онај њен део који се тиче самог проучавања књижевности, дакле критике, историје и теорије. У тим књигама су представљени и системи жанрова и системи периодизација. Хрестоматија *Теоријска мисао о књижевности* (1991) употпунила је тај систем практичним разврставањем једног вида светске књижевности који чине теоријски текстови.

Успостављање нарушеног система српске књижевности показао се као посебан проблем. Ја сам настојао да га решим кроз

две едиције које би, мада на ограничен начин, српску књижевност представиле као целовити систем. Те едиције су: *Историје српске књижевности* и *Антологија осам векова српске поезије у осам књига*.

Едиција *Историје српске књижевности* има за циљ да у најмање десет књига представи све најзначајније историје српске књижевности до Другог светског рата (са више других текстова у додатку тим историјама). Али она, исто тако, има задатак и да укаже на то како су на систем српске књижевности гледали истакнути историчари, домаћи и страни.

Едиција *Антологија осам векова српског песничтва у осам књига*, настоји да покаже две ствари: а) како би требало да изгледа систем српске књижевности, бар у поезији, усклађен са српском филолошком традицијом, б) како се тај систем на савремен начин може представити.

Ова књига садржи само предговоре појединим књигама и једне и друге едиције. Ти предговори не могу да замене целе едиције. Али они, окупљени на једном месту, могу да представе бар основне елементе система. Пошто овај систем српске књижевности треба да има последице и на образовни систем, на крају књиге, као *Поговор*, донесен је и текст под насловом *Преокрет је ипак могућ*, који се овим проблемом посебно бави.

У радовима које садржи ова књига, нарочито у њеном првом делу, није било могуће избећи понављања. Писани као поговори појединачних књига едиција *Историје српске књижевности*, ови радови полазе од исте основне литературе, баве се истим проблемима, теже да афирмишу исте ставове и идеје. Зато се у њима на више места понављају исте чињенице или наводи.

Д Е О П Р В И

ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПРЕДЛОГ ЗА ЕДИЦИЈУ “ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ”

“Физика је организовани скуп знања о природи; студент физике ће рећи да студира физику а не природу. Уметност се мора одвајати од проучавања уметности, односно од критике уметности.(...) Књижевност није предмет већ циљ проучавања”, каже Нортроп Фрај у уводном делу *Анатомије критике*.

Код нас се, супротно од таквог става, усталио обичај да треба само студирати књижевност а не упоредо с тим и прилоге проучавању књижевности. Ретко ћете наћи и професоре, а камоли студенте, који су читали Шафарика, Пипина, Јагића, Новаковића. На њих се ретко позивају и историчари књижевности. Отуда је и знање о историји српске књижевности недовољно утемељено, а свест о њеном опсегу, континуитетима и о проблемима њеног изучавања неразвијена је.

Едиција *Историје српске књижевности* требало би да те недостатке донекле отклони. Она у десет књига доноси најзначајније историје српске књижевности које су настале до Другог светског рата на српском, немачком, руском и француском језику. У додацима сваке од књига наћи ће се текстови који су за те књиге непосредно или посредно везани, до којих је по правилу тешко доћи, а који су за проучавање српске књижевности релевантни. Сврха је едиције да се у њој на српском језику објаве најважнија синтетичка дела и текстови о српској књижевности и најосновније информације од којих њено проучавање треба почети. Превођењем дела о српској књижевности Шафарика, Пипина, Куријера и Мурка на српски језик урадиће се, са великим закашњењем, један од важних послова за српску филологију.

КЊИГЕ:

1. Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности* (према издању *Geschichte der serbischen Literatur*, Праг 1865.)
Додатак: Лазар Бојић, *Памјатник мужем у славјаносербском књижеству славним* (1815)
П. Ј. Шафарик, Уводни део и трећи одељак књиге *Историја словенског језика и књижевности* (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Пешта 1826) који је посвећен историји језика и литературе Славосрба грчког обреда (191-225).
2. П. Ј. Шафарик, *Историја илирске књижевности. Глагољска књижевност* (*Geschichte der ilirischen Literatur. Glagolische Literatur* Праг 1863, 1864.)
Додатак: Јернеј Копитар, *Патриотске фантазије једног Словена* (1810)
Четврти одељак Шафарикове *Историје* из 1826. године који је посвећен историји језика и литературе католичких Славосрба (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата.
П. Ј. Шафарик, *Преглед најновије књижевности илирских Словена*. Текст је објављен у ЛМС 1833.
П. Ј. Шафарик, *Илирски језик*, одељак из *Slovanskog porodopisa* (1842.)
3. А. Н. Пипин, *Преглед историје српске књижевности*. Из књига: *Обзоръ истории славянскихъ литературъ*, С. Петербург 1865. и *История славянскихъ литературъ*, С. Петербург 1879.
Додатак: Јован Суботић, *Неке черте из повеснице српског књижества* (ЛМС, 1847) или превод потпунијег текста на немачком језику (1850).
Јован Ристић, *Новија књижевност у Срба* (1852).
Ј. Ристић, *Одговор...* (1852)
Куријер, *Српска књижевност* (С. Couriere, *Littérature serbe*)
4. Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности* (1871)
Додатак: Новаковић, *Историја српске књижевности* (1867), приказ Јагићеве *Хисторије* (1867), *Први српски песници* (1884)

5. Ватрослав Јагић, *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1867)
Додатак: В. Јагић, *Југословени (Jihoslavane, Праг 1864.)*,
В. Јагић, прикази Историје П. Ј. Шафарика и *Историје српске књижевности* Ст. Новаковића.

6. Иван Стојановић, *Дубровачка књижевност* (1900)
Додатак: Иван Стојановић, *Најновија повјест Дубровника* (1903)
Лујо Бакотић, *Срби католици*, (одељак из књиге *Срби у Далмацији*, 1938.)

7. Тихомир Остојић, *Историја српске књижевности* (На основу предавања, објављена посмртно 1923).
Додатак: Ђуро Шурмин, уводни делови из *Повјести књижевности хрватске и српске* (1898)
Јован Грчић, делови из *Историје српске књижевности* (1903).
Тихомир Остојић, *Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905)
Тихомир Остојић, *Јована Скерлића "Српска књижевност у XVIII веку"* (1910)

8. Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности* (1927).
Додатак: Јован Бошковић, *Писма о српској и хрватској књижевности* (1892, 1895).
Делови из *Историје југословенске књижевности* Милоша Савковића (1939)

9. Павле Поповић, *Преглед српске књижевности* (1909)
Додатак: П. Поповић, *Проучавање српске књижевности* (1904)
П. Поповић, *Југословенска књижевност* (1918)
Антун Барац, *Српскохрватска књижевност* (1929)
Герхард Геземан, *Српскохрватска књижевност* (1934)

10. Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (1914)
Додатак: Скерлић, *Подела нове српске књижевности на периоде* (1909)
Скерлић, *Предговор књизи Српска књижевност у 18. Веку*
Матија Мурко, *Историја старих јужнословенских књижевности* (Одломци из *Geschichte der älteren südslawischen Literaturen* 1910.)

Напомена:

Свака књига имаће предговор, напомене уз текстове, библиографске податке и индекс имена.

У току рада на припреми могло би да дође и до промена у додацима или да се десе друге мање измене.

Треба размотрити могућност да се као посебне књиге објаве предавања из историје српске књижевности Светислава Вуловића, *Историје српске књижевности* Јована Грчића (1906) и *Југословенске књижевности* Милоша Савковића (1939).

Едиција би могла да се настави и издавањем значајних дела из ове области које су објављене после Другог светског рата.

К њ и г а п р в а

ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕДИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Године 1991/2. радио сам на пројекту *Историје и историјски прегледи српске књижевности* у Институту за југословенске књижевности и општу књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Међутим, рад на пројекту је обустављен из финансијских разлога. Бавећи се овом темом уочио сам да су изворни текстови недовољно предочени у савременим студијама српске књижевности и зато сам сачинио предлог да се у едицији од десет књига под називом *Историје српске књижевности* штампају најважнији књижевно-историјски радови објављени до Другог светског рата. Свака од тих књига састојала би се из два дела: у првом делу била би објављена у целини једна од познатих историја српске књижевности, а у додацима донели би се, у целини или у одломцима, важни текстови који се тичу историје српске књижевности од почетка деветнаестог века, тј. од релевантних радова Копитара и Лазара Бојића до *Историје југословенске књижевности* Милоша Савковића (1939).

Овде наводим садржај едиције само према главним историјама које ће бити објављене као носећи текстови у ових десет књига:

1. П. Ј. Шафарик: *Историја српске књижевности* (1865)
2. П. Ј. Шафарик: *Историја илирске књижевности* (1865)
3. Александар Пипин: *Преглед српске књижевности* (1865)
4. Стојан Новаковић: *Историја српске књижевности* (1867)
5. Ватрослав Јагић: *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1867)
6. Иван Стојановић: *Дубровачка књижевност* (1900)
7. Андра Гавириловић: *Историја српске и хрватске књижевности* (1910)
8. Тихомир Остојић: *Историја српске књижевности* (1910)
9. Павле Поповић: *Преглед српске књижевности* (1909)
10. Јован Скерлић: *Историја новије српске књижевности* (1914).

Просечно књижевно образован читалац зна сигурно само за једну од тих књига: за Скерлићеву *Историју*. Шафарикове књиге, објављене на немачком, никад нису преведене. Само је делимично преведен Пипинов *Преглед* (у “Књижевној историји”, 1971). А такође нису преведени ни неки текстови предвиђени да се објаве у додацима: на пр. Јагићев текст *Jihoslovane* објављен на чешком (1865) или текст Матије Мурка о југословенским књижевностима објављен на немачком језику (1910). Мени је, у Новом Саду, било тешко да дођем до многих од ових књига. Претпостављам да сличне тешкоће морају имати и други. У сваком случају – ових књига, од којих је половина из 19. века, нема много у нашим библиотекама и зато их треба штампати што пре. Илузија је да се може студирати српска књижевност а да се не познају основни историјски текстови који су у ранијим периодима пресудно утицали на обликовање књижевноисторијске свести.

Текстови који су ушли у предлог едиције, а и неки други које сам морао да прочитам, отворили су више проблема. Указаћу на неке од њих. То су: а. модели по којима су писани историјски прегледи о српској литератури, б. тачке гледишта са којих су њихови аутори сагледавали српску и друге југословенске литературе, в. кореспонденције међу чињеницама које ови

прегледи предочавају истраживачу, г. стратегије које су доводиле до промена у моделима и тачкама гледишта, д. крупнији методолошки пропусти историографије која се бави испитивањем српске књижевности.

*Модели историјског погледа на српску и друге
југословенске књижевности*

За методолошке проблеме на које указујем у оквиру ове теме од капиталног значаја могла би да буде књига *Структура научних револуција* америчког филозофа Томаса Куна (1962). Главно Куново откриће јесте: да научници мисле у парадигмама. Том идејом Кун је неутралисао став о строгој објективности науке, не само у друштвеним наукама, већ и у таквима као што је физика и математика. Једни научници у тим областима мислили су у парадигми њутновске физике или у парадигми еуклидовске геометрије; данас је на сцени друга физика, ајнштајновска, и друга парадигма у геометрији. То што важи за друге науке важи и за испитивања у области књижевности. Структуралистички оријентисани истраживач гледа на једну појаву на један начин, а позитивистички – на други. И једног и другог истраживача разумећемо ако схватимо природу научне парадигме којом се служе. Промене које се дешавају у научном истраживању лакше се уочавају ако се укаже на различитост модела по којима се истраживања врше, синтетишу или саопштавају.

Различите историје или историјски прегледи, који се тичу српске књижевности, настајали током 19. и почетком 20. века, могу се груписати у неколико основних модела.

а. Први модел наговестио је Копитар у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* из 1910. (*Serbica*, Нови Сад, 1984). Копитар је видео да на Балкану постоје само три словенска језика: словеначки, српски и бугарски. Он је на основама та три језика разликовао и три књижевности. Српску књижевност представио је а. као књижевност Словено-Срба католика и б. као књижевност грчких Словено-Срба, тј. православца. Павел Јозеф Шафарик је

шире експлицирао у основи исти модел у књизи *Историја словенских књижевности према свим наредњима* (Пешта 1926). Шафарик је тамо српску књижевност поделио на два дела: на књижевност Славосрба источног обреда и књижевност католичких Славосрба (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата. У тој подели постоје три етничке категорије: 1. Срби источног обреда, 2. Срби западног обреда и 3. Хрвати. Данашњег читаоца таква подела не би требало да збуни. Она је у оно време била општеприхваћена.

Шафариков модел је примењиван још неколико деценија. Примењен је најпре у његовим посмртно објављеним књигама (1863-65) о историји јужнословенских књижевности (издање у три тома које је за штампу приредио његов зет Јосип Јиречек). У тим књигама један том је посвећен словеначкој књижевности и књижевности писаној глаголицом а један, најопширнији, српској књижевности. Један том посвећен је илирској и хрватској књижевности. Део посвећен илирској књижевности у основи је подударан са оним садржајем који је у Шафариковој књизи из 1826. означен као књижевност Срба католика. Део посвећен хрватској књижевности издвојен је и заузима у овоме тому само пети део простора.

Руски историчар књижевности Александар Пипин објавио је у једној опширној историји словенских књижевности, писаној заједно са Спасовичем (1865) преглед српске књижевности који такође разликује књижевност Срба православаца и Срба католика. И његов је модел у сагласности са Шафариковим.

Млади Стојан Новаковић је први Србин који је написао *Историју српске књижевности* (1867). И он се позивао на претходну литературу и такође је приказао историју књижевности Срба православаца, Срба католика и Хрвата. И његова историја води рачуна о та три чиниоца. Према томе, нетачне су интерпретације по којима је његова историја, у ствари, историја српске и хрватске књижевности. Као и у претходним историјама удео хрватског је у њој маргиналан.

6. Други модел успоставио је Ватрослав Јагић у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* која се појавила у јуну 1867, три месеца пре Новаковићеве *Историје*. Он је сматрао да

Хрвати и Срби, два блиска народа, говоре једним језиком и имају једну књижевност. Из Јагићевог модела елиминисан је феномен троделности или трочланости те књижевности коју је успоставио ранији Шафариков модел. Јагић говори само о књижевности Срба и Хрвата. У његовом моделу изгубио се феномен књижевности Срба католика. Међутим, Јагић је успоставио једно друго и другачије тројство или трочланост ове зајдничке или јединствене књижевности. Он је заједничку књижевност хрватског и српског народа, по угледу на Јована Суботића, поделио на три основна периода: на стару, средњу и нову књижевност. Јагић је, на жалост, у својој књизи обрадио само стару књижевност као заједничку. Остало је недовољно јасно како би се односио према осталим деловима, пре свега према средњој књижевности у коју је сместио дубровачку. Али он је исте 1867. године покренуо едицију под називом *Стари писци хрватски*; у њој су највише представљани писци из Дубровника. Самим тиме је и подрио властиту концепцију о јединственој књижевности Срба и Хрвата.

Обично се мисли да постоји блискост Јагићевих и Новаковићевих погледа на историју књижевности. Та блискост је у доброј мери само привидна. Новаковић је са великим уважавањем писао о Јагићевом делу. У другом издању своје *Историје*, које се појавило четири године касније, 1971, Новаковић је усвојио Јагићеву периодизацију. Он је своју историју поделио на три периода: на стару, средњу и нову књижевност. А пошто је српску књижевност представљао као целину, он је најпре обрадио још један део: народну књижевност. Та четвороделна подела, која је, код њега, стварно проистекла из Јагићевог модела, задржала се све до после другог светског рата. Последњи пут се помиње у једном тексту Драгољуба Павловића из 1958. године, посвећеном периодизацији југословенске књижевности. Али, Новаковић није, попут неких других Јагићевих следбеника, превидео да ту јединствену књижевност твори књижевно стваралаштво Срба православних, Срба католика и Хрвата. Он је и у прерађеном издању своје *Историје* задржао ову темељну трочланост која је постојала пре Јагића.

в. Значајан корак у моделовању односа српске и хрватске књижевности учинио је, затим, Ђуро Шурмин у *Повјести књиже-*

ности хрватске и српске из 1898. године. Шурмин је разрадио импликације Јагићевог модела. Он је сматрао да су српска и хрватска књижевност писане на једном језику. Али, по њему, оне не чине једну, него две књижевности које се развијају свака својим путем већ од 11. века. Он сматра да српска и хрватска књижевност имају само једну област заједничку: народну књижевност. По Шурмину хрватска књижевност има три периода: стару, средњу и нову књижевност. Српска књижевност има само два: стару и нову књижевност. У његовој *Повјести* хрватска и српска књижевност су у истим корицама дате потпуно одвојено. Српска књижевност је овде смањена за цео један период и добила је далеко мање простора, него у ранијим историјама.

2. На Шурминову историју реаговало се – књигама, новим историјама. Прва реакција дошла је из Дубровника. У другој половини 19. века Дубровник, најзначајније средиште Срба католика, био је заплуснут великим таласом хрватизације. Под тим притиском дошло је до реакције са српске стране.

Реаговали су не само православни, него пре свега Срби католици. Католички свештеник, дум Иван Стојановић (1829-1900), уредник часописа *Дубровник*, који и данас излази, објавио је у свом часопису фељтон о дубровачкој књижевности. Тај фељтон је одмах после његове смрти Српска дубровачка омладина објавила у обимној књизи под насловом *Дубровачка књижевност* (1900). Стојановић је написао и дело *Новија повијест Дубровника* које је исто тако Српска дубровачка омладина објавила три године после његове смрти уз његов превод Енгелове *Повијести дубровачке републике* (1903). У овим својим историјским радовима он је доказивао српско етничко порекло већине Дубровчана, и властеле и пука. У Дубровнику се књижевност писала на више језика: на латинском, италијанском и српском. Инсистирајући на посебности Дубровника, његове историје и културе, Стојановић даје довољно разлога и да се дубровачка књижевност може сматрати делом српске књижевности. Другим речима, српска књижевност није без свог средњег периода који добрим делом сачињава дубровачка књижевност. Копитарево, Шафариково, па дакле и Новаковићево становиште потвђено је књигама овог Дубровчанина. Његов политички уступак, учињен у духу југословенства,

био је да се Дубровник и дубровачка књижевност могу сматрати местом сусрета Срба и Хрвата.

д. Друга реакција је дошла из Новог Сада. Гимназијски професор и књижевник Јован Грчић објавио је 1903. године *Историју српске књижевности*, а такође гимназијски професор Тихомир Остојић је 1910. године држао предавања из којих је касније, посмртно, објављена *Историја српске књижевности* (1923). Ни Грчић ни Остојић не прихватају Шурминов модел, него се, парктично, придржавају Шафариковог и Новаковићевог модела – у српску књижевност они уврштају и ону коју су неговали Срби католици. Другим речима, српски историчари прихватају поделу на српску и хрватску књижевност, коју је увео Шурмин, а имплицирао још Јагић, али у њиховом моделу нема дисконтинуитета у развоју српске књижевности. Она, по њима, поседује сва три дела: стару, средњу и нову књижевност.

ђ. Посебан случај је *Историја српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића, чије је прво издање изашло у четири књижице (1910-1913, а последње у једној књизи 1927. Гавриловић је верни следбеник филолошког става: један језик – једна књижевност. И за њега је српска и хрватска књижевност једна, јер је писана на једном језику, и он је приказује као једну у целом њеном трајању. Овој историји би стварно приличио назив *Историја књижевности српскога или српскохрватског језика*.

е. Међу историјама које су настале пред први светски рат највећи утицај имале су две: *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909) и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914). Поповић и Скерлић постављени су на почетку века (1904. и 1905) за професоре српске књижевности на Филозофском факултету у Београду. Предмет су поделили тако што је Павле Поповић предавао народну, стару и средњу (тј. дубровачку) књижевност, а Скерлић нову српску књижевност. Поповићев *Преглед* и Скерлићева *Историја* настали су на основу њихових предавања. Те две књиге комплементарно су представљале српску књижевност као целину. Оне су све до другог светског рата стално прештампаване. Поповићева је доживела чак 13 издања. После другог светског рата прештампавана је само Скерлићева *Историја*.

По парадигми коју су успоставили ови најутицајнији српски историчари српска књижевност имала је четири саставна дела или "области": народну књижевност, стару, средњу (дубровачку) и нову. Елементи ранијег Шафарик-Пипин-Новаковићевог модела о троделности феномена књижевности (Срби православни, Срби католици и Хрвати) јасно су изражени код овог историчарског тандема, бар у делу Павла Поповића. Скерлић је, међутим, у своју *Историју* унео само неке Србе католике (Бан, Пуцић, Томазео итд.).

жс. На крају Првог светског рата Павле Поповић, који је био члан Југословенског одбора у Лондону, објавио је 1918. године у Кембриџу књигу под насловом *Југословенска књижевност*. Она је представљала књижевност Срба, Хрвата и Словенаца као једну целину. По том моделу прављено је до другог светског рата још неколико књига. Најзначајнија међу њима била је књига Милоша Савковића *Југословенска књижевност*, (1939), написана на основу званично усвојеног наставног плана. У овим књигама српска књижевност, као и друге, утапала се у југословенску књижевност.

з. После другог светског рата успостављен је један нови модел југословенске књижевности. Учињено је то у књизи Антуна Барца под називом *Југославенска књижевност* (1954) која је наручена од Савезног комитета за међународне односе са иностранством. Мада се Барчева књига назива као и књига Павла Поповића *Југославенска књижевност* она, у ствари, упоредно представља три посебне националне књижевности: српску, хрватску и словеначку. Народна књижевност се у тој књизи третира као заједничка, а дубровачка је приказана у саставу хрватске књижевности. Барчева књига у односу српске и хрватске књижевности прављена је, дакле, по Шурминовом моделу, у духу хрватске, а не југословенске традиције.

Између Барчевог и Шурминовог модела нема никакве разлике осим једне: Барац на свој модел нужно ставља југословенску етикету, за шта Шурмин није имао ни воље ни потребе. Шурмин-Барчев модел (имплициран још Јагићевим моделом) примењује се последњих пола века не само међу хрватским, него и међу српским историчарима.

Овај модел је беспоговорно прихваћен најпре од главних српских културних институција: Српска књижевна задруга и Матица српска објавиле су између 1958. и 1966. године едицију *Српска књижевност у сто књига*. У тој едицији нема дубровачких писаца, а у предговору збиркама народних лирских и епских песама каже се да су оне у ствари српскохрватске.

Едиција је, дакле, тачно изведена према Шурминовом моделу. Такав модел је спроведен касније и у Нолитовој едицији *Српска књижевност у књижевној критици* (1967). Нолитова едиција *Српска драма у двадесет пет књига* остала је такође без дубровачких писаца. У *Историји српског народа* коју је објавила Српска књижевна задруга, народна књижевност такође се третира као заједничка, а дубровачка књижевност ни на који начин није приказана као саставни део српске књижевности. У Српској академији наука и уметности последњих неколико година ради са на пројекту који се зове *Истраживање српскохрватске народне поезије*. Дакле, главне српске институције, преко својих истакнутих едиција, у периоду после Другог светског рата, сагласиле су се у ставу да је народна поезија заједничка са Хрватима, а да је дубровачка књижевност само хрватска. То другим речима значи да су све оне напустиле моделе истакнутих српских филолога 19. и 20. века, а прихватиле Шурминов модел.

Тачке гледишта

У овом тренутку још увек је у нашој филологији преобладајућа позитивистичка мисао и пракса. Позитивизам је имао за идеал објективност испитивања и неговао је поверење у објективност науке. Идеја о таквој објективности, међутим, и у природним наукама је одавно, још код Бора и Хајзенберга, превазиђена. После феноменологије природно је да се узима у обзир тачка гледишта испитивача. О тачки гледишта се данас доста зна. Можда се најлепша места о њој могу прочитати код српског математичког феноменолога Михаила Петровића Аласа

(рецимо у књизи *Метафоре и алегорије*), код Бахтина, а посебно у *Поетици композиције* Успенског.

Тачке гледања могу да буду разне. Па ипак, међу њима се могу установити неки основни типови. За ову сврху чини ми се најупутнија типологија тачака гледишта коју је дао Сејмур Чатман, амерички реторичар, у књизи из области наратологије која се зове *Story and Discourse* (1978). Он је тачке гледишта у приповедном тексту поделио на три врсте: на концептуалне, интересне и посматрачке. Те три тачке гледишта карактеристичне су и за разматрање историјских прегледа српске књижевности.

Проблем посматрачке тачке гледишта отворио је Рене Велек у *Теорији књижевности*. Он каже да се у пракси тешко можемо “определити за историјско, односно за савремено становиште”; зато се и залаже за треће, за “перспективизам”, тј. за становиште које ће поштовати вредности доба у којима је дело настало, као и вредности свих потоњих раздобља укључујући и савремено доба (1965:57). Светозар Петровић, који се и иначе критички односио према Велековим схватањима, своје виђење овог проблема другачије је изразио у тексту *Становиште прошлости и становиште садашњости у историји књижевности* (у књизи *Природа критике* 1972). Од та два становишта, он се у тексту искључиво опредељује за становиште садашњости. Његово теоријско решење има општи значај, па се може односити и на проблем дубровачке књижевности. Петровић се формирао у загребачком филолошком кругу; његова докторска теза се зове *Проблем сонета у старој хрватској књижевности* (ЈАЗУ, 1968) и са становишта садашњости у њој је подразумевано да је дубровачка књижевност само хрватска.

Професори београдског филолошког круга који су се бавили или се баве дубровачком књижевношћу (Драгољуб Павловић, Мирослав Пантић, Злата Бојовић), колико знам, нису прихватили то становиште садашњости нити су му супротстављали неко друго теоријски образложено становиште.

У пракси, међутим, они су упорно истрајавали на чињеници да се дубровачка књижевност развијала као посебна, регионална књижевност.

Теоријско становиште за које се залажем, и које је формулисано и приказано у низу мојих књига, и то без икакве везе са проблемом дубровачке књижевности, јесте становиште дијалектике конкретног тоталитета. Оно се битно разликује од становишта садашњости професора Петровића, и у великој мери подудара се са становиштем Рене Велека, означеним термином “перспективизам”. Моје становиште подразумева конкретан увид у целину проблема који се испитује: дакле, подразумева и увид у становишта прошлости и у становишта садашњости и у све чиниоце који су учинили да се између њих јаве разлике. Он, једном речи, подразумева критички однос према свим становиштима, па и према онима која се тичу владајућих парадигми прошлости или садашњости. Овакво решење проблема посматрачке тачке гледишта омогућује да се боље сагледа и функционисање других двеју тачака гледишта, концептуалне и интересне.

Концептуалну тачку гледишта успоставио је још Јернеј Копитар у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* из 1810. године. Копитар је тамо сачинио један кратки општи инвентар свих основних знања о Словенима: о њиховом пореклу, језику, бројности, књижевностима итд. Међу Јужним Словенима видео је четири народа (Словенце, Хрвате, Србе и Бугаре) и три језика којима они говоре: словеначки, српски и бугарски (Хрвати, у Провинцијалној Хрватској, говоре, по њему, једним од дијалеката словеначког језика).

Хердеровац Копитар, у духу времена, полази од језика као основног одређења човека и нације; на језику он заснива и концепцију националне литературе. Зато је на српском језику и видео једну литературу. Ту литературу је поделио на две групе: на литературу католичких Словено-Срба и на литературу грчких Словено-Срба. За литературу католичких Словено-Срба каже да “они своја три дијалекта – дубровачки, босански и славонски – пишу латинским словима по разним теутонским системима комбиновања”, а за литературу православца да су “запостављали свој домаћи дијалект и давали предност црквеном и ученом језику” (*Serbica*, 1984:70-72). Али је, упркос тим разликама, и језик и литературу схватио као једну целину.

Исти модел применио је 16 година касније Павел Јозеф Шафарик у својој *Историји словенских књижевности према свим наречјима* из 1826. године. Он је тамо јасно издвојио језик и књижевност Словенаца и Бугара, а књижевност на српском језику приказао је у две основне целине: као књижевност Славосрба грчког обреда и као књижевност Славосрба католика (Далматинаца, Босанаца, Славонаца). Разлика у односу на Копитарев модел у томе је што је он Хрвате довео у везу са Србима католицима, јер се, као и они, служе латиницом, али их је јасно од њих раздвојио сматрајући да су Хрвати само кајкавци; језички и просторни додир Срба и Хрвата остварује се преваходно на територији Далмације. Такво представљање Хрвата није нарушавало концептуални филолошки модел: један језик, један народ, једна књижевност.

Шафарикова *Историја словенских књижевности* била је утицајна и зато што је изражавала опште виђење његовог времена; њу су подупирали и резултати Вуковог рада и опште уважавање које је тај рад стекао у свету. Природно је зато што су ту концепцију прихватили и руски филолог Александар Пипин и други слависти тога времена, а поготово што ју је прихватио и Стојан Новаковић. Вук је концепцију о Србима католицима и Србима православцима проширио још и на Србе мухамеданце, тј. на Србе сва три закона: римскога, грчкога и турскога, а границу раздвајања од других народа везао за штокавски дијалект.

Концептуална, тј. филолошка, тачка гледишта Копитара и Шафарика заснована је на широко прихваћеном моделу тога времена који се изражава формулом: један језик, један народ, једна књижевност. Она се у пуној мери подударила и са српском интересном тачком гледишта коју је деценијама изражавао Вук Караџић, а коју је такође изразио и Стојан Новаковић у својој *Историји*. Она је изражавала историјски интерес српског народа за уједињавањем на основу језика и етничке припадности. Таква концептуална тачка гледишта у Срба није била ништа посебно у односу на стање код других народа: у то време народи су се уједињавали на основама језика.

Све до другог светског рата Срби су се углавном придржавали те концептуалне тачке гледишта у историјама

књижевности које су писали. И историје српске књижевности Јована Грчића, Тихомира Остојића, Павла Поповића, прављене на српској интересној тачки гледишта (јединство српског народа и његове културе). Оне су такође настављале да потврђују концептуалну тачку гледишта какву су формулисали Копитар, Вук и Шафарик, а истовремено да у концепцији српске литературе воде рачуна о томе да се она сачува као целина. На истим становиштима био је и Србин из Дубровника Иван Стојановић који је у својим делима *Дубровачка књижевност* и *Најновија повијест Дубровника* развијао концепт о дубровачкој литератури и као о посебној, локалној и као о српској. И у његовим делима се потврђивао, уз сву сложеност и посебност Дубровника, филолошки став о једном језику, једном народу и једној књижевности.

И друге историје књижевности које су правили Срби пре другог светског рата нису битно одступале од тог основног концепта. Андра Гавриловић је, у духу времена, сматрао Србе и Хрвате једним народом, па је и њихов језик и њихову књижевност сматрао једнима. Па и оних неколико историја југословенских књижевности (Павла Поповића, Душана Анђелића, Милоша Савковића) биле су засноване на концептуалним основама о Југословенима као једном народу. На тој концепцији је и засниван став да тај народ има и једну књижевност; у тежњи ка остваривању националног јединства јавно се повремено инсистирало на ставу и да Југословени (тј. Срби, Хрвати и Словенци) имају и један језик: српско-хрватско-словеначки.

Тек се о историјама српске књижевности после Другог светског рата може рећи да су напустиле традиционалну концептуалну филолошку тачку гледишта. У концепцији српске литературе у атеистичкој Титовој Југославији, у први план је избио верски моменат: из српске литературе је изостављена литература Срба католика (такође и Срба муслимана) па је она практично сведена, сем ретких изузетака, на литературу Срба православне вере. Овим је истовремено напуштена и ранија интересна тачка гледишта која је изражавала потребу уједињавања српског народа и културе без обзира на верске разлике. Корпус српске литературе овим је значајно окрњен. Појединци који су задржавали раније

становиште могли су да га примене само на судбину свог сопственог дела, али не и на целу литературу (Иво Андрић, Меша Селимовић и други).

Напуштање филолошке концептуалне тачке гледишта произвело је друкчије последице у стварању слике о хрватској литератури. Изједначавање католицизма са хрватством на простору српског језика проширило је подручје хрватске нације и хрватске књижевности на штету српске нације и књижевности. У томе је прекретничку улогу одиграо илирски покрет.

Илиризам није пружио здраве и природне темеље за уједињавање јужнословенских народа. Срби, а поготово Срби из Угарске, нису могли да прихвате илирско име, јер су се већ два века борили против тог имена које им је Аустрија силом наметала. Из тог отпора и настао је препородни покрет код Срба у 18. и 19. веку у виду просветитељства. Народна поезија која је Вука прославила говорила је само о српским борбама, царевима, краљевићима и јунацима, а за илирске уопште није ни знала. Нудећи неприхватљиво име за нешто што се већ под другим именом афирмисало, илирци су, у ствари, само декларативно прихватили тада владајућу концептуалну тачку гледишта: један језик, један народ, једна књижевност. Већ у време јављања овог покрета, неки српски књижевници (Сима Милутиновић Сарајлија, Теодор Павловић и други) запазили су да је он тежио супротним циљевима од прокламованих. О томе се може прочитати у књизи Илије Мамузића *Илиризам и Срби* (1931). Илиризам, супротно од важећег мишљења, није довео до уједињавања, већ до разједињавања народа и књижевности на простору српског језика. То разједињавање тицало се пре свега Срба од којих су једни писали ћирилским, а други латинским словима; једни су неговали више, а други мање изражено српско национално осећање, зависно пре свега од верске припадности и државне традиције. Прихватајући српски језик (односно штокавски дијалекат) за заједнички језик Срба и Хрвата, овај покрет је посегао за делом српске књижевности коју су стварали Срби католици и која је била писана латинским словима. Илирским покретом у ствари припремљен је терен за велику прераспodelу на народносном и књижевном пољу између Срба и Хрвата. По

српску књижевност, како се она види данас, крајњи резултат те прерасподеле су: с једне стране значајно умањивање корпуса српске књижевности, а с друге, јављање дисконтинуитета у њеном развоју. Основни смер деловања тога покрета био је, дакле, подређен интересној тачки гледишта. Тој тачки гледишта била је, у крајњој линији, подређена и накнадна интерпретација *Књижевног договора*. По њој то није био договор стручњака о књижевности једног језика, једне књижевности и једног народа, већ договор стручњака који су представљали два народа. Крајњи резултат тог договора осетио се већ у народним деценијама: Вуков језик се више није називао српским већ хрватским или српским, а и литературе су се још више раздвојиле. Иза тога цепања, упркос свих шминки, стајао је пре свега највећи филолог тога времена Ватрослав Јагић. Смер деловања у духу те интересне тачке гледишта најјасније се показао у Шурминовој *Повјести књижевности хрватске и српске* са краја века. У истом духу писане су и све потоње историје хрватске књижевности: Водникова (1913), Жежићева (1944), Комболова (1945), *Повијест хрватске књижевности* у седам књига (седамдесетих година), Франгешева (1985).

Кореспонденција међу чињеницама

Сви се истраживачи баве чињеницама, јер чињеницама треба да поткрепе своје налазе или своје тезе. Али се према њима различито односе. У том односу могу се разликовати два основна начина. Те начине бисмо, сходно Ричардсовом виђењу поезије као систематизације порива могли назвати: модел укључивања и модел искључивања чињеница. Ако неко, на пример, хоће да покаже да је Петар Прерадовић недвосмислено хрватски песник, он ће запоставити или искључити чињеницу да се овај родио у православној српској породици и да се, евентуално, његова песма *Језик рода мога* може односити управо на тај род из којег је потекао. Метод конкретног тоталитета за који се залажем инсистира на укључивању свих релевантних чињеница, и оних које потврђују и оних које искључују тезу. Сврха је испитивања кореспонденција

међу чињеницама да се проблем што потпуније осветли као конкретни тоталитет.

Чињенице које може да има у виду истраживач главних подухвата који се тичу историје српске књижевности често су веома неконгруентне, тј. неспојиве једне с другима. Та непомирљивост једних чињеница са другима је толика да се може говорити о потпуном разлазу савремене српске књижевности историјске науке и филологије са својом традицијом.

У едицији *Српска књижевност у сто књига*, први пут у српској културној пракси, из српске књижевности изостављена је дубровачка књижевност. Одговорност за такав чин понеле су најважније српске институције Српска књижевна задруга и Матица српска. После овога, изостављање дубровачке литературе из корпуса српске понављаће се више пута: рецимо у Нолитовој едицији *Српска књижевност у књижевној критици*, затим у едицији *Историја српског народа* Српске књижевне задруге, и у едицији *Српска драма* у издању Нолита. Дубровачка књижевност изостављена је, такође, и из *Антологије српског песништва* Миодрaга Павловића и из истакнутих историја српске књижевности, пре свега из *Историје српске књижевности* Јована Деретића (1983) и *Рађање нове српске књижевности* Милорада Павића (1982).

Скуп свих тих важних издавачких и историографских потеза, од педесетих година двадесетог века такоређи до јуче, делује усаглашено. Сви они на конгруентан начин заступају једно становиште, које се може идентификовати као становиште садашњости – да се дубровачка литература, а у значајној мери и литература Срба католика уопште, налази ван корпуса српске литературе.

Ово становиште, потврђивано више пута на конгруентан начин у периоду после другог светског рата, не кореспондира са ставовима истих тих институција у прошлости, нити са ставовима најугледнијих и најзначајнијих људи српске културе који су раније били на челу тих институција. Ни Стојан Новаковић, који је био оснивач Задруге, ни Павле Поповић, који је био њен председник, не би се никако сложили са ставом да се дубровачка литература изостави из српске, а историја Дубровника третира мимо историје српског народа. Исто то се може казати за истакнуте људе из

историје Матице српске, за Теодора Павловића, Јована Суботића, Тихомира Остојића и друге. Зашто је едисија *Српска књижевност у сто књига* и остале које су је следиле, напустила ставове старих српских институција и најзнаменитијих људи српске културне прошлости, није једноставно одговорити. Одговори се крију у сфери политике, а не науке и књижевности. У сваком случају овим је изневерена српска књижевна и филолошка традиција.

У истој, политичкој, сфери, а не у филолошкој, могу се пре наћи одговори и за третман који у савременим српским публикацијама има илирски покрет. Он се једнако третира као покрет Хрвата, а не и као покрет Срба у Хрватској и шире, мада су у њему учествовали многи Срби, па и припадници других народа. Такође се превиђа да је у аустријској царевини више векова илирско име употребљавано као супститут пре свега за српско име, јер је њега требало избрисати да би се пресекала српска културна традиција и сузбила српска државна идеја. Избор чињеница који се савременом српском читаоцу о илиризму нуди представља тај покрет као подједнако прогресиван и за Хрвате и за Србе иако је он истовремено деловао у два супротна смера: у правцу интеграције хрватске и у правцу дезинтеграције српске нације. У *Историји српског народа* у десет томова том покрету је посвећено само две странице, а почев од Скерлићеве *Историје* он се у готово свим историјама српске књижевности прећуткује као да се Срба уопште не тиче.

Од свих парадокса у овом тренутку најкрупнији изгледа онај који се тиче односа према књижевности и култури Дубровника. Тек последњих година, појавом две књиге: Јеремије Митровића *Српство Дубровника* и књиге *Сто знаменитих Срба* (у коју су ушла и три дубровачка великана Иван Гундулић, Руђер Бошковић и Валтазар Богишић) прекинуто је фронтално одбијање српских институција и научника да овај сегмент третирају као део националне културе. Да је до сада немилосрдно уклањан сваки траг који је водио у том правцу, доказ је и тотално прећуткивање дум Ивана Стојановића и његових књига који нису забележени ни у једној енциклопедији нити лексикону иако се податак о њима може наћи у штампаном каталогу Народне библиотеке Србије.

Стратегије

Појам стратегија потиче из војничког арсенала и значи вештину ратоводства. У саодносy са појмом тактика стратегија значи ону вештину која не испушта из вида основне циљеве и интересе. Тактика је начин борбе који је подређен стратегији; има у виду краткорочније циљеве и интересе. Појам стратегија се данас све чешће употребљава, не само у области ратоводства већ и у области политике. У најновије време употребљава се посебно у области филозофије (Бодријар) и у области књижевноторијске мисли. Стога се не би требало замерити употреби тог термина у овом раду.

У одређивању корпуса својих књижевности своје стратегије су очигледно имали и Срби и Хрвати. Те стратегије нису посебно формулисане, али се оне могу ишчитати из формулисаних схватања књижевности или из потеза главних носилаца тих књижевности.

Српску стратегију је у првој половини 19. века, у складу са филолошком мисли тог времена, најјасније одредио Вук Караџић. Српску књижевност, по њему, чине дела настала на српском језику, односно на штокавском дијалекту, а њих су стварали Срби све три вере: православне, католичке и муслиманске. Тај Вуков став уграђен је у главним историјама српске књижевности: Новаковићевој и Остојићевој и у *Прегледу српске књижевности* Павла Поповића. Те историје српску књижевност виде као самосталну, али и природним везама поовезану са блиским књижевностима.

Друго решење проистиче из става који је, и код Срба, почео побеђивати у другој половини 19. века: да Срби и Хрвати имају заједнички језик. По том решењу српска и хрватска књижевност чине једну целину, јер су настале на једном књижевном језику, а њихово јединство ће се још више учврстити кодификовањем заједничког књижевног језика. И тај став је касније имао своје следбенике. Један од њих је био Андра Гавриловић у *Историји српске и хрватске књижевности*. Варијанте тог става су и *Југословенска књижевност* Павла Поповића, а затим и историје југословенске књижевности Анђелића и Савковића у којима се српска и хрватска књижевност третирају као једна књижевност.

И хрватска стратегија се може показати у две основне варијанте. Прва варијанта потиче од илираца и Јагића и она се састоји у њиховом прихватању концептуалне филолошке тачке гледишта по којој су српска и хрватска књижевност једна, пре свега зато што су настале на једном језику. Разлике међу њима могу се видети у језичким особеностима, или у нешто различитим традицијама. Друга варијанта хрватске стратегије је она која је изразио Шурмин и по њој се хрватска књижевност сасвим самостално развија од српске. Ту стратегију су у двадесетом веку прихватили практично сви важнији хрватски историчари књижевности.

Те две стратегије, српска и хрватска, имају очигледно и различитости и подударности. Подударности су се јављале у ставу да су српска и хрватска књижевност, као истојезичне, међусобно неодвојиве, или да бар имају делове који су међусобно толико повезани да се не могу делити. Различите стратегије, које прате и различити интереси, јављају се у ставу да су то посебне књижевности. Тај став има све конзеквенце интересне тачке гледишта. Српска интересна тачка гледишта, међутим, разликује се од хрватске по томе што је усклађена с концептуалном (филолошком) тачком гледишта.

Готово сви важнији потези који су, са српске стране, учињени после другог светског рата до распада Југославије, ипак нису у сагласности са обема варијантама неписане српске стратегије, тј. нису у сагласности са српском филолошком традицијом. За све побројане едиције, антологије и историје књижевности, пре бисмо рекли да су на линији хрватске стратегије. Некима од њих, као што је едиција Српска књижевност у сто књига, и не види се друга сврха сем да се одрекну дубровачке књижевности, тј. да потврде исправност хрватске стратегије.

Да дубровачка књижевност буде и хрватска, а потом да буде само хрватска – настојао је читав низ хрватских филолога и историчара књижевности од Гаја до данас. Тај циљ није могао да буде остварен јер га све до другог светског рата није прихватала и српска страна. Он ће се остварити само у посебним околностима у деценијама после другог светског рата: тада су и сами Срби, њихове културне институције и истакнути појединци, у

едицијама, антологијама, историјама српске књижевности, у историји српског народа, изоставили дубровачку књижевност из српске књижевности и прећутали чињеницу да јој је она некад припадала. Та ситуација је непријатна за српску науку и културу. Али се њоме не може подичити ни хрватска наука и култура, јер није тешко видети политичку позадину таквог понашања и осветлити механизме који су таквом понашању водили.

О стратегији борбе за власништво над деловима литературе на терену српског (односно српскохрватског) језика мало је до сада писано јер је уопште тој страни проблема мало пажње посвећивано. Има, међутим, један изузетно вредан рад, читава једна књига од око 200 страна, која показује на делу стратегију која је настојала да дубровачкој књижевности промени припадност. То је *Најновија повијест Дубровника* дум Ивана Стојановића, која је објављена као додатак његовом преводу Енгелове *Повјести Дубровачке републике* (1903). Књига је доживела и друго издање (1926). Србин из Дубровника и католички свештеник, дум Иван Стојановић, на основу властитих искустава и сазнања, разумео је и убедљиво приказао смисао систематских аустријских настојања на кроатизацији Дубровника. Оно што смо називали хрватском стратегијом показује се, свакако, као део или као продужена рука једне друге, моћније, аустријске стратегије, која је хрватској стратегији надређена и без које она не би била делотворна. По Стојановићевом приказу јасно је да главни циљ те стратегије и није био књижевни, него политички: требало је да нестане Срба католика и да се сви они претворе у Хрвате. А да би се то постигло, требало је ударити хрватски печат свим регионалним књижевностима: далматинској, босанској, славонској, које су, од Копитара до Остојића сматране српским. То што у новијим историјама српске књижевности и српског народа готово да нећете наћи да се говори о словинству или илирству, које се, однекуд, сматрају чисто хрватским појавама, знак је да је иста стратегија још на делу. У књизи *Дубровачка књижевност* Ивана Стојановића цело једно поглавље на око 70 страна говори о словинству и насловљено је тим именом. Али, Стојановић се у српским историјама књижевности не спомиње нити његове књиге ико чита. У *Историји српског народа* која има око пет хиљада страна,

Стојановић се једва помиње, али његова сазнања као да нису међу историчарима оставила икаквог трага. Распад Југославије и нескривени удео аустријске стратегије у том чину, много шта је показао па и да је хрватска филологија била инструмент једне стратегије која у крајној линији није у стварном интересу ни хрватског народа а поготово Јужних Словена као целине, односно југословенства као идеје њиховог окупљања и заједништва.

Предразумевање

Три велика немачка филозофа, који су посебно заслужни за развој херменеутике у модерно време: Дилтај, Хајдегер и Гадамер посветили су пажњу једној посебној категорији: пред-разумевању или пред-расуди (*das Urteil*). Човек не почиње ни од чега; он ступа у један свет који су његови преци и савременици већ били разумели. Човек је, по Хајдегеру, бачен у један већ разумљен свет. Он је заробљеник тога света: мора да се креће у херменеутичком кругу који му је наметнут.

Ни ми који се бавимо литературом, или уже: историјом литературе, не почињемо отпочетка: предодређени смо оним што је пре нас урађено, што нам је преко школе, медија, и на друге начине наметнуто. По Хајдегеру, пред-расуда је нешто што је човеку својствено. Она не мора да буде само добра или само лоша. Али, ако хоћемо да разумемо проблеме које хоћемо да решимо, морамо да будемо свесни природе пред-расуде, односно пред-разумевања.

Моћ предрасуде, у области у којој се крећемо, може да буде велика. У српским школама у Аустро-Угарској и у Србији, пре првог светског рата, дубровачка књижевност је предавана као српска; у хрватским школама као хрватска. То значи да су деца та два народа била упућена да стекну различита предразумевања (или предрасуде) о тој литератури. Природно је касније што су многа од њих настојала да своје пред-расуде одбране. Срећћете и данас многе људе који имају готове одговоре на питање чија је дубровачка литература. Ти одговори су утемељени на пред-расудама, тј. на ономе што су научили од претходника, а не на

расуђивању на основу чињеница. Са таквим пред-расудама се уопште мора рачунати.

Предрасуда се може пољуљати или сасвим уклонити, односно заменити, уколико се изиђе из херменеутичког круга који предрасуду одржава и чини кохерентном. То се може постићи уколико се узму у обзир нове чињенице. Укључивање нових релевантних чињеница мора да доведе и до промене поретка вредности, до успостављања новог модела мишљења. Нови модел мишљења може да буде основ за нов вид предразумевања. А и ново предразумевање може да буде и добро и лоше, функционално и нефункционално. То ће зависити од тога хоће ли се или неће узимати у обзир све релевантне чињенице, као и од метода у тумачењу чињеница.

Едиција *Историје српске књижевности*, која тек треба да се оствари, сигурно не може се лако уклопити у modele предразумевања који су утемељени после другог светског рата у српској интелектуалној средини. Она је и замишљена тако да савременом читаоцу открије многе заборављене и запретане текстове и чињенице. Она и настоји да, на основу ове давно запостављене литературе, изиђе из херменеутичког круга који је српској култури дуго наметан и одржаван, пре свега из политичких разлога и ради интереса страних јој стратегија.

Закључци

Литература која може да уђе у едицију *Историје српске књижевности* отвара мноштво питања, међу њима и два посебно крупна: а. питање корпуса српске књижевности и б. питање односа према српској филолошкој традицији.

А. Српска литература кроз историју накнадно је мењала свој обим. Промена обима српске литературе извршена је у интересу хрватске литературе, а уз пуно учешће њених филолога. У представљању српске литературе после Другог светског рата дошло је до одступања од оквира које су јој одредили њени први историчари, махом странци, и њихови следбеници у најјачој

историчарској гарнитуре коју смо икад имали са краја 19. и почетка 20. века. Умањивање и разбијање српске литературе, као и умањивање и разбијање српског народа, био је владајући смер после Другог светског рата: том смеру нису одолеле и неке од главних српских културних институција и неке од водећих српских књижевних личности. Само се сложеним историјским условима и деловањем моћних и вешто вођених стратегија може објаснити пристајање српских институција и појединаца да делују против властитих интереса. На жалост, у нас још не постоји довољно јасна свест о томе шта је и на који начин све чињено на штету српског народа.

Б. Објављивање едиције *Историје српске књижевности* имало би вишеструки значај. Она би будуће истраживаче требало да обавезе на уважавање најрелевантније литературе о српској књижевности у прошлости. На тај начин би се науци вратило достојанство. И што је најважније: успоставио би се континуитет у традицији српске филологије који је био насилно прекинут.

Објављивање ове едиције требало би истовремено да значи и почетак процеса реинтеграције српске књижевности. Под српском књижевношћу би требало схватити све оно што је било њено и што је улазило у њену традицију. Умањивање српске књижевности, одрицање од делова који су јој некад припадали, није нас водило миру са суседним народима, пре свега са Хрватима. Последњи рат је дошао пошто су хрватско-аустријској стратегији учињене највеће концесије. Није тешко из тога извући закључак да концесије у науци не треба правити, да ће из њих проистацати захтеви за још већим концесијама. Велика је кривица српских филолога и главних институција што је уопште прихватила пут изневеравања властите традиције, скривања важне литературе, забашуривања важних чињеница. Такво понашање нанело је штете пре свега српској књижевности, али ни другима није могло да донесе трајне користи. Отуда се реинтеграција српске књижевности и реинтеграција српске филолошке традиције могу убројати међу главне задатке српске филологије наредних година и деценија. Едиција *Историје српске књижевности* требало би да буде један од првих корака у том правцу.

К њ и г а д р у г а

П. Ј. ШАФАРИК О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Срби су имали срећу да у њиховој средини живи и да се њима, њиховим језиком, књижевношћу и културом обилато бави Павел Јозеф Шафарик, један од најзначајнијих слависта свих времена.

Шафарик се јавио у трећој генерацији слависта истовремено са Јаном Коларом и Франтишком Палацким. Он је, заједно са својим вршњацима, имао да настави посао који је у првој генерацији започео оснивач славистике Јозеф Добровски, и његови настављачи из друге генерације (Копитар, Вук, Востоков, Јунгман). У зрелим и позним годинама имао је да се сретне и са илирцима, а после и са новом генерацијом слависта коју чине Миклошић и Даничић.

Свака од тих генерација направила је понеки корак у развоју славистике. Први слависта, Добровски, почео је скоро ни од чега. Пре њега, у зони немачког говорног подручја, постојао је практично само онај чувени Хердеров текст о Словенима објављен у његовом главном делу *Идеје о филозофији историје човечанства* (1784-1791). Представе о Словенима које је Хердер нудио биле су још уопштене и магловите. Он још није видео да постоје посебни словенски народи и њихови језици и књижевности. Његова представа о Словенима као народима који “заузимају већи простор на земљи него у историји” разликовала се отуда од

представе коју је нешто пре тога понудио Доситеј Обрадовић у тексту *Писмо Харалалмију* (1783) пишући искључиво о једном словенском народу, о Србима. Добровски је учинио корак даље и од Доситеја и од Хердера. Он је своју представу о Словенима конкретизовао. Донео је сазнање не само о томе да постоје Словени као једна етничка целина, већ и да постоје разни словенски народи и разни словенски језици. То је учинио највише у првом и у другом издању *Историја чешке књижевности и језика* (1792, 1818). Следећи крупан корак у истом смеру учинио је Копитар. Он је на више простора и са више детаља, изнео своју представу о Словенима у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). То је већ чланак од дванаест страница. Слика о Словенима коју је Копитар нудио постала је још конкретнија.

Шафарик је у истом смеру направио још већи корак. Он је своју представу о Словенима, њиховом језику и њиховој култури, изложио са много више конкретних знања и детаља. Учинио је то првенствено у књизи која се зове *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826). Та Шафарикова *Историја* донела је нови и потпунији систематизован скуп дотадашњих знања о Словенима. О Словенима је Шафарик после тога написао више књига и мноштво чланака, међу њима и *О пореклу Словена* (1828), *Словенске старожитности* (1836-37) и *Словенски народотис* (1842). Ниједно од тих дела, природно, није могло да досегне величину и значај оне прве његове књиге, која га је одмах, с разлогом, учинила славним у свету словенске филологије.

Сви поменути Шафарикови радови тичу се свих словенских народа. Шафарик је њима задужио пре свега чешку и словачку књижевност, којима је по језику и деловању припадао. Од других словенских народа задужио је највише Јужне Словене капиталним делом *Историја јужнословенских књижевности* (1863-65, објављена посмртно у три тома). А међу Јужним Словенима далеко највише пажње у том делу посвећено је Србима. Пошто је Шафарикова *Историја јужнословенских књижевности* превасходно биобиблиографског карактера, може се уважити мишљење Душана Панковића, из предговора књиге *Српске библиографије 1766-1850* (1982), да је Шафарик и један од најзначајнијих српских

библиографа. Исто тако, може се уважити и мишљење филолога Миливоја Павловића из поговора фототипског издања (1957) Шафарикове књиге *Serbiche Lesehöfner* (*Српски набицици*, 1833) да та књига представља и прву историју српског језика. Ниједан други филолог, у првој половини 19. века, ни Србин ни странац, сем Вука Караџића, не може се поредити са њиме у погледу значаја његовог рада за српску културу.

Шафариков рад био је одмах прихваћен код Срба и он је постао саставни део српске филолошке традиције; у читавом 19. веку његово дело било је један од главних стубова на који се наслањала српска филологија. Ипак, до сада је само у два маха Шафариковој личности и резултатима његовог рада била посвећена помнија пажња. Први пут је то било 1895. када је у Матици српској био организован један симпозијум поводом стогодишњице његовог рођења. Део прилога са тога симпозијума објављен је у *Летопису* (1898). Један од резултата симпозијума је била и одлука да се о Шафарику напише обимнија студија. Посао је поверен Сими Н. Томићу, младом историчару, који је тај посао обавио веома успешно; његова је студија објављена у четири обимна наставка у *Летопису* (1899) и посебно као сепарат. Следећи пут се о Шафарику више писало 1961. Тада је у Матици српској поводом стогодешетогодишњице његове смрти опет организован симпозијум. Као резултат рада тога научног скупа појавио се 1963. зборник радова са прилозима више аутора: Николе Радојчића, Риста Ковијанића, Ђорђа Живановића, Живана Милисавца, Виктора Новака, Франа Гривеца, Петра Ђорђића, Ђорђа Сп. Радојичића, Георгија Михаиловића, Риста Драгичевића, Миливоја Павловића, Рудолфа Коларића, Јана Кмећа и Михала Филипа. Тек дуго година после тога, независно од било каквог повода, објављене су студије двојице аутора: Милорада Живанчевића *Шафарик у хрватској књижевности* (1987) и докторска дисертација Ђорђа С. Костића *П. Ј. Шафарик и нова српска књижевност* (1988).

Циљ ове студије је да осветли Шафариков однос према српској књижевности. По мојим сазнањима, нека од питања везана за тај део Шафариковог рада осветљена су, нека нису. Питања на која овај рад хоће да одговори јесу: 1. Откуда посебно

интересовање Шафарика за Србе, 2. Како је Шафарик схватао словенске књижевности, 3. Какво је место међу њима давао јужнословенским књижевностима, 4. Како је схватао српску књижевност, 5. Како су Шафарикове ставове и дела, која се тичу јужнословенских књижевности, схватили људи до наших времена, 6. Како се Шафарикови погледи интерпретирају код нас данас и 7. Како и на којим основама се може Шафарик даље код нас изучавати.

Шафариков боравак у Новом Саду

Шафарик је живео у Новом Саду од 1819. до 1833. године, дакле 14 година. Дошао је у Нови Сад када је имао 24 године, отишао је из њега када је имао 38. То значи провео је у њему своје најбоље године. У Нови Сад он није дошао баш као сасвим непознати писац. Био је већ објавио једну збирку песама и неколико чланака, почео је са Јаном Коларом да скупља словачке народне песме (по угледу на Вука) и да их објављује. И пре доласка у Нови Сад, уз Колара и Палацког, био је у млађим круговима писаца и слависта своје средине истакнуто име. Али, сасвим природно, до тих година, није могао имати иза себе неки значајнији резултат. А кад је после 14 година одлазио из Новог Сада, био је већ један од најзначајнијих слависта тога доба, познат пре свега, као аутор књига *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима*, *О пореклу Словена* и *Serbische Lesekömer*.

То што је један од најталентованијих људи тога доба, и један од највећих пријатеља Срба, дошао у њихово тада главно културно средиште, у Нови Сад, могло би се схватити и као прст Судбине. Али, на питање: како се десило да Шафарик дође баш у Нови Сад, у досадашњем изучавању овога писца дато је и веома рационално објашњење. Посебно успешно је то учињено у тексту Ђорђа Живановића *Шафарик у Новом Саду* који је објављен у Матицином зборнику радова који је њему посвећен (1961).

Тај Живановићев текст је један од најбољих које је српски позитивизам уопште дао. Угледни слависта је испитао многобро-

јне детаље из Шафариковог живота, пратио његово рођење у Словачкој, школовање, студије у Јени, у Немачкој, затим рад као приватног учитеља, долазак у Нови Сад, и рад у Новом Саду све до после издавања *Историје* (1826). Од свих тих детаља најважнији су они који се тичу саме одлуке да Шафарик дође у Нови Сад.

Нови Сад је 1810. добио непотпуну српску православну гимназију, а од 1819. добио је потпуну (шесторазредну). Гимназија је издржавана прилозима грађана, а њоме је управљао патронат. Кад се 1819. гимназија проширила и постала шесторазредна, био јој је потребан нови директор. Погодна личност за ту функцију тада се није могла наћи међу православним Србима. У обзир за то место нису долазили професори католичке вероисповести: то је за Србе православце било неприхватљиво. Могао је да дође у обзир неко православцима ближи, рецимо неко ко је евангелистичке вероисповести. Један Словак евангелиста, Павле Бенички, у то време био је секретар самог митрополита Стратимировића, што Србима православцима уопште није сметало.

Шафарик у то време није имао стално радно место. После успешних студија завршених у Словачкој и у Јени, у Немачкој, живео је у Братислави од часова које је давао ученицима, слично његовом пријатељу Палацком. Један од ученика Палацког био је Никола Лукић из Новог Сада. Николин отац, Петар Лукић, био је председник Патроната новосадске Српске православне гимназије. Довољно је било да Шафарикови пријатељи, пре свега Палацки, препоручи младога научника Николи Лукићу, да га син препоручи оцу, а отац да препоручи кандидата другима. Тако се, ето, десило да за директора буде изабран Шафарик, који је био и најмлађи члан професорског колектива. Неки су тврдили да је Шафарик тада био најлепши човек који се могао видети; сасвим је сигурно да је Нови Сад, његовим доласком, за скоро деценију и по његовог боравка, добио свог најобразованијег и најзначајнијег суграђанина.

Позитивистички метод у рукама професора Ђорђа Живановића показао се као веома плодан за осветљење доласка и живота Шафариковог у Новом Саду. На основу тога текста поуздано знамо и како је Шафарик живео и стварао, како је долазио до грађе, с ким се дружио, како се осећао и какве је личне

и опште проблеме имао. Од свих тих сазнања за књижевни рад младог научника значајна је чињеница да се нашао одмах до главних извора српске културе и писмености. Близу Новог Сада налазили су се бројни српски манастири са својим библиотекама и драгоценостима. Њихову вредност је млади научник умео да увиди и да искористи.

Живановићев текст, на жалост, прекида своја истраживања на најинтересантнијем месту: кад је требало одговорити на питање: зашто је Шафарик отишао из Новог Сада. А Шафарик је из Новог Сада отишао ојађен, разочаран. Већ је био у Прагу кад је штампан у Чешком музеју његов текст *Најновија књижевност илирских Словена*. Из објављеног превода тога текста у *Летопису*, у три наставка (1833-34), и из коментара уредника часописа Теодора Павловића, видно је да Шафариков расанак са својим дојучерашњим суграђанима није био леп. Живан Милисавец покушао је да разлоге сукоба осветли у тексту *Шафарик и Летопис Матице српске* који је објављен у истом зборнику. Милисавчев текст је на истим, позитивистичким, основама као и Живановићев. Али његова објашњења по уверљивости нису ни близу онима из Живановићевог текста. Разлике нису у даровима истраживача, већ у природи онога што је требало истражити и у немоћи позитивистичког метода да све чињенице објасни. Нема озбиљних доказа да су се Новосађани лоше односили према свом суграђанину, па да је он због тога морао да напусти Нови Сад. Он је, познато је, имао личне сукобе само са својим колегом Георгијем Магарашевићем, са којим је, практично и основао *Летопис*. Али нема података да је био у лошим односима са другима. Пошто су мађарске власти Шафарика смениле са места директора (1824), Патронат гиманзије му је, све до краја његовог боравка, давао плату као и када је био директор. Код Шафарикових је једно време у Новом Саду живео његов синовац Јан (Јанко) Шафарик. Кад је одрастао, Јанко Шафарик је отишао да живи у Београду; тамо је постао чувени српски научник и академик. Има доста знакова да је у Шафариковој породици, у целини, негован пријатељски однос према Србима. Такав однос неговали су и његов зет Јозеф Јиречек и његов унук Константин Јиречек, чувени историчар, аутор *Историје српског народа*.

Шафарику би, и поред најбољих односа, у малом Новом Саду морало временом постати тесно; не треба бежати од претпоставке да се могао осећати као да је у изгнанству. Природно је и што је тежио да живи у привлачнијим центрима од Новог Сада у којима би имао много повољније услове за рад. Кад је постао славан научник, услови да му се та жеља оствари постали су, сигурно, бољи. За време свог новосадског периода, сем тога, Шафарик је био живчано оболео; од те болести никад се није излечио. Сократио је и свој живот, тридесетак година касније, у Прагу, куда је отишао да живи, скочивши са моста у Влтаву 1861.

Разлоге за Шафариков одлазак из Новог Сада ипак морамо да тражимо на другој страни. Постоји и један разлог његовог одласка који је тешко доказати, али није баш тако тешко схватити. Велики слависта у центру српске културе, у Новом Саду, то није могло да буде радо виђено од државних власти. Поготово што је Шафарик, још у свом првом говору приликом избора за директора Гимназије имао критичких речи за државу, али и речи које су позивале на повезивање Словена и на њихов заједнички отпор према постојећем стању. Шафариковим одласком из Новог Сада, престале су његове најплодније године. Срби су тим одласком много изгубили, али је аустријска држава тим одласком бар пригушила једно важно духовно жариште којег је имала разлога да се боји. Чак и ако се утврди да у односима између Шафарика и Срба није све, у појединостима, функционисало најбоље, ипак су односи били такви да се ни он, а ни Срби, тог односа не морају стидети.

За време свог боравка у Новом Саду Шафарик је написао четири дела посебно важна за Србе и за њихову историју. То је: *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826), *Српски пастири* (1833), *Најновија књижевност илирских Словена* (1833), и *Историја јужнословенских књижевности* (посмртно објављено, 1863-1865). После Шафариковог одласка из Новог Сада у Праг, он није престао да се бави Србима. Али је то чинио углавном у оквиру истраживања осталих Словена. То је учинио у књигама *Словенске старожитности* (1836-37), *Словенски народотис* (1842). У последњој деценији живота он се још једном вратио помније српским темама у књизи *Споменици старе јужнословенске писмености* (1851).

Све те књиге су за Србе важне. Али за српску књижевност су посебно важна четири дела у којима се о њој, као целини, највише говори. То су *Историја* из 1826. године, *Преглед најновије књижевности илирских Словена* (1833-34), *Словенски народотис* (1842) и тротомна *Историја јужнословенских књижевности* из 1863-65. године. Сагледавању Шафарикових погледа на корпус српске књижевности, изложених у овим радовима, биће у наредним поглављима посвећена посебна пажња.

Шафарикова концепција историје књижевности Словена

У заснивању своје *Историје словенских језика и књижевности* према свим наредњима, Шафарик није почео сасвим испочетка. Он се наслонио на modele који су, макар као скица, већ постојали. То су схватања словенских језика и књижевности која су били изградили Добровски, а поготово Копитар у тексту *Патриотске фантазије једног Словена*.

У *Уводу* своје књиге, Шафарик је, слично својим претходницима, на педесетак страна представио словенске народе и њихове језике и литературе. Затим је целокупну историју словенских језика и народа поделио на два дела: на део посвећен југоисточним и на део посвећен северозападним Словенима. Свакој од тих "грana" и њиховим народима посветио је одговарајући простор.

Део посвећен југоисточним Словенима поделио је на пет делова: 1. *Историја стрословенског црквеног језика и књижевности*, 2. *Историја руског језика и књижевности*, 3. *Историја језика и књижевности Славосрба грчког обреда*, 4. *Историја језика Славосрба католика (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата*, 5. *Историја словеначког језика и књижевности*.

Део посвећен северозападним Словенима поделио је на четири дела: 1. *Историја чешког језика и књижевности*, 2. *Историја језика и књижевности Словака*, 3. *Историја пољског језика и књижевности*, 5. *Историја језика и књижевности Лужичких Срба*.

У тако схваћеној и представљеној књижевности свих Словена, свака књижевност и национални језик имају своје место. Али да би се Шафарик правилно разумео, мора се имати у виду да он књижевностима и језицима словенских народа прилази "одозго". Словенски народи део су једне целине, односно део су Словена као природне етничке и језичке заједнице. А њихови језици и не постоје као посебни национални језици. Они су, по њему, само наречја заједничког словенског језика. Зато се и његова Историја тако и зове: *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима*. У томе своме схватању Шафарик није усамљен.

Шта се у овој *Историји* односи на Србе? Односе се очигледно два поглавља из првог дела. Оно које је посвећено Славо-Србима грчког обреда, и оно које је посвећено Славо-Србима католицима. То су поглавља треће и четврто.

Треће поглавље има следеће главе: 1. *Историјско етнографске уводне напомене*, 2. *Карактер српског језика*, 3. *Судбина српског језика и књижевности*, 4. *Преглед најновије српске књижевности*, 5. *Језик и писменост Бугара*.

Четврто поглавље, које се зове *Историја језика и књижевности католичких Славосрба (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата*, има следеће главе: 1. *Историјско-етнографске уводне напомене*, 2. *Језички и сроднички (Stammverwandschaft) однос Далматинаца и Хрвата*, 3. *Карактер језика Далматинаца и гране далматинско-хрватске литературе*, 4. *Порекло и судбина глагољске литературе Далматинаца и Хрвата*, 5. *Судбина језика и народне књижевности Далматинаца и Дубровчана*, 6. *Језик и писменост католичких Босанаца*, 7. *Језик и писменост католичких Славонаца*, 8. *Судбина језика и литературе Хрвата*.

Треба одмах констатовати следеће. Ниједно од та два поглавља није посвећено само српском језику и књижевности. Прво поглавље је посвећено историји и књижевности Срба и Бугара, друго поглавље је посвећено историји језика и књижевности Срба и Хрвата. Јасно је и зашто је то тако Шафарик учинио. Србе он види као народ који има један језик а две вере и два писма: православну и католичку веру, ћирилично и латиничко

писмо. Један део Срба њихова вера и писмо повезује с Бугарима, други део Срба вера и писмо повезује са Хрватима.

Не треба да чуди што је Шафарик у својој *Историји* Србима православцима придружио и Бугаре. О Бугарима се тада у Аустријској монархији много мање знало него о Србима. Средњовековна бугарска књижевност, сем тога, била је веома блиска српској, а веома су били блиски и језици на којима су те књижевности писане. Из сличних разлога не треба да чуди и што је Шафарик Србима католицима у следећем поглављу придружио и Хрвате. О Хрватима се у то време у Аустријској монархији знало много више него о Бугарима. Отуда Шафарик о њима и више говори. Али он их раздваја од Срба католика. Срби католици и Хрвати, који су такође католици, по њему, јасно се разликују. У разликовању та два народа Шафарик полази од става који је у то време важећи у Средњој Европи и у Аустријској царевини. А тај је став да су Срби, свеједно да ли православни или католици, они који говоре српским језиком. Српски језик је, за њега, исто што и штокавски, али и нешто шире, јер обухвата и чакавске говоре који су, за њега, један од дијалеката штокавског. Хрвати су, по њему, они који говоре кајкавски. Део далматинских говора српског наречја (језика) представља везу са језиком којим говоре Хрвати. Ни тај став није нешто што је својствено само Шафарику; и други слависти мислили су слично. Шафарик, уопште, сматра да су словенски народи и њихови језици блиски једни другима, па тако сматра да су блиски и српски и хрватски језик, односно у његовој терминологији – српско и хрватско наречје. Отуда их је лако доводити у везу.

Поводом овога поглавља јасно треба поставити питање и дати јасне одговоре. На питање ко су, за Шафарика, Срби католици? Одговор је: то су Дубровчани, Далматинци, Босанци и Славонци. Ти делови српског народа разликују се од Хрвата по језику, али са Хрватима (који су католици) имају нешто што их повезује: то је заједничка католичка вера и латиничко писмо. Шафарик на проблем вере и језика гледа онако како је човеку његовог времена а посебно његовог словачког народа, који има две вере, својствено: важнији је језик, јер он повезује народ а вера је ипак нешто од секундарне важности. У сасвим сличном или истоветном духу

мислили су и други слависти његовог времена. А тако су мислили и родоначелници нове српске књижевности Доситеј и Вук, па затим и њихови следбеници. Теза да Србе и Хрвате треба разликовати не по језику већ по вери биће наметана интензивно, и то са хрватске стране, тек у другој половини 19. века.

Преглед најновијих књижевности илирских Словена

Године 1833, последње године Шафариковог боравка у Новом Саду, преведен је из прашког часописа *Чешки музеј* Шафариков чланак под насловом *Преглед најновије књижевности илирских Словена*. Чланак је превео и коментарисао, у бројним фуснотама, уредник часописа Теодор Павловић. Текст је објављен у три броја *Летописа* Матице српске. У сваком од тих бројева објављено је по једно његово поглавље.

У првом броју часописа (за годину 1833, частица трећа), после кратког уводног дела, објављен је први део чланка, а његов наслов гласи: *Књижество римокатолически Србаља или Илира, тј. Далматинаца (од лета 1800), Бошњака, и Славонаца од лета 1820*. У првом пасусу тога дела чланка Шафарик је изнео укратко свој поглед на овај део српског народа.

Илирско колено у строжем смислу узимајући, које у Далмацији, Босни, Херцеговини, Србији, Славонији и једној части јужне Унгрије живи, дели се, као што је общче познато, у смотренију вероисповеданија и књижества на два оделенија: сиреч а) Илире латинског и б) греческог вероисповеданија. Србљи греческог вероисповеданија употребљавају кирилическа слова, и пишу јошт и данас понајвише – језиком из црквенославенског, росијског и управо сербског смешаним. Србљи римокатолическе цркве, који себе радије Илирима, Далматинцима, Дубровчанима и т. д. него Србљима зову, присвоили су себи писмена латинска, и књиге своје према овде једним, а онде другим правописанијем, пишу, сви простим природнонародним језиком, у Славонији нешто мало другачије, а другачије опет у Далмацији, али само с малом и скоро неприметитељном у

наређу разликом. Неколико пак од римокатолически Мисионера у Босни писали су у XV-XVIII столетију тако названом Буквицом, која је некиј одрод писмена Кирилически. – Религиозно (црквено) и политическо раздвојение Илира (од који се велика част најпаче у Босни сасвим потурчила!) уништило је желаемо овог тако многочисленог поколенија у књижевству сојединеније и у једно цело сливеније, и мерзост и ненавист досадашња међу једне матере синови ове по несрећи толика је, да римокатолически Србљин о књигама греческог закона брата свога слабо и мало, а гречески Србљин о књигама римокатолически Србаља управ ништа не зна и неће да зна. Овима је последњима књижество перви тако мало као и Шведско или Португизко познато. (3-5).

У представљању литературе Срба католичке вероисповести Шафарик почиње помињањем дукљанске хронике, а затим Држића, Хекторовића, Ветрановића, Чубрановића, Гундулића, Палмотића, Менчетића, Ђорђића и других да би дошао до најновијих времена библиографски бележећи радове и данас нама мало познатих писаца. Представљање литературе “римокатолически Илира или Србаља” у овом одељку се, у принципу, не разликује од њиховог представљања у *Историји* из 1826. године.

Други део Шафариковог чланка, објављен одмах затим у *Летопису* (частица втора) не садржи сличан уводни текст, већ практично одмах прелази на реферат о *Књижевству Србаља греческог вероисповеданија од лета 1825* како гласи његов наслов. Тај део чланка драгоцен је не само због Шафарикових информација, већ и због критичких коментара уредника *Летописа* Теодора Павловића. То је прави дијалог аутора и његовог преводиоца; већ и због тога је јединствен и достојан изучавања.

Трећи део Шафариковог чланка изашао је у следећем броју часописа, али то је већ следећа, 1834. година (частица прва). Његов је наслов *Књижество хорватско од године 1820*. Прва његова реченица гласи:

Обшче је познато, да данашњи народ Хорватскиј сматрајући на Число није великиј, али што се качества тиче честан, прилежан и љубезан Народ, он има своје собственно,

од суседно србског или илирског као и од Виндског различито наречије, и из тог узрока и собствено своје од они различито књижество (Литературу) обделава.

Ни у приказу хрватског језика и књижевности Шафарик није нимало одступио од слике коју је дао у *Историји* из 1826. године. Хрвати су, по њему, Илири који говоре кајкавским наречјем; њихова се књижевност, писана на том наречју, разликује од књижевности Срба православца и католика и од литературе Винда (Словенаца).

Литература коју стварају Срби јединствена је само по језику, али унутар те једнојезичке литературе постоје разлике. Срби православци и Срби католици разликују се по писму и по вери; међу њима има и непознавања, неразумевања, “мерзости и ненависти”.

Словенски народопис

У танкој књизи невеликог обима *Slovanski narodopis* која је објављена на чешком језику у Прагу 1842. године, Шафарик је изнова, на енциклопедијски начин, представио све словенске народе, њихове језике и књижевности, као што је то учинио и у *Историји* из 1826. године. Нова књига могла би се схватити као краћи, прецизнији и јаснији приказ стања у овој области. Основна структура ранијег приказа је задржана. Промене би се могле схватити као благ ретуш учињен према сазнањима до којих је аутор (али и словенска филологија уопште) дошла у протеклих седамнаест година.

Промене су се испојиле посебно у делу који се односи на југоисточне Словене. У овом делу је нарочито постао потпунији третман Бугара, њиховог језика и књижевности. Бугарски језик и књижевност који су у *Историји* из 1826 били приказани у поглављу посвећеном историји језика и књижевности Срба православца, у *Народопису* су, међутим, добили посебно поглавље, по нивоу исто са Русима и са Илирима. У оквиру тога поглавља приказан је и старословенски језик као старобугарски.

Промене су се десиле и у приказивању језика и књижевности Срба, Хрвата и Словенаца. Они су се сада нашли у заједничкој Глави III која се зове *Reč ilirska (Илирски језик)*. Та глава има следећа уводна поглавља: *Поље, карактеристике и наречје*. У њима су дати општи погледи на простирање Илира, на њихова писма и њихова наречја (у значењу језик): *Наречје српско, Наречје хрватско, Наречје корутанско*. Шафарик је сматрао да Срби, Хрвати и Словенци чине једну језичку заједницу, али да се њихови језици међу собом разликују. У његовом ставу битних промена у односу на дотадашње схватање разлика српског и хрватског језика нема: српски језик је за њега и даље био исто што и штокавски, а хрватски кајкавски; чакавски дијалекат је сматрао делом штокавског наречја.

Свако од мањих поглавља, посвећених српском, хрватском и корутанско-словенском језику садржи опет делове који се зову: *Поље, Карактеристике, Поднаречја, Словесност*; у њима аутор представља простирање језика, писма, дијалеката. У делу под насловом *Словесност* представља књижевност на том језику. У поглављу посвећеном хрватском језику представљена је, доследно, хрватска књижевност која је, у језичком смислу исто што и кајкавска књижевност. У поглављу *Словесност* посвећеном српском језику представљена је одвојено књижевност Срба православца и Срба католика; њих у тексту раздваја само једна цртица. Најстарији представљени писац међу православним Србима јесте Стефан Првовенчани, тек затим следи свети Сава; последњи су Вук Караџић и Сима Милутиновић. Најстарије дело Срба католика је дукљанска хроника, затим следи низ дубровачко-далматинских писаца почев од Држића до Ђорђића и Качића, а ређање се зауставља код Славонца Катанчића, односно код лексикографа Стулија и граматичара Брлића.

У овом делу постоји и једна реченица која гласи: "Ступањем Гаја с дружином на литерарну сцену и успостављањем литерарног средишта у Загребу (1826-42) почело је ново доба у књижевности Илира, о коме ће се тек причати" (61). Та реченица, објављена 1842. године, веома индикативно потврђује Шафариково становиште. Са његове тачке гледишта, он с пуно права убраја Гаја међу српске, а не међу хрватске писце, јер Гај не пише на свом хрва-

тском (кајкавском) језику, већ је, заједно са другим илирцима, прихватио да пише на српском језику. Њему је, отуда, по Шафарику, место у српској књижевности.

Држећи се истог критерија, критерија језика, Шафарик је (опет после цртице) у овом одељку о српској словесности приказао и књижевност писану глагољицом на српском језику.

Разлике које су се у *Слованском народопису* појавиле у третирању бугарске и осталих јужнословенских књижевности могу се објаснити променама до којих је дошло из два основна узрока: због повећаних сазнања о бугарском језику и књижевности, и због промена које су, у међувремену, на духовном плану међусобно више приближиле југословенске народе: Србе, Хрвате и Словенце.

У односу на *Историју* из 1826. у новом делу десило се нешто значајно; то је употреба имена Илир. То име је Шафарик употребљавао и раније, а поготово од чланка *Најновији преглед књижевности илирских Словена* (1833). У *Слованском народопису* употреба тог израза је, међутим, још доследнија и слојевитија. Име Илир за Шафарика има ужа и шира значења. У најширем значењу он то име употребљава за Југословене (тачније за Србе, Хрвате и Словенце). У нешто ужем значењу то име он употребљава само за Србе и Хрвате (као што је чинио у чланку о најновијој повести илирских Словена). У још ужем значењу он то име употребљава само за Србе, а у још ужем значењу он га употребљава за Србе католике, дакле за оне који себе радије Илирима називају.

Данашњег, махом криво индоктринираног, читаоца оваква употреба имена Илир може унеколико да збунује, јер му је на много начина сугерирано да се име Илир превасходно односи на Хрвате. У Аустријској царевини, међутим, Хрвати су имали под својим националним именом извесну државноправност и није било потребно да им се намеће неко друго име. Име Илири у Аустрији је превасходно давано Србима; под именом Илири Срби су добијали оне чувене привилегије, а за њих је постојала и Илирска дворска депутација и Илирска дворска канцеларија. И сами Срби, кад су за себе користили дипломатски језик, називали су се Илирима. Илирски и српски су и за Копитара и за Шафарика углавном синоними. То се најбоље може видети у зборнику

Копитаревих радова објављених код нас под именом *Serbica*; Копитар тамо неколико пута, чак и у насловима чланака, назива Доситеја Илиром.

Јављање илирског покрета обично се везује за штампање Гајеве *Данице илирске* 1836. године, када је тај покрет наступио са веома јасним програмом и именом. Покрет је, међутим, био дуже припреман и његово деловање везано је за преузимање самог илирског имена од стране Хрвата. У тај чин уплетен је и Шафариков друг из младости Јан Колар, тада већ чувени песник *Кћећи Славе*. Он се већ 1829. почео дружити са Људевитом Гајем, будућим вођом илирског покрета. У Коларевом чланку *О словенској узајамности*, који је 1835. најпре објављен на српском језику, у *Српском народном листу*, у преводу уредника Теодора Павловића, већ су биле изражене неке од идеја на којима ће касније, једно време, инсистирати Илирци. У том чланку Колар заступа становиште да се сви словенски народи деле на четири основна: на Русе, Пољаке, Чехе и Илире, а језици на руски, пољски, чешки и илирски. Да та идеја не мора да буде само Коларова, знамо по томе што је Гај већ 1830. у својој *Краткој основи хрватско-славенског правописања* изнео сличну идеју, уз напомену да је она у ствари Коларова. Идеја о илирском језику и народу, коју је Колар својим чланком разгласио, свакако је добро послужила илирцима да се и сами прогласе Илирима и да свој језик назову илирским.

И Колар, а поготово Шафарик, употребљавајући илирско име за језик јужних Словена, а поготово Југословена, нису губили из вида разлике између појединих наречја (дијалеката) унутар тога језика. У Шафариковом приказу из свих његових развојних фаза српски и хрватски језик се разликују по линији штокавски – кајкавски; елементи језичког заједништва налазили су се на подручју чакавског. Стратегија илираца, међутим, била је другачија. Њихови прваци (а по правилу су били кајкавци) прихватили су штокавско наречје као главно наречје илирског језика. То другим речима значи – са наречјем преузели су и илирско име које било алтернативно име за Србе и за српски језик.

Следећи потез илирцима је “набацила” сама аустријска држава. Она је 1843. забранила употребу илирског имена. Пошто је то име забрањено, онда је Гај прогласио да се од тада оно што је називано илирским именом убудуће назива хрватским. Матица илирска постаће Матица хрватска, Илирска народна читаоница постаје Хрватска народна читаоница, па и илирски језик постаје хрватски језик. А пошто је тај језик исто што и српски језик, дошло је до тога да илирци тај језик називају хрватским или српским. Промена је изведена политичким средствима, уз помоћ Аустрије. У ту промену стања су била укључена и двојица истакнутих Словака: Колар и Шафарик. А таква промена очигледно није била у складу са Шафариковим уверењима. Зна се да су његови односи са илирцима после те промене захладнели.

Историја јужнословенских књижевности

Шафариково следеће капитално дело које се тиче Срба јесте његова *Историја јужнословенских књижевности*. Ово дело је после Шафарикове смрти (1861) издао у три књиге његов зет Јосип Јиречек (1863, 1864, 1865). Јиречек је у предговору прве објављене књиге овог дела (*Словеначка и глагољска књижевност*) рекао и ово:

До године 1833. када је Шафарик напустио Нови Сад да би се настанио у Прагу, имао је он завршену историју књижевности Срба, Хрвата, Илира (Далматинаца), Словенаца и глагољичких списа. То су ових шест књига (Foliotband) сасвим различитог опсега које је Шафарик сам са својственом марљивошћу исписао (II).

Издајући Шафарикову *Историју јужнословенских књижевности* Јиречек је тих шест целина (књига) штампао у три тома (три књиге). Сваки од тих томова подељен је на по два одвојена дела.

Први том се зове *Историја словеначке и глагољске књижевности*. Он садржи две посебне целине: 1. *Словеначка књижевност*, 2. *Књижевност писана глагољницом*.

Други том се зове *Историја илирске и хрватске књижевности*. Он садржи две посебне целине: 1. *Илирска књижевност* и 2. *Хрватска књижевност*.

Трећи том се зове *Историја српске књижевности*. Он садржи, такође, две посебне целине: 1. *Стара српска књижевност*, 2. *Књижевност од 1733. до 1833.*

Није на одмет питање: да ли је Јиречек, овако издајући Шафарику, поступио најбоље, односно да ли је урадио приближно онако како би сам Шафарик урадио?

Јиречек је, у овом подухвату, имао две крајње могућности: а) да сваки од шест фолиобандова (фасцикли) објави као посебну књигу и б) да их све објави у једном тому. Изабравши да шест целина објави, по властитом реду, у три посебне књиге, Јиречек се определио и за властиту интерпретацију Шафарику. Та његова интерпретација се најпре тиче самог редоследа по којима су поједине целине биле поређане и објављиване.

Какав је Шафариков редослед знамо из претходних његових дела. У *Историји* из 1826. најпре се приказује српска књижевност, па хрватска, па словеначка. А у оквиру српске књижевности Шафарик најпре приказује књижевност Срба православаца, затим Срба католика, па глагољску књижевност. У *Најновијем прегледу књижевности илирских Словена* најпре је приказао књижевност Срба католика, па Срба православаца, па тек потом књижевност Хрвата. У *Словенском народотису* учинио је онако као и у својој првој *Историји*. Приказана је најпре 1. српска књижевност (књижевност Срба православаца, књижевност Срба католика, глагољска књижевност), затим 2. хрватска књижевност, најзад 3. словеначка књижевност. Да је Јиречек у пуном смислу поштовао Шафарикову концепцију, он би поступио тако што би фолиобандове, које је затекао у Шафариковој заоставштини, издавао према Шафариковом (природном) реду, уколико је то дело схватао као јединствено. Уколико је пак хтео да посебно прикаже три националне књижевности, онда је морао да учини онако како је учинио сам Шафарик у *Словенским народотису*. По Шафарику из тога дела (а и претходна у томе су сагласна) корпус српске књижевности обухвата ова три саставна дела: књижевност Срба православаца, књижевност Срба католика и глагољску књижевност.

Јиречек, међутим, није поступио у духу Шафарииковом. Он је почео приказ југословенске књижевности од краја, од словеначке књижевности. Њој је сасвим механички прикључио део посвећен глагољској књижевности. То је био први објављени том (1863) са општим приређивачевим предговором целом издању. У другом тому он је механички спојио илирску и хрватску књижевност. Приређивач је, изгледа, поштовао оно што је затекао у фолиобандовима. Али је у свом предговору овој књизи ипак прихватио један од кључних ставова хрватских филолога и политичара шездесетих година који су били супротни Шафарику: да се Срби и Хрвати не разликују по језику него по вери (стр. II). То, другим речима, значи да је нашао рационалну теоријску основу (која никако није и Шафарикова) по којој се илирска књижевност има извадити из корпуса српске књижевности и (макар механички) довести у везу са корпусом хрватске књижевности.

Од свих тих шест фолиобандова само је један имао предговор написан Шафарииковом руком. Тај је објављен на челу првог од два фолиобанда посвећених књижевности Срба православца. У том предговору се не говори само о српској књижевности или о српским списима (како гласи наслов те књиге), него се говори и о овом недовршеном Шафарииковом делу у целини, дакле о јужнословенској књижевности. И по овоме се може закључити да је Шафарик у својој замисли имао другачији редослед од Јиречека. Кратки Шафарииков предговор је важан јер садржи аутентичну Шафариикову мисао. Он гласи:

Претходне напомене (Vorbemerkungen)

Историја књижевности Срба, да би била потпуна, треба равномерно да обухвати књижевна дела сваке гране овог племена, то јест Срба и Босанаца, Далматинаца, граничарских Хрвата и Славонаца. Јер свака од грана овог народа говори у основи једним наречјем, мада различито у појединим крајевима. Њихова књижевност изграђује језик, а тиме и њихов карактер, у једну велику међусобно повезану целину. Међутим, у ранија времена дошло је до политичког и верског раздвајања унутар ових грана, тако да је настала пукотина у начину писања и у самој литератури. Становници некадашњег српског краљевства, који припадају грчком обреду,

служе се у писању ћирилицом, а такође су се дуго времена служили и старословенским црквеним језиком, који је тек пре стотинак година у световној књижевности замењен народним језиком. Далматинци, Хрвати и Славонци, бројни припадници римске католичке цркве, чвршће повезани са Западом, примили су веома рано латинско писмо (око 1161) и до XV века су све постојаније утврђивали народни језик као књижевни, на жалост неусклађено, изоловано и без међусобне повезаности, у разним временима и крајевима, кроз различите системе писања, једне у Далмацији, а друге опет у Славонији. Само део Срба католичког обреда, глаголаши, одржавао је нарочито у литургији, мешавину народног и старог словенског црквеног језика, замењујући старо ћирило писмо једним новоствореним, које се после синонимно називало глагољско писмо, глагољица, уместо словенска азбука (од речи глагол уместо слово). Исто тако, пошто Срби различитог обреда живе у различитим крајевима, али и заједно једни поред других и са другима, они су и даље, у књижевном погледу, остали оштро раздвојени: грчки Срби могу да читају текстове своје браће, а латински Срби не могу да читају ћирилицу. Због ове околности, а ради потпуније целовитости и прегледности, ми ћемо се овде ограничити само на историју књижевности Срба грчког обреда, а тек изузетно ту и тамо бацићемо поглед на ћирилске споменике римских католика или протестаната. У другој прилици бавићемо се искључиво литературом католичких Срба. На тај начин даћемо ма и најмањи допринос генетском јединству српског племена и његовог језика. Историја бугарске књижевности, која се заснива на једном посебном дијалекту, остаје по страни од наше намере. Ипак, ћемо се јединственим бугарским рукописима, до сада непознатим, бавити посебно. (3-4)

Овај предговор сведочи о томе да чувени научник своје основне ставове и о српском језику и о корпусу српске књижевности није мењао. И према Србима свих вера, и према илирцима, и према науци, имао је коректан однос. Његови погледи на књижевност и језик најближи су Вуковим ставовима и то онима који су изложени у чланку *Срби сви и свуда*. Као што је и тај кључни Вуков текст остао практично неприступачан широј

јавности, тако су још неприступачнији остали ови Шафарикови ставови. Ти међусобно подударни ставови нису наилазили на коректан пријем или интерпретацију поготово у деценијама које су непосредно за нама.

Рецепција Шафарикове историје српске књижевности

Шафарикова *Историја словенских језика и књижевности према свим наређјима* из 1826. године, била је не само прва словенска, већ и прва српска историја књижевности. Добра страна те историје у томе је што је она одмах српску књижевност ставила у контекст јужнословенских и словенских књижевности. Лоша јој је страна – што је у доброј мери остала на попису библиографских података па је остала више библиографија него историја књижевности у модерном значењу.

Између Копитаревог текста *Патриотске фантазије једног Словена* из 1810. и ове Шафарикове *Историје* појавила се, међутим, једна књижица Лазара Бојића која се зове *Памјатник мужем у славено-србском књижеству славним*. Лазар Бојић је ову књигу писао као још сасвим млад човек од 22 године. Његова књига штампана је 1815. године, дакле на самом почетку великих промена које је покренуо Вук Караџић. Бојићева књига је невелика по обиму и по захвату: она доноси кратку посвету свом воспитанику Јовану Јовановићу, такође кратко *Предисловие*, обимом мали текст под називом *О књижеству или литератури*, списак од три и по странице умрлих и живих српских писаца и четири биографије: Јоана Раича, Доситеја Обрадовича, Григорија Терлаича и Атанасија Стојковича. Ова ретко помињана књига различито је квалификована. Драгиша Живковић, који је у новије време обратио пажњу на њу у својој докторској тези *Почеци српске књижевне критике*, сврстао ју је у групу “биографско-библиографских радова” који су представљали “већ први корак ка стварању српске историје књижевности” (1957:63). У предговору фототипском издању те књиге (1994) приређивач Мирјана Д. Стефановић доноси панораму квалификација Бојићеве књиге од неколико наших

истакнутих историчара књижевности (29-31). Најодређенија међу њима је она Миодрага Поповића који је Бојићев покушај окарактерисао као “први преглед историје српске књижевности”, а Бојића као “првог историчара српске књижевности”. Том мишљењу се приклонила и Мирјана Стефановић. Свој став она образлаже овако:

Памјатник није ни збирка четири студије, јер збирку уоквирује уводна студија о књижевности и попис писаца. Ова књига могла би, у основи да се пореди са књигом Миодрага Поповића *Историја српске књижевности. Романтизам* (Београд, 1968-1972). У обе књиге представљена је, кроз живот и дела књижевника једна епоха – Лазар Бојић бави се просветитељством, а Миодраг Поповић романтизмом. Ради се о истом начину обраде грађе, о књижевно-историјском методу који је комбинован с биографским и о сличном стилу којим су описани писци, њихов живот и дела. (58-59)

То уочавање сличности између Бојићеве и Поповићеве књиге је ванспорно. Оне су, очигледно, прављене по истом моделу. Бојићева “историја” деловала би сигурно убедљивије да је уводни текст био опширнији, а број приказаних писаца већи. Али тиме сам модел не би био промењен. Бојићева књига прављена је на протопозитивистичким, а Поповићева на позитивистичким основама; матрица им је остала иста. Треба погледати Скерлићеву *Српску књижевност XVIII века* па се уверити да је у основи исти модел у међувремену већ био присутан у историјском приказивању српске књижевности.

Није зато чудо што су многи истакнути српски историчари дуго превиђали Бојићеву књигу. Она није занемаривана само зато што није развијена по мери потреба већ и зато што припада другом типу од Шафарикове. Најбоље би, зато, било да се на Бојићеву и на Шафарикову историју гледа као на два модела српске књижевности. Насупрот протопозитивистичком моделу на којем је заснована Бојићева књига, Шафарикова је изграђена на филолошким основама. Први модел више инсистира на биографији писца, а други више на књижевним текстовима. Шафарик, сем тога, у одређивању корпуса српске књижевности полази од језика, а Бојић више од духовног сродства; различити језици или

стилови писаца за Бојића очигледно имају секундарну важност. Тако неће бити у деценијама које су следиле. Њих ће обележити својим деловањем Вук Караџић који је у филолошким питањима био близак Шафарику. У деценијама пуне доминације Вукових идеја предност је сасвим природно давана Шафариковом моделу.

Али постоји још једна битна разлика између Бојићеве и Шафарикове књиге која не треба да остане скривена. Бојићева књига има у виду само књижевност православних Срба; Шафарикова има у виду и књижевност православних Срба и књижевност Срба католика. Ни Шафарик ни Вук нису били једини слависти који су сматрали да се један народ одређује језиком а не вером. То су била општа уверења времена.

Природно је, отуда, што је Шафариков модел историје књижевности био прихваћен и са те стране. Шафарикова *Историја* из 1826. имала је велики значај за све словенске народе, али и за све људе које је интересовала словенска књижевност, па је нормално било што је дошло до тога да та *Историја* буде и општеприхваћени модел српске књижевности.

Тај модел су прихватили пре свега Срби. Знамо то по текстовима Јована Суботића (*Неке черте књижевства српског*, 1847) и Јована Ристића (*Нова српска књижевност*, 1850) и по Ристићевом полемичком одговору на критику његове књиге (1852). У истом духу је прављена и веома значајна антологија Јована Суботића која се зове *Цветник српске словесности* (1853). Знамо то, такође, и по деловању двојице Дубровчана Матије Бана и Меда Пуцића. Шафариков модел прихватила је затим једна од главних славистичких струја у Русији. *Преглед словенских књижевности* Пипина и Спасовича (1865) прављен је по овом моделу, па и приказ српске књижевности унутар те књиге. Друго прерађено издање руске књиге (1879) било је одмах преведено на немачки, француски и чешки, што значи да је било прихваћено од европске публике. А све значајне историје српске књижевности (Стојана Новаковића, Јована Грчића, Павла Поповића, Тихомира Остојића, Јована Скерлића, Андре Гавриловића) у основи су поштовале Шафариков модел. Али тај модел ће бити и нарушаван. После Вукове смрти, почела је да се све упорније намеће теза о томе да Срби и Хрвати имају један језик. Таква теза је већ

присутна двотомној књизи ријечког професора књижевности Шиме Љубића која се зове *Огледало књижевне повјести југословјанске* (1864) а још изразитије у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* Ватрослава Јагића (1867). Са инаугурисањем те тезе, која ће се у другој половини 19. века све више прихватати, није више било могуће српску и хрватску књижевност издвајати према језику. Она је требало да буде заједничко добро два народа или два племана истог народа, тј. Срба и Хрвата. Да бй се та теза подупрла, у другој половини 19. века почела је да се намеће још једна теза: да су Срби и Хрвати један народ са два имена.

Упоредо са наметањем тезе о једном језику (српскохрватском) којим говоре Срби и Хрвати, или о Србима и Хрватима као једном народу са два имена, наметана је и теза да се Срби и Хрвати разликују само по вери. Ту тезу је почео да истиче, на пример, бивши илирац Винко Пацел. Јагић је, међутим отишао и корак даље; он је тврдио да су Срби католици само друго име за Хрвате. Таква теза је природно нарушавала Доситеј-Вуков-Шафариков модел, а успостављала Пацел-Јагићев. Том моделу ишле су наруку Аустрија, католичка црква, али ишла му је наруку и српска непромишљеност коју су страни чиниоци умели да подрже.

Упркос томе, модел Доситеја, Вука и Шафарика о корпусу српског језика и књижевности опстојавао је, макар и у прилагођеном виду, до после Другог светског рата. Али већ приликом прославе стогодишњице Шафарикове смрти (1961) показали су се јасни знаци да се тај модел напушта. Међу бројним рефератима објављеним са симпозијума о Шафарiku није било ни једног јединог који би био посвећен превасходно ономе по чему је Шафарик за Србе пре свега важан: као историчар њихове књижевности. Сваки коректан приказ Шафарикових погледа на српску књижевност морао би да подсети да је Шафарик под српском књижевношћу сматрао и књижевност Срба католика, Дубровчана пре свега. Такво подсећање било би, сигурно, у супротности са становиштем већ покренуте едиције *Српска књижевност у сто књига* која је је српску књижевност приказивала у много ужем обиму него што су је приказивали историчари који су следили Вукову и Шафарикову традицију.

Да ревизија Шафарикових ставова није била случајна, то показује текст једног од главних организатора симпозијума, секретара Матице српске Живана Милисавца, посвећеног теми Шафарик и Летопис Матице српске. "Шафарик је говорио о српској и о хрватској литератури", каже Милисавец (119) па затим наставља да коментарише шта је све рекао о Хрватима, а шта о Србима. Али он притом има у виду само оно што је Шафарик говорио о Србима православцима, а Србе католике, сасвим је изгубио из вида. Другим речима, званичник прве српске културне институције прећутно је прихватио хрватску тезу о томе да Срби католици и нису Срби. Самим тиме игнорисао је и Шафарику и све оне српске историчаре који су следили Доситеја и Вука и који никако нису прихватили став да Србе идентификују само са православним верницима. На жалост, сличан однос, у мањој мери, јавља се и у неким другим рефератима.

Два обимна рада о Шафарику који су објављени у последње време, студија Милорада Живанчевића и докторска теза Ђорђа Костића, граде још продубљенију лажну слику о Шафариковим ставовима. Ови аутори су снабдели своје текстове бројним фуснотама у којима се позивају на веома богату литературу. Али, обојица аутора неће да виде нешто што је посве лако видљиво: Србе католике, или Илире католике, који су за Шафарику нешто посве друго од Хрвата. Милорад Живанчевић у тексту *Шафарик о хрватској књижевности* понаша се као да је велики слависта стајао иза стратегије хрватског националног препорода и игнорише чињеницу шта су Илири католици за Шафарику стварно значили. Ђорђе С. Костић, у својој докторској тези под насловом *П. Ј. Шафарик о новој српској књижевности* арбитарно се бави само Србима православцима, а не и Србима католицима; у садржају посмртно објављених Шафарикових књига арбитарно се задржава само на литератури Срба православца па чак доноси и пун њихов списак из књиге *Историја српске књижевности* (1865) игноришући став да је исти поступак морао да примени и кад су у питању они које је Шафарик сматрао Србима католицима. Тако, интерпретација и једног и другог савременог аутора одступа од самих Шафарикових текстова. То би и просечно упућен читалац лако могао да увиди да су му Шафарикови текстови доступни или

да су му доступни текстови са другачијим интерпретацијама које је српска филологија имала пре титовског периода.

Будући однос према Шафарику

Шафарик се у филологији јавио нешто мало касније од Вука. Мада није био Србин, и мада никад није писао ни објављивао на српском језику, он је много учинио управо за српску филологију. Његов учинак на том пољу може се поредити са Вуковим учинком. Вук је записао и издао најбоље творевине српске усмене књижевности, а делимично се бавио и писаним споменицима. Шафарик се делимично бавио усменом књижевношћу, а пописао је српске писане споменике и неке од њих издао. Ниједан други филолог, ни Србин ни човек неке друге националности, у том погледу не може се поредити са њим. Његово дело комплементарно је с Вуковим делом. Тек њих двојица заједно ударили су темеље српској филологији у првој половини 19. века. Вук Караџић и Шафарик имали су у основи исте погледе на српски језик и на корпус српске књижевности. Шафариково име треба да буде трајно запамћено као првог писца историје српске књижевности, као писца прве историје српског језика и као једног од најзначајнијих српских библиографа свих времена. То, другим речима, значи да је његово дело уграђено у саме темеље српске филологије.

Поразно, међутим, делује сазнање да Шафарик код Срба после смрти није ни издаван, ни превођен нити довољно изучаван. То само значи да Срби не познају довољно ни основе своје филологије. Ако је српска филолошка традиција непозната и изневерена, ако је и сам Вук криво тумачен, то је у великој мери у вези са грехом почињеним према Шафарику. То није грех само према једном великом појединцу, већ посредно и према самим темељима српске филологије.

К њ и г а т р е ћ а

А. Н. ПИПИН И ИСТОРИЈСКО СТАНОВИШТЕ

На питање: Како се треба односити према књижевној прошлости? одговор је дао један од најзначајнијих југословенских књижевних теоретичара Светозар Петровић у тексту који се зове *Становиште садашњости и становиште прошлости у хисторији књижевности* (у књизи *Природа критике*, 1972:236-250). Петровићев одговор, доста широко образложен, ипак је веома једноставан. Он се заснива на ставу да у односу на књижевну прошлост треба уважавати становиште садашњости, а не и становиште прошлости. Тај став се може илустровати реченицом:

Не, дакле, прилагођавање систему вриједности других времена и народа, не дакле уживљавање у прошлост, него разумијевање прошлости по критерију властите садашњости, избор из прошлости изведен по принципима изведеним у садашњости и пројцирање властитог система вриједности у прошлост – природни су поступци хисторичара књижевности. (212)

Исти став треба заузимати не само када су у питању појединачне књижевне вредности већ и пројекције националних књижевних традиција.

Гледишта о становишту садашњости треба овдје, дакле, придружити схваћање о националној књижевности као увјетном али за већину практичних прилика довољно тачном и

довољно поступном називу за ону динамичну визију традиције што је хисторичар књижевности пројцира у прошлост из перспективе властите садашњости. (246)

У Петровићевом тексту има доста елемената на основу којих би се могло закључити да је становиште садашњости субјективно. Он то и каже: "становиште садашњости лично је, субјективно становиште" (242).

Професор Петровић и ја имамо различита схватања о овом питању. Моје схватање књижевне прошлости проистиче из становишта које сам давно заузео: да се према свакој чињеници, која се испитује или о којој се суди, треба односити као према конкретном тоталитету. По томе схватању и свако књижевно дело треба схватити као конкретни тоталитет, а тако и националну књижевност, књижевност на једном језику, југословенску, европску и светску књижевност. Пошто је конкретни тоталитет динамичан, то значи да је нужно имати у виду и становишта прошлости као и становишта садашњости, односно имати свестрани увид над кореспонденцијом свих релевантних чињеница предмета који се истражује. И ова концепција рачуна са уделом низа категорија субјеката, индивидуалних и колективних, али она тежиште не ставља ни на садашњост, ни на прошлост, ни на субјект, ни на објект, већ на њихову међусобну кореспонденцију.

Разлике између те две концепције најбоље се могу показати на једном конкретном примеру: на односу према Пипиновом *Прегледу српске књижевности*, али и према читавом низу сличних дела које су за предмет имале испитивање и приказивање српске књижевности. Однос према тим случајевима показује да различита теоријска становишта могу да имају и веома различите последице по схватање корпуса националне књижевности.

Александар Пипин (1833-1904) био је један од најзначајнијих руских слависта и историчара књижевности. У Казану је почео да слуша предавања знаменитог руског слависте В. И. Григоровича. А кад је прешао да студира у Петроград, слушао је предавања код још знаменитијег слависте И. И. Срезњевског. Као сасвим млад човек објавио је књигу *Обзор истории славянских литератур* (1865). Та књига се по садржају може поредити са књигом *Историја словенског језика и књижевности према свим наредјима* Павела Јозефа

Шафарика која се појавила скоро четрдесет година раније (1826). Свој *Преглед* је Пипин, додуше, радио у сарадњи са пољским славистом Спасовичем који је у заједничком делу обрадио само пољски део. И Пипинова је књига, као и Шафарикова, наишла на широк одјек. Доживела је и друго проширено издање 1879. (у два тома) под новим насловом *История славянских литературъ* и одмах је била преведена на француски, немачки и чешки језик. Било је покушаја да се преведе и на српски, али ти покушаји нису уродили плодом. Стојан Новаковић, који је у те покушаје био укључен, објавио је у свом часопису "Вила" из првог издања Пипинове књиге само део који је посвећен дубровачкој и далматинској књижевности (1865).

Све ове податке о Пипину, али и многе друге, налазимо у обимној студији Витомира Вулетића која се зове *А. Н. Пипин и руско-српске књижевне везе* (1969). Професор Вулетић је о истом аутору објавио још две студије: једну о Пипиновом односу према Доситеју и Вуку (1982) и једну која се зове *А. Н. Пипин, Словени и Српско питање* (1995). Из студија професора Вулетића даје се закључити: Пипин спада у плејаду великих слависта у другој половини 19. века. Он је, исто тако, и највећи историчар руске књижевности. Његово виђење српске књижевности, у склопу осталих словенских књижевности, самим тиме добија на значају. То се виђење не може игнорисати. Као што су Срби имали срећу што се њима у првој половини века бавио Шафарик, имали су, такође, срећу да се њима бави и Пипин.

За нас је најважнији онај део његовог *Прегледа* који се тиче Срба. Тај део је професор Вулетић представио овако:

Занимљиво је погледати како Пипин компонује део књиге којој је дао наслов "Сербы". У првој, општој, глави он говори о историји и географији Срба, Хрвата и Словенаца, које назива Хорутанима. У другој глави "Собствено Сербия в древнем периоде", у трећој "Дубровник и Далмация", у четвртој "Хорватская литература", у петој "Хорутанская литература", у шестој "Новая сербская литература", у седмој "Иллирийское возраждение" и у последњој "Народаная поэзия Сербов". Занимљиво је да је народну поезију обрадио у последњој

глави, а није је ставио у преткњижевни период. Он има за то своје разлоге: по његовом мишљењу, које није лишено основа, српска народна поезија, онаква каква је одушевила Европу и ушла у књижевни процес европског романтизма, новијег је порекла и везана је за период националног буђења. (1985: 253).

Из овако представљене структуре дела књиге посвећене Србима важно је да се уоче две ствари: корпус српске књижевности и његов однос према хрватској и словеначкој, и друго - периодизација српске књижевности. Пипин је, као и други слависти пре њега, очигледно за представљање југословенских књижевности изабрао ону која је, за њега, била најзначајнија, тј. српску књижевност, а две мање значајне, хрватску и словеначку, њој је само придружио. Исто тако је и периодизацију извршио само у главној литератури, српској. Та периодизација изгледа овако: Први период: *Србија у старо време*, други период: *Дубровник и Далмација*, трећи период: *Нова српска књижевност*. Сваки од тих периода представљен је у по једној глави. Глава која се зове *Народна поезија Срба* такође представља део српске литературе, али временски везан за њено објављивање. Словеначка и хрватска књижевност дате су посебно, издвојено. Једино је илиризам третиран као појава од општег југословенског значаја.

Да Пипин у оваквом схватању српске и осталих југословенских књижевности није био усамљен, може се видети, такође и из Вулетићевог приказа периодизације Срезњевског.

Вреди упоредити белешке са предавања И. И. Срезњевског, које је Пипин водио и видети у ком степену се разликује периодизација коју је Пипин дао од оне коју је извршио Срезњевски. Срезњевски овако даје периоде развоја наше књижевности: први део – општи историјски и географски подаци о Србима; други – стара српска књижевност; трећи – дубровачка и далматинска књижевност; четврти – нова српска књижевност; пети - народна поезија. Срезњевски говори и о хрватској књижевности одговарајућих периода, сматрајући их делом српске. Већ се на први поглед може закључити да је Пипинова периодизација скоро

идентична са периодизацијом Срезњевског. Овако дати периоди били су општеприхваћени у науци тога доба. (255)

У фусноти Вулетић наводи да је сличну периодизацију већ имао Шафарик у књизи *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* из 1826. и Јован Ристић у књизи *Die neue Literatur bei Serben*.

Ненад Љубинковић у тексту *Концепције историја књижевности српскохрватског језичког подручја у деветнаестом веку* (1979) с више права тројну периодизацију код Шафарика везује за књигу *Памјатник* из 1851. "По Шафарику, три су књижевна доба. Прво, од краја дванаестог па до краја седамнаестог; друго почиње половином петнаестог и траје до осамнаестог; треће од половине осамнаестог века траје "до данас", наводи Љубинковић (221).

Најлакше је установити како је Шафарик у посмртно објављеној књизи *Историја српске књижевности* из 1865. која је настала пре његовог одласка из Новог Сада (1833), књижевност Срба православаца уочљиво поделио на стару и нову. Критеријум поделе је, у основи, језички (стари и нови језик) али још више механички, временски. Нова српска књижевност почиње сто година пре него што је текст ове књиге био написан (1833), дакле од 1733. Сличну периодизацију српске књижевности на стару и нову увео је заправо Добровски у зборнику *Слованка* за 1814. годину. На то је указала Мирјана Стефановић у предговору књизи *Памјатник мужем у славеносербском народу славном* (1994:34).

По мојим сазнањима, идеју о томе да српску књижевност треба делити на три периода увео је Вук Караџић и то разврставајући двадесетих година српске народне јуначке песме на песме о старим, песме о средњим и песме о новим временима. Сасвим сличну тројну периодизацију направио је за уметничку књижевност Јован Суботић у дописаном уводном делу немачког издања (1850) своје студије *Неке черте о повести српског књижества* из 1847, а затим још прецизније је то учинио самим распоређивањем писаних споменика и књижевних уметничких текстова у својој хрестоматији *Цветник српске словесности, I, II* (1853). Могуће

је да ни ти подаци нису сасвим тачни, али они су свакако релевантни. Јер казују да је једна јасно установљена традиција тројне периодизације српске књижевности постојала већ пре Срезњевског и Пипина и да она потиче од српских филолога.

Из наведених Вулетићевих реченица уочљиво је да је Пипин у сагледавању српске књижевности изразио виђење које није било само његово. Иза тога виђења стајали су први слависти 19. века, међу њима и руски и српски. Оно како је он приказао корпус српске књижевности и како је извршио њену периодизацију, било је део општег мишљења или, како би се данас рекло термином Томаса Куна: општа парадигма тога времена. Пипину, отуда, припада заслуга што је ту парадигму успео да учврсти и рашири.

Друго издање Пипинове и Спасовичеве књиге, које је дошло четрнаест година касније, доњело је извесне промене. Те промене је професор Вулетић описао овако:

Подстакнут догађајима 1875-1878. године, када су Словени опет дошли у центар пажње европске јавности, Пипин је поново, уз Спасовичеву сарадњу за пољску књижевност, написао ново дело. "Обзор..." је постао "История...", од једне књиге настале су две. Да ли је то изазвало промене у концепцији српске књижевности? Иако на први поглед нема неких битних промена у периодизацији, у концепцији има. Пре свега, дело се назива "Југославјане" и састоји се из два дела, "Сербо-Хорваты" и "Хорутане". Словенци не иду више под исти наслов са Србима, а Срби и Хрвати се равноправно истичу у наслову. У току излагања код Пипина су сада врло мала колебања, он говори о два народа, о Србима и Хрватима, који су међу собом повезани истим језиком. Дубровачку и далматинску књижевност Пипин разматра у оквиру српске, али увиђа и хрватске особине ове регионалне књижевности. У периодизацији једва да се могу приметити неке битније промене. У "Истории ..." све се знатно шире третира, нарочито глава "Новия сербская литература" којој је посвећено двоструко више простора него у књизи "Обзор...", а глави "Народная поэзия Сербов" посвећено је троструко више простора. Главу о српској књижевности новијег периода Пипин проширује са четири поглавља: "Черная Гора", "Далмация", "Босна" и "Периодические издания". Уочавање регионалног проширивања српске књижевности везано је за

појаву нових српских писаца из тих крајева, али и за дејство српске науке о књижевности. Пипин је, међутим, од периодике пратио само књижевно-научне часописе, а не књижевно-уметничке, што је оставило дубоког трага на његовим схватањима најновије српске књижевности. (256-257)

Вулетићев опис Пипин-Спасовичеве *Историје* може се прихватити као коректан. Из њега се тачно види у чему су разлике између новог издања и *Прегледа* из 1865. Те промене се тичу детаља, а не и корпуса српске књижевности и основне периодизације. Оно што из Вулетићевог приказа не бих могао да прихватим, то су објашњења којима је он пропратио промене до којих је у новом издању дошло. Вулетић је разлоге за промене видео пре свега у историјским догађајима; поменуо је више њих, чак турску предају кључева градова кнезу Михаилу, појаву Уједињене омладине српске, и појаву Париске комуне коју су и Русија и Србија “и те како осетиле” (255). По мојим сазнањима, на извесну модификацију Пипинових ставова највећи утицај имала је нова литература коју он обилато наводи. Од посебног је значаја све веће присуство Ватрослава Јагића у славистици, а поготово у руској. Исте године када се појавио *Обзор* била је објављена у чешком Научном словнику позната Јагићева енциклопедијска одредница под насловом *Jihoslovane* (Југословени). Јагић је Југословенима називао Србе и Хрвате и Словенце, али је Хрвато-Србе изједначио са Југословенима у ужем смислу. У књизи која је затим следила под насловом *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1876) Јагић је третирао Србе и Хрвате као два блиска народа који пишу једним језиком, па зато имају и једну књижевност. Сем тога, Јагић је више година провео у Петрограду (1880-1886), зближио се са Пипином и имао је са њиме веома живу преписку; из те преписке, чији део Јагић доноси у *Споменима мојега живота* (1930), види се да су се два научника веома уважавала. Пипин је направио благ ретуш својих ставова који је лако увидети. Тај ретуш је извршен у том смислу што је значај и удео хрватске књижевности увећан, а српске књижевности ипак није битно умањен. Разлике у третману дубровачко-далматинске

литературе у два издања прегледа исте литературе може се видети из следећа два цитата. У првом издању Пипин каже:

Далмација се делила у словенска времена у два дела: на јужни, којем је био главни представник Дубровник, и северни, хрватски, који је припадао Хрватима и звао се по њиховом имену од када дођоше на тракијско полуострво. Отуда се језик, који се говори у Далмацији, називао просто језиком хрватским, премда је језик у северној Далмацији био општи српски језик, који се ни мало није разликовао од језика источних и дубровачких Срба. Прави хрватски говор, као што смо видели, саставља засебну грану српскога. ("Вила", Београд, год. II, бр. 44, стр. 529)

У другом издању, у поглављу *Права хрватска књижевност*, у којем се говори о књижевности на кајкавском наречју, постоји једна дугачка фуснота у којој Пипин даје неопходна појашњења. Први њен део гласи:

Дијалекат својствен Хрватима је такозвана кајкавштина. Далматинска књижевност, о којој је доскоро било речи, а која се такође назива "хрватска књижевност" (у најширем смислу), писана је у једном другом дијалекту, такозваној "чакавштини", која се веома разликује од правог хрватског, а са такозваном "штокавштином" или посебним српским дијалектом (босанско-херцеговачким и данашњим књижевним језиком) додуше није идентична, али јој је врло слична. Историја књижевности на ова два последња дијалекта тешко се може размрсити због њихове просторне и језичке блискости. Пошто се далматинска књижевност у 15. веку почела стварати на првом дијалекту, она је променила смер са продирањем српског елемента из Босне и Херцеговине у хрватско приморје. (1880:259)

За овакво своје гледиште Пипин наводи два компетентна аутора: Јагића (текст под насловом *Југословени* из 1865) и Даничића (текст под насловом *Разлике између српског и хрватског језика* из 1858). У спознаји проблема чакавштине и један и други рад су унели више светла него што их је нудио Шафарик, на кога се Пипин, у првом издању своје књиге био превасходно ослонио.

Промена у схватању код Пипина десила се нарочито у виђењу дубровачко-далматинске књижевности. Вулетић у већ цитираном тексту с правом каже да Пипин ту књижевност “разматра у оквирима српске, али увиђа и хрватске особине ове регионалне књижевности”. Затим следи фуснота у којој се каже: “У то време и доста касније сва је научна литература чинила тако. У новије време приступ је нешто другачији, јер се запажају црте и једне и друге књижевности у њој” (256). У тој фусноти већ је наглашено становиште аутора студије о Пипину, као становиште садашњости. По Вулетићевом становишту садашњости дубровачка и далматинска књижевност је српскохрватска, дакле она се другачије схвата него што је Пипин схватао, али њен статус у односу на Пипина (па ни Јагића) није битно измењен.

За жаљење је што систематичан научник Витомир Вулетић, није детаљније навео општа гледања људи Пипиновог века на проблем о којем је реч. Зато ћу ја да на њих подсетим.

Скоро сви значајнији слависти 19. века (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић) схватали су да су српски и хрватски језик (односно наречја) међусобно блиски, али и различити. Сви поменути слависти сматрали су да је српски језик исто што и штокавско наречје. Неки од њих су сматрали да је хрватски исто што и чакавски, а неки да је исто што и кајкавски. Вук је сматрао да је штокавски језик српски, а да хрватски чине чакавско, односно кајкавско наречје. Самим тим ставовима о језику имплициран је и став према локалним литературама на штокавском наречју. Пошто је дубровачка литература била писана на српском, односно штокавском, онда је она, природно, део српске књижевности.

Овакве ставове прихватили су у основи и Вукови следбеници, заслужни за победу његових идеја о народном правцу у књижевности, пре свега Јован Суботић и Јован Ристић. Јован Суботић је 1846-7. у *Летопису Матице српске*, који је уређивао, објавио кратак историјски приказ новије српске књижевности под насловом *Неке черте из повеснице сербског књижества*. У студији под насловом *Заснивање српске националне критике*, Драгиша Живковић тај Суботићев подухват овако представља:

Тај исти преглед, само проширен мањим “Уводом” (Einleitung) и једним додатком на крају о илирској књижевности као делу српске књижевности, објавио је Суботић на немачком, у Бечу 1850. године, под истим насловом: *Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur*. У том “Уводу” немачког издања своје књиге Суботић дели нашу књижевност на три периода: први – од XII до XV века (помиње наше биографе: Саву, Доментијана, Данила, Цамблака), други од XV-XVII века (дубровачка књижевност; главни представник те књижевности је Гундулић са својим *Османом*, а поред њега помиње Држића, Менчетића, Палмотића и Ђорђића), трећи од друге половине XVIII века до 1840. (о ком периоду и говори у својој књижици). (1983:19-20).

Тако представљени Суботићеви ставови, који се тичу и корпуса српске књижевности и њене периодизације, операционализовани су у поменутој хрестоматији *Цветник српске словесности*, која је штампана о државном трошку у Бечу, и деценијама била у употреби у српским школама у Аустро-Угарској. Рефлексе таквих ставова видимо и у поменутом историјском приказу Јована Ристића нове српске књижевности (1852) и у полемици око тога чланка. Али ти ставови су били присутни и у високошколској настави у Београду. Знамо то на основу текстова професора Високе школе Јована Бошковића, који су објављени у *Летопису Матице српске* 1892. и 1895. године под насловом *Писма о књижевности српској и хрватској*, а посредно, из докторске тезе Радмила Димитријевића о Вуловићу (1965) сазнајемо да је исте основне ставове имао и последњи професор српске књижевности у 19. веку на Великој школи Светислав Вуловић.

За своје ставове о српском народу и о српској књижевности Пипин се могао ослонити и на књигу чувеног руског историчара А. Мајкова под насловом *Историја српског народа* (1857). У тој књизи Мајкова, која је у преводу Ђуре Даничића код нас у 19. веку доживела два издања (1858. и 1876), српска историја је приказана кроз три дела која се зову: *I Србија, II Босна, III Дубровник*.

Значајно је, међутим, да је и Пипинова књига, поготово њено друго издање, имала значајне референце. Видимо то и из обимне књиге француског слависте Куријера, која је објављена у Паризу

убрзо после Пипинове књиге (без ознаке године издања) под насловом *Histoire de la littérature e contemporaine chez les Slaves*; и та је књига поштовала решења дотадашње славистике.

Летопис Матице српске објавио је, са потписом Радивоја Врховца, 1900. године опширан приказ књиге доцента А. Степовича под насловом *Очерки истории сербохрватской литературы* (Кијев 1899). Из тога приказа види се да је и у последњој години 19. века овај руски научник поступио слично Пипину: једном успостављени модел у првој половини 19. века одржао се до његовог краја.

Становиште које је изразио Пипин, није, међутим, било прихваћено од стране хрватске филологије. Становиште те филологије отпочетка је било усмерено ка томе да се дубровачка књижевност најпре призна као заједничка, тј. као српска и хрватска, а затим, све изразитије, да се третира само као хрватска. Та оријентација је временом, после другог светског рата, наметнута и српској страни.

Вулетићев текст се појавио 1969. а две године касније објављен је делимичан превод Пипин-Спасовичевог *Обзора* из 1865. у часопису *Књижевна историја*. Тај потез је важан и зато што је то било прво објављивање делова те књиге после стотинак година од њеног настанка, али још више због редакцијског коментара уредника часописа, професора Васе Милинчевића. У његовом тексту се подсећа на програмску оријентацију часописа “да објави преводе првих огледа историје српске књижевности насталих пре појаве прве националне историје књижевности” (1971:772). Подсећа се и да је, у часопису, један од вредних потеза већ био учињен: објављен је превод текста Јована Ристића *Die neue Literatur bei Serben*. Објављивање Пипиновог текста био је други такав гест. Уредник часописа *Књижевна историја* је ту намеру часописа образложио и коментарисао у седам тачака. За осветљавање становишта садашњости и становишта прошлости посебно су интересантне две тачке: трећа и пета.

У тачки трећој Милинчевић описује промене између првог и другог издања Пипин-Спасовичеве књиге, па каже:

Треба, међутим, додати да је у *Историји словенских књижевности* од 1789. Пипин знатно кориговао своје ставове. Поглавље посвећено југословенским књижевностима више нема општи наслов *Срби*, већ *Југо-Славјане*. Словеначка књижевност (коју назива *Хорутанска*), као и у ранијем *Прегледу*... издвојена је у самосталну целину. Назначена је такође посебност, односно подвојеност српске и хрватске књижевности и у наслову који сада гласи: *Србо-Хрвати*. Међутим, Пипин је и овде недовољно обавештен, "Дубровачко-далматинску књижевност" разматрао у оквиру српске, а не хрватске књижевности! (774)

Пета тачка, у целини, гласи овако:

5. Што се тиче периодизације југословенских књижевности, Пипин се у том погледу држао, у главном, својих претходника: Шафарика, Срезњевског, Ј. Ристића. Наиме, поделио је, односно груписао је књижевно стваралаштво југословенских народа у следећа поглавља: 1. Србија у давна времена; 2. Дубровник и Далмација; 3. Хрватска књижевност; 4. Словеначка (Хорутанска) књижевност; 5. Нова српска књижевност; 6. Илирски препород и 7. Српска народна поезија.

Разуме се да ми овде доносимо делове који се односе само на српску књижевност: прво, пето и седмо поглавље. На српску књижевност, тачније: историју, односи се највећим делом и уводни део – *Историјски преглед* (као што се о Србима и другим Југословенима говори и у уводном поглављу целе књиге, где се дају различити статистички прегледи, описи земаља и др.). Исто тако, с обзиром да је ово дело посвећено свим словенским књижевностима, и у другим главама (*Народна поезија*, односно *Препород и панславизам*), разумљиво говори се и о српској књижевности. Такође, у одељцима посвећеним хрватским писцима, *Илирски препород*, упоредо се обухватају и оновремени српски писци, нарочито они који су живели у Јужној Угарској...

Из наведених делова текста сасвим је јасно какав је став имао Пипин о дубровачко-далматинској књижевности, а какав је став професора Милинчевића. Та два становишта се уочљиво разликују. Она се могу идентификовати и као "становиште

прошлости” (Пипиново становиште) и као “становиште садашњости” (Милинчевићево) у терминима Светозара Петровића.

Међутим, из моје напред приложене информације о различитим ставовима у прошлости, такође је јасно, да бар у овом случају (а тако је, у принципу, и у другим случајевима), ни становиште прошлости, ни становиште садашњости не постоји као увек и потпуно заокружено становиште. Пипин је, својим ставом о дубровачко-далматинској књижевности изразио само доминантно становиште свога времена. Другим речима, слично Пипину мислили су сви водећи руски слависти, али и сви водећи словенски слависти 19. века од Добровског до Миклошића; Пипиново мишљење било је, такође, подударно и са српским славистима и историчарима књижевности. Куријерова *Историја словенских књижевности*, показује да је и један од главних француских слависта тога времена то становиште прихватио. Сам превод Пипинове књиге на немачки, чешки и француски исто тако показује да је његово схватање и за те средине било прихватљиво.

Пипиново становиште, усталом, није могао да се прикрије ни овако суженим објављивањем његовог текста у часопису Књижевна историја. Први пасус дела Пипиновог текста под насловом 5. *Нова српска књижевност* гласи:

Препород књижевности код православних Срба временски се поклапа са политичким препородом Срба, али се ипак јавио независно од њега: слобода Србије, међутим, допринела је овој појави, – и дао је препорођеном образовању Срба снагу и обезбедио му развитак какав поробљени бугарски народ још нема. С друге стране, препород српске књижевности поклапа се с препородом чешке књижевности – и један и други представљају реалност пробуђене словенске свести, која се затим организовала у посебан систем идеја који је назван панславизмом. (1971:785)

Пипин, дакле, у том одељку не говори изричито о српској књижевности као целини, већ само о “књижевности код православних Срба”. Израз “православни Срби” среће се већ у следећем пасусу, а у трећем по реду употребљава се израз “западно-српски” у значењу српско-католички. После тога следи део текста посвећен Доситеју Обрадовићу на који се надовезује

дугачка фуснота (скоро две странице) у којој се цитирају његови ставови о потреби толеранције међу припадницима разних вера “славеносрпске нације” (787). Та дугачка Пипинова фуснота се завршава реченицом која гласи: “Према томе, принцип националне делатности код Обрадовића је очито повезан с утицајем европског начина мишљења” (789). На основу европског начина мишљења свог доба Пипин у поглављу *Српска народна поезија* ту поезију третира само као српску, а не као што се последњих деценија обично чини, као српскохрватску. Пипин је сведок њеног значаја: “Према томе” каже он, “издавање српских поема без претеривања можемо назвати једним од најзначајнијих књижевних догађаја у последње време” (799). И у тој квалификацији он није изражавао само свој став, већ доминантни став свoga времена.

Па ипак, и у Пипиново време, а то значи у другој половини 19. века, постојала је једна струја која је о том питању имала другачији став. Та струја је била конституисана у хрватској филологији. Један од разлога да се кајкавци међу илирцима определе за штокавски дијалекат била је жеља да у корпус хрватске књижевности укључе и дубровачку књижевност. Већ Богослав Шулек је ту књижевност третирао као хрватску у тексту *Срби и Хрвати* (1856), а после се такав став испољавао и у текстовима Ватрослава Јагића (у почетку), Армина Павића, и других аутора. У *Повјести хрватске и српске књижевности* Ђуре Шурмина (1898), где се српска и хрватска књижевност и механички одвајају, дубровачко-далматинска књижевност третирана је само као хрватска.

Шулек, Павић, Шурмин, Медини, Водник, Давид Богдановић, Славко Јежић, Миховил Комбол, Иво Франгеш, затим аутори едиције *Повијест хрватске књижевности* која је изашла седамдесетих година 20. века, главни су представници хрватске филологије од средине 19. века до наших дана. У њиховим радовима има много разлика, али бар што се тиче односа према корпусу дубровачко-далматинске књижевности став тих појединаца је јединствен. Они заједно чине један стваралачки субјект – хрватску филологију.

Од генералног става тог колективног субјекта у великој мери, бар кад је у питању дубровачка књижевност (не и далматинска) одступа Ватрослав Јагић. Он је већ од деведесетих година, од Решетарове монографије о чакавцини, изричито прихватио став да је Дубровник, дубровачка књижевност, заједничко добро и Срба и Хрвата.

Српску филологију репрезентују следећи писци: Доситеј, Вук, Јован Суботић, Јован Ристић, Стојан Новаковић, Светислав Вуловић, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић, Милош Савковић, Петар Колендић, Драгољуб Павловић, Мирослав Пантић и др. И ти аутори имају свој однос према дубровачко-далматинској књижевности. За тај однос карактеристичан је став да је дубровачка књижевност српска, односно српскохрватска. Кад се каже да је та књижевност српскохрватска (и српска и хрватска) то значи да српски филолози већ од краја 19. века прихватају Јагићев став да је дубровачка књижевност заједничко добро Срба и Хрвата као једног (двоименог, двоплеменског) народа, или два веома блиска народа. Тај став је био у темељу идеологије на којој је изграђена прва југословенска држава.

Српска филологија, као колективан субјект, по ставу о дубровачко-далматинској књижевности разликује се од хрватске филологије. Спона између тих двеју филологија било је, деценијама, мишљење Ватрослава Јагића и његових следбеника којих је, бар у овом питању, било више на српској страни него на хрватској.

Кад професор Милинчевић 1971. критикује Пипина да је “недовољно обавештен” и то зато што је у другом издању своје књиге, која је већ имала међународну рецепцију, дубровачко-далматинску књижевност уврстио у српску, а не у хрватску књижевност, јасно је да он то чини са становишта хрватске а не са становишта српске филологије. У тренутку кад он објављује свој текст главни стручњак међу Србима за ово подручје књижевности, његов колега са Катедре, Мирослав Пантић, има такође своје субјективно становиште, које је у основи подударно са доминантним становиштем српске а не и са доминантним становиштем хрватске филологије. Али је главни српски стручњак за далмати-

нско-дубровачку књижевност тада у мањини, а професор Милинчевић, који за ту област није стручњак, припада већ оној струји међу српским филолозима, која је тзв. “средњу” (дубровачку) књижевност одлучно одстранила из корпуса српске књижевности.

Разлоге за овако различита становишта у оквиру српске филологије треба тражити у сфери политике. Године 1969. професор Пантић је био дошао под удар “напредне” јавности због својих схватања. А повод за кампању против њега био је у томе што је препоручио студентима, заједно са другим књигама, и најважнију књигу једног од најважнијих историчара српске књижевности, *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909). Та Поповићева књига, која приказује три области српске књижевности: стару, средњу (дубровачку) и народну, до другог светског рата имала је петнаестак издања, а после другог светског рата ниједно. Другим речима, у конкретним политичким условима није било могућности за друкчије становиште од оног којег је подржавала политика.

Светозар Петровић, у већ цитираном тексту, који има поднаслов *Прилог утврђивању границе међу филологијом и политиком*, дилему о односу политике и филологије решава овако:

Кад је речено овдје, нешто раније, да је основна дужност филолога и према властитом народу да буде филолог, није се тиме дакле жељела имплицирати мисао да се филолог треба бавити филологијом а канити политике, колико мисао да и у политичким споровима око језика и књижевности филолог највећу услугу властитом народу може учинити остајући филологом. (239)

Са тим становиштем професора Петровића могуће је сложити се, али уз једну значајну ограду: тај његов став апсолутно није био применљив на југословенску ситуацију у време кад је његов текст био објављен. По мојим сазнањима, да би се неко могао бавити филологијом, у та времена, али и нешто пре и после њих, он је требало да задовољи извесне критеријуме морално-политичке подобности или да заступа ставове које је актуелна политика захтевала. Ти критеријуми се нису односили на све области филологије, већ на оне које су од стратешког интереса за

политику која се спроводила. Никад и нигде није било званично забрањено ослањати се на српску филолошку традицију, али је то *de facto* било непожељно. Аутори који су хтели да опстану а поготово да просперирају, морали су да поштују то неписано правило. Како су српски филолози гледали на проблем корпуса српске књижевности, то се, бар делимично, може видети у овом тексту. Али то се сасвим тешко може разабрати из целе едиције *Српска књижевна критика* која је објављена у 25 књига. У овој едицији то становиште српске филологије остало је скривено. Једино место где се такво гледиште бар може назрети ја сам овде навео кроз речи професора Живковића о Суботићу. Требало је и вештине и умешности да се прећути како су на корпус српске књижевности гледали Павле Поповић и други српски позитивисти.

Филолози, ако хоће да буду филолози, у нешто повољнијој ситуацији данас треба да се што свестраније упознају са чињеницама о нашој књижевној, језичкој, али и филолошкој прошлости и да размишљањем над тим чињеницама, њиховим довођењем у везу, сучељавањем разних гледишта, што свестраније и потпуније осветле књижевност којом се баве и разне филологије које су се, такође, њома бавиле.

“ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ” СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

Стојан Новаковић (1842-1915) је био један од најраднијих, најсвестранијих и најутицајнијих људи које су Срби имали у новијој историји. Био је један од оснивача и први председник Српске књижевне задруге (1892). Задруга је, међутим, била само једно од поља делатности Стојана Новаковића. Почео је као неуспели песник и приповедач, али се у књижевности остварио као уредник значајног часописа *Вила* (1865-1868). Аутор је прве *Историје српске књижевности* на нашем језику (1867, друго издање 1871). Деловао је и као књижевни, позоришни и музички критичар. Објавио је 1869. *Српску библиографију*, једно од најтрајнијих дела из те области. Поред Ђуре Даничића објавио је и највећи и најзначајнији број старих српских рукописа, између осталих и Душанов *Законик*. Бавио се лингвистичким пословима, писао уџбенике из те области (*Српска граматика*, 1894). Уз Илариона Руварца је и један од најистакнутијих српских историчара са краја прошлог и почетка овог века. Да поменемо бар два његова значајна дела: *Срби и Турци XIV и XV века (1893)* и *Васкрс државе српске* (1904). Усто, био је још и гимназијски и универзитетски професор, у више махова министар и председник владе, посланик у више земаља, председник Напредњачке странке. Његова радна енергија изазивала је дивљење код савременика, али и код потомака.

Новаковић је 1900. године објавио и једну посебну књигу која се зове *Српска књига, њени дародавци и читаоци у XIX веку*. Та књига од стотинак страна је у читавој нашој литератури, која се бави проблемима књижевности, јединствена. Ако на ишта савременог читаоца може да подсети то је *Социологија књижевности* савременог француског теоретичара Робера Ескарпита (1964). Социологија књижевности, као посебна грана испитивања, код нас никад није заживела. Почети тих испитивања, међутим, утемељени су у тој књизи. Писац огромног знања и искуства, Новаковић је у тој књизи веома конкретно и зналачки испитивао све релевантне чиниоце који утичу на живот књиге. У посебним главама, систематично, испитивао је улогу пренумераната у штампању и растурању књиге; структуру српске читалачке публике; издаваче и начине издавања књига; видове њеног растурања; информисање о књигама и покушаје да се организује књижарска мрежа. Изложио је и предвиђања како се стање у тој области може побољшати. Ово је јединствена књига ове врсте у српској литератури по томе што је њен аутор, подстакнут практичним разлозима, снагом свога надахнућа и темељитошћу аналитичког поступка, успео да се вине до дубље теоријске спознаје проблема. Новаковић, који је дуго и стрпљиво радио на остварењу својих замисли, како је поступио и при оснивању Задруге, понекад је у припреми и елаборацији својих пројеката, као у случају своје *Српске књиге*, досезао прави научни ниво. Та књига и сто година после настанка може да издржи критику са становишта социологије књижевности.

Књижарска трговина и боље организовање читалачке публике српске као средство којим се може без прекида радити на духовном уједињењу Српства. Српство и Хрватство. Покушај Српске књижевне задруге. Организација књижарске трговине у Српству као задатак који треба практично расправити.

Тако гласи садржај последње, VII главе у његовој *Српској књизи*. У тој глави постоји и овај пасус, састављен од две реченице. "Уједињење Српства, остварење националног јединства, дво-струко је. Једно је политичко а друго духовно" (89). О проблемима политичког јединства Новаковић је говорио доста на другим

местима: у својим историјским делима и актуелним политичким чланцима. Главни проблем овог његовог дела јесте духовно уједињење српског народа. А он је то уједињење видео заједно са Хрватима. "Срби и Хрвати, два главна саставна дела једнога истог народа, у наше време састављени једним књижевним језиком, живе под седам разних политичких управа, под Турском, Аустријом, Угарском, Троједницом, Србијом, Црном Гором и Босном и Херцеговином" (5). Духовно јединство међу припадницима тога издељеног народа могло се, по његовој оцени, остварити пре свега путем књиге. Његова испитивања живота књиге, рађена са страхћу, али и са акрибијом и системом, требало је да на социополитичким основама дају одговоре како да се то духовно јединство оствари. На основу оствареног духовног јединства требало је да се припреми пут и за остваривање политичког јединства.

2.

Стојан Новаковић се није бавио теоријом књижевности и естетиком. Ипак је, у више махова, изрицао ставове који су књижевнотеоријског карактера.

Теоријског карактера би, према наслову чланка, требало да буде најпре текст једног његовог предавања из 1869. под насловом *Шта је то књижевност?* Ставови који се у њему изричу, међутим, нису од већег значаја. Они само могу аргументовано да потврде оно што се и из других Новаковићевих текстова може докучити: да је он на књижевност гледао утилитарно. А то значи да је од литературе тражио да служи нечему другом а не себи самој. Чланак се завршава овом реченицом: "Књижевност ће нама отворити врата да уједињени покажемо лице своје спрам светлости слободе и науке и место старе трошне средњовековне царевине, за којом и не треба у будућности да жудимо, створиће нам свест и снагу за *нову целокупну Србију*. Такви ставови не јављају се спорадично у Новаковићевим текстовима. Они се налазе у основи његовог односа према литератури. Најтемељније су изражени у његовој обимној студији о Доситеју Обрадовићу, писа-

ној поводом стогодишњице Доситејеве смрти (1911). Новаковић је у том тексту Доситеја представио као делотворног националног књижевног радника, моралисту и педагога. Тај писац је, по њему, значајан превасходно зато што је успешно деловао на ползу свога рода.

У литератури о Новаковићу скоро се и не срећу референце према Светозару Марковићу, његовом нешто млађем савременику. Поред свих разлика, та двојица наших утицајних људи друге половине 19. века имају и нешто заједничко: утилитаран однос према књижевности. Новаковић је тежио да књижевност стави у функцију остваривања националног програма, Светозар Марковић у функцију остваривања социјалног програма. Та два становишта, иако различита, деловаће у српској књижевности и у духовном животу комплементарно. Треће становиште из истог доба, становиште Лазе Костића, које је естетистичко и које не тражи од литературе друго већ да постоји као литература, биће шире прихватано тек између два светска рата.

3.

У уводном тексту Скерлићеве *Историје нове српске књижевности* (1914) дато је, већ у другом пасусу, оно познато негативно одређење старе српске књижевности. “Сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, законика, хагиографских списа, ‘хвалних житија’ христољубивих и благочастивих владалаца и црквених веродостојника, у најбољем случају апокрифних дела и болесне црквене романтике, све је то било више писменост него књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другог, и зато је тако примљено.” (1967:15). У наше време се на стару српску књижевност гледа много другачије: у њој се виде и високи и највиши уметнички донети које уопште имамо. Мада јесте најгласнији негативор старе српске књижевности, Скерлић, међутим, није и родоначелник таквог односа. Он је тај став могао преузети од Новаковића, а још пре од Јагића.

Новаковић је свој негативан однос према старој српској књижевности формулисао још 1884. у чланку под насловом *Први српски песници. Две три црте за њихову карактеристику*, који је писан за фирентински часопис *Revue Internationale*. У њему је Новаковић пошао од става да је “поезија цвет књижевности. Ако нема поезије, нема праве књижевности” (123). Пошто се, по њему, први период српске књижевности “показује се без икакве поезије”, то је и сама та књижевност у уметничком смислу безвредна. Појаву праве српске поезије Новаковић је видео тек на почетку XIX века. “Први песници који почињу ред у српској књижевности јесу: Лукијан Мушички и Сима Милутиновић”, каже он (125). И у даљем току чланка наставља да говори о тој двојници песника превиђајући многе њихове претходнике и савременике. У свом негаторском односу према поезији претходника поступио је ригорозно, ригорозније чак и од Скерлића, скраћујући век трајања српске поезије практично све до Вукове појаве. И тај ће став, поготово преко Скерлића, бити касније широко прихваћен. Вуковац Новаковић, који је остварење уметничке књижевности могао да види само на основама народног језика и народне поезије, или на просветитељским основама сличним онима Доситеја Обрадовића, није као уметничку књижевност могао да прими сву ту књижевност требника, канона, хронографа итд. коју је ипак усрдно издавао. У политичкој мисли окренут будућности, он се доста критички односио према нашем средњем веку, а посебно према уметничком значају наше средњовековне књижевности. Скерлић је само вехементно изразио један вредносни модел који је далеко раније био успостављен.

Из наведеног Новаковићевог чланка се, међутим, може наслутити шира основа од Скерлићеве. Новаковић је видео да су се, на почетку 19. века, код Срба сусрела два књижевна правца, “сваки потпуно различит и независан један од другог”: правац црквене књижевности и правац књижевности на основама народног језика. “Пред једним је био калуђер, који се ослањао на своју старину од осам векова, и који је дотле, уистину, био једини чувар књижевних предања: пред другим је био певач и приповедач народног огњишта” (124). Сусрет та два “правца” био је, у ствари, сусрет два различита система мишљења, осећања,

изражавања. Само присуство та два правца он је поредио са ситуацијом код Грка. “У Грчкој је епоха омировска одмењена и заступљена била епохама лирском, драматском, историчком, александријском и византијском, једном за другом. У Срба је епоха омировска живела упоредо с епохом византијском, крећући се свака у својој одвојеној и засебној средини” (125).

Није тешко приметити да под именима “омировски” или “византијски правац” Новаковић мисли на оно што се данас назива стилска формација или стилски систем. Али у мишљењу о функционисању стилских система он није доследан. Кад их сагледава у грчкој литератури, он их сагледава искључиво у дијахроној перспективи: види како се ти системи смењују. У српској књижевности, међутим, он их види потпуније, у синхроној и у дијахроној перспективи. Ти правци дуго теку упоредо, али други, “омировски” правац, од почетка XIX века постаје доминантнији; тада се, код нас, врши глобална смена та два система. Живећи и делујући у време пуне доминације једног система, он није видео вредности онога другог.

Новаковић, такође није видео још нешто значајно: да књижевност на основама народног језика и народне поезије није нешто специфично само за српску књижевност. Велика смена система, прелаз на литерарни израз са латинског на народне језике, десио се на Западу под утицајем ренесансе. Католички део српског народа, поготово онај у Дубровнику, био је укључен у те промене. Од 15. века српски народни језик постајаће све више доминантни језик дубровачке књижевности. Процес замене српскословенског српским народним језиком у православном делу српског народа трајаће знатно дуже, практично од средњег века (када се световна литература пише на народном језику), преко Венцловића и Доситеја до Вука Караџића. Историчар књижевности, Стојан Новаковић, засењен, као и многи други његови савременици, Вуковом појавом, није гледао на ту појаву и шире, у светскоисторијским процесима, па је издвајао и пренаглашавао, видећи у њој почетак нечега новог, а не завршницу дуго одвијаног процеса.

4.

Најзначајнији рад Стојана Новаковића из области проучавања књижевности јесте његова *Историја српске књижевности*. Та књига има два издања: 1867. и 1871. Друго њено издање, по сведочењу аутора у преговору, сасвим се разликује од првог. Промене – то није тешко запазити – нису само редакторске већ и концепцијске. Прво издање *Историје* Новаковић је написао кад је имао свега двадесет пет година. Ново издање настало је као последица личног сазревања и боље обавештености аутора. Али промене концепцијске природе везане су свакако и са појавом *Хисторије књижевности народа хрватскога и српскога*, нешто старијег хрватског филолога Ватрослава Јагића (1838-1923) која се појавила само неколико месеци пре Новаковићеве *Историје*, у јуну 1867.

И у једном и у другом издању Новаковић полази од јасних одређења појма књижевности. Међу тим одређењима најважнија је она која се тиче појма српске књижевности. Најзначајнији његов део, у првом издању, гласи:

У географској области коју сам овде узео за историју *српске* књижевности узео сам себи за основ *област српског језика*. То је најрационалнији основ за одређивање области књижевне – која треба да је једна с *народном*. Област српском језику овако су одредили сви досадашњи научници који су се о тој ствари бавили, као Вук и Даничић од наших, – Шафарик, Копитар, Миклошић и Шлајхер и т. д. од страних. Ниједан прави научник у новије време није у научним стварима двојио хрватско од српскога нити се то може на научним основама. (...) (IV-V)

Стојан Новаковић је био један од најбољих ученика Ђуре Даничића на Лицеју; Даничић га је веома рано увео у научни посао. Став о српском језику и о књижевности на том језику није само његов; он га је наследио од Даничића. Њихов став је био принципијелан и у време кад се појавио деловао је научно потпуно оправдано; функционисао је у оквиру парадигме која се тада успостављала. По тој парадигми, српско или хрватско било је једно. Срби и Хрвати су један народ јер имају један књижевни језик. Новаковић тај језик назива српским, а не српскохрватским,

односно српским или хрватским, јер инсистира на његовом јединству и на јединству његовог назива. Он ипак зна основне чињенице: да је тај језик био српски пре него што су га кајкавци-илирци прихватили као свој језик. Парадигма о једном језику једног народа није издржала пробу времена. Сама идеја да се српска књижевност не може двојити од хрватске књижевности доживела је значајну ревизију; данас се те две књижевности изучавају одвојено; у пракси се иде на раздвајања и код појава које су биле или могу да буду једино заједничке. Више пута је, током времена, довођена у питање и идеја да су српски и хрватски језик један језик.

Став о томе да су српски и хрватски језик један требало би посматрати, као и све друго, у историјском процесу. Кад Вук почиње да се бави српским језиком, кад објављује *Писменицу српског језика* (1814) и *Српски рјечник* (1818) он уопште и не мисли на јединство са Хрватима, нити мисли о томе да је његов језик истовремено и хрватски језик. Тако, уосталом, не мисли ни његов ментор, Копитар, творац тзв. карантанске теорије, који међу Јужним Словенима има у виду само три језика: словеначки, српски и бугарски; (хрватски кајкавски му је само један од дијалеката словеначког). Други велики слависти (рецимо Добровски, Шафарик, Миклошић) потпуно одвајају српски од хрватског. Језик (кајкавски) којим су издавани први бројеви Гајевих *Новина* тешко би се уопште могао изједначити са српским језиком. Заједнички језик Срба и Хрвата настаје у оном тренутку кад илирци прихватају Вуков језик као заједнички. Илирцима је до тог заједништва стало, али не и Вуку. У чланку *Срби сви и свуда* из 1849. Вук инсистира на формули по којој су Срби они који говоре српским језиком, а то су по њему Срби сва три закона: грчкога, римскога и турскога. Та формула оставља по страни Хрвате. Вук сматра да су Хрвати они који говоре чакавски односно кајкавски.

Бечки *Књижевни договор* 1850. заснован је на формули: један језик, једна књижевност, један народ. Мада у тексту договора није било унето име тога народа, нити име језика и књижевности, све што је у њему речено односило се само на оно што је Вук сматрао српским језиком, па доследно томе српским народом и српском књижевношћу. Бечки договор, основним својим ставом о једном

језику, једног народа и једне књижевности, искључивао је могућност да тај језик, та књижевност и тај народ имају два или више имена. Остављао је, евентуално, могућност избора једног имена за један народ, један језик и једну књижевност. Сасвим супротно од интенција и текста бечког договора, наметнута је интерпретација по којој је то био договор представника Срба и Хрвата око избора заједничког језика. Та интерпретација (а не текст Договора) подразумевала је да два народа имају право на два имена, на два језика и на две књижевности. (Таква интерпретација је, на жалост, присутна и у првој објављеној верзији истог овог текста у “Зборнику Матице српске за књижевност и језик”, 41/2-3/1993. Тек кад сам се озбиљније бавио овим питањем, постало ми је јасно да сам и сам раније прихватао, без расуђивања, општеприхваћену, а неадекватну интерпретацију тога чина).

За Вукова живота Ђуро Даничић је следио Вука. Године 1858. он је објавио у *Гласнику Друштва српске словесности* опширну студију под насловом *Разлике између српског и хрватског језика*. После Вукове смрти, међутим, он је направио тихи али дубоки заокрет у односу на концепцију свога учитеља, прихвативши при том ставове хрватских филолога. У реферату који је под насловом *Извјеиће тајниково* поднео као први тајник Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу он већ каже: “духовни живот народа нашега – хрватскога или српскога које је све једно” (1976:194). Нешто касније ће постати и први уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика*. Језик који је Вук, у свом *Рјечнику* 1818 називао само српским, па и у *Српском рјечнику* (1852), на коме је и сам Даничић радио, сада је под Даничићевим уредништвом постао *хрватски или српски*. Стојан Новаковић је о Даничићу 1879. написао опширан текст пун похвалних оцена. У њему је ипак жаљалио што је Даничић отишао у Загреб да развија хрватске институције док су се српске налазиле у видном заостајању. Искористио је прилику да каже и како је Даничић, на неки начин, био отеран из Београда, повређен у ситној афери која му је приређена због једног хонорара.

Сви Срби нису најбоље гледали на Даничићев рад у Загребу. Лаза Костић је у једној дугачкој фусноти у *Основама летопису*

(1880) поручивао свом земљаку нека се бави науком а не политиком и нека не ствара Хрватима књижевни језик.

Стојан Новаковић, који је педесетак година деловао у најзначајнијим српским институцијама, није имао слуха за опрез који је Лаза Костић показивао. Он је до краја, доследно, био против сваког сепаратизма, и српског и хрватског. Новаковићева визија заједништва Срба и Хрвата најбоље је саопштена у једном његовом футуролошком тексту који је он написао 1911. године, при самом крају свог дугог живота. Текст се зове *Након сто година* и приказује стање у Београду на дан 2011. године. По том футуролошком приказу заједништво на просторима где живе Срби и Хрвати у потпуности је остварено. Новаковић у будућности није видео неке сепаратне српске циљеве који истовремено не би били и циљеви Хрвата.

5.

Стојан Новаковић није сам креирао основна схватања о литератури и језику, него их је прихватао од најзначајнијих филолога свог времена. Његова *Историја српске књижевности* је на синтетички начин приказала оно што се већ могло срести у другим радовима о истој теми, тј. у радовима Шафарика, Пипина, Јована Суботића, Јована Ристића и Ватрослава Јагића, које је као своје основне изворе он навео (VI-VII). Та литература се и данас сматра основном за почетке историјског проучавања српске књижевности. Из ње је од важних текстова изостао само најстарији објављени рад из те области, рад Лазара Бојића под називом *Памјатник мужем у славјаносербском књижеству славним из 1815. године*.

Основни приступ Новаковићеве *Историје* је филолошки. Цела његова књига подељена је на два дела, тј. на *Први одсек* и *Други одсек*. У првом одсеку, који је знатно краћи (3-23), говори се искључиво о језику. Он има поднаслов "Стари словенски језик и одношај његов према историји српског језика".

Други одсек (24-244) посвећен је у целини литератури. Он је подељен на три мање целине, односно на три раздела. Та подела је значајна и на њој се треба задржати.

Раздео први посвећен је старој књижевности на српско-словенском језику. У првом његовом делу говори се о црквеној књижевности; у другом о “светској” (световној) књижевности. У првом разделу књиге реч је, дакле, о ономе што данас називамо старом српском или средњовековном српском књижевношћу. Аутор је, унутар црквене књижевности, направио поделу на два доба: до појаве прве штампарије 1494. (прво доба) и од 15. до половине 17. века. Та подела се може сматрати релевантном и данас.

Раздео други је много сложенији. Он има следећа поглавља:

Стара књижевност Срба западне цркве писана глагољским и латинским словима и дубровачка поезија (77) – Књижевност на српско-словенском језику глагољским словима у Далмацији и Горњем приморју. (81) – Дубровачка књижевност (89) Књижевност у Славонији (114) – Књижевност Срба западне цркве у Босни (117).

Раздео други је, дакле сав посвећен књижевности Срба западне цркве, тј. Срба католичке вероисповести. Данашњи читалац ће тешко разумети чињеницу да су сви католици, на које се у овом поглављу мисли, били Срби. Али уз све непрецизности које се Новаковићу могу приписати, данашњи читалац мора да има на уму да се ради о другом времену кад је Срба католика било несравњиво више него данас. Говорећи о Србима католицима Новаковић је мислио о њима на основу етничке концепције по којој су Срби сви они који говоре српским језиком. Та концепција је чинила дубинску структуру његовог схватања језика и књижевности. Новаковић је у овом поглављу у основи прихватио схватање које је изнео Шафарик у књизи *Istoriја slovenskog i književnosti prema svim narečjima* (Пешта 1826) која је први пут представила словенске књижевности у посебности и у целини. У тој књизи је и направљен основни модел према којем је Новаковић сачинио своју *Историју*. У *Трећем одсеку* Шафарикове књиге представљена је *Историја језика и књижевности Славосрба*

грчког обреда (191-225). Та подела се поклапа са Новаковићевим *Првим разделом*. Четврти одсек Шафарикове књиге има овакав поднаслов: *Историја језика и литературе католичких Славосрба (Далматинаца, Босанаца, Славонаца) и Хрвата*. У том одсеку се посебно, и у међусобним везама, прати књижевност Срба католика и Хрвата. Хрватска књижевност је притом сведена на ону која се негује у Провинцијалној Хрватској на кајкавском наречју. Новаковић је задржао исти модел приказа односа српске и хрватске књижевности, с тим што је разлике међу њима нешто мање наглашавао. За његово схватање карактеристично је место на крају поглавља *Књижевност у Хрватској*, из првог издања, у коме се говори о ситуацији у књижевности на кајкавском.

Међу тим како у читавој овој хрватској књижевности нити бејаше полета ни прилике за полет (као што гласи суд наших књижевника из саме Хрватске) прва мисао, до које долази развитак праве књижевне радње, јесте: да се у књижевности остави тесан дијалекат хрватске постојбине, који и онако узмицаше пред српским, и да се узме место племенскога и обласног језик народни којим ће се радити књижевност читавог српског народа. С почетком владе ове мисли (1836) почиње период нове књижевности у свију Срба западне цркве и Хрвата који остављаше на страну старе традиције. Период буђења и развијања ове мисли траје још, и ми ћемо га разгледати на свом месту. (1867:113-114)

Из тих реченица је јасно да су, за Новаковића, Срби западне цркве били сви који су говорили српским језиком, а да су Хрвати били само кајкавци. Они су, по његовом схватању, били посебно племе српског народа који је имао свој посебан дијалекат, кајкавски. У време илиризма (1836) Хрвати су напустили локални дијалекат свога племена и прихватили српски народни језик. Из таквих виђења није тешко закључити да су се Хрвати, по Новаковићу, улили у једну ширу заједницу, у заједницу српског народа. У том смислу и треба схватити његов унитаризам, тј. тежњу да се не наглашавају разлике између српског и хрватског удела у српском језику и књижевности.

Полазећи тако од става да је књижевност писана на једном језику једна књижевност, Новаковић је целу књижевност, писану

српским језиком, изједначио са српском. Пре њега је тако поступио и А. Н. Пипин, руски историчар књижевности, у свом *Прегледу српске књижевности* (1865). У оно време се на такав поступак није лоше гледало. Такав однос према језику је био део система мишљења оног времена. Ни сам Јагић, у свом приказу Новаковићеве књиге, није му на томе замерао. Штавише, он је замерао Новаковићу што је издвајао глагољску књижевност од књижевности Срба православца на истом језику. А, сем тога, више пута је подвлачио да је књижевност на истом језику иста књижевност. Он је Новаковићу практично замерао само што је књижевност на кајавском наречју (језику) изједначавао са хрватском књижевношћу. Оправдање за такав Новаковићев став налазио је у утицају Шафарика. Јагић је изричито инсистирао на томе да су српска и хрватска књижевност недељиве. Упркос различитих ставова око стратешких питања у његовом приказу Новаковићеве књиге преовладавали су тонови одобравања и похвале. Убрзо после појаве ове своје *Историје* Новаковић је био изабран за члана Југославенске академије наука и уметности.

Новаковићев начин гледања на илирство и на однос Срба и Хрвата није био само његов. Тридесетак година после његове *Историје*, на самом крају века, писао је млади научник Сима Н. Томић у монографији *Књижевни и научни рад Павла Јос. Шафарика* овако:

“Илирство” је пропало по имену, јер се име несловенскога народа није могло примити, оно није могло заменити стара словенска национална имена кат’ еџоуџу: Срби, Хрвати, Словенци; али су неке његове тековине остале: оно језиковно српско-хрватско уједињење у књижевности, јер Срби и Хрвати имају данас ј е д а н и с т и ј е з и к к њ и ж е в н и, штокавски, српски, Вуков. Данас се истина заборавља с једне стране та братска позајмица, заборавља да се некада хрватски звао само језик далматинских чакаваца и, доцније, словенских кајкаваца; али то не треба ништа да буни јужнословенскога патриоту, јер после овога јединства, може доцније доћи и друго. Малено се хрватско племе наслонило на в е ћ е, ј а ч е, с р п с к о, као два брата, баш по жељи Шафариковој! Погрешке и заблуде се могу поправити. (1900:150)

Из тога Томићевог виђења јасно је како треба схватити оно што Новаковић у првом издању своје *Историје* назива “једнонародност Срба и Хрвата” (302). У језичком смислу српској страни у тој заједници припада штокавско наречје, а у етничком – Срби источне и Срби западне цркве. Удео Хрвата је у тој заједници маргиналан.

Раздео трећи првог издања Новаковићеве књиге посвећен је новијој књижевности, оној која је настала после Велике сеобе Срба. И у њему се посебно говори о књижевности Срба источне цркве и о књижевности Срба западне цркве и Хрвата. Практично је само у том делу историје српске књижевности посебно означен и у наслову поглавља допринос Хрвата. То није случајно. Хрвати се као нација почињу изразитије испољавати тек у време илиризма, тј. од тренутка кад илиризам од општејугословенског постаје ускохрватски покрет. Аутор је, очито, хрватску књижевност тада сагледао кроз конституисање хрватске нације.

Трећи раздео доноси и једно специфично решење. У њему се налази одељак посвећен народним умотворинама, а у том одељку говори се и о српској уметничкој књижевности која је настала на основама народних умотворина. То решење се посве разликује од оног у другом издању *Историје*. У другом издању *Историје* одељак посвећен народној књижевности нашао се на почетку књиге. Прво издање Новаковићеве *Историје српске књижевности* дели српску књижевност, у дијахроној перспективи, на два основна периода: на стару и нову књижевност. “Сва стафа књижевност имаше за своју средину цркву, која беше постанак њен – новија књижевност има за своју средину школу и обучавање народа, и то јој је постање” (121-122). И та подела је направљена према јасним одредницама. Њену референцу имамо и у једној од најновијих *Историја српске књижевности*, у књизи Јована Деретића (1983). По Деретићу први период српске књижевности почиње уласком Светог Саве у манастир, а нови почиње изласком Доситеја из манастира. Новаковићева подела, свакако, у први план истиче утилитарну, просветно-педагошку улогу литературе. По томе ставу литература добија прави значај тек кад почне да служи лаичкој просвети, а не цркви. Због тога Новаковић и није могао да реши питање периодизације дубровачке књижевности. Она се, по

њему, очигледно, није уклапала ни у стару ни у нову књижевност: “јер књижевност дубровачка поникла је из сасвим особитих прилика” вели он (122) мислећи при том на историјске, политичке, социјалне прилике.

Историјске прилике послужиће Новаковићу и ради објашњења питања континуитета. Књижевност Срба источне и књижевност Срба западне цркве нису делиле исту судбину. Вели он: “Срби западне цркве иђаху за суседним католичким народима и не имађаху у новије време турске владе, чега ради њихова књижевност немаше онакога прекида и празнине међу старим и новим периодом; и у њих се нови период из старог развија полагано и природно” (122). Новаковић и овде, као и другде, прави разлику између Срба западне цркве и Хрвата, али на тој разлици не инсистира (јер има у виду заједничку светлу будућност). Срби западне цркве имали су, сматрао је он, и своје посебне провинцијске књижевности у Далмацији, Босни, Славонији. “Њих смо” – каже Новаковић – “у старој књижевности оставили подвојене и у књижевној радњи разметнуте по провинцијама – у новој књижевности они се показују тиме што су заједно с Хрватима уједињени у једну целину, којој је средина Загреб” (123).

Новаковићева подела заједничке књижевности на књижевност Срба западне цркве и књижевност Хрвата подсећа више на ону поделу исте књижевности коју је извршио Шафарик у својој првој историји словенских књижевности из 1826, него на ону из 1863-65. У тој посмртно објављеној Шафариковој *Историји јужно-словенских књижевности*, које је приредио његов зет Јиричек, једна област књижевности издвојена је под именом *Илирска књижевност*. Она је идентична са књижевношћу Срба католика из прве Шафарикове *Историје* (1826) и из других његових приказа српске, односно илирске (у значењу југословенске) књижевности. Објављена 1864, међутим, у истом тому са *Историјом хрватске књижевности*, она је у новом контексту, већ отварала питање свог статуса. Јер се то дешава у тренутку кад је илиризам као назив идеје заједништва одбачен, а нова Штросмајерова идеја југословенства још није заживела. Новаковић зато за основу литературе свога решења узима стари аутентични Шафариков

модел. И на то његово решење сигурно је утицао и *Преглед српске књижевности* руског историчара А. Н. Пипина. Пипин је и у другом издању своје књиге (1879), кад је почео да употребљава израз Југо-Словени, дубровачку и далматинску књижевност опет приказао као део српске књижевности.

Новаковићево виђење удела Срба католика у српској књижевности као целини није, дакле, произвољно, поготово зато што није усамљено, и што иза њега не стоје само српски извори. Срби католици су у оно време били далеко бројнији него данас, па је и њихов удео у стваралаштву био далеко већи. Јеремија Митровић, који се у књизи *Српство Дубровника* (1992) посебно бавио и тим питањем, говорећи о бројности Срба католика позива се на званичне статистике аустријске царевине. Разлике у односу на данашње стање успостављене су тек после Новаковићеве *Историје*. Западна црква, до тих времена заједничка црква Срба католика и Хрвата, постајала је све више црква Хрвата, а српски удео у њој је све више маргинализован. Новаковић, окренут светлој будућности националног јединства Срба и Хрвата, те процесе није примећивао. Није примећивао, на пример, ни да његов пријатељ Јагић из текста у текст изједначава Србе католике и Хрвате.

6.

Појаву *Хисторије књижевности народа хрватскога и српскога* Ватрослава Јагића Стојан Новаковић је дочекао веома похвалном рецензијом. Профетски оријентисани научни радник, он при том истиче да “познавање прошлости даје пророчки поглед у будућност, а пророчки поглед у будућност оштри снагу, кријепи енергију за посао, бржом силом доводи срећнија времена у народни живот” (180). “У данашњем стању нашега народнога развијања најглавнија је чињеница: *једињење растућених делова нашега народа*”, каже он (181). Јагићева *Хисторија* Новаковићу је била потврда таквога напора, поготово што је иза њега стајала најауторитативнија хрватска институција која ће, с прекидом за

време другог светског рата, па све до 1990. носити име Југославенска академија знаности и умјетности.

Јагић је у уводу своје *Историје* донео једну поделу заједничке књижевности на три периода. Ту поделу је Новаковић, у свом приказу, у целини цитирао. Она је дуго, све до после другог светског рата, била широко прихватана и цитирана, мада јој готово нико није наводио порекло. Последњи пут ће на њој, на сличан начин, инсистирати Драгољуб Павловић у тексту *О подели југословенске књижевности на периоде* (1958). Али је то био и један од последњих трзаја у српској филологији која је хтела да памти своје претходнике. После тога српска филологија је изгубила континуитет са својом традицијом. У новим политичким условима она је прихватала решења која су долазила од стране хрватске филологије.

Главни део текста троделне Јагићеве поделе заједничке књижевности гласи:

Прво, тј. старо доба које би се могло такођер назвати црквено или свештено доба, протеже се од почетка наше историје до уочи препорода знаности и умјетности у Италији; или с обзиром на наше околности до конца XIV вијека. Тко би се на политичке догађаје обазрео, могао би рећи другијем ријечима: до пропасти царства српскога.

Друго, тј. средње доба, које би се могло звати такођер далматинско-дубровачко, протеже се од петнаестог вијека – то је хуманизам далматински и почетак хрватског пјесништва у Далмацији – до преко половине осамнаестог вијека, кад изнеможе снага дубровачка те си књижевност тражи нова пристаништа по Хрватској, Славонији и Угарској.

Треће, тј. ново доба исходи од порода народне књижевности код аустријанских Србаља у другој половини осамнаестог вијека, прикупља савремену као и пређашњу радњу књижевника кајкавских, из којих изниче нова илирска књижевност у Загребу, свраћа поглед на пјесништво народно и напоскон наставља нову књижевност све до данас. (1953:218)

Стојан Новаковић је у другом издању своје *Историје српске књижевности* преузео ову Јагићеву поделу и према њој прилагодио ново издање своје књиге (1871). Уместо паралелног праћења

књижевности Срба источне цркве и књижевности Срба западне цркве и Хрвата, он је, у новом издању, делећи српску књижевност на три периода, учинио практично да средњи период испуни књижевност Срба западне цркве, са особитим ослонцем на Дубровник. Новаковић је тако нешто могао да учини јер између Јагићеве и његове периодизације разлике нису биле дубинске већ површинске. Али су битна решења и даље остала. Новаковић је и даље приказану књижевност називао *српска књижевност* а ту књижевност је, изнутра, делио на: књижевност Срба источне цркве, књижевност Срба западне цркве и књижевност Хрвата.

У новом издању своје књиге, међутим, Новаковић је учинио оно што Јагић у својој *Историји* није био учинио: издвојио је народну књижевност у посебну "област" и ставио је на сам почетак, пре *Првог раздобља*. На тај начин установио је један особен модел представљања српске литературе у четири сегмента (или области): 1. народна, 2. стара, 3. средња, 4. нова књижевност. Тај ће се модел касније дуго примењивати, све до после Другог светског рата. Примениће га пре свега Ђуро Шурмин (1898) и Павле Поповић (1909) у својим историјама књижевности. Такво раздвајање српске књижевности на области није било само напредак у њеном проучавању. Издвајање појединих области књижевности повлачило је за собом тежњу ка њиховом аутономном приказивању, а не ка осветљењу процеса који их међусобно повезују.

Јагићева и Новаковићева књига су приближно исте дужине. Разлика међу њима и у томе је што је Јагићева књига посвећена само једном од та четири сегмента, старој књижевности. Самим тиме је могла да тај период прикаже подробније, са више детаља и нијанси. Ипак, није тешко осетити и разлике у нивоу историјским бављењем темом. Јагић је суптилнији, прецизнији и упућенији аутор. На жалост, Јагић је, у својој *Историји* више инсистирао на вредносној страни старе књижевности. Његова схватања вредности старе српске књижевности, међутим, била су више него поразна. Новаковић и Скерлић у том погледу само су следили Јагића. Тек након другог светског рата, од *Антологије српског песничтва* (1964) Миодрага Павловића, кад је тај курс напуштен, стара српска књижевност засјала је новим сјајем.

Није тешко запазити да Јагић и Новаковић имају исте декларативне основе у свом приступу српској, односно хрватској књижевности. И Јагић, као и Новаковић, сматра да је књижевност хрватскога и српскога народа једна књижевност јер је писана истим језиком; сматра и да су Срби и Хрвати део истог народа. Али у гледању на ту књижевност њих двојица се доста разликују.

Разликују се пре свега у томе што Јагић не сматра, као Новаковић, да постоје Срби католици. Они су за хрватског филолога, само друго име за Хрвате. Према томе, Јагић стварно не прихвата да се тај заједнички народ састоји од дела који се зове Срби православци, дела који се зове Срби католици и дела који се зове Хрвати. Он мисли да се тај заједнички народ састоји само од два дела, од Срба и од Хрвата, што је по њему једнако као и кад се каже: од православца и католика.

Затим, он не мисли као Новаковић, да су Хрвати од Срба преузели језик. То је, заправо, тачно кад се ради о оним кајкавцима, који су, у оквиру илирског покрета, уместо на свом кајкавском, почели да пишу на штокавском. Али то није тачно уколико се мисли и на католике штокавце, које је Новаковић третирао као Србе католике, а Јагић као Хрвате.

Најзад, по Новаковићу, Хрвати, који су исто што и чакавци и кајкавци, прихватајући штокавски, улили су се у велико српско стабло са којим су блиски. По Јагићу је то, очигледно другачије. Чакавци и кајкавци, прихватајући штокавско наречје за свој књижевни језик, приближили су се Хрватима који су одувек говорили штокавски, а преко њих и Србима који су православци.

У практичном понашању, у истраживању литературе, међутим, те две различите стратегије су се различито испољиле. И један и други аутор су истицали разлике и заступали своја становишта: Јагић је то чинио суптилније и обазривије, имајући увек у виду могуће последице; Новаковић је безрезервно стремио ка идеалу заједништва. Ниједна од тих концепција међутим, није била довољно кохерентна.

Новаковићева концепција није била кохерентна зато што је хтела да прикаже српску националну литературу, а ипак је у њу убрајала и Хрвате, макар и на маргиналан начин, и то као једно од племена српског народа. Пошавши од начелног става да се у

језику “српско од хрватског не може одвајати”, она касније није имала бар начелног упоришта да се српско од хрватског и стварно одвоји, као што је он у пракси чинио. Јагић је зато последњи пасус свог приказа и могао да почне овако: “Будући да је Новаковићева историја србске књижевности уједно и историја хрватске књижевности” (1867:242). То преименовање, међутим, не може се сматрати научно коректним; Стојан Новаковић је називом своје књиге јасно одредио њен садржај, а тај је садржај и кроз разраду концепције у књизи потврђен. Новаковићева концепција је, све до другог светског рата, код српских историчара књижевности, имала интерпретацију сагласно његовом тексту и његовим интенцијама. Последњих деценија, међутим, неколико српских историчара тумачили су је као и Јагић, тј. као историју српске и хрватске књижевности. То су, на пример, чинили Радмило Димитријевић (1966: 105), Миодраг Поповић (1985,II:355), Васа Милинчевић (1971:776), Јован Деретић (1983:9). У конкретном приказу стварности, међутим, Новаковићева књига је стварно историја књижевности Срба православца, Срба католика и Хрвата. При томе је оно што је, по њему, хрватско тако маргинално да се могло и изоставити.

Ни Јагићева концепција није кохерентна. Јагић полази од става да су Срби и Хрвати један народ са два имена, који се може делити превасходно по вери. Тај критериј не важи ни за један други европски народ, јер се сви други европски народи разликују по језику а не по вери. Али тај критериј Хрватима више одговара, јер на основу њега могу да кроатизују штокавце католике.

У филолошком и етничком смислу најпримеренија је европским стандардима Вукова концепција по којој су Срби и Хрвати два блиска народа која се међу собом разликују по језику: Срби су штокавци, а Хрвати су чакавци и кајкавци. Прихватајући идеју о томе да сви Срби говоре једним језиком и да Срба има различитих вера, Новаковић је прихватио Вукову концепцију, а прихватајући идеју да Срби и Хрвати имају исти језик (ма шта о његовом пореклу рекао), Новаковић је прихватио практично Јагићеву концепцију. Те две концепције, Вукова и Јагићева, међусобно су неспојиве, али и кад се у разним обладама споје, оне ипак изнутра делују некохерентно. У свести људи, међутим,

однегован је став да и Новаковић, као и Јагић, следи Вука. На жалост, он је то чинио само донекле; више него Вука, Новаковић је следио Даничића у чијем се обзору та неконзистентна (привидно вуковска а, у ствари, антивуковска) концепција обликовала.

На *Историју српске књижевности* Стојана Новаковића данас можемо да гледамо као на важну степеницу у заснивању системског погледа на српску књижевност. Она је синтетисала дотадашња знања о српској књижевности до свога времена и систематски их изложила; у томе је њен највећи резултат. Али она је и дала велики дуг доминантним филолошким и политичким тенденцијама тренутка у којем је настала. Прихватила је, ма како у спецификованом виду, став да су Срби и Хрвати један народ, да имају један језик и једну књижевност. Прва југословенска држава (1918) и заснована је на основама те мисли. Пропаст те државе ставила је у други контекст и саму ту идеју; показало се да је она била лажна.

Стојан Новаковић није на најбољи начин решио питање система српске књижевности самим тиме што није доследно спровео филолошку концепцију Вука или Шафарика о основама и корпусу српске књижевности. Али он, при том, није направио ни непоправљиве грешке на штету српске књижевности којој је служио са најбољим намерама. Његова *Историја* не даје разлога да се накнадно прихвати подела по којој би српска књижевност била само она коју су писали Срби источне цркве, ћирилицом. За њега, као и за Шафарика и за Пипина пре тога, тај део књижевности је несумњиво српски; заједнички са Хрватима може да буде само онај који су стварали Срби католици. Јер су многи од њих, у процесу кроатизације, коју су спровели црква и држава, примили хрватску националну свест. Научни је и национални интерес Срба да се управо тај део књижевности осветли; да се види шта је у њему само српско, а шта је заједничко са Хрватима. То, другим речима, значи да се преиспитају и сами темељи на којима је заснована идеја о заједништву Срба и Хрвата у контексту каснијих искустава и сазнања. Критика којој је у овом тексту подвргнуто Новаковићево деловање, део је тог преиспитивања.

ЈАГИЋ О СРПСКИМ ТЕМАМА

Неколико година пре распада Југославије била је у Загребу и Београду обележена 150. годишњица рођења Ватрослава Јагића (1838-1923). У Загребу је том приликом био објављен опширан *Jagićev zbornik* (1986), значајна и лепо опремљена публикација на преко 320 страна. У Београду је датум обележен нешто скромније: један тематски блок најзначајнијег београдског часописа *Књижевност* био је посвећен Јагићу. Тако је, после дуго година спорадичног бављења његовом личношћу и делом, на Јагићев значај опет изразитије обраћена пажња.

Та два прилога осветљењу дела великог слависте ипак се разликују по концепцији. Загребачки прилог је, већ и због обимности био садржајнији. Он је настојао да са више страна осветли дело славјеника. Посебни прилози били су посвећени односу Јагића и Пипина (Јосип Бадалић), младом Јагићу (Мирјана Грос) и његовим загребачким годинама (Јосип Братулић), његовом односу према хрватској ренесансној књижевности (Фрањо Швелец), према кајкавској књижевности (Алојз Јамбрих), улози у покретању едиције *Стари писци хрватски* (Рафо Богишић), језичкој полемици с Вебером (Радослав Катичић), према мађарској славистици (Петер Кираљи), према пољској лингвистици (Владислав Купишевски), његовом књижевноисторијском раду (Мирослав Квапил), према хрватском језичком стандарду (Златко Винце), према етнологији (Витомир Белај), према усменим приповеткама (Маја Бошковић-Стули), према усменој

народној књижевности (Гвртко Чубељић), према поезији на народну (Јосип Кекез), према словенској синтакси (Хенрик Бирнбаум), његовим етимолошким радовима (Валентина Путанец), творби речи (Стјепан Бабић), према Шенои (Дивна Зечевић), његовој преписци са Олафом Брохом (Сири Сведруп Лунден). У истом броју објављена је и библиографија радова о Јагићу коју је приредио Милорад Живанчевић. Скуп тема које су у овом зборнику обрађиване потврђује ширину деловања славјеника.

Приметно је, међутим, да се у зборнику о Јагићу готово и не дотичу српске теме. Оне су надокнађене у оном другом прилогу, у београдском часопису *Књижевност*, који се појавио три године касније у темату који има око стотину страна. Поред једног прештампаног Јагићевог рада о Доситеју Обрадовићу и разноврсних прилога Зорице Јевремовић, Владимира Анића, Злате Бојовић, Татјане Суботин Голубовић, Драгољуба Драгојловића, Снежане Самарције и заједничког прилога о Јагићевој библиотеци Невенке Ђурић и Анђелке Милојковић, у овом тематском блоку по опширности и садржајности се истичу два прилога: Радмиле Маринковић о младом Јагићу и Стојану Новаковићу и Зорана Константиновића који се зове *Јагић у свом времену*.

Загребачки *Jagićev zbornik* приказао је Јагића као великог Хрвата који готово да није имао никакве везе са Србима. Београдски часопис га је представио сасвим другачије: као великог Југословена, који је посебно заслужан за развој братских односа Срба и Хрвата. У тренутку у којем су те публикације биле објављене, очигледно је да хрватској страни и није било стало до сарадње Хрвата и Срба, а београдској је, сасвим супротно, управо до тога било нарочито стало. Јагић је, у београдском часопису, истицан као прави пример такве сарадње; штавише представљен је и као главни ослонац за афирмацију такве тезе. У кратком уводном есеју Зорице Јевремовић управо се истиче став: што је Вук Караџић био у првој половини 19. века, тако је нешто био и Јагић у другој половини истог века.

Ниједно од тих виђења, ни загребачко, ни београдско, не би требало одбацити као лажно. Али би се, с правом, могло истаћи да су оба виђења тога великог филолога била једнострана, јер нису

Јагића представила као личност у свеколикој сложености његових реакција. У његовој делатности заиста има доста чињеница које о њему говоре као о хрватском националисти, али и чињеница које о њему говоре као о истинском поборнику сарадње и заједништва Срба и Хрвата.

У тексту Мирјане Грос из *Jagićevog zbornika*, који се зове *О друштвеној позадини деловања младога Ватрослава Јагића*, дато је пуно детаља који говоре о атмосфери у којој се он формирао. Сви ти детаљи стварају о њему мозаичку слику која га приказује као хрватског патриоту и националисту. Тако јасну слику о његовом национализму из његових зрелих и позних година више нигде нећемо срести. Напротив, сретћемо пре слику о њему као широкогрудом поборнику југословенства и свесловенства. Те чињенице, међутим, не треба схватити као противречне. У његовој сложеној личности постојао је један слој који је он тежио да истакне и један слој који је хтео да прикрије. Јунговим терминима речено, он је хтео да истакне своју персону, а да прикрије своју сенку. Али се Јагић не може у пуној мери разумети без оба дела своје сложене личности.

Много је питања које би из области његовог деловања требало осветлити. Овај рад ће се у основи ограничити на Јагићев однос према српским темама. Због тога ће се и избор питања којима ће се бавити ограничити на: а) проблем језика, б) на проблем илиризма, в) на проблем Дубровника и уопште српско-хрватског заједништва, г) на проблем српскохрватске књижевности.

Јагићев однос према заједничком језику Срба и Хрвата

Пре него што је Јагић ступио на историјску сцену гледишта о хрватском стандардном (односно о књижевном) језику веома су се разликовала. Међу тим гледиштима могу се издвојити три најкарактеристичнија:

а) Вук Караџић, ослањајући се на мишљење других слависта, али и на властито национално осећање и познавање језика, сматрао је да се српски и хрватски језик разликују. За Вука је српски језик био исто што и штокавски, а хрватски је видео као чакавски, односно кајкавски.

б) Јагићев претходник на Катедри словенске филологије у Бечу, Словенац Франц Миклошић, сматрао је да је српски језик штокавски, словеначки кајкавски, а хрватски језик чакавски. У тим схватањима био је веома близак Јернеју Копитару и другим славистима прве половине века од којих су неки сматрали да је прави хрватски језик – кајкавски (рецимо Шафарик).

ц) Посебно је сложена ситуација у погледу схватања хрватског језика са хрватске тачке гледишта. То хрватско становиште нарочито је. И најбоље ће бити ако га представимо кроз виђење једног несумњивог ауторитета: историчарке Мирјане Грос у тексту о младом Јагићу из *Jagićevog zbornika*. Госпођа Грос каже:

Посебно је занимљиво пратити промјене у називу “народнога” језика. На темељу великог броја архивских докумената, а и тиска, могла сам закључити да илирски назив језика још увек преовладава у првој половини педесетих година, што дакако не зачуђује због одлучујуће улоге илираца у изградњи хрватскога књижевног језика. Уз то су у употреби називи хрватско-славонски, хрватско-илирски (то се прије свега односи на латиницу, за разлику од ћирилице као илирско-српског језика), славонски, народни и земаљски. Кандидати за чиновнике родом из Чешке и Словеније знали су у својим документима за натјечаје наводити да знају “славенски”. Чест је већ и назив хрватски језик не више у традиционалном смислу за кајкавско наречје, него у значењу језика Хрвата уопће. Израз “хрватски језик” постепено се јавља у службеној кореспонденцији “земаљских” области, а преузимају то и бечка министарства. У последњим годинама апсолутизма назив “хрватски” као име језика хрватске нације све више избија на прво место међу различитим другим именима. Највећа инерција запажа се у употреби илирског имена језика у школству. Мислим да се повика на илирско име поткрај апсолутизма може приписати страху да би оно,

након укидања немачкога као службеног језика, могло засјенити хрватско име. (1986:35)

Јагић се формирао као личност и почео да делује као научник у атмосфери такве језичке конфузије. Нешто од те конфузије и сам је приказао или изразио у својим првим крупнијим текстовима. Један од најзначајнијих је *Из прошлости хрватскога језика* (1864). И у том тексту он се залагао за језичко јединство Хрвата и Срба. Али је националист Јагић у њему очигледно пренаглашавао хрватску језичку самосталност. Већ у следећем великом раду, у тексту који је писан по поруџбини за *Словник чешки* под насловом *Jihoslovane* (*Југословени*, 1865) он је унеколико променио смер и акценат је стављао на језичко јединство Хрвата и Срба. У тексту је на пластичан начин приказана актуелна језичка ситуација Хрвата. Јагићеве погледе на ту ситуацију је, у поменутом *Jagićevoj zborniku*, представио чешки слависта Мирослав Квапил. Кључни пасус о овом питању из Квапиловог текста гласи:

Један од најзанимљивијих Јагићевих увода у дани период приказиване књижевности свакако је под насловом *Препород књижевности хрватске. Цвијет илифизма*. Објашњавајући разлоге због којих је хрватска књижевност нашла уточиште у банској Хрватској и Славонији под крај XVIII и почетком XIX ст., Јагић каже да је осим политичког јединства недостајало јединство књижевно, али и заједништво књижевног језика; јер су “прави Хрвати, названи Славонцима писали језиком хрватским, који су они, међутим, илирски или славонски звали, док су Словенци у Хрватској неправом Хрвати називани, писали наречјем словенским (кајкавским), који су опет ‘језик хрватски’ звали” (стр. 369). Зато је, по Јагићу, било потребно да се најприје пронесе слава српскога имена, љепота српског језика и српских народних пјесама – па да тек онда дође до успјелог покушаја стварања јединствене хрватске књижевности. Логика политичког и културног живота сама је опредијелила Загреб као такав центар. Међутим, Загреб је тада био носилац “кајкавштине која се, наравно, називала хрватским језиком” (стр. 370). Како се кајкавска књижевност “ни издалека није могла мјерити с литературама некајкавским” било је потребно “увести у Загребачку књижевност штокавштину као књижевни језик,

јер је љепша и распрострањенија – али под којим именом” (стр. 370). Налазећи се пред избором “словински” или “илирски” одлучили су се препородитељи за “илирски”, тим прије што је то име било прихватљивије за Славонце: “прем им је (препородитељима – М.К.) мисао закупила и тлапња о славенству старих Илира” (стр. 370). Јагић је ипак, на крају тих својих сентенција констатирао да су у том времену и у томе свему “нарочито кајкавски Хрвати највећу жртву допринијели” (стр. 370). (153-154).

Опис језичке проблематике Хрвата педесетих година 19. века који је дала госпођа Грос, и ставови Ватрослава Јагића, према интерпретацији Мирослава Квапила, слажу се у основи (ако не баш у свим детаљима). Хрвати су се тада још налазили у стању одлучивања којим ће језиком говорити и како ће тај језик називати. У таквој ситуацији Јагићева позиција била је особито сложена. По рођењу кајкавац, он се осећао као Хрват, али је свој матерњи језик био спреман да прогласи за словеначки. Он се одлучио да устврди да су кајкавци Словенци, а да су прави Хрвати били Славонци. Себи је приуштио право да као Хрват кајкавац зна боље ко су Славонци од њих самих који су се опирали хрватском имену, а свој језик називали славонским, илирским или чак српским. У то време језик којим су говорили Славонци био је већ познат у свету као српски језик. Главни Јагићев проблем је био како наметнути хрватско име томе језику. Једини пут да то учини било је проглашење истоветности хрватске и српске народности.

“Велики Јагић”, како га српски лингвисти обично називају, одиграо је у свом времену кључну улогу око устаљивање штокавског наречја као стандардног језика Хрвата. Он је био и међу оним чиниоцима који су штокавском дијалекту, поред српског имена (и низа других имена са локалним или општејужнословенским значењем) наметнули и хрватско име. Рођени кајкавац (Вараждин 1838), као и његов претходник Људевит Гај, он је знао да тим потезом прави избор од стратешког значаја. А знао је и колико је удео у том језику, који су илирци прогласили заједничким са Србима, са хрватске стране несравњиво мањи па је према том сазнању и одређивао своје понашање. Чак и крајем века, па и касније, он је о томе водио рачуна. О томе најбоље

сведоче две његове критике: критика Маретићеве *Граматике и стилистике хрватскога или српскога језика* (1900), и критика Броз-Ивековићевог *Рјечника хрватског језика* (1901). Мада писане тридесет-четрдесет године после његових првих значајних радова, оне сведоче о стању у којем се налазила свест о том језику.

У првој од тих критика Јагић каже:

Да Хрвати и Срби сада имају један јединствени књижевни језик, бит ће, може се рећи, опће познато, премда сам истом прије мало година морао једном бившем аустријском министру у присутности другог активног министра објашњавати ову чињеницу, која је последњем била позната, док ју је први сматрао нечим невјеројатним. Али до пред кратко вријеме могло се о једном српскохрватском књижевном језику говорити само у опћим цртама; једна се јединствена граматика, нарочито као инвентар граматичких облика, није још могла поставити. (*Изабрани краћи списи*, 1948:534).

Таква јединствена граматика успостављена је у Маретићевом делу. Његова *Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика* показала је да је хрватски или српски језик један јединствен језик. А из истог тог Јагићевог текста могуће је видети и како је то Маретић урадио. Маретић је своју *Граматику и стилистику хрватског или српског језика* градио, по властитом признању, на корпусу Вукових и Даничићевих текстова. То, другим речима, значи да их је градио на корпусу српске књижевности. Право би њено име, према томе било: Граматика и стилистика српскога језика. То Јагићу, међутим, не смета да изрекне овакву прокламацију о том “заједничком” језику: “Нека се зове на истоку српски, на западу хрватски, нека се пише ћирилским или латинским словима” (535). Реченице које ћу управо навести на леп начин илуструју Јагићеву тачку гледишта:

Тко представља прави и чисти модерни српскохрватски књижевни језик? Према схваћању писца ове књиге, која хоће да буде нормална граматика, ограничује се грађа, из које је црпао, на два имена: Вук и Даничић. Као полазна тачка за данашњи српскохрватски књижевни језик може се овај избор сматрати беспријекорним, премда се не може порећи, да на западу, код Хрвата, коријење штокавскога књижевног језика

сеже дубље у прошлост. Но Вуков је захват био тако снажан, да су његове књижевне творевине, ношене од бројних публикација народног пјесништва и народне прозе, потиснуле ускоро и на западу тековине и утјецаје старијих времена. Морам ову чињеницу изријеком истаћи, јер би се иначе крај недостатка међусобне доброхотности, који је значајан за унутарње српскохрватске одношаје новијег времена, могло из Маретићеве граматике лако сковати оружје за бестемељну тврдњу, коју су већ често понављали чак и разборити људи, да су Хрвати Србима узели језик. Точно је само то да је књижевна штокавштина, која је код Хрвата живјела прије Вука под различитим именима (хрватским, илирским, босанским, далматинским, славонским) утјецајем Вуковим и утјецајем његових публикација добила досљеднији, народнији облик. (535)

Јагићев став да књижевна штокавштина код Хрвата сеже дубље у прошлост, него код Срба, треба, међутим, схватити у стварном значењу тог исказа. Насупрот ставу Вука Карацића (али и других слависта његовог времена) да су Срби сви који говоре српским језиком, без обзира на веру, а да су Хрвати они који говоре хрватским језиком, тј. чакавским и кајкавским, Јагић је о том питању имао другачије мишљење. Он је сматрао да се Срби и Хрвати не разликују по језику, већ да је то један народ који је историја раздвојила, али да се они разликују по вери. Срби католици су, по њему, само друго име за Хрвате; тако каже у тексту *Из прошлости хрватског језика* (1948:79). Уз име Срби, он обично додаје: "тј. припадници источне вере" (на пр. у тексту *Jihoslovane* и другде). Вук и он мисле на исту популацију, само је, очигледно, различито именују. За Вука су, на пример, Дубровчани Срби католици, јер говоре српским језиком, јер у етничком погледу воде порекло од српског народа. Многи од њих потичу од Срба православаца. А тако је и са другим католицима српског језика. За Јагића су, међутим, они Хрвати јер су католичке вере. По њему испада да само католичка вера раздваја Србе од Хрвата.

У другој Јагићевој критици, посвећеној *Рјечнику хрватскога језика* Броза и Ивековића, опет се отворио исти проблем: проблем идентитета језика. И тај *Рјечник*, крупно дело хрватске филологије, по Јагићу, није очигледно нашло одговарајући садржај према

имену које му је дато. Рано преминули лексикограф Иван Броз је, у свом недовршеном подухвату поступио као и Маретић, градећи свој речник на материјалу Вука и Даничића. После Брозове смрти, његов настављач Фрањо Ивековић је основу тога речника у знатној мери проширио. Учинио је то тако што је поред корпуса Вука и Даничића градио на корпусу текстова друге двојице српских писаца: Његоша и Милана Ђ. Милићевића. Каже Јагић: "Сужавање читавог модерног књижевног језика на опсег ријечи двојице писаца као додатак Вуковој и Даничићевој збирци мора а priori оставити биједан утисак, кад се зна да би барем десет пута толики број писаца, и то из различитих подручја српскохрватског језика, морао бити узет у обзир, ако би се хтјела дати и приближна слика модерног српскохрватског језичног богатства." (551). У својој критици хрватских лексикографа, Јагић је свакако у праву. Они су могли да поступе и другачије, тј. да сачине речник на ширем избору аутора и њихових текстова. Могли су чак и да сачине речник хрватског језика искључиво на материјалу хрватских писаца. Јагићева критика, међутим, не иде у том смеру. Она само показује да су хрватски лексикографи неумесно поступили тако што су хрватским језиком назвали речник прављен искључиво на језику српских писаца. Јагић, међутим, не критикује хрватске лексикографе за оно што је у њиховом послу стварно спорно, а то је неадекватан назив језика. Супротно од тога, он инсистира да је то један језик, који треба на истоку звати српским, а на западу хрватским...

Илиризам

Јагић, међутим, није први тврдио да Срби и Хрвати имају један језик. То су пре њега чинили илирци. Али они су то чинили на нешто другачији начин. Тврдили су да су Срби и Хрвати део једног илирског народа који говори илирским језиком. Пошто је штокавско наречје главно наречје илирског језика, ништа једноставније него да кајавски и чакавски илирци пређу на

писање штокавштином, јер ће се на тај начин приближити и другим Илирима.

Јагић је више пута писао о илиризму; читаво једно опширно поглавље написао је у *Историји славјанске филологије*, а свој однос према тој појави изражавао је више пута. Постоји, међутим, један краћи важан Јагићев текст о илиризму. То је његов *Приказ књиге "Илифизам" од П. А. Кулаковскога* из 1896. године. У том тексту (*Изабрани краћи списи*, 1958:523-531) на видљив начин манифестовале су се добре и рђаве стране његовог начина писања.

Пада у очи, најпре, једна озбиљна примедба Јагића Кулаковском што је једнострано посматрао појаву искључиво са "загребачког гледишта, по подацима и грађи, коју му је пружила хрватска књижевност и извори похрањени у загребачким библиотекама". "Мислим да се не варам", каже даље Јагић, "ако кажем, да би његово поштовања вриједно дјело изашло много пуније, свестраније и зорније, да је имао могућности да макар и један дио оне ревности, којом је предмет изучавао у Загребу, посвети и осветљавању Илиризма са гледишта грађе похрањене у Новом Саду, Карловцима, Будимпешти и Љубљани". (524)

На жалост, Јагићева примедба Кулаковском о томе да би о илиризму требало да постоје и друга гледишта осим загребачког остала је само на реторском нивоу. Он и не показује, па чак ни не наговештава, да такве тачке гледишта стварно постоје. Отуда се његова примедба Кулаковском стварно и не дотиче других тачака гледишта, него се само односи на коришћење извора (што је ванспорно). То значи да он, у својим примедбама, стварно и није ишао даље од Кулаковског, већ је исто ("загребачко") гледиште само оснаживао својим аргументима и сугестијама. Ево, на пример, његове примедбе Кулаковском која се тиче објашњења руског слависте о томе како је илирски језик уведен као отпор мађаризацији:

Но мени се чини, да је тој скици имао претходити кратак увод, у којем би било хисторијски објашњено, како су Јужни Славени већ одавно знали за назив "илирски језик" и "илирски народ"; тај је назив старији од борбе Хрвата за права њихова језика, а без тога претходног објашњења постаје несхватљиво, како је на пр. могао хрватски сабор већ

године 1791. наложити својим делегатима да траже увођење “илирскога” језика напореда с мађарским на свим угарским и хрватским гимназијама, академијама и на пештанском свеучилишту, или како је могао загребачки бискуп Максимилијан Врховац у својем прогласу свећенству године 1813. говорити о прекрасним својствима “илирскога” језика. Како се види “Илиризам” је већ давно постојао, само то још није био књижевно-политички Илиризам 30-тих и 40-тих година XIX. стољећа, већ баштина и предаја прошлих стољећа која је била навикла називати језик становника старог Илирика, премда су они сада већ били Славени, старинским илирским именом. (525-526)

У том одломку се сутерира читаоцу да је и пре илирског покрета у употреби код Јужних Словена постојао назив “илирски језик” (што је тачно), али се назив тога језика посве локализује на Хрвате тако да некако испада да су само Хрвати и пре илирског покрета имали нешто као што је илиризам. Чињенице (мада недовољне) којима ја располажем казују нешто посве друго: да је име Илир било многозначно и да се оно односило у Аустријској царевини на све Јужне Словене, али да је оно у највећој мери било резервисано за Србе. Патријарх Арсеније Чарнојевић добио је привилегије не за српски, већ за илирски народ, патријарх Арсеније IV Шакабента био је патријарх Илирика, а у аустријској царевини постојала је за Србе посебна Илирска дворска канцеларија, а пре тога и посебна Илирска дворска депутација. Аустријанци су још пре Велике Сеобе настојали да Србима укину њихово име и да их прогласе Илирима; то другим речима значи да их денационализују. Тако нешто, ипак, нису чинили са Хрватима. Хрватима се у тој царевини поштовало национално име. Они су имали свој Хрватски сабор, односно Краљевину Хрватску. Отуда и треба схватити отпор Срба према илирском покрету. Тај покрет је само са друге стране настојао да Србима, као историјском народу, наметне туђе име и да туђе име наметне њиховом језику. Срби су за себе, и за свој језик, прихватили илирско име само као алтернативно, тј. као име које се мора прихватити у административној комуникацији, коју су и други поштовали. Кад се све те чињенице, али и друге сличне имају у

виду, испада да Јагић није био коректан ни према Кулаковском, ни према проблему: он је упадао у још већу замку једностраности од оне за коју је Кулаковског оптуживао.

Ево, на пример, како он критикује Кулаковског поводом његовог схватања да је у 18. веку дошло до опадања књижевне активности:

О опадању се може говорити само када је ријеч о Далмацији и Дубровнику, али се тај пријекор никако не може протегнути на књижевну дјелатност кајкавских Хрвата. Што писац наводи као тобожњи доказ опадања, да је "блистави период дубровачке писмености био готово сасвим заборављен у Хрватској, те ни сама имена писаца те епохе нису била позната" (стр 56. до 57.), на то му се може одговорити, да, обратно, у Хрватској до тог времена нису ништа знали о дубровачкој књижевности и да се управо тада јављају први траци спознаје јединства међу разбацаним члановима. Или зар први Илирци нису у првом реду били кајкавци? Зар Михановић, Гај, Вукотиновић, Раковац, Штоос нису испочетка писали кајкавски? Али то баш и служи на част оним племенитим идеалистима тридесетих година, у томе је њихова велика заслуга, што су правовремено дошли до свијести, што су увидјели (бројчану ограниченост) и осамљеност својега нарјечја, што су се свјесно и с највећом самозатајом одрекли својега, премда њима драгога кајкавскога наречја и прикључили се штокавштину, којом су испочетка врло слабо владали. (526-527)

Наведено место веома јасно открива колико је веза кајкавских Хрвата са Дубровчанима била вештачка, учињена свесно и то из стратешких разлога. Не само да је кајкавским илирцима била страна дубровачка књижевност, већ им је био стран и штокавски говор за који су се определили. А како су први илирци слабо владали штокавштином сведоче и следеће реченице из истога текста, само две странице даље:

Сјећам се из приповиједања покојнога Антуна Мажуранића, да је он најактивније судјеловао при састављању "Огласа" за прве политичке и књижевне новине. Како ми је он приповиједао, било им се борити с невјеројатним

тешкоћама у језику, док су саставили и написали споменути "Оглас". (529)

Таква мука с језиком не треба никога да чуди. Илирци, који су у већини били кајкавци, а неки и чакавци, усвајајући да пишу на штокавском, практично су усвајали за свој књижевни језик један други језик, тј. српски. Њима је заиста требало много упорности и труда да тај њима страни језик науче, а исто толико требало им је умешности да прикрију чињеницу да су за свој књижевни језик преузели један туђи језик, односно наречје. За то ће им бити потребне деценије и деценије суптилног уверавања и себе и других о језичком заједништву Срба и Хрвата. Читава армија филолога и њихових радова имала је за циљ да прикрије чињеницу коју је веома лако било видети само ако би се на њу јасно и јавно указало: да Вук, а ни слависти његовог времена, нису сматрали српски и хрватски језик једним језиком.

Jihoslovane

О филолошким проблемима везаним за језик који је називао хрватским или српским, односно српскохрватским, Јагић има мноштво радова. Ти радови су део његовог дугогодишњег бављења словенском филологијом уопште. Круна те његове активности јесте *История Словянской Филологии* (1910) која је изашла као једно од најзамашнијих издања *Енциклопедије словенске филологије* коју је почела од 1903. да издаје Руска академија наука и уметности под његовим уредништвом.

У области проучавања уметничке књижевности број радова Ватрослава Јагића је знатно мањи и они су за његову укупну активност мање значајни. Па ипак, међу њима треба посебно издвојити два крупнија рада који се на синтетички начин баве проблемом уметничке књижевности Срба и Хрвата. То су: *Jihoslovane* (1865) и *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1867). Настајући један за другим они представљају део напора младог Јагића да унесе свој ред (своје виђење) у подручје

српске и хрватске књижевности. Та два рада су међусобно повезана; могу се третирали и одвојено и заједно.

Како је дошло до настанка текста *Jihoslovane* познато је. О томе је писао сам Јагић у првој књизи *Спомена мојега живота*, I (1930:57-58). Неколико реченица из његових сећања вреди навести:

Још ваља да приповедем што сам урадио за чешки Ригеров Научни Словник. Под опћим називањем *Jihoslovane* буде мени поверена задаћа, да напишем кратак преглед српско-хрватске литературе. Тога сам се посла радо латио, јер је одговарао мојој жељи да се што боље упознам са нашом обостраном литературом. Мој гимназијски друг проф. Коржинек био посредником између мене и редакције; он је мој текст одмах у Загребу преводио (каткад и прерађивао) на чешки језик. Иако тај мој посао није био од научног значаја, понајвише био је тек библиографска компилација, опет за оно доба то је био први покушај кратког прегледа читаве српскохрватске литературе, у којем ја нисам раздвајао српско од хрватскога, држећи већ у оним младим годинама, да је то као Јанус са два лица, рад од два брата, који напореда раде један за другога, али се већ тада могло слутити, да ће се пре или после наћи под истим кровом, а тај им је изградио један језик.

Из Јагићевог текста је видно да је пре њега неко већ имао концепцију да српску и хрватску књижевност треба приказати као једну и заједничку, и да је идеја о томе дошла из Прага. Из тог текста, међутим, не даје се до знања да је и пре Јагића било сличних покушаја. Радмила Маринковић у поменутој студији, објављеној у часопису *Књижевност*, која се зове *Стафа књижевност и два млада научника*, а која је посвећена Јагићу и Стојану Новаковићу, један такав покушај представља. То је покушај чешког професора и директора гимназије у Табору Вацлава Крижека објављен под насловом *Преглед целе литературе југословенске* (1859), у којем је представљена литература Срба, Хрвата и Словенаца, а која се појавила у издању Чешког краљевског музеја. "О овом *Прегледу* Јагић никад ништа не говори, нити га наши аутори уопште помињу, мада сам *Часопис*, у коме се

он појавио, није био непозната публикација”, каже Радмила Маринковић (1989:1849). Ауторица затим изражава чуђење што се Ригерова редакција “Научног словника” није обратила Крижеку “мада је он морао важити за стручњака”, него се преко Коржинека обратила “директно Југословенима”, тј. Јагићу и закључује да то значи да рад чешког професора није “задовољавао концепцију редакције *Словника*” (1849).

Из њеног описа текста чешког професора види се и основна разлика између рада професора Крижека и Јагића. Под именом Југословени, Крижек је обрађивао литературу три народа (Срба, Хрвата и Словенаца) а Јагић само два, Срба и Хрвата, или како он каже једног, Хрвато-Срба. Из наслова поглавља Крижековог рада, које Маринковићева наводи, назире се његова концепција. Та поглавља се, по њој зову: *Литература Југословена грчког обрета који пишу ћирилицом*, *Литература католичких Југословена који пишу латиницом*, *Литература словенско-хрватска* и *Литература словенска*. До такве класификације, по њој, Крижек је дошао “држећи се, очевидно, старе Шафарикове поделе”.

На жалост, у овом тексту, госпођа Маринковић не елаборира стару Шафарикову поделу, мада јој је она (то се из текста види) добро позната. Самом елаборацијом Шафарикових ставова сигурно би се знатно јасније видело у чему је новина Јагићевог приступа. Шафарик је, у књизи *Словенски народопис* (1842), посвећеној словенским народима, њиховим језицима и културама, други пут после *Историје словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826), приказао и “илирске” народе: Србе, Хрвате и Словенце. У том тексту он је опет јасно издвојио језик и књижевност Срба православца и Срба католика од језика и књижевности Хрвата, па разуме се и од језика и књижевности Словенаца. На сличној концепцији, која је блиска концепцији Вука Караџића, направио је коју годину касније један од младих српских филолога, Јован Суботић, у књизи *Einige Grundzüge der Geschichte der serbischen Literatur* (Беч 1850) представу о историји српске књижевности као целини, а затим и хрестоматију под насловом *Цветник српске словесности* у два тома (Беч 1853) који је српску књижевност представљао као целину. За разлику од Шафарика, који је српску књижевност, по узору на Добровског,

делио на стару и нову, Суботић је у оба своја рада увео нову поделу, држећи се Вукове поделе српских епских народних песма, на три периода: на стари, средњи и нови. Тиме је, сасвим на крају прве половине века, у пуној мери операционализовао дотадашња сазнања слависта и других филолога.

Шта је, у односу на то, урадио Јагић? Урадио је нешто превратничко. Он је узео корпус српске књижевности, онако како су га видели Вук, Шафарик, Суботић, додао му корпус хрватске књижевности, тј. књижевност кајкавску и од тога је направио књижевност Хрвато-Срба, тј. југословенску књижевност. Штокавском наречју, које је за Вука било исто што и српски језик, он је додао чакавско и кајкавско наречје, који су за Вука били хрватски језик, и од тога направио заједнички српско-хрватски језик. Тај потез је био од стратешког интереса. Он је био изведен у духу илираца или у духу Штротсмајеровог југословенства. Јагић је за тај чин имао подршку и из Прага, из једног од најзначајнијих славистичких центара, који је овим напустио Шафарикове ставове и програмирао друго филолошко решење али и друкчији политички програм. Мирослав Квапил тај Јагићев чин овако описује:

Образлажући у кратком уводу своје схваћање хрватске и српске књижевности као једне књижевности, југословенске, Јагић (допуштајући оправданост подјеле у повијесном развоју на повијест Хрвата и Срба) чешке читаоце увјерава да је и "прва права књижевност", која је цвјетала у Дубровнику у XV и XVI ст. "исто тако хрватска као и српска, тј. иако су најстарији аутори писали нарјечјем чакавско-хрватским, ипак су брзо прихватили нарјечје штокавско-српско, као мекше и милозвучније" (стр. 318). Због тога, као и због неуспјеха "мртвог страног имена" – илирски – које је предлагао Гај, не преостаје ништа друго, него се приклонити имену земљописном и називати књижевност Хрвато-Срба југославенском (у ужем смислу те ријечи); а то се име прикладно проширити може и на скромну књижевност провинцијалних Хрвата – кајкавску, која не припада ни књижевности Срба ни Хрвата, већ представља некакав пријелаз од писмености Словенаца према књижевности Хрвато-Срба" (стр. 318). (143)

Јагићев гест је тачно приказан. Оно што је дотле било (бар за слависте тога доба) само српска књижевност, сада је простим преименовањем постало хрватско-српска књижевност; чак је том приликом кајкавска књижевност извађена из свог природног словеначко-хрватског амбијента, и придружена књижевности Хрватско-Срба, односно српској књижевности. Потез је засновао нову књижевно-језичку конструкцију.

Друга ствар коју је Јагић учинио јесте тројна периодизација. Њу је прихватио највероватније од Суботића (јер је код њега била јасно назначена), али је представио у нешто модификованом виду. Мирослав Квапил, у свом тексту из Јагићевог зборника доноси цео садржај Јагићевог енциклопедијског чланка. Из тог Садржаја могуће је видети и односе Јагићеве периодизације.

А) Одјељење прво. Књиж. црквена. Језик црквени пре- владава. Први период досеже до XIII ст.; Други период. Од XIII ст. до XV ст., то јест до почетка тискања књига сеже други период набожне књижевности српско-хрватске; Трећи период: од свих догађаја XIII-XV ст. најзначајнији је за судбину набожне књижевности српско-хрватске проналазак умијећа тискања књига; тиме је наступио трећи период у овој врсти писмености. Четврти период набожне књижевности.

Б) Одјељење друго: Свјетовна књижевност. 1. Живо- тописи, летописи, кронике, законици и слично. 2. Натписи, новци, печати, повеље. Писари повеља. Период II: XV-XVIII ст. права књижевност хрватско-српска почиње у XV ст. А. Почетак и цвјетање књижевности далматинске (дубровачке). Језик чакавско-штокавски. Латиница; Б. Вријеме пријелазно – од конца XVIII ст. све до Обрадовића у Срба и Гаја у Хрвата; Ц. Пред III периодом народне књижевности српско-хрватске заслужује дати кратак преглед књижевности кајкавских Хрвата (набожне и свјетовне), Д. Народно пјесништво Срба и Хрвата.

Ц) Одјељење треће: Крај XVIII и XIX ст. Период књижевности народне. Нова књижевност Срба или сљедбеника источне цркве. Препород књижевности хрватске. Цвијет илиризма. (142-143)

Зна се да је, после овога чланка, Јагић намеравао да напише и праву историју заједничке књижевности српскохрватске. На томе

је и радио, али се две године касније, из замишљене *Хисторије књижевности народа хрватскога и српскога*, појавила само прва књига посвећена старој књижевности. Чланак под насловом *Југословени*, може да понуди само обрисе Јагићеве концепције историје књижевности.

У чланку *Југословени* Јагић није само спојио Србе и Хрвате у једну народоносну скупну, у Хрвато-Србе, већ је отворио питање принципа њихове поделе. Мирослав Квапил, из чијег текста, објављеног у *Јагићевом зборнику*, преузимам цитате, каже ово:

Укидање илирског имена (1843) и оснивање Хисторичког друштва за повјесницу југославенску (1850) – све је то имало по Јагићу трајне последице, од којих је за њега најзначајнија та што је: “Мудрим избором идеја илиризма и јединства књижевности које представља заједнички језик књижевни, постигло се коначно то, да се Хрвати и Срби народом једним сматрају – раздвојени као два брата истога оца и мајке, које не раздељује језик но вјера и писање, које се са вјероисповјести у једно спојило.” (стр. 372)

Јагићев учинак из овога чланка се може схватити тек кад се упореди са оним што је пре њега било. Он је српском језику додао хрватска наречја (кајкавско и чакавско) и заузео став да се тако добијени заједнички језик назива двочланим именом, хрватским и српским. Корпусу српске књижевности, он је додао (хрватску) кајкавску књижевност и те две књижевности назвао једном књижевношћу српскохрватском. Да би то спајање учинио што природнијим, он је Србе и Хрвате схватио као један народ, али је истовремено унео и принцип њихове могуће поделе: на основу вере и на основу писма. Дакле: Хрвати су католици и пишу латиницом; Срби су православци и пишу ћирилицом. Овом некоректном операцијом сабирања и дељења дошло се до цепања српске књижевности и српског народа и, на рачун тога, до увећања хрватске књижевности и народа.

Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога

Јагићева *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога*, учинила је један корак даље у дефинисању предмета. Он више не говори о Југословенима у ужем смислу као Хрвати-Србима, већ их назива "правим именом *Хрвати* и *Срби* а језик им хрватским и српским или кадгод краће: *хрватско-српским*" (207).

У *Уводу* те књиге он ближе одређује природу тога једнога народа састављеног од два племена:

Хисторијска је истина, уз коју пристају сви учени људи нашега и других народа, да су Хрвати и Срби од вијека два најближа и најсроднија племена једнога те истог народа, али да је разноликост набожнога и државнога живота течајем вијекова раскидала уда истог тиела и брата брату отуђила. Хисторија признаје само два *народна* имена; *хрватско* и *српско* која су из прва за циело једина народу позната била и у његовим устима живјела, док се с расцјепканости политичке не увукоше покрајинске ријечи, узајмљене од Далмације, Дубровника, Босне, Славоније и т. д., а домаћи и туђи књижевници уведоше још обћенитија имена: словинско и илиричко. (209)

У овим Јагићевим одређењима Срби и Хрвати се третирају номинално као два племена истог народа, а њихова имена као два имена за исти народ. Али исто тако, они се (већ у наслову исте књиге) третирају и као два народа који имају исти језик и исту књижевност.

Међу ученим људима испочетка су само илирци заступали тезу да су Хрвати и Срби два племена једног истог (илирског) народа, која говоре истим илирским језиком. Тек од почетка шездесетих година, један од илираца, Винко Пацел, и то у шаљивом тону, како пише Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати*, (1967:439) истиче тезу коју ће Јагић прихватити: а она је – да се Срби и Хрвати не разликују по језику, већ се међу собом разликују по вери. Истицање те тезе практично је значило отварање могућности да се оно што је претходно било помешано на основу

прокламације о заједничком језику Срба и Хрвата сада подели на новим, не језичким него верским, основама.

Како ће та нова деоба изгледати показано је у уводном делу Јагићевог *Хисторије*. Тамо су изнети бројни подаци о томе како се Срби и Хрвати простиру на широким просторима у више различитих држава: у Србији, Црној Гори, Аустрији и Турској. На основу тих података је видно како је Јагић био веома обавештен о просторном размештају и Срба и Хрвата. Пошто су Срби и Хрвати за њега један народ он их је у статистичким колонама третирао увек заједно, тј. као један народ, али је правио и посебне колоне за православце и за католике. На основу тих колона и могуће је било видети колико, по њему, има оних које он стварно сматра Хрватима (то су, по њему, католици), и оних које он сматра Србима (то су православци). (Муслимани, које такође приказује, тада су још посве занемаривани). Смисао тих његових деоба могуће је видети тек кад се његова статистика упореди са статистиком П.Ј. Шафарика у којој су, у посебним колонама исказивани Срби (и православни и католици) а у посебним Хрвати.

Јагићева *Хисторија* имала је амбицију да у целини представи заједничку књижевност Срба и Хрвата. Пошто је он обрадио само прво раздобље те заједничке историје, тј. само стару књижевност, био је у ситуацији да учини нешто што се с филолошке тачке не може много правдати. Стару књижевност православних Срба одвојио је од бугарске и руске књижевности, с којима је она природно била везана језиком и духовним сродством, а везао је за католичку, српску и хрватску, од које је била много удаљенија. Шавови тих накнадно успостављених веза се у његовом тексту јасно виде.

Непримерено третирање старе српске и старе хрватске књижевности у заједништву, довело је и до њиховог неадекватног вредновања. Срби су у средњем веку имали јаку и развијену државу. Последица тога је била да су имали и развијену националну културу, посебно архитектуру, сликарство и књижевност. Тако нешто није било и са хрватском средњевековном државом. Она је веома рано потпала под мађарску власт. Да би се српска и хрватска средњевековна књижевност приказале као

једна састављена од два дела, требало је јачу мало скресати, а слабију мало узвисити. Опште узев, српска средњевековна књижевност је веома лоше прошла у Јагићевом приказу. Практично, Јагић у њој није нашао скоро никакве вредности. А уколико је о тој књижевности говорио са аксиолошког аспекта, чинио је то с много негативног набоја. Нарочито је то испољавао у односу на “бизантинизам” који стоји у основи те културе.

Велика је зацело несрећа по словјенски народ, што се нашао у таким околностима, те је као здрав и једар младић црпао животну снагу из матора и нездрава старца, у којег су већ сви сокови скварени и кужни били; да је њему који истом ступаше у живот, трептјела пред очима слика онога, који већ издисаше; што је имао дух свој развијати и његовати уза књижевност, којој већ свакога духа нестајаше, у којој мјесто живих оригиналности владало мртво слово компилације. То је *бизантинизам* грчки, који је из литературе грчке све једнако пресељавао у наше словјенске: бугарску, србску и руску. Ми ћемо њему у нашој старосрбској књижевности при сваком кораку на траг наићи те човјека мора срце бољети, гледајући како се много умних сила нашега народа бесплодно истрошило на пуко гомилање празних риечи, гдје човјек не зна, да ли се већма дивео голему труду компилације, превођења и преписивања, или страшној празноћи нутарњој. (1953:259)

Јагићеве оцене и старе српске књижевности, и бизантинизма, показале су се као неодрживе. Али су се оне код нас држале практично цео један век, све до антологија и других радова Ђорђа Сп. Радојичића, до Кашанинове, а затим и Богдановићеве историје старе српске књижевности. Преломан тренутак у оцени вредности старе српске књижевности била је *Антологија српског песништва* Миодрага Павловића (1964). То значи да је, практично до јуче стара српска књижевност била маргинализована, сматрана само складиштем докумената старе писмености. Огромним ауторитетом који је имао, Јагић је утицао на многе српске филологе, па и на Скерлића. Тај истакнути српски историчар књижевности запамћен је и по томе што је без икакве обазривости негирао вредности старе српске књижевности. У томе није био

оригиналан: непосредно или посредно следио је Јагићеве оцене из његове *Хисторије*. Сам Јагић, међутим, живећи међу православцима, у Одеси (1871-74) и у Петрограду (1880-86) где је радио као професор, испољавао је симпатије према правослаљу, чак је и изјављивао да би волео да буде сахрањен према православном обреду. Али ни он, као ни многи људи његове генерације, духовну и уметничку вредност културе византинског круга није признавао.

Оно по чему Јагићева књига и данас може да има значај, то нису његови ставови, а поготово ставови који се тичу српског народа. То како је он приказао простирање српског народа, на пример, не може бити прихваћено ни у ондашњим, ни у данашњим констелацијама. Јагић више не импонује ставовима и оценама које је изрицао, већ начином како се довијао да на убедљив начин брани неприхватљиве ставове и да намеће неприхватљиве тезе.

О Дубровнику

У *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* Јагић је изнео принципе периодизације заједничке српске и хрватске књижевности. Тај део текста је касније у разним варијантама вариран и зато га треба у целини навести:

Само се каже, да се наш књижевни живот дели у *три добе*.

Прво, т.ј. *старо доба*, које би се могло такођер прозвати црквено или свештено доба, протеже се од почетка наше хисторије до у очи приепорода знаности и умјетности у Италији; или с обзиром на наше околности, до конца четрнаестог вијека. Тко би се на политичке догођаје обазрео, могао би рећи другим риечима: до пропасти царства србскога.

Друго, т.ј. *средње доба* које би се могло звати далматинско-дубровачко протеже се од петнаестог вијека – то је хуманизам далматински и почетак хрватскога пјесничтва у Далмацији – до преко половине осамнаестог вијека, када

изнеможе снага дубровачка те си књижевност тражи нова пристаништа по Хрватској, Славонији и Угарској.

Треће, т.ј. *ново доба* изходи из порода народне књижевности код аустријанских Србаља, у другој половини 18. вијека, прикупља сувремену као и пређашњу радњу књижевника кајкавских, из које извире нова илирска књижевност у Загребу, свраћа поглед на пјесничтво народно, и напоскон наставља нову књижевност све до данас. (218)

Подела заједничке српскохрватске књижевности на три периода, која је ту установљена, у основи се подудара са његовом поделом из текста *Jihoslovane*. Ако има разлика, оне су у акцентима. На основу карактеризације средњег периода у наведеном одломку, на пример, рекло би се да је, по Јагићу, та заједничка књижевност нешто више хрватска. Дубровачка књижевност временом је постала спорно подручје између двеју филологија, српске и хрватске. Зато је важно питање како се Јагић баш око тога питања односио. Дубровник се помиње у мноштву његових текстова, увек у различитим контекстима, најчешће у вези са проблемом српскохрватских односа. Ставови о Дубровнику Јагић је мењао. Али у тим променама има ипак некаквог реда. Колико сам ја могао да разаберам, све до сусрета са Решетаром Јагић је мислио да је Дубровник превасходно хрватски град. После тога држао се става да је подједнако и хрватски и српски, односно да је хрватскосрпски.

У тексту *Из прошлости хрватског језика* (1864) он је писао:

Већ сам у уводу рекао, да повијест признаје само двоје име народно име народа нашега: х р в а т с к о и с р п с к о; од овијех не бијаше српско у Дубровнику никада у обичају, што бисмо могли примјером доказати, а напротивно чини се, да су се хрватскога дуже времена спомињали, и радо га употребљавали. И збиља, потпуна истовјетност свиу наших најстаријих пјесника не допушта нам Дубровника ни онда одружити од остале хрватске Далмације, ако рекнемо с Вуком, да су само ч а к а в ц и Хрвати, да управо онда пристоји то име прије свега дубровачком у пјесништву, јербо је посвема основано на чакавштину, што тако наравски бива, кано да се кћи роди од мајке. (1948:45)

Смер аргументације коју Јагић потом излаже на линији је онога што је Богослав Шулек већ изнео у полемичком тексту с Вуком под насловом *Срби и Хрвати* (1856). То пребројавање израза са тезом да се докаже већа фреквенција имена хрватског над српским у Дубровнику, међутим, није се показало као убедљив метод, а поготово то није било са инсистирањем на ставу да је Дубровник настао на чакавском подручју. Повод да се о томе другачије изјасни Јагић је добио из расправе (докторске тезе) Милана Решетара *Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen* која је објављена 1891. у Јагићевом *Archivu*. У свом тексту поводом те расправе Јагић је рекао: “Често истицаном мишљењу, да су стари Дубровчани говорили чисто чакавски, рецимо отприлике као Сплићани, он је несумњиво задао смртни ударац.” (1948:284). Исти текст је завршио следећим реченицама:

Друго се питање тиче имена “словински језик”, које се је, како се чини, употребљавало све до најновијих времена. Мислим да се у знанственом филолошком часопису може казати, да Дубровчани нису свој етнички тип (дакле у првом реду језик) никада идентификовали с хрватским или српским; тај језик није по њиховом схваћању био ни “хрватски” ни “српски”, него “словински”. Ја сам некоћ мислио, да је овај назив производ учених комбинација њихових историчара и археолога, али ме правилни, икавски облик ријечи, који сасвим тачно одговара старој речи словѣньскѣ потиче да још о томе размислим. Тај би се назив могао темељити на прастарим предајама. Разумије се само по себи, да тим не мислим крвити љубав и поштовање, које оба племена, Срби и Хрвати, гоје за некадашњу величину и значење Дубровника; овај бисер припада једнако једнима и другима. (285)

Али и пре овог сусрета са Решетаром, рођеним Дубровчанином, који му је постао зет, а осећао се као Србин католик, Јагић се сусрео са проблемом Дубровника, на важном питању – на пореклу бугарштина. Његов претходник на катедри за словенску филологију, словеначки слависта Франц Миклошић, издао је 1870. године на немачком књигу *Народна етика Хрвата*; у њој је изнео тезу да је српска народна поезија испевана у десетерцу, а хрватска

у дугом стиху. То схватање се, међутим, у научном свету није дуго одржало. Промени става је највише допринео један други Србин католик, Валтазар Богишић, издавши 1878. у Београду први том, а 1880. и други том зборника бугарштица под насловом *Народне пјесме из старифијих, махом приморскијех записа* са властитим предговором. Богишићев двотомни зборник донео је огроман материјал, али и јасне ставове аутора да је проблем бугарштица много сложенији. Валтазар Богишић је био Јагићев лични пријатељ кога је, по Јагићевим сведочењима у *Споменима мојега живота* много задужио, омогућивши му у великој мери, својим везама, да постане универзитетски професор најпре у Одеси, а затим и у Петрограду. Јагић је зато с особитом обазривошћу писао о делу свога пријатеља. Супротно од Миклошића и он је имао став да је у формирању бугарштица и “српско народно племе имало удела”, а то је и показао, међу осталим, и на најпознатијем примеру, на бугарштицама које је забележио Хекторовић. “И заиста” каже он, “језик тих двију пјесама није нипошто идентичан с наречјем Хекторовићевим; пјесник се је служио чистим хрватским наречјем, а народне су пјесме штокавске с примјесом чакавштине, која потјече од рибара. Тко би хтјео тврдити да је само чакавштина хрватска, морао би већ из језичних разлога обје код Хекторовића сачуване пјесме назвати српским, јер су по својим главним особинама очито много ближе штокавштини него чакавштини” (225). Исто тако, он је обратио пажњу и на садржај бугарштица.

Има врло мало пјесама за које се може тврдити да величају нешто искључиво хрватско или нешто, што је хрватском народном племену ближе; највећи је дио или чисто српски, т.ј. из српске повјести, или нити чисто српски нити чисто хрватски, већ једном и другом заједнички, т.ј. из средњег раздобља (XV.-XVI.XVII.ст.) кад се оба ова племена појављују као присташе кршћанских власти, које ратују с Турцима (Угарска, млетачка република). (227-228)

Суочен са конкретним проблемима, на терену где су се, по његовим изразима, српско и хрватско племе највише сусретали, а то је Приморје и Дубровник, Јагић је налазио највише основа за

инсистирање на заједништву српске и хрватске књижевности. То се нарочито види у *Споменима мојега живота*, мемоарима писаним добрим делом пред смрт и које је објавила Српска краљевска академија у два тома у Решетаровој редакцији (1930, 1934). О томе да је Дубровник заједнички, и српски и хрватски град, он нарочито пише на 247-248. страни другог тома. Искусни старац је ипак јасније могао да види да су тезе о хрватском карактеру старог Дубровника неодрживе; лакше је могао да прође став да је тај драгуљ заједнички.

Неконзистентност Јагићевих решења

За време свога дугог живота Јагић је настојао да нађе решење за свој хрватски народ, а посредно и за свој хрватски језик и за своју хрватску књижевност. Да би нашао што повољнија решења, он се трудио да се ослони на скуп конзистентних теоријских ставова. Скуп тих ставова временом се донекле мењао, али је у основи остајао исти. Хрвате он никако није могао да схвати независно од Срба. Теоријске основе свог ангажовања Јагић је, изгледа, најкраће саопштио у следећем одломку из *Спомена мојега живота*:

Ја сам увијек заговарао јединство народа уз два имена и двије религије, али данашњи млади мудријаши неће више ни то да допусте. Хрватство и Српство нису два имена, нису чак ни два племена већ управо два народа. Наука мора да љуби истину, и та ће мене водити у том правцу да између Хрвата и Срба нема народне разлике, не умијем чак ухватити ни разликости племенских, већ се је то тако испомијешао да могу два рођена брата врло лијепо говорити један да је Србин други да је Хрват. У Дубровнику и видимо такве призоре. Зато би и ваш програм могао говорити овако: у Хрватској ето живи један народ, који има своја хисторијска права хрватска, али свакому је просто звати се Хрватом или Србином, писати латиницом или ћирилицом, молити се богу у католичкој или православној цркви. Кад бисте ви то јасно формулирали, знам да ни онда не бисте свакога задовољили, али отешчали

би позицију који се сада лудо скривају за пуко име. Будимо искрени: ради се сада већ о културној и богами политичкој супремацији. Мени би жао било да тип српски сасвим пропадне, јер је он чишћи, више славенски него ли наш хрватски, али ако тако пође како видимо да иде у Србији, богами зло и наопако. Чујем да није сасвим здрав: Баците на вријеме све послове те ајте мало на пут у Италију, Француску, Енглеску итд. итд. (197-8).

У Јагићевој делатности најмање је осветљена политичка страна његовог ангажовања. Он јесте по струци био филолог, али његова права преокупација јесте политика, а не филологија. Ради остварења националних интереса бирао је и наметао прагматичка решења, што значи да је филологију стављао у службу политике. Обично је то чинио прикривено. Једном је, међутим, учинио и посве неприкривено, залажући се јавно, деведесетих година, да се у Босни и Херцеговини, под аустроугарском окупацијом, уведе "босански језик". Јагић је у томе изашао у сусрет аустроугарском гувернеру Босне Калају. Али упркос свих правдања прагматичко-политичким разлозима, он није тим чином могао да се довољно оправда пред својим поштоваоцима. Тај чин је постао један од кључева за разумевање и других његових гестова, па и оних који проистичу из хрватске филолошке и политичке традиције која је дошла са илирским покретом. Ти гестови потичу преваходно из прагматичних а не из принципијелних разлога. Међу њима три су посебно карактерисана.

а) Сви значајнији слависти прве половине 19. века разликовали су Србе и Хрвате на основу језика. При томе су поштовали принципе који су важили и за друге народе, поготово словенске. Илирци су, међутим, из чисто прагматичких разлога, а не из некаквог идеализма, одбацили тај принцип, јер би се, на основу његове примене, хрватска нација свела на узак појас чакавског и кајкавског наречја. Зато су прихватили штокавско наречје. Посве је тачна чињеница да је и у време и пре илираца било Хрвата који су говорили штокавски. Али је исто тако тачна чињеница да је било много Хрвата који су говорили немачки, или италијански, или словеначки, па ипак нису свој језик назвали хрватско-немачки или хрватско-италијански, односно хрватско-

словеначки. Усвајањем српског (штокавског) наречја, хрватски политичари и филолози су отворили могућност да кроатизацијом штокавског живља католичке вероисповести вишеструко увећају свој народ. У томе им је, из својих интереса, помагала аустро-угарска држава и католичка црква. Јагић је безрезервно подржао тај смер и допринео највише његовом остварењу.

б) Да би прихватање штокавског наречја било што убедљивије, илирци и њихови наследници нашли су читав низ нових, "оригиналних" решења са прагматичном сврхом. Тврдили су, на пример, да су Срби и Хрвати један народ, тј. Илири; или, у каснијој фази, да су један народ, тј. Југословени; да су један двоплемени народ са два имена, два писма и две религије (Јагић). Сви ти ставови били су противни ставовима Вука Караџића и његових блискомишљеника међу Србима. Али су се они протурали и још увек протурају као да су посве на линији Вуковој.

в) Скоро истовремено са инсистирањем на етничком јединству Срба и Хрвата, Јагић и његови следбеници пронашли су "оригинално" решење да Србе од Хрвата треба делити само на основу религије и писма. И такво решење је прагматичко-политичко а не научно: оно је изражавало тежњу та два народа да се политички и државноправно уједине, па да се после, под повољнијим условима за Хрвате, раздвоје. Такав принцип окупљања и разликовања не важи за друге европске народе. Тамо се народи не деле ни на основу вере већ на основу језика. Решење на коме је инсистирао филолог Јагић изгледа да је било смишљено само за Србе и Хрвате. Остваривање тог решења је у овом веку праћено многим жртвама (нарочито са српске стране). Јагић, као филолог, који је истицао такве ставове, сноси и историјску одговорност за њега, поготово зато што је био највећи и најчувенији међу филолозима; други су ишли за њим.

У овом историјском тренутку много шта јаче је осветљено. Јасно је оно што је и пре илираца вековима било јасно, тј. да Срби и Хрвати нису један народ, иако су блиски; да немају заједничку књижевност, српскохрватску (или хрваткосрпску), али и да ипак имају много заједничког у историји и у књижевности, нарочито у новијим временима. Јасне су постале и тежње, испољене превасходно са хрватске стране, да се после предходног вешта-

чког уједињења раздвоји језик Хрвата и Срба, тако што би Хрвати имали свој хрватски језик а Срби српски.

Са овог становишта улога филолога Јагића не може се сматрати много успешном ни светлом. Он је ипак знао шта ради. О томе сведочи и једна од последњих управо наведених његових реченица (како му је жао да српски тип *сасвим* пропадне) која је изречена са мефистофелском самосвешћу: боље него ико он је знао куда његова политика води. Ауторитет који је Јагић имао за живота, и касније, може да објасни зашто су га многи српски филолози следили. Следећи Јагића они су следили и једну језичку и књижевну парадигму која им је обећавала заједничку светлу будућност Срба и Хрвата, не осећајући да ће управо та парадигма по Србе имати трагичне последице.

“ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ” ДУМ ИВАНА СТОЈАНОВИЋА

О личности и делу дум Ивана Стојановића написано је тек неколико текстова. То су, пре свега, некролози Тихомира Остојића, Антуна Фабриса и Павла Поповића (1900); затим текст Јована Перовића објављен поводом десете обљетнице дум Иванове смрти (1910). Најдужи од њих је Поповићев текст, права мала литерарна студија. Поповићев текст је објављен први пут у *Искри* 1900, а после је два пута прештампаван: у његовој књизи *Из књижевности* (1907) и у књизи *Расправе и чланци* коју је објавила СКЗ 1939. Павле Поповић је са симпатијама писао о католичком свештенику у Дубровнику дум Ивану Стојановићу који се ватрено и упорно залагао за српску ствар и чија смрт је била велики губитак за српску културу. У Поповићевом тексту нарочито је значајан његов други део који има две стране. Доносим га овде у целости:

Као и многи стари Дубровчани, Дум Иван није био само књижевник него и нешто више, не само човек од пера него и човек од дела. Његова слика није потпуна ако се узме у обзир само његов књижевни рад; треба насликати целу, пуну појаву његову.

У Дубровнику, да почнемо мало поиздаје, јавио се око 1880. године српски покрет. Покрет је био спонтан, без икаква страна утицаја, поникао чисто на земљишту дубровачком. То је, уосталом, био већи део српског покрета на

Приморју. Али се тај део битно разликовао од целине. Док се у северној Далмацији и Боки покрет традиционално везивао за веру и Српство за православље, дотле се у Дубровнику покрет јавио чист, еманципован од других обзира, готово упркос тим обзирима. Ту се први католици огласише Србима, ту се створи католичко Српство. Појав је био редак али природан. Ако је већина Срба православна, православље ипак није једино обележје српског племена: католик исто тако може бити добар Србин као и православни, једно је вера а друго је народност. Али је појав ипак изгледао неким опасан, и покрет је стекао непријатеље. Међу многим непријатељима, један од најмоћнијих било је свештенство, католичко наравно. Католичко свештенство сматрало је појаву Срба католика као прелазан облик од католицизма ка православљу и гледало у њему један знак опасан по католицизам. Срби католици временом ће постати Срби православни, тако је мислило свештенство, из бојазни за веру, стављало се одмах у ред непријатеља српског покрета. Требало је разбити ту предрасуду и показати да та опасност не постоји; требало је јаким примерима осведочити да Српство није противник католицизму; требало је да се један угледан католички свештеник назове Србином.

И то учини дум Иван, међу првима и најугледнијима. Дум Иван је био историк и филозоф. Он је познавао прошлост свога народа и био човек слободан од предрасуда. И он је видео да је, по историји и свему другом, Дубровник српско земљиште и да су његови становници Срби. Кад је то видео, он је био толико слободан у свом мишљењу да је смео да разликује народност од вере и да се није могао држати предрасуде по којој католицизам није помирљив са Српством. Да се до тога закључка дође, требало је и имати смелости у мишљењу. Дум Иван је имао и једно и друго. Тако је могло испати то да се он, као један велики достојанственик католичке цркве, назове и призна Србином. Али није дум Иван само на томе застао. Он је, напротив, из дана у дан све већим Србином постајао. Како је његов појав изазивао жестоке нападе од стране непријатеља, то се дум Иван борио против њих, и у тој борби све ватренији постајао у свом уверењу. Било да су сви напади долазили од Хрвата, било од свештенства, дум Иван је све јаче и енергичније бранио своје

српско становиште. Његово мишљење постајало је уверење, уверење постајало осећање. И тако је испало да од онога младића који се у задарској семинарији подсмевао Хрвату Павлиновићу што чита Вукове списе и српске народне песме, постане један од најјаких поборника српске идеје, један од најуверенијих следбеника Вукових. Најпосле, дум Иван је тој идеји ставио у службу и велики део свог књижевног рада. И својим историјама, и својим новелама, он је будио и одржавао народност српску. То му је омладина у највећу заслугу уписала и погодила је тим да му је та заслуга одиста највећа. (330-332).

Поповићев текст, међутим, није само доприносио бољем познавању Стојановићеве појаве. Он ју је, истовремено, и замагљивао. У његовом тексту побројани су, редом, бројни Стојановићеви преводи са разних језика, и неке од његових објављених и необјављених приповедака. Поменуто је такође и да је Стојановић оставио два обимнија рукописа: *Историју Дубровника* и *Дубровачку књижевност*. Али о тим најзначајнијим Стојановићевим делима он није скоро ништа рекао. У поновљеним издањима Поповићевог текста није, на жалост, донесен податак да су те две књиге посмртно биле објављене: *Дубровачка књижевност* одмах после дум Иванове смрти (1900) на око 340 страна, а друга, као додатак књизи аустријског историчара И. Х. Енгела *Повјест Дубровачке републике* коју је дум Иван превео са немачког (1903). Тај додатак, под насловом *Најновија повјест Дубровника* износи око 200 страна!

Павле Поповић је, бесумње, високо ценио Ивана Стојановића. Али он, ни по образовању, ни по научном усмерењу, није био довољно предодређен да разуме Стојановића. Стојановић из његовог текста био је заслужан човек чијег се ангажовања треба сећати, а никако није зрачио као аутор чије дело треба упознати. На појаву оних двеју посмртно објављених књига он се више никад није осврнуо. Али то нису учинили ни други познати историчари књижевности. То је један од разлога што Иван Стојановић није постао шире познат јавности. Отуда је дум Иваново дело остало практично непознато за српски културни и научни свет ван Дубровника.

Зато нека шира литература о дум Ивану Стојановићу, готово да и не постоји. Нема га, споменутог, ни у Станојевићевој *Народној енциклопедији* (1929), мада је сам Станојевић, у накнадно писаном *Поговору* на крају четврте књиге истакао, међу другим пропустима, да у његовој Енциклопедији нема ни дум Ивана Стојановића. На жалост, његов пропуст није исправљен ни у енциклопедијама Лексикографског завода из Загреба, ни у Просветиној *Малој енциклопедији*. Дум Ивана Стојановића нема споменутог такође ни у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности* (1914), ни у Деретићевој *Историји српске књижевности* (1983). Није забележен ни у *Југословенском књижевном лексикону* које је издала Матица српска. Није, такође, споменут, ни у Јежићевој *Хрватској књижевности* (1944), ни у Комболовој *Повјести хрватске књижевности до преторода* (1945), ни у седмотомној едицији *Повјест хрватске књижевности*, која је излазила седамдесетих година, дакле у књигама где би се његово помињање свакако могло очекивати, бар као библиографска белешка. Дум Ивану Стојановићу нема, исто тако, помена ни у обимној *Историји модерне српске књижевности – Златно доба 1892-1918* Предрага Палавестре (1986), где такође није смео бити заобиђен. У *Историји српског народа*, у тексту *Наука код Срба у XIX и XX веку* (1983, V-1) Радована Самарџића, он се само спомиње као историчар књижевности Иво Стојановић (495). Једина књига која садржи лексикографску белешку о Ивану Стојановићу јесте *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској* (1987) Станка Кораћа.

Као крупна историјска личност, дум Иван Стојановић се, међутим, појавио тексту Косте Милутиновића о Србима католицима који је објављен у Зборнику САНУ о Србима у Хрватској (1989, књига прва). Милутиновић је дум Ивану посветио неколико првих страница свог рада. Из тога текста постало је посве видљиво да је дум Иван Стојановић постао кључно име за објашњење појаве Срба католика. Пре Косте Милутиновића о Стојановићу је писао Лујо Бакотић у књизи *Срби у Далмацији* (1938).

На основу Стојановићевих објављених књига, и на основу текстова о њему, а још више на основу избегавања да се о њему уопште пише, могло би се овако закључити: Дум Иван Стојановић не спада међу највеће личности српског народа, али спада међу

његове кључне личности. Разумети дум Ивана значи разумети један од кључних српских проблема: однос према Дубровнику и однос према Србима католицима. Тај проблем био је, све до распада Југославије, остављан по страни – због мира у кући и братске слоге са Хрватима. Нема, међутим, више формалне политичке препреке да се и тај проблем отвори.

2.

Највише података о томе ко је био дум Иван Стојановић налазимо у уводној редакторској белешци издавача Српске дубровачке академске омладине у Стојановићевој књизи *Дубровачка књижевност*. Одатле се може сазнати да је Иван Стојановић рођен 1829. у Дубровнику, да је цео свој век провео у родном граду и у околини радећи као цењени католички свештеник; да се бавио литературом: писао је приповетке, есеје, али их није објавио у виду књиге. (Срећом, издавач књиге је навео библиографске податке тако да их је могуће објавити накнадно). Негде од своје педесете године, односно од осамдесетих година прошлог века, Стојановић почиње да се ангажује у националном раду као један од највиђенијих Срба католика у Дубровнику. Посебно се био ангажовао и као уредник и сарадник часописа *Дубровник* који је основао такође Србин католик из Дубровника Матија Бан (1849).

Из поменуте студије Косте Милутиновића се види, као и из књиге Луја Бакотића *Срби у Далмацији* (1938), да је покрет Срба католика у Дубровнику и Далмацији крајем прошлог и почетком овог века имао знатну снагу, тј. да је окупио велики број људи, поготово интелектуалаца. Српска странка (а то је практично значило странка Срба католика) године 1893, на пример, добила је у Дубровачкој општини већину. Њена моћ се посебно осећала поводом откривања Гундулићевог споменика (1893) који су такође подигли Срби католици. Борба српске и хрватске партије у Дубровнику била је део једне шире борбе око тога чији ће бити Дубровник: српски или хрватски. У тој борби су, скривено или отворено, учествовали и многи значајни српски и хрватски филолози са крајњим циљем да наметну одговор на питање: да ли

је дубровачка књижевност српска, хрватска или, евентуално, заједничка. Тада највећи ауторитети код Срба и Хрвата, Ватрослав Јагић у својој *Историји књижевности народа хрватскога и српскога* и Стојан Новаковић, у својој *Историји српске књижевности*, које су се појавиле 1967, али и у другим текстовима, давали су на то питање различите одговоре. За Јагића та је књижевност била нешто више хрватска, а за Новаковића она је била књижевност Срба католика. Дубровчанин Милан Решетар, у предговору *Антологији дубровачке лирике* (СКЗ 1892), истицао је да су Дубровчани, по пореклу били у већини Срби, да су говорили српским језиком, али да су инсистирали на својој посебности. Било је и другачијих мишљења. Истакнути хрватски професор и политичар Ђуро Шурмин у књизи *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898) оштро је разделио те две књижевности на истом језику тако што је дубровачку књижевност приказао искључиво као део хрватске књижевности, а само народну књижевност третирао је као заједничку.

У књизи *Дубровачка књижевност* Ивана Стојановића ни на који начин се не помиње та Шурминова књига, нити се на њу на било који начин алудира. Али је Стојановићева књига ипак, макар на посредан начин, била и одговор на Шурминову деобу српске и хрватске књижевности. Стојановићева књига је већ својим приступом показала да је дубровачка књижевност сложен проблем. Дубровачка се књижевност, по Стојановићу, с разлогом сврставала и у италијанску, и у хрватску, а поготово у српску. Пошто је такво виђење долазило из самог Дубровника, и то од једног католичког свештеног лица са великим ауторитетом у граду, оно је имало изузетну снагу. Кад Павле Поповић у предговору другог издања свог *Прегледа српске књижевности* (1912) одговара својим неименованим критичарима што је у српску књижевност увео и дубровачку, он каже: да је дубровачка књижевност “бар исто толико српска колико и хрватска”. За тако одсечно исказан став он се највише могао ослонити на аргументацију дум Ивана Стојановића.

3.

Књигу *Дубровачка књижевност* дум Ивана Стојановића читао сам први пут већ као професор Универзитета, запослен у Институту за југословенске књижевности. Наводим тај податак, јер он, речитије од свега, говори о томе како се образовни систем у којем сам израстао односио према дубровачкој књижевности и према једном од њених незаобилазних тумача.

Шта сам очекивао први пут отварајући ту замашну књигу? Очекивао сам, тога се јасно сећам, нешто попут онога што сам већ сретао у књигама које се дубровачком књижевношћу баве: дакле нешто попут *Прегледа српске књижевности* Павла Поповића или у *Повјести хрватске књижевности до препорода* Миховила Комбола. Значи, некакав историјски преглед дубровачких писаца или неки приказ њихових дела. У таквим очекивањима сам се, заиста, преварио. Само први, кратак и мање важан део књиге дум Ивана Стојановића приказује развој дубровачке књижевности кроз биобиблиографски приказ писаца разврстаних у три доба. Та три доба нису у књизи јасно раздјељена. Ипак се може разабрати да прво доба (9-13 стр.) обухвата најраније време дубровачке књижевности (Ђоре Држић, Шишко Менчетић, Мавро Ветрановић) када су се дубровачки песници “служили донекле чакавштином” (9); друго доба (14-19) представља златни век Дубровника када је дефинитивно преовладала штокавштина, односно “дубровачка јекавштина, чист херцеговачки говор” (16); треће доба (20-62) је оно што настаје после велике “трешње” (земљотреса) 1667. па до краја дубровачке самосталности. Тај кратки преглед (поготово прва два доба) садашњем је читаоцу најмање занимљив и потребан: о истој теми постоји солиднија и потпуније урађена литература.

Стојановићева књига, међутим, незаобилазна је и интересантна због нечега другог, чега у књигама, попут Поповићеве и Комболове, нема. А то значајно јесте веома свестран и суптилан приказ услова који су довели до феномена који се зове дубровачка књижевност. Томе је посвећен главни део Стојановићеве књиге под насловом *Прилике које дјеловаху на постанак и*

развитак дубровачке књиге. Тај део (који има безмало 300 страна) интересантан је и са теоријског и са историјског становишта.

Стојановићеви погледи на књижевност имају и нешто заједничко и нешто различито са позитивизмом, том доминантном оријентацијом његовог доба у проучавању књижевности. Позитивисти су на књижевност гледали као на последицу разних узрока. Најпознатији је од свих позитивистичких модела онај Тенов по коме је књижевност последица деловања трију фактора: расе, средине и времена. Други позитивисти су имали у виду друге чиниоце. Али су књижевност увек схватили као последицу неких узрока. Као и позитивисти и Стојановић на књижевност гледа као на последицу нечега што ју је проузроковало. Али он у осветљавању феномена дубровачке књижевности има у виду друге узроке а не оне које обично узимају у обзир позитивисти.

У уводном делу текста *Дубровачке књижевности* Стојановић каже:

У овој дакле дубровачкој књижевности отсијеваху све оне саставине, које чињаху дубровачки пук. Ако је истина оно што пише Buffon, да је стил човјек, на исти начин и књижевност једнога народа доказује ђуд и карактер, и које спољашње утјецаје прима у исто доба тај народ. У нашој књижевности читују се ови елементи: 1. Вјера. 2. Дух слободан, републикански. 3. Утјецај италијанске књижевности а особито класићизма грчко-латинскога. 4. Дух словински, онај, велим, дух, који спаја цијело јужно Славенство, бива, дух српско-хрватски. Од овијех четири саставина извире на површину нека особита образованост, која би се звала управо образованост дубровачка *sui generis*. (70)

Сваком од овде наведена четири елемента Стојановић је касније посветио по један део књиге који се зову: *А. Вјера*, *Б. Слобода*, *В. Класићизам* и *Г. Словинство*. Узгред је, природно, дотицао и друга питања везана за Дубровник и Дубровчане. Последњи део књиге, (285-339. стр.) носи наслов *Садашње време*; у њему је дат приказ ситуације у Дубровнику и у његовој књижевности након аустријске окупације. Том садашњем времену највећим делом посвећен је и његов обимни додатак уз превод Енгелове *Повјести Дубровника* под насловом *Најновија повјест Дубровника*.

Стојановићеви одговори на бројна питања која се тичу Дубровника могу се сматрати прецизним и убељивим. Настојаћу да их у овом тексту што верније репродукујем, с уверењем да се они држе као целина, и да као целина пружају убедљиву представу о посебном феномену дубровачке књижевности.

Сви ти одговори, међутим, имају заједнички темељ, који је узрок свих узрока, а он се налази у одговору на питање о “пуку дубровачком” чији је “одсев”, како Стојановић каже, сама дубровачка књижевност.

О пуку дубровачком

Како је настао Дубровник и ко су Дубровчани? Недалеко од садашњег Дубровника постојало је једно старо грчко-римско насеље, које се називало Епидаурус. Насеље је 656. године разорено нападом Сарацена са мора и Травуњана са копна. Становници Епидауруса су се склонили на простор садашњег Дубровника и изградили су тамо свој град. Становништво града у почетку је било грчко-римско. Временом су у град долазили и остајали да живе припадници различитих етничких скупина, међу њима: Италијани, Албанци, Јевреји. Најезде на Јадранску обалу и разарање далматинских градова довели су до тога да се у Дубровник склони и већи број Хрвата.

Прилив становника, који су се тако досељавали у Дубровник, није, међутим, могао да буде особито велик. Највише је становника притицало у Дубровник из области непосредно до градских зидина. А те области насељавали су само Срби. Хрвати су од Дубровника живели далеко. Граница између српских и хрватских племена била је, по Стојановићу, или на реци Неретви, или још даље на запад, на реци Цетини.

Срби су у средњем веку имали јаку државу. Град Дубровник никад није био у саставу српских средњевековних држава, али области које су биле у саставу Дубровачке републике јесу. Те области су Дубровчани или добијали на поклон од српских владара и велможа или су их откупљивали. Становништво из

непосредног залеђа Дубровника, са којим су Дубровчани били у блиским везама, учинили су да се етнички састав становника Републике временом измени. Од етнички романског града, Дубровник је временом постао претежно словенски град. Патрицијски слој, који су чинили људи несловенског порекла, прихватајући српски језик, пословенио се; из словенског слоја јавили су се и нови патрицији, тако да су и патрицијски и плебејски слој старог Дубровника постали словенски.

Има једно питање на које Стојановић даје веома прецизан одговор. То је питање: јесу ли Дубровчани били по пореклу Срби?

Његов одговор, на то питање, сложен је као што је сложена и стварност старог Дубровника. Сви дубровачки становници нису били пореклом Срби, али у огромној већини јесу. Иван Стојановић нигде не оперише процентима: не каже, на пример, да је толико и толико Дубровчана било грчко-римског, хрватског, албанског или српског порекла. Али, уколико би се пратио његов опис, онда би се могло с правом рећи да је бар 80% становништва старог Дубровника било српског порекла. Књига Душанке Динић-Кнежевић под насловом *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века* (1995), настала на основу њених архивских истраживања, а у којој се дум Иван Стојановић и не спомиње, у пуној мери је потврдила његова виђења о српском пореклу већине становника Дубровника.

Такву тврдњу, природно, може да прати и питање: ако су стари Дубровчани по пореклу у већини били Срби, зашто се нису и изјашњавали као Срби, него су се изјашњавали као Дубровчани или као Словини? Сам Стојановић је свестан важности таквога питања. Он наводи како су се српски владари редовно обраћали Дубровчанима као сродницима, сународницима, а Дубровчани никад им нису одговарали на исти начин. Него су одговарали: "Од Дубровника господујућег..." Што, другим речима, значи да никад нису пристајали да се лише своје самосталности.

Из контекста Стојановићевих осветљења није тешко закључити да су стари Дубровчани имали разлога да се тако понашају. Да су којим случајем прихватили да се изјасне као Срби, постали би једна од многих српских покрајина или један од многих српских градова. А то значи да би, као један од српских

градова, били убрзо подвргнути државној централизацији: зачас би могли изгубити свој изузетан статус. Дубровчани, који су о свему водили рачуна, имали су рачуна да буду Дубровчани, да инсистирају на својој државној и етничкој посебности. Управо као Дубровчани, они су представљали државу међу државама, једну од сразмерно најбогатијих у ондашњем свету. Тај се статус тешко напуштао. А сем голог интереса за опстанком и престижом, они су имали и историјске основе за неговање такве посебности; на тим основама они су могли, у посве неповољним околностима за словенске народе око себе, да граде своју перспективу.

“Дубровчани су се делили у два елемента: римски и словински, све док су се стопили уједно с опћијем називом: *пук дубровачки*, примајући један грб, један стијег (св. Влаха), пошто пометнуше и стијег св. Срђа (словински), и св. Зенобија (римски)”, каже Стојановић у књизи *Дубровачка књижевност* (1900:182). У том дубровачком пуку све је више преовладавао словенски елемент и језик словенски. То је, природно, најпре био језик дубровачких сељака. “Сељаци су пјевали дакле згоде цјелокупног народа, коме су припадали; и ако су се повјесничари дубровачки називали *pazione ragusae* (народ дубровачки), а све остале сусједе наоколо свеопћијем именом (народ словински)” (183). На истој страници, с очигледним одобравањем, Стојановић наводи речи свог чувеног земљака Бана:

“Српско пјесништво, пише Матија Бан, имало се родити у овоме граду около деветог вијека, јер стоји у повјесници, да су тада Дубровчани пјевали о јунаштву српскијех витезова, тер да их је један кнез неретвљански замолио, да и његов народ својим пјесмама славе”.

Своје право на самосталну државу Дубровчани су, међутим, заснивали на чињеници да су се, у свем словенском окружењу, осећали као посебан “дубровачки пук”. Интереси и патриција и плебса су то осећање подржавали: сви грађани Дубровника, свако ко је постао Дубровчанином, имао је стварне разлоге да се бори за опстанак своје државе и за очување посебности “дубровачког пука”. Та посебност им је обезбеђивала бољи статус него другим сународницима у непосредном окружењу.

Дубровчани и католичка вера

“Вјера дакле римо-католичка била је морална сила дубровачке републике. По формама ове вјере разви се образованост, књижевност, умјетност, обртност и трговина дубровачка. Ову вјеру донесоше одмах први бјегунци римски из Епидавра, који би разорен словенскијем четама, које су још биле у поганству”, каже Стојановић (74). Зато Дубровник “није трпио друге вјере на свом земљишту” сем јеврејске. “За Јевреје као свукуда тако и у Дубровнику постојао је изузетак” (74). У граду су биле дозвољене само јеврејске богомоље. Тај изузетак је лако разумети: Јевреји нису могли, по бројности, да угрозе ни католичку веру нити је присуство малог броја Јевреја могло да угрози компактност дубровачког пука.

Верску и етничку компактност Дубровчана могле су да угрозе превасходно две вере чији су се припадници налазили неколико километара ван дубровачких зидина. Те вере су биле православна а касније и муслиманска. Шта би било да су Дубровчани допустили ширење православне вере на простору републике? Десило би се то да би српски краљеви и великаши веома брзо у граду подигли више својих цркава, а за њима би то чинили и православни верници. Исто то би се десило и уколико би Дубровчани допустили да се на простору републике поставе муслиманске богомоље. Тако би се разбила верска компактност дубровачког пука. Дубровчани, окружени православним залеђем (после и муслиманским), своју самосталност су бранили од оних који су их највише могли угрозити. А то значи – најпре од српске средњевековне државе, а после и од турске државе. Католици нису представљали католичким Дубровчанима такву опасност: они су били насељени превасходно на уском појасу уз Јадранску обалу, или преко у Италији. Иван Стојановић наводи да је Дубровник, по броју католичких богомоља на тако малом простору био ваљда први на свету. За такво стање Дубровчани су имали и одговор: “То су наше стражарнице” (71).

У обема својим књигама дум Иван Стојановић се показује као убеђени католички верник и свештеник, али и као толерантан према другим конфесијама, посебно према најближој, правосла-

вној. “Значајно је”, каже он, “да народне пјесме шуте о свему што се тиче вјере латинске и грчке” (189). Он, међутим, јасно раздваја верско од националног осећања. Каже да је католичка вера, чији је каноник, универзална а не национална. “Неодвисност цркве од владе темељни је члан вјере у западној и источној цркви и карактер напшијех времена, а да је влада исто што и вјера, то је сок протестантизма”, каже он (73). То практично значи: убеђени католик се може осећати припадником било које, а не само једне нације. Он лично се осећао Србином, а у том осећању није видео да је ичим повредио припадност католичкој конфесији. Дубровчанин Јован Перовић је у књижици објављеној поводом десетогодишњице смрти дум Ивана Стојановића овако укратко формулисао његов став: “Он је својим бистрим умом допро био и увидио, да сваки прави Дубровчанин, који памти своју прошлост и жели будућност свом граду и свом народу, све своје наде и уфање треба да тражи у Српству, а Српство опет једини спас и обрану у светом начелу *Брат је мио, које вјере био и башка вјера а башка народност*”. (1910:7).

Ставови сличне Стојановићу имали су, пре њега, многи филолози; пре свих: Доситеј, Копитар, Вук Караџић, Шафарик. Стојановићево становиште, међутим, посебно је важно због тога што га изриче један истакнути католички свештеник и то у католичком Дубровнику. Тај став је директно противан ставу који Србе идентификује са православцима, а Хрвате са католицима. Њиме се бранила истина о постојању једне посебне етничке категорије: Срба католика.

Дум Иван Стојановић у свом схватању није био усамљен. Он је у том тренутку био један од најистакнутијих Срба католика, односно представника “српске партије”, у Дубровнику. Пошто се снага партија исказивала приликом гласања, могло би се казати да се бар половина ондашњих Дубровчана осећала Србима. То је податак који се на више начина поткрепљује у поменутој студији Косте Милутиновића. У последњем, четвртном, делу његове студије, који се зове *Између два табора* приказује се и борба политичких партија у Дубровнику. Ево како су, по Милутиновићу, изгледали резултати избора 10. IV 1895. “На овим изборима приликом првог гласања добио је српски кандидат

Гондола 146 гласова, хрватски Деђули 126 и аутономашки Авоскани 44" (1989:87). Такав однос снага између три главне партије у Дубровнику није био тренутан већ карактеристичан за низ година при крају века. А те чињенице не би требало занемарити. Из њих се јасно види да се велики број Дубровчана осећао Србима после скоро једног века откако је Дубровник ушао у састав Аустрије и био изложен систематској кроатизацији.

Дух слободан, републикански

Да би живели добро, Дубровчани су морали да буду слободни, а да би били слободни морали су да буду независни, а да би били независни морали су да буду богати, а да би били богати, морали су да своје интересе доведу у склад са интересима моћних суседа. Све су то Дубровчани успевали до пада Републике под Наполеонову власт 1806.

Дубровник није био војнички толико јак да би могао опстати у сукобу са било којом околном државом. Али је умео да нађе начина да свакој од суседних моћних држава буде потребан. Потребан је био и Србима, и Млечићима, и Угрима, и Турцима и то као посредник са непријатељима, и са могућим пријатељима, али и као један од значајних извора прихода владара и великаша суседних земаља. Био је потребан и Ватикану и у односу на њега имао је неку врсту самосталности у деловању. "Ако Рим стави анатему на Дубровник, пропадају све цркве католичке по истоку" вели Стојановић (91). Дубровник је своју слободу скупо плаћао свима, а нарочито Турцима. И Стојановић, попут других историчара, наводи цифре дуката и другог новца које је Дубровник плаћао турским царевима. Дубровчани су, међутим, умели да рачунају: на једној страни су им плаћања односила много новаца, а на другој су те губитке вишеструко надокнађивали. Дубровчани су, другим речима, умели да схвате да је независност, коју су хтели да одбране, имала и своју цену. Та цена је била неправедна. Али је, свакако, боље било платити је и неповољне историјске околности

окренути у своју корист: тј. зарадити толико да се сви ти порези и намети могу платити, а да и много од тога остане Дубровчанима.

Дубровачка република је била по броју становништва мала: у време највећег свог развоја, пред земљотрес (1667) имала је око 35 хиљада становника. Али је била и изузетно богата. Стојановић, који је као свештеник улазио у многе дубровачке домове па је, природно, познавао имовно стање скоро сваке породице, умео је низом појединости да дочара дубровачко богатство. По његовом причању град није био богат само духовним добрима већ и материјалним. Једна од последица дуге независности био је и веома богат патрицијски слој. Сви Дубровчани, а то значи и плебс, живели су у уверењу да им је аристократија потребна. Зато су је и неговали. Поштовано је начело да су граду, ради његовог опстанка, потребни сви друштвени слојеви. А међу слојевима је, опет ради опстанка, успостављен хармоничан однос.

Бројан и богат аристократски слој, на тако маленом простору, значио је и велику могућност за неговање културе. Свака аристократска кућа имала је и своју књижницу, свака је имала и своје летњиковце по дубровачком залеђу до којих се пешице могло стићи. У многима од тих кућа давале су се позоришне представе. Дубровчани су, дакле, поред материјалних средстава, имали и доста доконог света. А то су први услови за неговање културе.

Класићизам

Најстарији Дубровчани, досељени из Епидауруса, који су били пореклом Римљани или Грци, природно су наставили да у својој средини негују две велике културне традиције: грчку и латинску. Они су тако наставили да чине и кад се етнички састав становништва променио, кад је постао претежно словенски. Иван Стојановић ту појаву назива класићизам. Израз класићизам овде значи неговање духа класичне културе у дубровачкој средини. Класићизам је био у основи образовања, књижевног живота, али и укупног духовног живота и понашања Дубровника и Дубровчана. "Дубровник је у томе сличан Атени или Фјоренци, гдје у пркос

демократији владаше у суштини аристократија просвјете и интелигенције” (171).

Кад се каже дубровачка књижевност, данашњи читалац обично мисли на онај њен део који је написан на нашем језику. Али то је тек само један део књижевности коју су неговали стари Дубровчани. Књижевност Дубровчана негована је на још два језика: на латинском и на италијанском. Сваки Дубровчанин који се бавио литературом могао је да пише, а често је и писао, на сва та три језика. Како је изгледао класично образовани Дубровчанин можемо да видимо и по дум Ивану Стојановићу. Стојановић је, поред матерњег језика, знао још и класичне језике, грчки и латински, али и италијански, немачки, француски, енглески. Он је израстао у средини у којој се неговала класична култура и веома се ценило класично образовање. Стари Дубровчани, прича дум Иван, нису на располагању имали новине и часописе. Зато су сву пажњу посвећивали књигама, и то превасходно на језицима на којима су постојале. Као једно од највећих блага Дубровника дум Иван наводи књижнице аристократа и богатих грађана.

Не само државна независност Дубровника, већ и неговање класићизма – били су посебна обележја Републике. Класићизам се неговао за све време самосталности Дубровника. Али је неговање тог вида културе било посебно развијено у 18. веку, пред пад Републике. Са тим видом културе Дубровчани су били део света у којем се неговала иста култура. А то значи да су били део света заједно са италијанским и другим градовима по Средоземљу, а нарочито на словенској Јадранској обали.

– Што се тиче њихове духовитости на посетијелима и на састанцима, што Французи зову *Espirit*, и дубоког неосјетног подбадања што би Нијемци назвали *Witz*, ред нам је споменути, да је та духовитост, тај атићизам био од много саставина; а најпоглавитији саставни дио бијаше класићизам грчко-латински, наврнут на словински језик, који су узели од сусједних суплеменика Срба, па га онда просијали на своје сито, и догјерали анализом многобројнијих академија, које су од давнијих давнина установљене биле у Дубровнику; и то се све дорадило, да језик дубровачки није чисто српски, него

нешто треће, ради неизбројенијех идиотизама који су у њему самоме никли и обикли. (167)

Сем настављања традиција класичне грчке и римске културе, и класичних језика грчкога и латинскога, Дубровник је био под утицајем италијанског духовног живота и италијанске књижевности. То значи да су дубровачка књижевност и уопште духовни живот били, у извесном смислу, саставни део књижевности и духовног живота у Италији. Иван Стојановић са одобравањем наводи схватање италијанских историчара о томе да је дубровачка књижевност и део италијанске књижевности. Она је то била и по стилу и по избору тема, по смеру развоја: пратила је све промене у духовним збивањима Италије. “За све што се саградило, насликало, руком израдило по обалама Јадранскога мора ваља захвалити Италији. Ако се у Словинству зрпали народни дух Дубровчана, Италијанство је опет дух, форма њихове углађености” (156). “Класићизам” дубровачки, поред старе грчке и римске културе, тако је добио још једну димензију која је имала порекло са несловенског тла. Ми бисмо данас рекли да је од ренесане и барока па све до предромантизма дубровачка књижевност главне импULSE добијала из Италије.

Италија је била “дојиља” Дубровника и суседних далматинских градова, “нигда мати”, каже Иван Стојановић (192). Али он између Дубровника и других далматинских градова прави извесне разлике. У слободном Дубровнику је преовлађивао словенски етнички елеменат, а у осталим далматинским градовима италијански. Али то није била и једина битна разлика. “Дубровник није Далмација у смислу културе”, каже он (160). У *Најновијој повјести Дубровника то он овако формулише:*

Дубровник, а уза њ, обзиром на ствар о којој је говор, више или мање и остали градови Далмације, имађаху прије запремања аустријског не само своје законе, своје обичаје, своју културу, него и свој особити дух. У далматинскијем градовима под владом млетачком владаше дух рођен из смјесе културе италијанске (грчко-латинске) с крви и ћуди хрватском; у слободном Дубровнику пак, дух рођен из смјесе исте културе италијанске (грчко-латинске) с крви и ћуди

српском. Имамо дакле пук далматински и пук дубровачки.
(1903:247)

Језик српско-дубровачки

Дубровчани су међусобно комуницирали на свим језицима које су знали. У комуникацији, међутим, преовладао је српски језик. Српски језик је, у почетку, био језик плебса, али је, временом, постао и језик аристократије. Постало је било нормално да се сви аристократи служе српским језиком. Српски језик је био језик оних делова дубровачке републике који је Дубровник добио или откупио од српских краљева и великаша, или језик даљег дубровачког залеђа. На једном месту Стојановић каже како се српском језику све доскора могло учити на пијаци, на Табору (193).

Са усвајањем српског језика, у дубровачкој средини неговано је и оно што се језиком превасходно негује: српски дух, или српска “ћуд”, како он каже. Та ћуд је долазила са језиком и са наслагама које је језик сачувао. “Језици су средства којијем се исказује љепота, они су *essenzia* субстанцијалности свакога народа. Гдје је исти језик ту је и иста народност”, вели он (181-182). Зналац више језика, полиглота, Иван Стојановић није ту ћуд, што долази с језиком, дефинисао, али је имао осећање да је препозна. И нашао је начина да ту српску ћуд окарактерише као различиту од ћуди хрватске која је, по њему, ближа ћуди германској.

Па ипак се, по Стојановићу, језик Дубровчана разликовао од српског језика, из залеђа, поготово од онога који је Вук Караџић узео за књижевни језик. Кад он каже да је српски језик у Дубровнику прошао кроз сито многих академија, онда тај исказ треба правилно схватити. То значи да је српски језик у Дубровнику био употребљаван у једном посебном културном медијуму који је на њему оставио своје трагове. Други делови српског народа нису имали класицизам као медиј кроз који би се тај језик пропустио.

Језик којим су говорили и писали Дубровчани Иван Стојановић назива и “српско-дубровачки” (44), хотећи тим изразом да нагласи и његово порекло, али и његову специфичност у односу на стандардни тип источнохерцеговачког говора који је Вук узео за српски књижевни језик. Особеност дубровачког говора данас је, лингвистички најлакше објаснити теоријом о раслојавању језика (Јесперсен, Бахтин). По тој теорији национални језик се раслојава на мноштво стилова: на покрајинске, социјалне, професионалне стилове итд. Српско-дубровачки језик израз је једног таквог раслојавања. Он носи пуно обележје духовне средине у којем је употребљаван. Отуда се могу разумети и ставови лингвиста који говоре о посебном дубровачком књижевном језику.

Словинство

Италија је у средњем веку, па и дуго касније, све до Гарибалдија, била подељена на велики број малих независних државица. Те државице су, величином и значајем, подсећале на Дубровник. Али су становници тих италијанских градова-држава ипак знали да имају нешто заједничко: заједнички језик и заједничку културу, заправо културу која се стварала на заједничком језику. Отуда се, природно, јавио и појам италијанства као заједништва Италијана на свим италијанским просторима. *Италијанство* је било нешто што је превазилазило све разлике међу Италијанима који су били међусобно раздељени политички, економски и социјално.

Живећи на балканском полуострву, окружени словенским залеђем, Дубровчани су били ипак културом везани за Италију, која је у време ренесансе и барока била један од главних светских културних центара. Мерили су се и поредили са Италијанима, управљали се према њима. Пошто они нису били Италијани, већ нешто друго, имали су и властити одзив на појаву италијанства. То је било – *словенство*.

Књижевни италијански покрет држао је Италију на пољу књижевности као један народ, иако је Италија била раскомадана од више странијех влада. (...) Дубровчани, у непрестаном додиру с њима, упознали су се с напорима тога народа, који су толики утјецај на њих имали, да су се у неко доба и они почели освјешћавати и домишљати, да и они спадају неком народу растрганом од свог постанка, који стење подложен и Нијемцу и Мацару, и Млечићу на западу, а Турчину на истоку, и то потакну Гундулића, да распростре народну идеју, и да рече у свом *О с м а н у* да "около Дубровника на све стране *с л о в и н с к а* је сва држава". Његовијем стопама ударише сви остали. Та се иста идеја прими и код сусједа; а у најновије доба иза године 1848. највише код Хрвата и некијех Срба, али само под именом Илирства. Кад устаде Качић, поче да пјева и по стилу и по облику народноме; он у својој пјесмарици управ удари основ историји свега народа српскохрватскога. (205)

Одговор Дубровчана на појаву италијанства, да парафразирамо Стојановића, садржан је у ставу да су и Дубровчани део једног моћног етничког света који се зове Словени. Ако ви говорите италијанским језиком, и ми говоримо језиком словинским. Ако ви припадате етнички италијанском комонвелту, ми припадамо словенском комонвелту.

У томе објашњењу је садржан и одговор на питање: зашто су Дубровчани истицали да су Словени, а нису, на пример, истицали да су Срби. Јасно је да, уколико би истицали да су Срби то би сигурно брзо морало да има неке политичке последице по њих. А те последице би у сваком конкретном случају биле лоше по њихов политички статус. (Историчари су увек могли да нађу појединачне примере у прилог потврде тезе да су се поједини истакнути Дубровчани осећали Србима или Хрватима. Али ти појединачни примери не могу да оспоре доминанту њиховог опредељивања као Дубровчана и Словена). Истичући да су Словени, да припадају бројном и моћном словенском народу, они су дизали властити рејтинг и у својим и у туђим очима. Тиме су стављали до знања да нису усамљени, али се тиме ником из непосредног суседства нису обавезивали.

Крај Дубровачке републике и улога Аустрије

Дубровачка република постојала је као самостална држава све до почетка 19. века. Самосталност јој је укинуо Наполеон укључивши и Дубровник у састав Илирских провинција (1806-1812). Са падом Наполеона Дубровник је дошао под власт Аустрије. Под аустријском влашћу био је више од једног века, све до стварања Југославије 1918.

И у једном и у другом свом крупнијем делу, у *Дубровачкој књижевности* и у *Најновијој повјести Дубровника*, Иван Стојановић удео Аустрије у животу Дубровника представља тамним бојама. Стари Дубровник је, по њему, под влашћу Аустрије изгубио сваку перспективу да поврати некадашњи сјај. То је, вели Стојановић, лешина која се распада и око себе шири смрад. Готово сваки озбиљнији културни и стваралачки живот замро је у граду некад бујног духовног и друштвеног живота. Стара дубровачка аристократија, која је некад неговала духовни живот у граду, била је изложена тихом умирању и пропадању. Дубровник који је под аустријском влашћу нестајао, све је мање имао везе са некадашњим Дубровником. "Што је живјело и дисало старим духом, то је нестало. Дан данас се у Дубровнику могу на прстима избројати сви они, који су напојени духом дубровачкијем. Кад и они помру ето трећег Дубровника. Та већ је готов!" – каже у *Најновијој повјести Дубровника* (359).

Са успостављањем аустријске власти јавља се једна нова појава у Дубровнику. То је кроатизација Дубровника и Дубровчана. Две моћне силе – обе у рукама државе – сада Дубровчанима стално говоре да су они, у ствари, Хрвати. Те две моћне силе су црква и просвета. Католичка црква је и пре тога деловала као моћна снага. Али њен је циљ био одбрана самосталности Дубровника. Дубровчани су били католици, али су они били толико потребни Ватикану, пре свега због својих веза са Истоком, да им је нека врста верске самосталности увек била толерисана. Самосталност дубровачке католичке цркве огледала се у томе што је она била стављена у функцију одбране дубровачке посебности. У томе су били сагласни интереси и Ватикана и Републике. Та ситуација се са потпадањем Дубровника под аустријску власт из темеља

променила. “Свећенство није више учитељ као свећенство. Бива и професора свећеника, али су професори не као свећеници него као чиновници. Професори могу бити, исто као и официри војнички, које му драго вјере. Поучавање више није подложно цркви” казује дум Иван Стојановић у *Најновијој повјести Дубровника* (349), “о свећенству дубровачкоме, свјетовноме и манастирскоме, које већ после пада републике већ прима своју плату од владе” (349). Јер је, са потпадањем Дубровника под аустријску власт и католичка верска заједница у Дубровнику била подведена под централистичку црквену власт те државе. А црквена власт која је долазила из Ватикана и она која је долазила из Беча имале су заједнички циљ: кроатизацију Дубровника. Методично, и на дуге стазе, и црква је тај посао обављала веома темељно.

Исто то је, само на други начин, радила и аустријска држава путем просвете. Просвета у аустријским рукама је, такође, имала за циљ да Дубровчане убеди да су они Хрвати. И то су аустријске власти умеле да чине методично и на дуге стазе. Чиниле су то из властитих интереса: да би обезбедиле своју владавину на овом подручју. Ако су се прве генерације и буниле због такве политике, новије и новије генерације ипак су резултате те политике прихватале. Дело дум Ивана Стојановића *Најновија повјест Дубровника* најбољи је приказ механизма који је примењен у процесу кроатизације Дубровника.

Да се са кроатизацијом Дубровника дешава нешто што је неприродно и противно интересима Дубровника примећивали су и неки вистрени дубровачки аристократи. Али са губитком Дубровачке републике они су губили и праву могућност за деловање као и сам смисао свога постојања. Због тога су се и повлачили у самоизолацију. Аустрија их у томе није ометала; допуштала им је да полако изумру.

Као одговор на кроатизацију Дубровника јавио се отпор у виду Срба католика или српске странке, српске партије. Дубровчани у 19. веку све мање су истицали да су Словени, а све више да су Срби или Хрвати, а неки и да су аутономаши (односно талијанши). То етничко раслојавање дубровачког становништва последица је губљења посебности Дубровника као државе. Немајући више потребе да чине дубровачки пук као посебну етничку

скупину, Дубровчани су се опредељивали за српство или за хрватство. Подаци о томе да је и после скоро једног века методичне кроатизације Дубровника, ипак, на крају века, однос Срба и Хрвата у граду био скоро подједнак, говори о снажној српској свести Дубровчана. Упркос веома неповољној ситуацији за Србе у то време, и противно државној политици, велики број Дубровчана се јавно изјашњавао као припадник српске нације, или као припадник српске партије. То су најбоље показивале манифестације српског осећања већине Дубровчана око подизања Гундулићевог споменика 1893.

Срби и Хрвати

И Иван Стојановић је, у складу са важећом мишљу свога времена, говорио да су Срби и Хрвати један народ или два племена истог народа и залагао се за добробит тог српско-хрватског народа као целине. Али, он је доста упорно језик којим говоре Срби и Хрвати у Дубровнику називао српским. Он, дакле, није олако прихватао назив српскохрватски који је том језику дала Југославенска академија наука и уметности (Даничића нигде не спомиње!). Став да је језик српски Иван Стојановић је изразио и тиме што је цитирао исказе Гаја и Кукуљевића Сакцинског (207) о томе да су Хрвати свој књижевни језик преузели од Вука.

У *Најновијој повјести Дубровника* он се, ради подупирања својих ставова о српству Дубровника ослања и на стране изворе:

Сви слависти уче ex chatedra да је пук дубровачки словјенско-српског племена. Доста је ако наведемо L e g e -а професора славистике у Паризу: "Дубровник прима племенитом гостољубивошћу прогоњене Србе. Међу његовим се зидинама и око њих развија књижевност јужнијех Словјена од петнаестог вијека у напријед. Пук је дубровачки српског племена". А талијанска антологија те излазаше у Фиренци пише г. 1867: "Дубровчани су једини дио српског племена који се сасвим подаде западној култури грчко-латинској,

пошто сви остали Срби пригрилише културу византијску и њемачку” – с тога у Дубровнику вазда симпатија за Српство, јербо крв није вода. (268)

У Србима и Хрватима – као деловима српскохрватског народа – дум Иван Стојановић види две различите ђуди, али и два различита национална интереса.

У формама писања и у јачини изражаја првијенство има наречје племена српскога, бива херцеговачко по Карацићу и Врчевићу, црногорско по Његушу, а надасве дубровачко наречје, од старијех старина изглађено по академијама, које су сурово примали на Табору, како је говорио пок. лијечник Радић, од својијег суплеменика Срба Херцеговаца, пошто су били с њима у непрекидном одношају. С друге стране, или хоћеш или нећеш: Хрвати надвисују Србе у класићизму, бива у материји писања”. (327)

Стојановићева приврженост класићизму није сметала њему, као што класицистичка култура није сметала раније ни православном калуђеру Лукијану Мушицком да подрже Вука Карацића у његовим главним опредељењима која се тичу јединства српскога језика и неприхватљивости поделе народа према вери. Цитирајући у *Новијој повијести Дубровника* Вуков чувени став из чланка *Срби и Хрвати* Стојановић каже: “Ето како се Вук фино руга подјели народа по вјери, коју су подјелу Хрвати завели.” (368)

Изаз из конфликтне ситуације између Срба и Хрвата која је обележила крај 19. века истовремено са учвршћивањем идеје о њиховом народном и језичком јединству дум Иван Стојановић је видео у српско-хрватском јединству и братској слози, али не на рачун истине и правде и не путем прекрајања историјских чињеница.

* * *

На питање: ко је међу Србима писао најлепше странице дискурзивне (есејистичке) прозе, ја бих најпре поменуо Исидору

Секулић. Та списатељица импонује обавештеношћу, знањима, стиллом.

Не би ипак требало примити као светогрђе ако се проза Ивана Стојановића, у *Дубровачкој књижевности* и у *Најновијој повјести Дубровника*, пореди са Исидорином есејистичком прозом. И Иван Стојановић пише на моменте блиставо, инспирисано, духовито; и његов текст је крцат сваковрсним знањима, цитатима, подсећањима. Ипак, Стојановићева наведена дела треба радије поредити са књигом Лазе Костића *О Змају* (1902) која је, такође, израз велике филолошке ерудиције, а доживела је право уважавање тек последњих деценија. Као што ни Лазу Костића није у пуној мери разумело његово време, тако није разумело ни Стојановића. Може се очекивати да ће и лик дум Ивана тек заблистати новим сјајем.

Стојановићева дела, исто тако, имају и научни значај. Њих је најлакше довести у везу са филолошким и позитивистичким методом који су преовлађивали у другој половини 19. века. Али је његов поступак тешко везати за неку научну школу. Он прави изданак неке позитивистичке школе није био, али није био ни изданак неке од филолошких школа. Сва своја знања и искуства употребио је да објасни феномен Дубровника. Његова објашњења су конкретна и недоктринарна. На Дубровник и на предуслове за развој дубровачке књижевности он је гледао свестрано, са развијеним смислом за промене које су се у политичком и духовном свету његовог града дешавале. Притом је имао увид у најразноврсније чињенице, више него други историчари књижевности. Он се, према свом предмету испитивања, односио као према конкретном тоталитету и тражио је начина да тај тоталитет осветли. Отуда о најсложенијем нашем књижевном феномену, о Дубровнику и о дубровачкој литератури, у књигама Ивана Стојановића имамо дела достојна предмета истраживања.

Постоје сигурно и неки неполитички разлози због којих је дум Иван Стојановић био маргинализован и заборављен. Он је и по начину мишљења и писања морао ипак бити стран позитивистима. Морао је, на пример, бити стран и Павлу Поповићу јер се са својим филолошким класицизмом никако није уклапао ни у концепт његове позитивистичке, теновски засноване

“историјске критике”. За Павла Поповића дум Иваново дело “није много научно” (1939:325). Зато је и природно што је и он превидео пуну озбиљност Стојановићеве појаве.

Не треба очекивати да би дела дум Ивана Стојановића могли високо да вреднују ни представници естетичке критике (Богдан Поповић) или представници импресионистичке (Бранко Лазаревић). Импресионистима се Стојановићев однос према књижевности могао учинити одвећ ерудитским, а представницима естетичке критике одвећ историјским. У том типу проучавања они су могли видети нешто друго од начина проучавања који су сами преферирали.

Ипак, главни разлози што су дела дум Ивана Стојановића била маргинализована јесу политички. У двадесетом веку је са победом југословенске идеје – дакле оне за коју се залагао и дум Иван – побеђивала и посебна политичка пракса. Та пракса је, нажалост, нарочито у Титовој Југославији, водила томе да се за ауторе као што је дум Иван Стојановић једноставно није смело знати.

Враћање дум Ивану данас је изузетно потребно. Најпре, зато што је на његовом сведочењу посебно постао јасан феномен Дубровника – кључно место у досадашњим односима Срба и Хрвата. А затим, и што се управо из његових дела Дубровник, у свој својој посебности, показује и као једна од кључних карика у традицији српске културе. Најзад, и зато што његово дело поседује и литерарну вредност, поред историјске, те делује пуном мером литерарне убедљивости.

“ИСТОРИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ” АНДРЕ ГАВРИЛОВИЋА

Време је покрило забором име и дело Андре Гавриловића (1864-1929). Само ретки појединци знају за неке од многобројних његових радова о народној или о дубровачкој књижевности, или о словеначкој књижевности, којом се он међу првима код нас систематски бавио. У многима од тих радова било је лепих открића и коментара. Најчешће се од његових књига помиње и користи *Знаменити Срби у XIX веку* (1904) која представља збирку сликарских и фотографских портрета. Концем 19. и у првим деценијама 20. века, међутим, Гавриловић је био позната и веома присутна личност у српској културној и научној јавности. Постоји податак да је објавио око 150 књига, брошура и сепарата. Он не спада међу прве људе свога времена, али бесумње спада међу оне који су за то време били веома карактеристични.

У периоду после Другог светског рата заборавило се и на најобимнију књигу и на најзначајнији рад Андре Гавриловића: на његову *Историју српске и хрватске књижевности*. Савремени чита-лац за њу може знати само по лошој оцени коју је о њој дао Скерлић, и то узгредно, у чланку из 1910. *Подела нове српске књижевности на периоде* (1964:37-41). Па ипак, та *Историја* заслужује пажњу. Не као дело трајне вредности, већ као податак о томе како се гледало на српску књижевност на почетку века. Гавриловић је био репрезентант мишљења које је важило све до

последњих деценија: да су српска и хрватска књижевност неодвојиве и да се не могу излагати једна без друге.

2.

У сазвежђу историја и историјских приказа српске (и хрватске) књижевности књига Андре Гавриловића има своје посебно место. Више него иједна друга, које су српску и хрватску књижевност приказивале заједно, ова Гавриловићева је инсистирала на њиховом нераздруживом јединству.

Између српских и хрватских историја књижевности постоје разлике. Те разлике се најбоље могу уочити ако се од њих издвоје оне које представљају основне моделе.

Међу српским историјама књижевности на првом месту треба истакнути *Историју српске књижевности* Стојана Новаковића (1867, друго преправљено издање 1871). Новаковић српску књижевност приказује као посебну целину која је састављена од књижевности Срба православаца и Срба католика. Пошто је тој књижевности блиска, а делимично и идентична по језику и књижевност Хрвата, Новаковић и њу приказује у корпусу српске књижевности, као вид неопходног контекста. Њен удео у тој целини је посве маргиналан. Без тога додатка српска књижевност може да постоји, али са њим је потпунија. Новаковићев модел су следили и други историчари српске књижевности, поготово Јован Грчић (1903), Тихомир Остојић (1910. и 1923), а у нешто ужем виду и Павле Поповић (1909). Прамодел таквог начина приказивања налази се у историјама словенских и јужнословенских књижевности П. Ј. Шафарика. Тамо су књижевност Срба православаца, Срба католика и Хрвата приказиване и оделито и у међусобним везама.

Супротан модел од тога је успоставио хрватски историчар Ђуро Шурмин у *Повјести књижевности хрватске и српске* (1898). Он је прихватио Јагићеву (затим и Новаковићеву) поделу историје хрватске и српске уметничке књижевности на три периода: стара књижевност, средња књижевност и нова књижевност. Али је дао нову прерасподелу тих књижевности тако што их је и маханички одвојио, сматрајући да хрватска и српска књижевност имају као

заједничку само народну књижевност; да хрватска има сва три периода (стару, средњу и нову) а српска само два: стару и нову. На тај начин он је дубровачку књижевност издвојио из српске, или из заједничке српскохрватске књижевности и припојио је хрватској књижевности. Шурминов модел су прихватили и углавном доследно поштовали и други хрватски историчари књижевности: Бранко Водник Дрекслер, Давид Богдановић, Драгутин Прохаска, Славко Јежић, Миховил Комбол, Антун Барац (после Другог светског рата).

Књига Андре Гавриловића није следила ниједан од два поменутог модела. Она само по наслову има сличности са књигом Ђуре Шурмина *Повјест књижевности хрватске и српске* књижевности, али не и по приступу. Књига Ђуре Шурмина је и механички (графички) потпуно одвојила уметничку хрватску књижевност од српске, приказујући те две књижевности одвојено. Једина веза између хрватске и српске, по Шурмину, била је народна књижевност. У Гавриловићевој књизи се народна књижевност уопште и не приказује. А српска и хрватска уметничка књижевност код Гавриловића се доследно приказују као једна књижевност.

Гавриловићева књига, исто тако, различито третира корпус српске књижевности и од српских историчара књижевности. Она не прихвата став српских историчара по коме се хрватска књижевност приказује као додатак или као неопходни контекст српске књижевности. Свуколику српску књижевност она спаја са хрватском и приказује их као једну и заједничку.

Највише сличности у концепцији Гавриловићева књига има са *Хисторијом књижевности народа хрватскога и српскога* Ватрослава Јагића. У основи она има сличности са приказом српске и хрватске књижевности као заједничке у *Писмима из српске и хрватске књижевности* (1892, 1895) Јована Бошковића, који је у другој половини 19. века био професор на Великој школи у Београду. Сличне ставове имао је и Бошковићев наследник на истој катедри Светислав Вуловић, чија предавања, на жалост, нису објављена. И Бошковић и Вуловић су, очигледно, радили по основном Јагићевом моделу. Као и Јагић, и Гавриловић је свестан чињенице да у српској и хрватској књижевности постоји део који је само српски и део који је превасходно хрватски. Гавриловићев став је

идентичан Јагићевом у томе што се заснива на схватању да су српска и хрватска књижевност писане на једном језику, па да зато чине једну књижевност. Јагић, међутим, има доста флексибилан став о томе да су Срби и Хрвати један народ уз могућност да се то и не схвати дословно. Међу његовим исказима о тој теми ипак би се могли наћи они који су ближе ставу да су то два народа, него они да је то један народ са два имена. Гавриловић, међутим, ствар изводи на чистину: он без колебања истиче став да су Хрвати и Срби један народ. У томе своме мишљењу он није усамљен. Његова књига је објављена у предвечерје Првог светског рата иза којег је настала Југославија. А своје оправдање је новонастала краљевина темељила на ставу који је био општеприхваћен: да су Срби, Хрвати и Словенци три племена једног (троименог) народа. *Историја српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића је својом унитарном концепцијом књижевност два најбројнија племена тога народа приказивала као једну. Бар у једном тренутку она је била прави одзив на потребе времена.

3.

Гавриловићева *Историја* има два издања. Прво се појавило у четири танке књиге од 1910. (прва) до 1913. (четврта књига). Друго издање се појавило 1927. године у једном тому. Између та два издања има разлике. Друго је сажетије, дотераније, али без битних промена. За пуно разумевање Гавриловићевог основног становишта потребно је, међутим, консултовати оба издања. У првом издању, на пример, постоји део којег у другом нема, посвећен општим питањима Словена, Срба и Хрвата, а из њега се најлакше да ишчитати полазно Гавриловићево становиште. Трећи одсек тога општег дела, који се зове се *Језик. Народ*, има два дела. Први од њих у целини гласи:

1.

Чинећи једну народну целину, Срби и Хрвати имају данас у књижевности један, заједнички језик, који пишу двојаким писменима: ћирилицом и латиницом, с допунама које су и у

једној и у другој буквици, нарочито за српски и хрватски језик, утврдили Вук Стеф. Караџић и Ђуро Даничић.

Овај књижевни језик Срба и Хрвата има два дијалекта: *источни* и *јужни*. Првим се пише у Краљевини Србији, Срему, Банату, Бачкој и међу Србима који су под непосредном турском влашћу – у Старој Србији и Мађедонији; а други је књижевни дијалекат у списима који се раде у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, Хрватској и Славонији. Источни и јужни заједно са *западним* дијалектом чине *говор штокавски*, у коме се западни дијалекат не употребљава у књижевности. Основна је разлика ових дијалеката у изговору *јат*, што се у источном изговара као *е*, у јужном као *ије* и *је* а у западном као *и*. У овим дијалектима има и посебних ситнијих разлика, према којима се и поједини месни говори истичу над осталим варијантама истог дијалекта. Тако се у јужном дијалекту истиче нарочито говор *херцеговачки* а у источном *ресавски*.

Према говору *штокавском*, који је по два дијалекта своја језик Срба и Хрвата и који се тако назива према речи *што* како се она у њему изговара, стоје у језику народном још говори: *чакавски*, у коме се *што* говори *ча*, и *кајкавски*, у коме се та реч говори *кај*. Данас се у књижевности српској и хрватској ова два говора не употребљавају, али су некада они били у, слабијој, књижевној употреби. (8-9)

Релативно је лако идентификовати, на основу наведеног одломка, позицију Андре Гавриловића. Та позиција је филолошка. У време кад се Гавриловићева књига појавила та позиција је у испитивању књижевности већ била превазиђена. Златно време те позиције био је деветнест век. Већ крајем тога века у свету, па и код нас почиње да превладава позитивистичка мисао и пракса. Њен главни представник код Срба је Павле Поповић.

Основе филолошког проучавања књижевности код Срба установио је Вук Караџић. Он је имао став да су Срби они који говоре српским језиком (без обзира на веру), па тако Срба има три врсте: православаца, католика и муслимана. Српски језик се, по Вуку, разликује од хрватског, јер Хрвати говоре *чакавски* и *кајкавски*, а Срби *штокавски*.

Гавриловић је преузео другу филолошку позицију, Јагићеву (коју је у основи преузео и Ђуро Даничић после преласка у Загреб). Јагић је сматрао, а слично су чинили и други хрватски “вуковци”, да Срби и Хрвати имају један народни језик састављен од три наречја (штокавског, кајкавског и чакавског), и да имају заједнички књижевни језик, те на основу тога имају и једну књижевност на том заједничком језику. Али сем става да су Срби и Хрвати један народ, јер говоре једним језиком, који је преузео од Јагића, Гавриловић се у другим ставовима држао Вука. Јагић је, наиме, сматрао да заједнички језик Срба и Хрвата треба делити на источни дијалекат (екавски) и западни (ијекавски). Та два дијалекта је Новосадски договор (1954), тачно према Јагићевом моделу, делио на источни (са средиштем у Београду) и на западни (са средиштем у Загребу). Код Гавриловића је међутим, задржана стара, вуковска номенклатура. Из цитираног одломка се јасно види да он екавицу назива, по Вуку, ресавским дијалектом, а ијекавицу херцеговачким. односно источним и јужним. У његовој свести су још увек присутни и одсјаји вуковске мисли.

Гавриловићева *Историја српске и хрватске књижевности* вредна је, између осталог, и због тога што је доследније од других поштовала основно филолошко начело: један језик, један народ и једна књижевност. У доследности је само Вук ишао даље и био доследнији: он је сматрао да народ који има један језик и једну књижевност мора да има и једно име. Гавриловић, који није учинио и тај пресудни корак, градио је своју *Историју* на фикцији о једном народу, а не на реалној представи о конкретној етничкој, језичкој и духовној целини. Гавриловићева, и не само његова, фикција са почетка века постаће ускоро политичка стварност: створиће се држава једног троименог народа: Срба, Хрвата и Словенаца. После тога стварања чиниће се кораци ка њеној још већој унификацији у виду Југославије и интегралног југословенства. Али та стварност није издржала пробу времена. И у књижевности и у језику, рушили су је највише Јагићеви сународници, Хрвати.

Гавриловићева *Историја*, која није прихватала ни један ни други модел, ни Новаковићев ни Шурминов, ни хрватски ни српски, имала је амбицију да делује помириатељски. И она је то

чинио, углавном успешно, док је контекст у којем је постојала, био наклоњен њеним, макар и фиктивним решењима. Најдаље отишавши у стварању јединства, она је прва одбачена и забрањена као концепција.

4.

Периодизација коју је, у својој *Историји*, извршио Андра Гавриловић, у основи је подударна са периодизацијом коју је у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867) извршио Ватрослав Јагић, а после њега и Стојан Новаковић и други историчари, српски и хрватски.

По Јагићевој периодизацији хрватско-српска књижевност (његов израз, 1953:217)) има три периода: "*Прво*, тј. *стара доба*, које би се могло такођер назвати црквено или свештено доба", "*Друго*, тј. *средње доба*, које би се такођер могло звати далматинско-дубровачко" и "*Треће*, тј. *ново доба*, које исходи од порода народне књижевности код утарских Србаља у другој половини 18. века". (1954:218)

Ни та Јагићева подела књижевности на три периода није само његова. Она има претходника у Вуковој подели српских народних песама на песме најстаријих времена, на песме средњих времена, и на песме новијих времена. Сличну периодизацију на три одељка је применио и Јован Суботић у *Цветнику српске словесности*, I, II антологијском избору књижевности од најстаријих времена (1853). Јагић, међутим, није јасно истакао критерије за своју периодизацију. А то нису чинили ни они историчари који су његову периодизацију прећутно прихватили као нешто посве нормално и што не подлеже дискусији. Такве критерије је, међутим, у својој *Историји* јасно истакао тек Андра Гавриловић. Његови критерији су у првом и другом издању готово истоветно саопштени. У првом издању, он је поделу српске и хрватске књижевности делио на три одсека "гледајући на језик" (1910:55), а у другом (1927:15) "гледајући на језик и време". У другом издању дата је оваква подела:

Први одсек: књижевност словенско-народног језика, XIII-XVII века, или стара књижевност;

Други одсек: књижевност покрајинско народног језика, XV-XVII века, или средња књижевност;

Трећи одсек: књижевност народног језика, с почецима у XVIII веку па до новијег доба или нова књижевност.

У трима тачкама се Гавриловићева подела разликује од Јагићеве. А те три тачке почивају на оној првој и основној: да укупну књижевност српску-и-хрватску треба делити по језику на којем је та књижевност писана. Стара књижевност је писана, по његовој терминологији, на словенско-народном језику. Данас би се радије рекло да је она писана на старословенском српске (и хрватске) редакције, односно на српско-словенском и хрватско-словенском језику. У средњем добу пише се већ другим језиком: то је језик покрајинских књижевности, дакле још некодификовани књижевни језик. Тих књижевности је неколико: дубровачка, далматинска, босанска, славонска, кајкавска. Узимајући језик као основни критериј поделе, Гавриловић је доследнији од Јагића: скоро све покрајинске књижевности он је издвојио у једну целину. Изоставио је, међутим, без правих разлога, књижевност Срба у Угарској. И она се може схватити као једна од покрајинских књижевности. Издвајањем покрајинских књижевности у једну целину, Гавриловић је јасно истакао и у чему је природа језика као основног критерија за издвајања средњег периода у једну целину. То је време када се пише на локалним дијалектима; пут до интегрисања у једну књижевну целину још је далек. Таква интеграција извршиће се тек у доба пуне победе народног језика, дакле у 19. веку.

Полазећи од језика књижевности, као од основног филолошког критерија, Гавриловић је начинио још једно значајно одступање од Јагићеве периодизације. Старо, средње и ново доба у књижевности код Јагића су временски разграничени: старо, рецимо, траје до конца 14. века; средње од 15. до "преко половине осамнаестог вијека", а ново наступа тек од тада. Због тога су покрајинске књижевности стављене, практично, у ново доба. Код Гавриловића се временска раздобља преклапају: старо доба траје до 17. века, средње почиње у 15. и траје до 18, а ново

има такође почетке у 18. веку. Његова концепција средње доба види као прелазно. Његово решење је ближе Суботићу, код кога се такође периоди преклапају, него Јагићу.

Гавриловић се може узети као један од последњих историчара књижевности који су књижевности приступали преваходно на филолошким основама. На његову периодизацију отуда треба гледати као на један од резултата профилисане филолошке мисли. Гавриловић није, као други, само понављао Јагићеву поделу, већ је настојао да је осмисли. А осмишљавање те позиције довело је и до њене благе али и доследне ревизије. Ако би се и данас тројна подела српске књижевности узимала као релевантна, онда би је боље било узимати у Гавриловићевој, а не у Јагићевој, односно у Новаковићевој варијанти.

5.

Гавриловић, међутим, није имао толико среће, нити је показао толико доследности у распоређивању грађе унутар сваког од тих одсека. Али је његов напор и у том домену био стваралачки и због тога вредан пажње.

Сваки од тих одсека (данас бисмо рекли периода) српске и хрватске књижевности Гавриловић је делио на по неколико раздела, а затим је сваки раздео делио на мање сегменте. Користио је притом две основне врсте критерија: оне који су омогућавали сегментацију у синхроној и у дијахроној равни. Некад у тим поделама на изглед није било реда, а некад се ред чини посве природним.

Први одсек, или књижевност словенско-народног језика (тј. стару књижевност) на пример, он је поделио на три раздела. Први раздео чине: *I Биографска књижевност*, *II Историјска књижевност*, *III Законодавна књижевна радња*. У таквој подели сигурно има реда. Има реда и у томе што је он биографску књижевност поделио на два пододољка: *A. Црквено-биографска књижевност* и *B. Световно-биографска књижевност*. Подела на те две врсте књижевности учињена је, очигледно, према садржају списа.

Али то се већ не би могло речи за други раздео истог одсека (периода). Тај раздео се дели на четири подраздела: *I Филозофија и морал*, *II Доба Деспота Стефана Лазаревића*, *III Забавна књижевност*, *IV Поука*. Између првог и другог раздела нема дијахроне дистанце, а грађа која се приказује у првом и другом разделу, могла се приказати и у оквиру истог раздела.

Гавриловићеви принципи распоређивања грађе, међутим, показали су се као далеко функционалнији у приказу средњег периода. Он је у приказивању тога периода најпре начинио општу систематизацију покрајинских књижевности делећи их на: *Приморску књижевност*, *Босанску књижевност*, *Славонску књижевност*, *Књижевност у Хрватској*. Највише пажње је, затим, поклатио приморској књижевности. Њу је поделио на четири (временска) раздела. Први раздео је назвао *Зачетници*, други *Књижевни развитак*, трећи *Цвет приморске књижевности*, четврти *Књижевна перипетија и политичка катастрофа*. Унутар сваког од тих раздела поштована су два основна критерија: Приказивана је доследно књижевност у Дубровнику и књижевност ван Дубровника. А унутар приказа дубровачке књижевности, као најразвијеније, од другог до трећег раздела, увек је, у рубрикама које се зову *Лирска поезија*, *Епска поезија*, *Драмска поезија*, приказивано стваралаштво дубровачких писаца.

Тако је, у приказу средњег периода, била успостављена једна чврста матрица. Она је омогућила приказ књижевности кроз две основне перспективе: синхрону и дијахрону.

У синхроној перспективи аутор *Историје* је приказивао покрајинске књижевности. Посебну пажњу је поклањао најразвијеној, приморској, а унутар ње, опет најразвијенијој, дубровачкој књижевности. А унутар дубровачке посебну пажњу је поклањао трима основним жанровима: лирској, епској и драмској поезији.

У дијахроној перспективи, која се испољила практично у приказу приморске, тачније дубровачке књижевности, он је приказао оно што је касније Ђорђе Сп. Радојичић називао "развојним луком": почетке, успон, врхунац и замирање те књижевности.

Кад се Гавриловићев приказ средње књижевности посматра издвојено, може се сматрати релативно успешно обављеним послом. Теоријска матрица на којој је тај приказ грађен кохерентна је. Чак је и аутор имао да у приказу тог “одсека” унесе и лични удео. То се најбоље види у поглављу посвећеном Гундулићу. Ово поглавље је једно од најобимнијих које је посвећено неком нашем писцу, али и најинспиративније обрађено. Може се уврстити у незаобилазну литературу о том писцу.

6.

Трећи одсек, посвећен књижевности народног језика или новој књижевности, најсложенији је и нема тако сређену теоријску матрицу као претходни. Тај одсек (период) се дели на три раздела, а раздели се деле на делове. Први раздео приказан је без посебних делова, у другом су издвојена четири дела, а у трећем седам. Раздели су поређани, такође, у дијахроној перспективи, али развојног лука нема, јер одсек (период) није завршен.

Први раздео се зове *Назадак* и посвећен је увођењу руско-словенског језика. То је стварно и био назадак у односу на језичке и књижевне процесе: српскословенски језик се у свом развоју већ приближавао народном.

Други раздео се зове *Свитање*, а његови делови: *Гласници*, *Доситеј Обрадовић*, *Следбеници*, *Забавна књижевност*. У приказу тога раздела има и приказа књижевних промена и “развојног лука”. Главни је јунак тога раздобља Доситеј Обрадовић.

У трећем разделу, који се зове *Борба*, главни је јунак Вук Караџић. Његови делови се зову: *Вук Караџић до 1837*, *Сима Милутиновић*, *Његош*, *Утицај немачке поезије*, *Дубровачки обрасци* и *Јан Колаф*, *Романтичко национални правац* и *Доба нових утицаја*. Ти делови на дијахрон начин приказују важније личности и догађаје у српској и хрватској књижевности. Синхрони приказ жанрова дат је само у два последња дела: у делу посвећеном романтизму и делу посвећеном реализму које се зове *Доба нових утицаја*.

Данас је модерна сасвим другачија периодизација, она по стилевима и стилским раздобљима. Ова Гавриловићева је од такве

периодизације сасвим далеко. Она практично зна само за два стилска раздобља: за романтизам и за реализам. За филолошки оријентисаног историчара књижевности то није необично; историчари такве оријентације, и у других народа, нису имали представе о стилским раздобљима, па се нешто тако не може очекивати ни од Гавриловића.

Али ни ово распоређивање грађе у последњем одсеку Гавриловићеве *Историје* није без реда. Оно има у виду само други ред од уобичајеног. Тај ред се гради на схватању историје књижевности као скупа дијахроно распоређених важних догађаја. Некад су то код Гавриловића делатности истакнутих појединаца (Вук, Сарајлија, Његош), некад продори нових утицаја (немачке поезије, руске, дубровачке књижевности или Јана Колара). Ни такво становиште није за подцењивање. Оно је само демодирано са становишта позитивистичке историје књижевности или са становишта историје уметности као историје стилова. Али, не мора да буде демодирано за становишта која књижевност и уметност схватају као скуп *догађаја* или као скуп већих или мањих *догађања* која као резултат имају књижевне творевине. Историја књижевности се сигурно може периодизирати и према тако истакнутим књижевним догађајима, како је мислио Андра Гавриловић да то треба чинити. Не може се, међутим, тврдити да је Гавриловић био свестан теоријских импликација једне такве концепције. Зато је није ни разрадио нити је доследно и наглашено спровео.

Зналци ће лако пронаћи да Гавриловић у конципирању своје *Историје* није био много оригиналан: нешто је преузео од Стојана Новаковића, нешто од Јагића, нешто од Павла Поповића (приказ историјских раздобља по жанровима). Али поред онога што је преузимао од других, има и доста онога што је лично додао и као решење уградио. Упркос свим недостацима, и данас може да импонује Гавриловићев напор да сачини што потпунију историју свега што се може сматрати књижевношћу код једног народа са два имена, тј. код Срба и Хрвата. Он за обављање тога задатка није имао и изграђени инструментариј. Зато се и довијао на разне начине да посао обави до краја. Ако, на пример, неку појаву није могао да прикаже у главним поглављима, Гавриловић их је давао

у додацима. Очито се борио са грађом и притом је стварао и критерије за њено распоређивање. Све у његовој *Историји* није на најбољи начин функционисало, али није увек функционисало само лоше.

Гавриловићева је *Историја српске и хрватске књижевности* рађена доследније него Јагићева, на истим темељима. Таква тврдња не би требало да чуди: Гавриловић је своју историју писао скоро пола века после Јагића, а то је било довољно времена да се појмови разбистре. Јагић је, међутим, био снажнији и култивисанији писац од Гавриловића. Писац је могао да прикрије лоше стране теоријских основа свога рада.

Темељи, међутим, на којима је грађена и Јагићева и Гавриловићева књига нису били и најбољи темељи који су могли да се изграде на филолошкој основи. Андра Гавриловић, на жалост, није уочавао да између Вукових и Јагићевих филолошких и етнолошких ставова има непремостивих разлика. *Један народ* који говори једним, српским језиком, по Вуку, нису Срби и Хрвати, него само Срби (без обзира на веру), а Срби по њему нису ни чакавци ни кајкавци. Данас је ситуација умногоме измењена, па српским језиком говоре не само Срби (свих вера), већ и добар део Хрвата и највећи део муслимана који су прерасли у посебну нацију, дакле сви они који су по етничком пореклу Срби. Може се зато само жалити што Андра Гавриловић није следио Вука, односно што је мислио да следећи Јагића следи и самог Вука. Али он у томе није био изузетак. Био је у томе само један од филолога који се кретао у складу са основном парадигмом свог времена.

7.

И Јагићева и Гавриловићева историја, засноване на филолошким основама, имају недостатке које свака од историја на тим основама мора да има. Те историје се баве више распоредом библиографских података и кратким приказом текстова, него приказом контекста у којима су они настајали. То се још најбоље види у историјама словенских или јужнословенских књижевности, у историјама П.Ј. Шафарика. Шафарик је тамо давао практи-

чно проширене библиографије појединих књижевности. Јагић је већ писао праву историју управо зато што је учинио корак даље од давања библиографских података. Он је у много већој мери коментарисао библиографске чињенице и везе међу њима, што значи осветљавао је њихов филолошки контекст.

Ипак, праве историје књижевности давали су тек позитивисти. Позитивисти су се, више него текстовима, бавили контекстом књижевних дела: превасходно, дакле, предусловима и условима који су омогућавали појављивање одређених текстова. До те врсте објашњавања књижевних појава историчар књижевности Андра Гавриловић, који је своја виђења градио управо на филолошким основама, није доспео. Историјска изучавања на таквим основама градиће позитивисти, припадници школе која је сменила филолошку.

8.

Историја књижевности Андре Гавриловића доживела је, ипак, и између два рата, 1927. године, друго издање. Од стране министарства просвете била је наставницима и ученицима препоручена као уџбеник. То није било случајно: властима нове државе било је потребно да афирмишу чињеницу да су Срби и Хрвати један народ, да имају један језик и једну књижевност. Ако не у потпуности, књига Андре Гавриловића могла је да послужи и тој сврси.

Њено ново појављивање није било толико одређено рецепционим могућностима публике, колико је одговарало политичкој концепцији снага које су направиле нову државу. Андра Гавриловић се својом књигом, бар за једно време, уклопио у општи тренд свога времена.

У томе погледу он није био изузетак. У тај се тренд настојао да уклопи и најпознатији српски историчар књижевности тога времена Павле Поповић. Аутор *Прегледа српске књижевности* (1909), Поповић је као члан Југословенског одбора у Лондону објавио 1918. у Кембриџу историју под насловом *Југословенска књижевност*. У тој књизи он је књижевност Срба, Хрвата и

Словенаца приказивао као једну књижевност. Између два светска рата појавило се више школских уџбеника који су ишли примером ове Поповићеве књиге. Такав је био средином тридесетих година уџбеник Душана Анђелића. Пред крај међуратног раздобља (1939) појавила се и књига Милоша Савковића под насловом *Југословенска књижевност*. Те књиге су се и насловом и садржајем разликовале од Гавриловићеве. Али су све оне биле део истог усмерења да се књижевност народа нове државе приказује као једна. У Савковићевој *Југословенској књижевности*, међутим, у нечему се отишло даље од Поповића и Гавриловића: посебне националне књижевности југословенског троименог народа почеле су се помањати од 18. века. Савковићева књига је после Другог светског рата, бар у Србији, служила као препоручивани уџбеник све до педесетих па и шездесетих година.

Природно је што у промењеним историјским околностима на књижевно-историјско дело Андре Гавриловића данас морамо да гледамо критички. То дело је било у сагласности са историјским процесима који ће бити доминантни више деценија. Али кад су се ти процеси исцрпили, онда је и теоријска подлога на којој је та *Историја* грађена постала трошна. О томе да је историчар његовог доба могао и другачије да поступи, показује и пасус који ћу управо навести. Он се налази у *Предговору* првог издања прве књиге (1910:VIII), а нема га у другом издању. Каже Гавриловић:

И по моме уверењу и по нашој потреби у садашњости и будућности – Срби и Хрвати чине једну већу народну целину. Зато нисам ни тренутка помишљао да треба, и да се може, обрађивати преглед српске књижевности у ужем смислу од таквога прегледа хрватскога рада. Видеће се да у овој књизи Хрвати имају мало удела т.ј. релативно је мало онога што је рађено на словенско-хрватском језику, али сам, стојећи на поменутом вишем гледишту, књизи ипак дао назив српске и хрватске књижевне историје. Књижевни је удео хрватски знатнији у одсеку радње на покрајинско-народном језику а још знатнији у доба заједничкога рада на књижевном народном језику.

Из тога пасуса се види да је Гавриловић, слично другима, мислио да се, из те веће целине, ипак може издвојити оно што је

српско од онога што је хрватско. Обим тога заједничког је наведен, мада недовољно конкретно. У том погледу Гавриловић је у потпуности делио ставове других српских историчара српске књижевности. А то другим речима значи, да његова *Историја*, упркос паралелног приказа српске и хрватске књижевности кроз историју, није нарушила интегритет и континуитет српске књижевности: она је њу само приказала у једном специфичном контексту: у вези са хрватском књижевношћу са којом су је филолози после Вука били довели у везу.

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКА МИСАО ТИХОМИРА ОСТОЈИЋА

У некрологу поводом смрти Тихомира Остојића (1865-1921) написао је Васа Стајић (*Народ*, 1921, бр.54) да је он “био један од људи за које се може рећи да су сами собом културни центри”. Такву оцену посредно су потврдили и писци биографских прилога (Рајко Веселиновић, Марко Малетин, Трива Милитар, Живан Милисавић) у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* (1965/1) којим је обележена стогодишњица Остојићевог рођења. Таква слика још је употпуњена приликом обележавања 125. годишњице његовог рођења у *Свескама Матице српске – Серија књижевности и језика* (1991, св. 7). Јубиларне Матичине публикације сведоче да Остојић треба да остане запамћен као значајан књижевни историчар, као књижевни критичар-хроничар, позоришни критичар, скупљач музичкоетнолошког блага, најважнији зачетник скупљања и изучавања српске грађанске поезије, први образовани српски гимнастичар, најбољи професор чувене новосадске гимназије, истакнути педагог, редактор низа књига за народ, реформатор и секретар Матице српске, управник Српског народног позоришта, другим речима као један од најзначајнијих људи које су имали Срби у Угарској пре уједињења.

Међутим, упркос таквим оценама, у свести савременог српског читаоца, Тихомир Остојић постоји (уколико уопште постоји), само као маргинална личност из наше књижевне прошлости.

Такав однос према њему није без узрока. Дела Тихомира Остојића су непозната или недоступна савременом читаоцу. Сем тога, објављени радови о најважнијој његовој преокупацији, историји српске књижевности, представљају га површно и неадекватно не поклањајући довољно пажње његовим схватањима о српској књижевности која су умногоме несагласна са данас преовлађујућим схватањима.

У едицији *Српска књижевна критика*, коју је уредио Предраг Палавестра, постоји једна књига која се зове *Павле Поповић и историјска критика* (1979). То је хрестоматија, коју је такође уредио Палавестра, а у њој су садржани текстови Павла Поповића, Тихомира Остојића, Петра Колендића, Војислава М. Јовановића, Драгољуба Павловића, Ђорђа Сп. Радојичића и Младена Лесковца. Књига је важна по томе што је на једном месту представила наше најважније позитивисте у проучавању књижевности. На жалост, едиција је тој до данас најважнијој школи универзитетског проучавања књижевности дала одвећ мало места: сви позитивисти су добили само једну књигу, колико и Милан Богдановић или Марко Ристић итд. Сем тога, Палавестра је некритички прихватио израз Павла Поповића “историјска критика” и на неки начин је сузио и значај школе и обавезу њеног компаративног односа са сличним школама у другим националним филологијама. Од свих аутора у тој књизи Остојић је најстарији, најпре се у књижевности јавио, па би му и по томе припадало посебно место. Али је и у тој скупини писаца Остојићево место маргинализовано: придружен је Поповићевим следбеницима, учињен делом његове свите, што у стварности никако није био. Постоји, на жалост, једна битна разлика између Остојића и других аутора у књизи: сви они су били професори универзитета, а др Тихомир Остојић је свој радни век провео као професор новосадске гимназије. Професор универзитета је постао последње године свога живота, на новоотвореном Филозофском факултету у Скопљу.

Кад би се, међутим, резултати нашег позитивизма озбиљно сумирали, испало би, ипак, да је управо Остојић у том периоду остварио неке од највреднијих резултата. То су, пре свега, две његове монографије: *Доситеј Обрадовић у Хопову* (1907) и

недовршена а посмртно објављена монографија *Захафија Орфелин* (приредио за штампу Владимир Ћоровић, 1923). Те обимне монографије посвећене су најзначајнијим српским писцима 18. века. Остојић је сачинио и две историје српске књижевности: *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905) и *Историја српске књижевности* (посмртно, 1923). Скупа узев, његов рад на књижевној историји спада међу најзначајније које уопште имамо у прошлости: може се с правом поредити са највећим резултатима на том пољу: са резултатима Стојана Новаковића, Јована Скерлића и Павла Поповића.

Међу плодним активностима Тихомира Остојића сигурно је најзначајнији његов књижевноисторијски рад. Управо о том Остојићевом раду мало се писало и о њему нису дате праве оцене. Ако занемаримо радове Теодоре Петровић и Лазара Чурчића који су ограничени темом (први говори о Остојићевој *Студији о Бранку Радичевићу*, *Зборник МС*, 1965, а други о Остојићевој монографији о Орфелину, *Свеске МС*, 1991) све што је писано о књижевноисторијском раду Остојићевом као целини своди се, практично, на два рада: на чланак Ђорђа Бајића *Тихомир Остојић као писац историје српске књижевности* (*Зборник МС*, 1965) и на чланак Божицара Ковачека *Тихомир Остојић – професор и просветитељ* (*Свеске МС*, 1991).

Др Ђорђе Бајић, који је по професији педагог, коректно је и веома похвално говорио о двема историјама Тихомира Остојића. Али он је на њих гледао превасходно као на уџбенике и истицао је њихове педагошке врлине у развијању љубави и разумевања за књижевност код ученика. Поводом прве од тих историја, *Српске књижевности од Велике Сеобе до Доситеја*, Бајић је с правом нагласио да је то прва синтетичка студија о том периоду и указао на научну заснованост њених испитивања. А на *Историју српске књижевности* гледао је само као на вредан уџбеник, без оригиналности у приступу и организацији грађе, који је управо као уџбеник био прихватан у неким местима у Србији (Зајечар) и на Цетињу у Црној Гори. Бајић, на жалост, није видео (а то му није ни био задатак) оно што је тај уџбеник донео ново у односу на друге сличне творевине и шта је он, према томе, могао или требало да значи за историјско проучавање српске књижевности.

Ковачеков чланак је уводна реч на симпозијуму поводом 125. годишњице рођења Тихомира Остојића, који је одржан у Хопову 30. октобра 1990. године. Ковачек, који је по струци историчар књижевности, акценат је ставио на педагошку и просветитељску страну Остојићеве делатности, рекао доста похвалних речи о његовом раду (без много образложења) и на крају предложио, не баш сасвим јасно и одређено, да се објави неки избор Остојићевих радова. Остојићеве радови, сем у поменутом Палавестрином избору нису уопште прештампавани. Ни овај јубилеј није искоришћен да се издају сабрани или одабрани радови Матичиног секретара и реформатора и једног од најзначајних српских историчара књижевности. Време и људи после Другог светског рата очигледно нису били наклоњени Остојићу. У Остојићевом историјском проучавању српске књижевности, међутим, постоје проблеми који ни данас нису престали да буду актуелни.

У Ковачековој оцени Остојићевог књижевноисторијског рада, овлаштној али јасно опредељеној против схватања Тихомира Остојића, ова проблематика је назначена. Ковачек је о Остојићу написао:

У националној идеологији он је романтичар, искрено верује у једноплеменост југословенског живља. Српском националном имену он размиче границе веома широко, протежући га експанзивно на словенски живаљ свих трију вера. Срећом, у својој националистичкој мегаломанији он није нетолерантан, па се није дешавало да има сукобе и полемике. Његов циљ је био и зближење југословенских центара, он веома много и добрим радовима сарађује у загребачким часописима. Инсистирао је на интегрисању културе и литературе, залагао се за идеју југословенства не слутећи колико ће она, доцније, бити злоупотребљена и компромитована. (10)

Остојић није био књижевни теоретичар. Међу бројним његовим текстовима нема оних који су бар претежно теоријски. Али проблеми које је он као историчар српске књижевности имао да реши, превасходно су књижевнотеоријске природе и њихова решања су, на имплицитан начин, садржана у његовим радовима. Ти проблеми се тичу: *а.* корпуса српске књижевности, *б.* њене

основне периодизације, в. места народне књижевности у целини српске књижевности и г. препорода српске књижевности. Сви ти проблеми су разрешени у његовој посмртно објављеној *Историји српске књижевности*. Али су они решавани упоредо или постепено и у другим његовим делима.

Ковачекова опаска да “српском националном имену он размиче границе веома широко, протежући га експанзивно на словенски живаљ свих трију вера” односи се, у ствари, на Остојићево схватање српске књижевности као целине, тиче се дакле, њеног корпуса. И ту се Остојићева схватања разликују од данашњих, заправо од оних схватања које изражавају репрезентативне едиције *Српска књижевност у сто књига* (Матица српска и Српска књижевна задруга) и загребачке едиције *Пет стољећа хрватске књижевности*. Остојић је, у духу свог доба, писао да су Срби и Хрвати један (двоимени) народ, на основу тога што имају један језик и једну књижевност. Исти став је у то време заступао и првак међу југословенским славистима, Ватрослав Јагић. Тај став је само наизглед био истоветан са Вуковим ставом да сви који говоре штокавски чине један народ, српски. У практичном понашању Остојић је следио и Вука и Јагића. Он је полазио од Јагићевог става да су Срби и Хрвати један народ, јер имају један језик, али није прихватао и Јагићев став да се Срби и Хрвати разликују само по вери (тј. да су Срби православци, а Хрвати католици), него је сматрао, попут Вука, да Срба има различитих вера; зато је и употребљавао изразе Срби православци и римокатолици. То римокатолици требало је да значи и Срби и Хрвати; њих, због осетљивости, није раздвајао. На тај начин је чувао и доситејевску и вуковску традицију односа према тој популацији, али није ни игнорисао стварност по којој се већ пуно штокаваца осећало Хрватима. Остојићу, отуда, никако не може да припадне историјска заслуга да је енормно проширио српско име. Он је деловао у времену кад се то име, дејством многих сила, почело у опасној мери сужавати или преименовати. Смисао свог деловања он је видео у томе да се српско име још више не сузи. Остојић се, изгледа, ипак боље сналазио у националним проблемима него други историчари, него рецимо Скерлић. У његовом тексту посвећеном Скерлићевој историји српске књиже-

ности 18. века на неколико места има упозорења да је јако важно разумети Аустрију, њен државни систем и начин на који су Аустријанци и Мађари владали Србима. То упозорење долазило је од човека који је живео у Аустро-Угарској и који је њено деловање по свој народ искусио. У време његовог школовања и професуре било је забрањено да се у српским школама предаје српска историја. Остојићеви биографи истичу како се он изванредно сналазио да своје ученике, преко историје књижевности, упозна и са националном историјом.

Остојић је такође имао смисао за нијансе које други историчари нису имали. Он је своју *Историју српске књижевности* с разлогом тако назвао. У Библиотеци Матице српске чувају се и два литографисана издања рукописа те књиге. Један, старији, рукопис поклонио је Библиотеци 1967. Трива Милитар, Остојићев некадашњи ученик. На насловној страни тога рукописа, на сасвим новој хартији пише: “Историја српско-хрватске књижевности”, испод: “Написао Др Тихомир Остојић” а сасвим при дну: “Нови Сад 1910.” Наслов књизи је сигурно дат накнадно и то није Остојићев наслов. Други литографисани рукопис је писан руком и његов наслов гласи *Историја српске народне књижевности, I део*. Израз “народна књижевност” Бајић и Ковачек су, с правом, протумачили у смислу: национална књижевност (а не народна, тј. усмена) књижевност. Остојић је, дакле, писао историју српске, а не српско-хрватске књижевности. Зашто је то тако чинио он није објашњавао. Из текста се, међутим, може видети да је строго водио рачуна о нијансама. Најприближније објашњење његовога поступка можемо видети у кратком приказу Скерлићеве *Историје нове српске књижевности*. Главне реченице у том приказу су ове:

Већ својим обимом (стр. 526) и илустрацијама обраћа ово дело пажњу на себе: у њему је изнесена књижевност од почетка XVIII века све до данас, али само српска, тј. писаца који су се несумњиво осећали Србима. Хрватска књижевност, као и локалне књижевности српскохрватског језика (дубровачка, босанска, славонска), у овој књизи нису додириване. Интересантно је да се то м о ж е , иако су, по схватању већине данашњег поколења, српска и хрватска књижевност једно. (ЛМС, 1914, књ. 297, 123).

Крај прве реченице у том цитату је парафраза из *Предговора* Скерлићеве *Историје* (1967:12); друга реченица је цела Скерлићева, а само је трећа Остојићев коментар Скерлићевог поступка. Из тих реченица јасно је како је Остојић схватао српску и хрватску књижевност као целину. Иако је то једна књижевност (књижевност једног језика) она има и део који је несумњиво српски (то је по Скерлићу, али и по њему) онај који су писали писци који су се “осећали несумњиво Србима”, део који је, из сличних разлога, несумњиво хрватски и део који је заједнички (локалне књижевности српско-хрватског језика: дубровачка, босанска и славонска књижевност). На основу таквог схватања Остојић је у својој књизи *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића* приказао и славонску књижевност, пре свега Рељковића. У духу филолошке традиције 19. века, он је сматрао Србима све оне који су говорили српски без обзира на веру, па је тако Србима сматрао и православце и католике и муслимане. У његовим текстовима се уз реч Срби често среће и придев “православни”. Срби православни – то је, по њему, тек део српског народа. У таквом схватању он се, у суштини, није разликовао од Скерлића, али он није м о г а о (као Скерлић) да свој приказ српске литературе редукује само на један њен део. И из саме Скерлићеве *Историје*, тј. из реченица које Остојић парафразира или понавља, лако је схватити да је Остојић више у праву од Скерлића. Скерлићева редукција српске књижевности на само један њен део није била опасна пре првог светског рата или између два светска рата, док су се још читале и објављивале књиге попут Остојићеве *Историје српске књижевности* и *Прегледа српске књижевности* (прво издање 1909) Павла Поповића. У измењеној ситуацији, после другог светског рата, Скерлић је, не својим вољом, ишао наруку неприметном усвајању модела на основу којег се српска књижевност редуквала на ону коју су писали само писци који су се “несумњиво осећали Србима”, а а друге делове књижевности српскохрватског језика је препуштао Хрватима. Такав је модел грубо наметала владајућа политика већ самим тиме што практично није дозвољавала да се све друге раније историје српске књижевности, сем Скерлићеве, наново објављују и изучавају.

Остојићева обазривост није била без разлога. Као што у његово време нису били нови ни ексклузивни ставови да су Срби и Хрвати један народ, да имају један језик и једну књижевност, тако нису била нова ни залагања да су Срби и Хрвати два народа и да имају оделите књижевности. Као што су иницијативе за потврђивање заједништва обично долазиле са хрватске стране, тако су са те стране долазиле иницијативе и за потпуним издвајањем хрватске од српске литературе. Стратешки циљеви тога издвајања били су и онда: да се хрватским прогласе књиге писане латиницом, а такође и да се хрватском прогласи књижевност коју су писали римокатолици. Остала би само једна област коју би Хрвати имали заједничку са Србима: то је народна књижевност. У пракси је то значило ово: Србима и Хрватима су заједничке песме о Немањинима, о косовском боју, Краљевићу Марку, првом српском устанку, а само хрватски писци су: Гундулић, Качић, Рељковић, Прерадовић. Таква настојања добила су потврду у *Повјести књижевности хрватске и српске* Ђуре Шурмина (1898). У тој књизи су српска и хрватска књижевност имале само једну област заједничку: народну књижевност. Речима, али и графички у тој књизи је показано да је хрватска страна имала стару, средњу (дубровачко-далматинску) и нову књижевност, а српска само стару и нову књижевност.

Из предговора Јована Грчића *Историји српске књижевности* (1903) лако је закључити да је тај новосадски гимназијски професор (Остојићев добротвор и колега) написао читаву обимну књигу као реакцију пре свега на Шурмину *Повјест*. Учинио је то зато да би ученици српских средњих школа о српској књижевности могли да стекну другачије представе. Иако се у његовој књизи, која се зове *Историја српске књижевности*, приказује и оно што спада само у хрватску књижевност (на пр. књижевност на кајкавском) или претежно у хрватску (на пр. илиризам), то није нарушавало природу његове концепције. Он је јасно издвајао делове чисто или претежно хрватске књижевности као део контекста укупне српске књижевности. Као и Грчић, и Остојић је касније, у својим двома историјама књижевности, водио рачуна о српској књижевности као целини. Он је ту целину видео у заједништву са хрватском књижевношћу, али је у њој са доста

смисла за конкретност разликовао оно што је несумњиво српско, оно што је несумњиво хрватско и оно што је заједничко.

Такво Остојићево понашање није било ни ексклузивно ни тренутно. Он је израстао из једне скоро стогодишње традиције, а поготово оне која је негована у Матици српској. Сава Текелија, Теодор Павловић, Јован Суботић имали су углавном јасне ставове и о српском народу и о српској књижевности и њихови ставови се нису, бар у том погледу, разликовали од ставова Вукових. За свој став о Остојевићевој “националистичкој мегаломанији” Ковачек не би могао да нађе упориште међу озбиљним српским филолозима све до после другог светског рата. Могао би да их нађе у делу хрватске филологије чији је израз био Ђуро Шурмин. Из те оријентације израсла је и *Повијест хрватске књижевности до преторода* Миховила Комбола (1945) у којој се и не помиње да је икад ико сматрао дубровачку књижевност српском (или и српском). За *Лексикон југословенских тисака* (1972) Ковачек је писао одредницу о Комболу и о њему је као историчару књижевности говорио само с похвалом. То другим речима значи да је садашњи новосадски професор и дугогодишњи функционер у Матици српској прихватио Комболову тачку гледишта, а одбацио Остојићеву. У томе, додуше, није био ни први ни једини. Такав став су имплицитно, без расправе, прихватили и Матица српска и Српска књижевна задруга у едицији *Српска књижевност у сто књига*. Из те едиције је, тачно по Шурминовом моделу, дубровачко-далматинска књижевност искључена из српске, а народна је проглашена заједничком. После тога чина било је могуће да се због “националистичке мегаломаније” или неког сличног разлога не објављују деценијама књиге Павла Поповића и других аутора које, иначе, јавно никад нису биле забрањене.

Пишући историју српске књижевности, Тихомир Остојић је у њој приказивао укупну књижевност српског и српскохрватског језика (он употребљава оба израза). Али је у свом приказу целовите књижевности нагласак стављао на оно што је ближе српском делу књижевне традиције. Његов поступак се може видети најбоље код приказа илиризма. Илиризам се у новијим историјама српске књижевности, почев од Скерлића (по критеријуму није био “несумњиво српски”) заобилази. Нема га, приказаног, ни у

Историји српске књижевности. Романтизам Миодрага Поповића, а у десетотомној *Историји српског народа*, у издању СКЗ, тој судбинској појави за српски народ, посвећене су свега две странице. Остојићев приказ илиризма, као конкретне појаве, међутим, показује да је он неодвојив од српске књижевности. Кад Остојић приказује идеју илиризма и деловање илираца (а и он према њима има позитиван однос) онда се види колико су они интегрални део збивања која се не могу без насиља свести само у оквире хрватске књижевности. По његовом приказу се, на пример, Прерадовић, и пореклом и деловањем може сматрати и српским писцем, а Мажуранић писцем који је израстао из српске духовне традиције и који је тематски везан за српску историју. Остојићев приказ дат је ипак тако да не искључује и интерпретацију са неке друге тачке гледишта.

Упоредо са решавањем проблема корпуса српске литературе, Остојић је решавао и проблем њеног препорода. Први његов текст објављен Летопису Матице српске зове се *Препород наше књижевности*. Тамо је Остојић и направио један периодизацијски оквир разликујући: “1. почетно доба, XVIII. вијек до 80-их година, 2. Доситејево доба до почетка овога вијека, 3. Вуково доба до средине овога вијека.” (ЛМС, 1896, 3, 146). Али је он своје виђење препорода и у том чланку ограничио само на препород православних Срба зато што је ситуација код римокатолика и муслимана била другачија. Истој теми вратио се још једном непосредно и то у беседи *О Јовану Ст. Поповићу* одржаној у Матици поводом стогодишњице Стеријиног рођења. “У томе важном добу, у добу Препорођаја, које су припремили у XVIII веку један Орфелин, један Рајић, један Доситеј Обрадовић, један Манојло Јанковић, један Стратимировић и још једно коло школских људи, налази се почетак наше модерне појезије, наше науке и журналистике”, каже он у беседи (1906:9). Културни и књижевни препород православних Срба он је узимао много шире него што је и онда и данас уобичајено: није га везивао само за Вука, нити пак само за Доситеја, већ и за њихове претходнике, Орфелина најпре. Његова прва историја: *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића*, која је настала из његових предавања а затим објављена у низу бројева *Бранковог кола* (1904) бавила се, у ствари,

првим делом тог препородног периода. У Приступу те књиге Остојић је нагласио да је до 18. века наша књижевност била “расцепкана”, да се “оштро делио Исток од Запада”: “Вера беше преграда, коју оно доба не могаше да прекорачи” (1905:1). Осамнаести век за тако расцепкану књижевност представља прелазно доба. Вели он: “Партикуларизам се сузбија већ тим што се јавља ново мерило за одређење подручја књижевности; то мерило није вера, него језик народни” (1905:3). У тој његовој књизи ће се зато поред приказа књижевности Срба православца на природан начин приказати и књижевност римокатолика у Славонији, а међу њима ће посебно поглавље бити посвећено Рељковићу. Остојићева најпомније грађена књига која се затим појавила *Доситеј у Хотову* (на деловима те књиге и стекао је код Јагића у Бечу докторат 1907) имала је задатак да осветли како је дошло до преломног момента у животу нашег најзначајнијег писца 18. века после којег је он напустио манастир и пошао стазама модерног човека, а самим тиме и сасвим се припремио да се у књижевности определи за народни језик. И његова недовршена књига *Захафија Орфелин – живот и рад му*, коју је после његове смрти са својим предговором објавио Владимир Ђоровић (1923), део је веће целине: она је монографски обрађивала најзначајнијег српског писца доба препорода пре Доситеја, кога је он сразмерно обилно представио и у *Српској књижевности од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића*.

Остојић јесте значајан по томе што је пре Скерлићеве Српске књижевности XVIII века (1909) систематски истраживао готово исто раздобље, што је у томе био Скерлићев претеча и што му је, на неки начин, припремио терен. Али он је значајан и по томе што је имао и друго виђење целог тог периода. То виђење је и испојио у критици Скерлићеве књиге која је објављена у Јагићевом *Archivi* (а превод у тематском броју *Зборника* МС, 1965). Скерлићево издвајање српске књижевности 18. века из њене целине по Остојићу је механичко: “ни 1700. ни 1800. година не значе епоху у српској књижевности, па ни у културној историји”, каже он (55). Са пуно знања и аргумената он истиче неке друге године које су важније у историји српске књижевности. То су 1690. (година Велике Сеобе) са којом књижевна делатност стоји “и у узрочној

вези", затим 1783. која означава појаву Доситеја, па затим више година са краја 18. и на почетку 19. века од којих је бесумње најзначајнија 1814. кад је Вук штампао своја књижевна дела.

Остојићево бављење појединим значајним елементима препорода у српској књижевности открива, тако, његову склоност ка конкретном и природном у књижевним процесима. Чињеницу што није успео да заврши књигу о Орфелину, а поготово што није успео да направи целовиту историју препорода у књижевности православних Срба, можемо да објаснимо тиме што је тежио потпунијим, природнијим и прихватљивијим решењима од оних које је нудио Скерлић.

Ипак, он је проблем препорода српске књижевности и поставио и решио у својој недовршеној и тек посмртно објављеној *Историји српске књижевности* која је настајала из његових предавања. Он је тамо дао решење које се разликује од оних која су се његовим савременицима чинила општеприхватљива. Такво решење је најпотпуније успоставио Ватрослав Јагић у својој *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867) где је заједничку књижевност два блиска народа, Срба и Хрвата, поделио на три периода: на стару књижевност, средњу (дубровачко-далматинска) и нову књижевност. У другом издању своје *Историје српске књижевности* (1871) ту периодизацију је прихватио и Стојан Новаковић. Новаковић је та три периода схватио и као три области српске књижевности и њима је додао још једну област: народну књижевност. Од тада је тај модел стално практикован: у Шурминовој *Повјести хрватске и српске књижевности* (1898), у *Историји српске књижевности* Јована Грчића (1903) и у *Прегледу српске књижевности* Павла Поповића (1909) које су се појавиле у време Остојевићевог професоровања у новосадској гимназији. Основне разлике међу тим историјама биле су у решењу дубровачко-далматинске књижевности: Шурмин је изричито издвајао ту књижевност као само хрватску, а Грчић и Поповић су је, схватали као српску (оносно заједничку).

Остојић је у својој *Историји*, у свим издањима (1910, 1917, 1923), пошао од те општеприхваћене периодизације, али је све одређеније правио и једну значајну корекцију у погледу трајања средње књижевности. По Остојићу, из ове књиге, нова

књижевност не почиње са осамнаестим веком код Срба у Угарској, већ почиње са Караџићем. Самим тиме је период средње књижевности у значајној мери проширен: он обухвата не само дубровачко-далматинску књижевност, већ и друге регионалне књижевности (босанска, славонска, књижевност Срба у Угарској) што значи да у пуној мери обухвата једно прелазно раздобље у књижевности на простору српског језика. На тај начин је учињено да се препород види тамо где је у ствари најпре и почео: у Дубровнику и Приморју, а затим и на другим подручјима где је црквени језик замењиван народним. Тиме је препород на нашим просторима третиран слично препороду у Италији, где је исто тако народни језик замењивао латински језик. Само су на нашим просторима, због посебних историјских околности, процеси препорода много дуже трајали. Таква Остојићева периодизација далеко више одговара књижевној стварности, него она која је издвојила у средњи период само дубровачко-далматинску књижевност. Јер је и за друге локалне књижевности карактеристично да су настајале на народном језику. Романтизам (а то значи и илиризам) дошли су на већ освојени терен: у завршници препородног процеса; зато се романтизам у пуној мери јавља као књижевност модерног доба. Такво решење, додуше, није само Остојићево. Срећемо га већ у књизи руског историчара књижевности А. Степовича под насловом *Очерки истории сербохорватской литературы* (Кијев 1899) о којој је у Летопису Матице српске писао Радивој Врховац (1900, св.2-3, стр. 350-358). Код Остојића се оно могло јавити и самостално, као резултат дуготрајног сазревања у решавању тога битног проблема.

Свим историјама српске књижевности народна књижевност је правила посебне тешкоће. У историјама Стојана Новаковића и Павла Поповића народна књижевност је третирана као посебна област, приказивана је, дакле, независно од уметничке књижевности. Скерлић народну књижевност у своју *Историју* није ни уносио, јер је она већ била приказана у књизи његовог колеге са Факултета Павла Поповића, са којом је, на комплемантаран начин, приказивала српску књижевност као целину. Остојићу, међутим, народна књижевност не само да није правила тешкоће, већ му је помогла да реши проблеме основних периода и проблем

корпуса српске књижевности. Он је у својој *Историји српске књижевности* из 1923. у посебним поглављима, приказивао елементе народне књижевности који су у појединим периодима били објављивани. На тај начин се народна књижевност приказује као саставни део српске књижевности, прати се њено присуство и утицај, гради се контекст и народне и уметничке књижевности, прате се промене које се у књижевности дешавају. Први пут се та књижевност помиње уз Петра Хекторовића и његове записе народних песама (бугарштица) које су певане на "српски начин". Бугарштице и део епских песама приказују се затим у 18. веку, када су и биле записиване, а главнина народних песама приказују се уз појаву Вука Караџића, дакле на почетку нове српске књижевности. Новији историчари српске књижевности, као што су Милорад Павић (*Рађање српске књижевности*, 1981) и Јован Деретић (*Историја српске књижевности*, 1983) применили су, у основи, исти поступак и на тај начин, имплицитно, потврдили ваљаност Остојићевог метода.

Модел историје националне књижевности, који је Остојић начинио, грађен је веома обазриво. Он више личи на састављање мозаика него што је прављен грубим потезима. Тај модел води рачуна о чињеницама, о историјској прошлости, о садашњости, о интересима српског народа, али и о интересима Хрвата. У сложеном ткиву наше историјске и књижевне прошлости Остојић се, у ствари, показао као књижевни историчар који је имао највише слуха да не повреди ни историјску истину нити посебности, локалне и националне. Ето и одговора зашто је Остојић био радо приман и у загребачким часописима, и то за време првог светског рата. За време интернације у Мађарској живео је буквално од хонорара које је добијао из Загреба. То је било време кад људи са Остојићевим ставовима Хрватима нису сметали. А ту је и одговор зашто је Остојић после другог светског рата маргинализован: његова књижевноисторијска виђења актуелној политици могла су да сметају.

Данас, кад су се времена изменила, Остојићев модел историјског приказа српске књижевности треба примати са респектом. Мада је остала недовршена и недограђена, посебно у приказу периода нове књижевности, где се решења ипак лакше

налазе, Остојићева је *Историја*, изгледа, на најприхватљивији начин донела решења за теже проблеме: за проблем корпуса српске књижевности, за њен средњи период, за доба њеног препорода, најзад и за место и функцију народне књижевности.

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКА МИСАО ПАВЛА ПОПОВИЋА

До другог светског рата Павле Поповић (1868-1939) важио је као један од најзначајнијих проучавалаца књижевности код Срба; стављан је уз највећа имена у тој области: уз Љубомира Недића, Богдана Поповића и Јована Скерлића. После другог светског рата, међутим, личност и дело Павла Поповића су маргинализовани. На прсте се могу набројати текстови који су о њему у то време написани. То су: чланак Драгољуба Павловића у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор* поводом двадесетогодишњице научникове смрти (1959, св. 3-4), чланак Мирослава Панџића у *Борби* (27. II 1967) под насловом *За пуну истину после пола века*, предговор Ђуре Гавеле књизи Павла Поповића у едицији *Српска књижевност у сто књига* (1972) и предговор Предрага Палавестре књизи *Павле Поповић и историјска критика* у едицији *Српска књижевна критика* (1979). Готово сви ти текстови настајали су официјелним поводима. Ни близу слично није било са поменутиим његовим савременицима. Ћутање о Павлу Поповићу делује зато помало неприродно. Осветлити његов случај добрим делом значи осветлити и проблем и судбину проучавања књижевности код нас.

1.

Павле Поповић се није занимао књижевнотеоријским питањима на начин на који је то чинио његов старији брат Богдан. Године 1904. он је објавио један једини релевантан теоријски текст: своју приступну беседу под насловом *Проучавање српске књижевности*. У том тексту новопостављени професор српске књижевности на Београдском универзитету изложио је своје научно вјерују и свој програм: по њему ће, у основи, радити до краја живота. Тај текст није толико значајан по ставовима које је у њему заступао колико по пракси која је стајала иза њега и по угледу његовог писца – једног од најугицајнијих професора књижевности које смо икад имали.

2.

Приступно предавање Павла Поповића узоран је чин, редак у нашој наставничкој пракси. У њему је он, практично на почетку свог наставничког и научног рада, прецизно и коректно оцртао своју професорску и научну позицију и формулисао своје намере.

Поповић се, у предавању, најпре укратко осврнуо на своје претходнике, наставнике који су предавали историју српске књижевности не Великој школи. То су били: Алекса Вукомановић, Ђуро Даничић, Јован Бошковић, Стојан Новаковић и Светислав Вуловић. О концепцији и раду сваког од њих рекао је по неколико реченица.

Затим је представио основне оријентације које су се у претходном раздобљу испољиле на пољу проучавања књижевности код нас. То су биле филолошка критика (главни представници Даничић и Новаковић) и литерарна критика. Литерарну критику, која је израсла осамостаљивањем од филологије, он је сагледао кроз неколико узастопних појава: кроз “догматску” критику Ђорђа Малетића, “природну” критику Светислава Вуловића и кроз “критику укуса” Љубомира Недића и Богдана Поповића. За разлику од филолошке критике, која се бавила превасходно језичком страном књижевности, свака од ових

критика бавила се превасходно проучавањем литерарног дела (данас бисмо рекли – литерарног текста).

Павле Поповић се затим позвао на мишљење свога професора и пријатеља Љубомира Недића који је разликовао два основна начина проучавања књижевности: онај који се дешава у “чистој” књижевној критици и онај који се одвија у историји књижевности. Поповић је сматрао да су оба та проучавања нужна. “Критика укуса, дакле, прва је и најпреча”, каже он (цитат је из књиге *Павле Поповић и историјска критика*, 67). Али она није и не може да буде довољна. Треба је допунити историјским проучавањем књижевности. Зато је и предложио други модел критике, који је по њему потпунији и који је назвао “историјска критика”. Тај модел је укратко представио овим пасусом:

А историјска критика гледа данас на извесне ствари у књижевним делима на које критика укуса није гледала, и те се ствари углавном могу свести на ове три: на однос књижевних дела према *писцу*, на однос њихов према *средини*, и однос према *моменту*, и ми ћемо одмах сва та три односа укратко објаснити и показати важност њихову за критику. (69-70)

Објашњења која су затим следила темељна су и поуздана за сваку од тих категорија: по страницу две посветио је аутор и категорији писца, и категорији средине и категорији момента.

Коректан у свему, Павле Поповић је навео и прави извор модела “историјске критике” који је представио. У фусноти уз цитирани пасус он, међу осталим, каже:

У нашем излагању поменута три односа којима се бави историјска критика, ми смо узели класификацију њену и дефиницију њених задатака по једном врло супстанцијалном чланку Бринетјеровом “Критика” (*Grande Encyclopedie, s.v. Critique*).

И без те напомене садашњи читалац би са доста прецизности умео да погоди који је прави извор модела који је Поповић предложио. Он га, додуше, не би везао за Бринетјера, већ за његовог претходника Иполита Тена. Тен је у *Уводу* своје *Историје енглеске књижевности* (1867) изнео став да литературу одређују три основна чиниоца: *раса* којој писац припада, *средина* из које је

потекло и *моменат* у којем се развија и делује. Тенова дефиниција тих фактора схвата се одавно као једна од темељних поставки позитивизма. Бринетјер је био Тенов следбеник и настављач; такође и један од значајних теоретичара позитивизма који је нарочито остао упамћен по примени дарвинистичке концепције на рађање, раст и умирање књижевних врста. У његовој интерпретацији Тенове концепције задржана су, очигледно, два чиниоца (средина и моменат), а трећи (раса) је преформулисан. У категорији писца било је сажето искуство протопозитивистичке биографске критике (Сент-Бев), немачке варијанте позитивизма (Шерер) али и позитивистичког биографизма уопште. Та категорија је, исто тако, омогућавала увид у категорију расе из које је писац потекло, као и његов индивидуални допринос.

Категорија писца, тако синтетизована, добила је више на тежини од остала два чиниоца. Поповићев позитивизам зато се највише могао испољити кроз биографизам. А биографизам је, међутим, нудио један познати, афирмисани и готово недосегнути модел: биографску критику Сент-Бева. И у овом, али и у другим текстовима, Павле Поповић је о том француском критичару из прве половине 19. века говорио са посебним уважавањем.

Поповић се у литератури јавио као посве млад човек, 1890. До ове своје приступне беседе он је већ био објавио мноштво критика, међу њима и две књиге које се и данас наводе: *Француски моралисти* (1893) и *О "Горском вијеницу"* (1900). После овога приступног предавања он ће деловати још 35 година. Није осећао потребу да мења свој програм: готово све што је писао било је остварено у том духу. Његови најважнији текстови сабрани су у четири књиге под насловом *Из књижевности* (1906, 1919, 1926, 1938). Најкрупнији резултат тога курса јесте његова опсежна монографија о Миловану Видаковићу (1934), узорно сачињено дело у духу позитивистичке школе о животу и раду тога истакнутог писца из прве половине 19. века.

3.

О Павлу Поповићу писали су углавном његови ученици и следбеници (Павле Стефановић, Младен Лесковац, Урош Џонић, Драгољуб Павловић, Мирослав Пантић). Они по правилу и нису настојали да одреде његов програм према другим програмима и методама; настојали су да га осветле њим самим, у оквиру система ставова и праксе којима је припадао или којем су и они припадали. Отуда је Павле Поповић остао непроблематизован. О њему и његовом делу као да не постоје спорна питања.

У сличном духу писао је, мада студиозније од других, и Предраг Палавестра у предговору зборнику радова *Павле Поповић и историјска критика* који је сам сачинио (1979). Чак је и он задржао израз “историјска критика” као назив за тај тип проучавања књижевности. Није према Поповићевој формулацији испољио очекивану дистанцу и није озбиљније покушао да је типологизује према методама који су у историји литературе познатији.

Поповићева критика јесте “историјска”, али “историјских” критика има више врста; такве су, на пример, радикална, марксистичка, духовнонаучна, па отуда израз “историјска” не значи никакву спецификацију. Њена природа постаје јаснија ако се доведе у везу са идејама и са писцима на које се наслања: на идеје и праксу Бринетјера, Тена, Сент-Бева, пре сврега. И у том контексту она се може схватити као типично позитивистичка, односно као историјска критика типично позитивистичке оријентације.

Таква типологизација већ прецизније одговара на питање какав је програм, односно модел Павле Поповић унео у проучавање српске књижевности на самом почетку овога века. У своме приступном предавању он, дакле, није донео неки нов и свој модел; он је већ постојећи, типично позитивистички модел преузео са стране, из француске литературе 19. века. Са тим моделом он се могао упознати и непосредно током школовања у Женеви и Паризу (1894-6). Код нас је тај модел ипак дошао са великим закашњењем.

Морам да кажем да је програм (што значи у овом случају и модел и метод) Павла Поповића већ на старту био застарео.

Поповић је, међутим, био веома утицајна личност за живота: био је, међу осталим, члан САНУ од 1921, ректор Београдског универзитета (1924-1928), председник Српске књижевне задруге (1928-1938), оснивач часописа *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1921) који и данас излази. Све то је допринело да иза њега остане цела школа истраживача. У зборнику радова *Павле Поповић и историјска критика*, поред Павла Поповића заступљени су и следећи аутори: Тихомир Остојић, Петар Колендић, Војислав Јовановић, Драгољуб Павловић, Ђорђе Сп. Радојичић и Младен Лесковац. Сви они, сем Остојића (1865-1921), били су Поповићеви студенти или сарадници: непосредно су се угледали на њега. Сви су постали универзитетски професори, и сви су остварили утицај на своје студенте и сараднике. Сада је већ крај 20. века а за универзитетским катедрама стоје следбеници Поповићевих следбеника. То, другим речима, значи да модел француског позитивизма, устројен у 19. веку на делима Иполита Тена, још увек је код нас дубоко присутан.

4.

Хронолошки гледано, Павле Поповић се јавља после “критике укуса”, тј. после критике какву су неговали Љубомир Недић и Богдан Поповић. Таква критика је, посебно у радовима Фрање Грчевића (*Књижевни критичар и теоретичар Богдан Поповић*, Загреб 1971) и Иве Тартаље (*Начела књижевне критике Љубомира Недића и Бенедета Крочеа*, “Књижевне новине”, 1969, бр. 350) типологизована другачије: означена је као “естетичка критика” и поређена је са сличним појавама у свету. Њен најближи аналогон јесте стилистичка критика Фослера и Шпицера, инспирисана идејама Крочеа. Наша “естетичка критика”, међутим, јавила се коју годину раније од стилистичке критике; њене идеје су у теоријским текстовима и Недића и Богдана Поповића биле изложене на високом теоријском нивоу (Тартаља је то показао нарочито поредећи Недића са Крочеом). Општи закључак би био: на самом концу 19. века Срби су имали два теоретичара књижевности, Недића и Богдана Поповића, који су у

историјско-типолошком смислу предњачили у односу на критику која се у то време неговала у свету. Такав закључак не би требало да чуди: по образовању и обавештености ти наши критичари могли би да импонују и већим европским литературама.

Према реду који важи у тим већим литературама, природно би било да се позитивистичка историјска критика Павла Поповића историјско-типолошки јавила пре критике Недића и Богдана Поповића. Павле Поповић је требало да обележи наш 19. век, а Недић и Богдан Поповић наш 20. век. Модел који је у проучавање књижевности унео Павле Поповић, међутим, код нас је био виталнији. Аналитичка критика Богдана Поповића готово да и нема непосредних следбеника. Критика слична Богдановој јавиће се, заправо, са валом нових оријентација у проучавању књижевности које ће се код нас почети да устаљују тек од 60-тих година, у доба структурализма.

Однос критике коју је неговао Павле Поповић према типу критике коју је неговао Скерлић нешто је сложенији. Скерлић се определио за импресионистичку критику у програмском тексту *Догматичка и импресионистичка критика* (1901). Импресионистичка критика се јавила у 19. веку као пандан сцијентистичкој оријентацији позитивизма. Она и данас налази оправдање у отпору према сцијентизму, на пример према сцијентизму структуралистичком и постструктуралистичком. Скерлића готово нико није непосредно следио у историјском проучавању литературе, али су многи следили тип импресионистичке критике какву је он преферирао. Зато је он још увек један од наших најутицајнијих посленика у проучавању књижевности.

5.

На самом почетку века, 1904, Павле Поповић и Јован Скерлић добили су заједно већ шест година упражњено место наставника српске књижевности на Београдском универзитету које је раније држао Светислав Вуловић (1847-1898). Од предмета који је током 19. века био предаван као део славистике, двојица младих професора, Поповић и Скерлић, установили су предмет

који је за циљ имао проучавање српске књижевности. Резултати њиховог рада убрзо су се показали. Били су то Поповићев *Преглед српске књижевности* (1909) и Скерлићева *Историја нове српске књижевности* (1914). Те две књиге требало би схватити као комплементарне. Оне су заједно део истог програма приказивања српске књижевности као целине. До другог светског рата оне су прештампаване више пута. Тадашњи читалац је у њима, узетим заједно, могао стећи целовиту представу о тој литератури. После другог светског рата више пута је прештампавана Скерлићева *Историја*, али не и Поповићева. Скерлићев актуелни читалац је отуда могао да на српску књижевност гледа само у редукованом виду. Тек седамдесетак година касније, у *Историји српске књижевности* Јована Деретића учињен је покушај да се српска књижевност сагледа као целина. Различити прикази те целине тек треба да дођу.

6.

Пре него што ће објавити своју *Историју нове српске књижевности* Јован Скерлић је у тексту под насловом *Подела српске књижевности на периоде* (1910) изнео методолошке основе своје будуће књиге. Чак је у тексту позвао своје читаоце да му достављају примедбе на изнету концепцију. Тај рад је кључни за разумевање његове *Историје*. Он би могао слободно да се сматра и као њен предговор; чак би се могао као предговор и штампати.

У *Прегледу српске књижевности* Павла Поповића постоји *Предговор*, али у њему се не дају кључеви теоријских решења књиге; говори се само о практичним питањима. Да бисмо њене теоријске основе могли да докучимо морамо се, зато, довијати. Најодређенији, Поповић је био у погледу разврставања српске књижевности. У *Уводу свог Прегледа* он каже:

Српска књижевност може се поделити на четири велике области. Прва је књижевност старог периода или *стафа књижевност*. Она обухвата време од 12 до краја 15 века, и продужује се, и ако у врло слабој радњи, и даље, преко граница Средњег Века; та је књижевност у ћирилици и на језику

старословенском српске рецензије, а развија се у источним и западним крајевима српским. – Друга је *народна књижевност*, која води порекло од Средњег Века, дакле од старог периода, а траје кроз све периоде даље, све до данас. – Трећа је књижевност средњег периода или *средња књижевност*. Она обухвата време од краја 15 до пред крај 18 века. Књижевност ова развијала се у западним крајевима: у Дубровнику поглавито (“дубровачка књижевност”), где је писана латиницом, и нешто иначе нпр. у Босни, где је писана специјалном ћирилицом (босанчица); она је на народном језику. – Четврта је књижевност новог периода или *нова књижевност*. Она обухвата време од 18. века до данас. То је књижевност писана ћирилицом у источном делу нашега народа, и писана латиницом у западном; она је у главном на народном језику. (1921:4-5)

Из тога *Увода* види се и његова подела посла са Скерлићем: прве три области он је обухватио у свом *Прегледу*; последња област, *нова књижевност* обухваћена је Скерлићевом *Историјом*.

Мада необразложена, та Поповићева подела интересантна је по себи. Делећи српску књижевност на области, он ју је, у ствари, истовремено делио двоструко: и на *периоде* (стара, средња, нова књижевност) и на *области*: писана и усмена књижевност. Издвајајући народну књижевност у посебну област, он је њено постојање видео у сва три периода, паралелно са писаном књижевношћу.

У тој подели Павле Поповић није био оригиналан. Следио је модел који је у својој *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* установио Ватрослав Јагић (1867) а применио га у другом издању своје *Историје српске књижевности* (1871) Стојан Новаковић. И Новаковић је тамо писану српску књижевност поделио на три временска *раздела*. У излагању, међутим, он није почео од старе књижевности, већ је почео од народне. Преузевши да предаје српску књижевност као предмет, Поповић је преузео и већ изграђени модел њеног представљања. Тај модел је и данас актуелан. Најављена историја српске књижевности, коју је почела да издаје издавачка кућа Досије, а која би се састојала од књига Димитрија Богдановића *Историја старе српске књижевности*, Милорада Павића *Рађање нове српске књижевности* и књига које о

новој српској књижевности припрема Предраг Палавестра, у основи би одговарала том моделу.

Од модела установљеног у *Историји српске књижевности* (1871) Стојана Новаковића, Поповићев *Преглед српске књижевности*, међутим, одступио је у једној другој ствари: у погледу простирања српске књижевности.

Новаковићева *Историја српске књижевности*, која има поднаслов *Преглед уређен за школску потребу*, била је заснована на тадашњим филолошким схватањима књижевности, али и на традицији њеног представљања. Са усвојене филолошке тачке гледишта по којој Срби и Хрвати имају један језик, он би српску и хрватску књижевност требало да представи као једну целину, јер је то књижевност једног језика. Али се Новаковић ипак држао и Шафариковог става о томе да постоје различити корпуси српске и хрватске књижевности. Тако се, по њему, књижевност на српском (односно српскохрватском) језику састојала од три дела: од књижевности Срба православца, Срба католика и Хрвата. Као и код Шафарика, књижевност Хрвата била је посве маргинална.

У *Прегледу српске књижевности* Павла Поповића учињен је један од првих покушаја да се српска и хрватска књижевност одвоје. Пре Павла Поповића је такав покушај учинио хрватски историчар књижевности и политичар Ђуро Шурмин у књизи *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898). Шурмин је у својој књизи јасно одвојио хрватску и српску књижевност. Он је у тим двома књижевностима видео као заједничку само народну књижевност, а не и уметничку. Шурмин је прихватио Јагићеву тројну поделу књижевности (стара, средња, нова) али је средњу књижевност резервисао само за хрватску; у српској књижевности је видео само стару и нову. На такву Шурминову концепцију било је одговора са српске стране: најизразитији од њих је *Историја српске књижевности* Јована Грчића (1903) која је ствари враћала на полазну тачку, што значи да је поштовала Новаковићев модел. Поповићев *Преглед српске књижевности* у издавању српске и хрватске књижевности отишао је корак даље: доносио је само оно што је, по мишљењу њеног аутора, спадало у српску књижевност. То је већ био преломни покушај успостављања новог модела проучавања националне књижевности. Тај покушај није прошао

без критике, изгледа више усмене него писмене. Какве су све те критике биле знамо посредно из Поповићевог одговора који је био објављен у другом издању *Прегледа* (1912). Најзначајнији део тог одговора гласи:

У извесном делу критике појавили су се прекори ради шовинизма који се тобож види из моје књиге. Та је критика видела шовинизам у том што сам писао само преглед српске а не и хрватске књижевности, и што сам том приликом говорио о дубровачкој књижевности.

Остављам за сада на страну велику и начелну дискусију која би се поводом овога могла развити и казујем само ово.

Ја сматрам, по *разлозима* а не по шовинизму, да се српска књижевност може излагати *без* хрватске, и да се дубровачка књижевност може назвати *српском* бар онако исто као и *хрватском*. Кад сам писао *мали* преглед наше књижевности (за мађарску публику – П.М.) ја сам изложио и српску и хрватску књижевност *заједно* не делећи је на оно што је *српско* и оно што је *хрватско*, и тиме јасно показао да ме у овом погледу *никакав шовинизам* не руководи. Што сам пак у овом великом “Прегледу српске књижевности” потпуно *изоставио* хрватску партију, то сам учинио из разлога који немају никакве везе са шовинизмом. Кад сам при изради овога “Прегледа” узео за начело да прочитам *скоро* сва дела о којима говорим и *скоро све* расправе о њима, ја тај *огромни* посао нисам могао свршити и за српску и за *хрватску* партију наше књижевности, и онда сам *морао*, и то *неизбежно* морао сузити свој задатак и изоставити хрватску партију до боље прилике. Ограничавање, дакле, наше књижевности на ужу српску, далеко од тога да буде акт шовинизма, било је само акт научничког поштења.

То нисам раније објаснио у првом издању; зато то сад чиним. (1921: XVIII-XIX)

У предговору првог издања своје књиге Поповић је заиста подвлачио оно што је са његовог становишта било битно: да говори само о делима која је читао. И у том смислу се његов *Преглед* може сматрати као акт научничког поштења. Његов преглед дубровачке књижевности сигурно није мање коректно представљен него остале две области (стара и народна књижевност). Он,

отуда, представља допринос њеном проучавању. И тај је одељак писао аутор који ту књижевност познаје и воли.

Но, и ако уважимо Поповићеве разлоге, његовом чину се може ставити чисто методолошки приговор: не због тога што је српску и хрватску књижевност делио, већ што је ту деобу вршио не наводећи критеријуме разграничења. Рекавши, на пример, да је дубровачка књижевност бар исто толико српска колико и хрватска, Поповић није ни покушао да отвори питање разграничења, тј. питање шта је у српској и хрватској књижевности, као посебним целинама, само српско, или само хрватско, а шта им јесте или може да буде заједничко. Његов идеал, као и за филологе 19. века остајао је да се српска и хрватска књижевност прикажу као целина. Исти идеал је записан и у *Уводу* Скерлићеве *Историје*. Одвајајући те две књижевности, тада водећи српски историчари књижевности имали су потребу да се извине или оправдају што тако чине.

По начину на који је грађен, *Преглед српске књижевности* не стоји у пуној корелацији са Поповићевим програмским текстом *Проучавање српске књижевности*.

Позитивистички оријентисани историчар српске књижевности у свом најсинтетичнијем раду одступио је од позитивистичког модела историја књижевности. У његовој књизи само се у уводним деловима сваке "области" говори доста шкрто о друштвено-историјским приликама. Главна пажња је посвећена текстовима. И у том погледу Поповић је следио Новаковића. Прво издање Новаковићеве *Историје* у основи је систематизована библиографија радова приказана у дијахроној перспективи. У другом издању исте књиге, та библиографска основа се већ види у мањој мери: ауторски коментари текстова су се проширили. Павле Поповић је у том погледу отишао доста даље. Његови коментари уз дела су потпунији. Систематизације и класификације текстова које је, према писмима, жанровима, религији, установио Новаковић, код Павла Поповића су далеко усавршене. У области народне књижевности, поред жанровске класификације, коју је, у основи, још Вук поставио, направљена је класификација епских песама по циклусима; у области дубровачке књижевности извршена је двострука класификација:

по вековима и по жанровима. *Преглед* Павла Поповића је књига која је, бесумње, унела много реда међу текстове чињенице којима се он бавио. Но, и поред тога, из књиге су изостали бројни одговори, превасходно они који се тичу контекста у којем је историјски требало осветлити разврстане и коментарисане текстове. То се нарочито може односити на део посвећен дубровачкој књижевности. Поповић је написао опширан некролог дум Ивану Стојановићу (1829-1900), католичком свештенику из Дубровника чија је главна дела *Дубровачка књижевност* (1900) и *Најновија повјест Дубровника* (1903) знао још док су била објављивана у часопису Дубровник. Из тих дела он се могао учврстити у ставу да је дубровачка књижевност, "бар толико српска колико хрватска", али и стећи многа сазнања о природи дубровачке књижевности која ипак није искористио.

7.

За време првог светког рата Павле Поповић је деловао у иностранству, превасходно у Лондону, као члан Југословенског одбора. У интересу борбе за нову југословенску државу написао је и књигу која се зове *Југословенска књижевност*, са поднасловом (*Књижевност Срба, Хрвата и Словенаца*). Књига је била објављена у Кембриџу 1918. године. У краткој *Речи унапред* он каже:

Ова књига представља један мали покушај да се књижевност Срба, Хрвата и Словенаца изложи као једна целина. Она је рађена под тешким приликама које је рат донео, далеко од домаћих књижница, без многих приручних и потребних књига. Писац се нада да ће се то узети у обзир при читању њену. Део о данашњој и новијој књижевној радњи Хрвата и Словенаца мање је изворан. У оцени те радње ишло се каткад за туђим мишљењем.

Поповић је, дакле, у њој приказао не само српску и хрватску, већ и словеначку књижевност као једну целину. У тренутку у којем је настала, она је несумњиво била стављена у службу једне политичке идеје која је тада била на делу и за коју је Поповић програмски радио. Критеријуми за успостављање заједништва

нису били, као код српске и хрватске књижевности, филолошки, већ су били политички.

Већи обим чињеница које је имао да савлада него што је то било у *Прегледу* учинио је да задатак класификације чињеница избије у први план. Чињенице које се тичу југословенских књижевности он је распоређивао у дијахроној и у синхроној перспективи. Обе раздеоке виде се и у самом садржају књиге. Из садржаја је, такође, видљиво да је Поповић свој приказ посветио само писаној књижевности; усмену је потпуно изоставио.

Историју југословенске књижевности, у дијахроној перспективи, Поповић је поделио на шест раздобља: I *Постање* (9-12. век), II *Средњи век* (13-15. век), III *Век препорођаја* (16. век), IV *Позније доба* (17. век и прва половина 18. века), V *Пред новим временом* (Средина 18. века), VI *Ново време* (Друга половина 18. – 20. век).

И тај дијахрони распоред чињеница дат је без образложења. Он очигледно одступа од оне поделе коју је имао у *Прегледу српске књижевности*. Мада није тешко уочити да је тај распоред у основи задржан тако што је сваки од три периода (стара, средња, нова књижевност) у новој књизи приказан кроз два мања периода. У новом историјском прегледу аутор је више обраћао пажњу на процесе, а не на чврсто и јасно дефинисане “области”.

Унутар појединих периода, у синхроној перспективи, чињенице су распоређиване по два основна критеријума: према писму на којем је књижевност писана и геополитичкој области у којој је настала.

Књижевност средњег века је, на пример, дељена на: 1. Књижевност писану ћирилицом, 2. Књижевност писану глаголицом, 3. Књижевност писану латиницом и готицом. А у већини раздобља, кад год је за то било основа, књижевна активност праћена је у Србији, Црној Гори, Хрватској, Словеначкој, Истри, Босни, Славонији, Српској Војводини.

Из оба та критерија лако је уочити да је доследно изостајало приказивање књижевности Срба, Хрвата и Словенаца као посебних националних литература. Аутор је очигледно настојао да те литературе унитаризује, да их прикажем као једну литературу. У тренутку у којем је настајала прва Југославија та

идеја није била чудна и несувисла. Сви релевантни политички фактори доказивали су у то време да су Срби, Хрвати и Словенци један народ са три имена; тај став је био у основи националног уједињења. Павле Поповић је у овој књизи тој идеји служио. Из своје књиге је изостављао националне и религијске одреднице какве су у ранијим историјама постојале, на пр. код Стојана Новаковића: књижевност Срба православца и књижевност Срба католика. Аутор је очигледно оценио да је дошло време да се те разлике бришу или бар не подвлаче.

8.

Павле Поповић није први и једини аутор систематског прегледа југословенске књижевности. Први аутор који је те књижевности системски приказао био је Павел Јозеф Шафарик. Шафарик је у књизи која се зове *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Историја јужнословенских језика и књижевности према свим наречјима, Пешта 1826) почео системски да се бави историјом јужнословенских књижевности. У првом, делу те књиге су приказане књижевности југоисточних Словена (Руса, Срба, Хрвата, Словенаца, Бугара) а у другом делу северозападних Словена (Чеха, Словака, Пољака, Лужичких Срба). Књижевности на јужнословенском терену приказане су у одељку посвећеном литератури и језику Славосрба грчког обреда, у одељку посвећеном Славосрбима католицима (Далматинцима, Босанцима, Славонцима) и Хрватима и у одељку посвећеном литератури и језику Словенаца.

Шафарик, међутим, није стигао да за живота објави и своје главно дело посвећено баш југословенским литратурама. Објавио га је у Прагу 1863-1865. његов зет Јосип Јиречек под насловом *Geschichte der südslawische Literatur* (Историја јужнословенске књижевности) у три књиге. Једна од тих књига посвећена је словеначким списима и списима писаним глагољицом, једна илирским и хрватским списима, а последња, најобимнија, књига посвећена је српским списима.

Обе Шафарикове историје представљају незаобилазне историјске снимке литература које су биле предмет његове пажње. Он је поједине из тог скупа литература сагледавао у најширем оквиру, у словенским литературама као целини. У сложену слику словенских литература Шафарик је уносио ред служећи се разним критеријумима: географским чињеницама и одредницама, језиком и наречјем на којем је књижевност писана, писмом којим су текстови писани, религијским и националним одредницама аутора текстова. Мноштво критеријума за разграничавање литература било је карактеристично и за филолошке историјске радове уопште, посебно за Шафарикове непосредне следбенике Пипина и Стојана Новаковића. Шафарик се отуда може сматрати и родоначелником основног модела писања историје књижевности код нас.

Друга Шафарикова историја, она која је посмртно објављена у Прагу, почела је да настаје неколико година после прве, па ипак међу њима има разлика. Те разлике, сигурно, не потичу од самог Шафарика колико од приређивача издања, Јосипа Јиречека. У другој се, на пример, већ у наслову јавља појам јужнословенске књижевности, који у структури његове прве књиге, па ни одговарајућег одељка, није био јасно назначен. У другој књизи јавља се и једна посебна литература која се назива илирском. Та литература се углавном поклапа са оном коју је у првој Шафарик приписивао Славосрбима католицима. Историја илирске књижевности, коју је Јиречек вероватно из техничких разлога објавио заједно са историјом хрватске књижевности (о којој није било толико текста да би могла да јој се посвети цела књига), одвојена је од ње; заузима далеко више простора него хрватска књижевност. С данашње тачке гледишта могли бисмо да кажемо да је Јиречек, као приређивачу, у новим околностима после размаха илирског покрета, било тешко да одреди национални статус те литературе. Није онда чудо што је она у 19. веку и касније обично схватана као заједничка, тј. и као српска и као хрватска. Шафарикови следбеници, који касније нису више говорили о илирској књижевности као делу српске, или као о посебној илирској књижевности, радије су о њој говорили као о средњем периоду заједничке, српске и хрватске књижевности.

Слично Шафарику поступио је и руски историчар књижевности А. Н. Пипин у *Прегледу српске књижевности*, делу књиге коју је он објавио заједно са В. Д. Спасовичем под насловом *Обзор' истории славянских' литературы'* (С. Петербург, 1965).

И Шурмин и Павле Поповић представљају нову фазу у историјском проучавању књижевности на просторима српског језика. Они напуштају филолошки модел и теже да заснују посебне националне књижевности. Мада Павле Поповић свој чин оправдава практичним разлозима (није стигао да прочита све што спада у "хрватску партију", тј. део) иза његовог поступка стоји једна концепција која није само његова: позитивистички метод је дубоко потиснуо филолошки у свим већим европским литературама; природно је што се наметао и на нашим теренима и што је водио потреби ка већем разграничењу националних литература. Али то раздвајање је водило и ка отварању проблема: како разграничити те литературе и тамо где се сукобљавају различите националне стратегије.

Први светски рат, који је убрзо наступио, опет је актуализовао проблем заједништва Срба и Хрвата, али на новим основама. Опет је истакнута теза да су Срби и Хрвати један народ. Отишло се и даље: једним народом су сматрани и Срби и Хрвати и Словенци. Павле Поповић, који је пре рата најдаље отишао у издвајању српске књижевности као самосталне целине, у новим околностима одлази у другу крајност пишући књигу *Југословенска књижевност*. У њој је маргинализовао разлике националне и религијске, задржавајући само одреднице писма и географског простирања. Такве редукције свесно су водиле ка унификацији књижевности. Писац је, такође, свесно настојао да југословенску књижевност прикаже као недељиву. У његовом приказу југословенска књижевност добила је исти статус националне књижевности као што је пре тога имала и српска књижевност.

После ове књиге Павла Поповића, у међуратном периоду, прављено је више историја југословенске књижевности, преважно за школску употребу, које су се држале њеног основног (унитарног) модела. Међу њима је најзначајнија *Југословенска књижевност* Милоша Савковића (1939), која је такође рађена за школске потребе. Тек је после Другог светског рата објављена

једна књига која је тај модел напустила. То је *Југославенска књижевност* Антуна Барца, писана по наруџбини Југословенског комитета за културну сарадњу са иностранством (1954). Барац је укупну југословенску књижевност представио кроз три целине, кроз словеначку, хрватску и српску књижевност. И у тој књизи је дошло до редукције, само је она била друге врсте. У њој су у први план избили национални критеријуми а сви други су били потиснути. Барац је свој приказ градио по преправљеном Шурминовом моделу. Посебној хрватској и српској литератури он је додао још једну, словеначку. У основи његовог виђења југословенских књижевности још се огледала државна заједница Срба, Хрвата и Словенаца (македонској књижевности у књизи посвећено је тек пола странице). Та књига више није била, сем по наслову, унитаристичка. Она је била први озбиљни знак распада југословенске књижевности као националне. У условима тоталитарног режима она је наметала решење из Шурминовог модела које српска филологија, на почетку века, ни у Србији, ни у Аустрији, није прихватала.

Право значење промене које је донела Барчева књига могуће је схватити тек кад се она упореди са одредницом *Српско-хрватска књижевност* коју је он писао за Станојевићеву *Народну енциклопедију српско-хрватско словеначку* (1929). Тамо је Барац српску и хрватску књижевност представљао као заједничку и недељиву, слично линији Јагић-Андра Гавриловић. Након другог светског рата он је практично прихватио став о подели српске и хрватске књижевности по моделу који је установио Шурмин (1898), а који су за време другог светског рата у својим историјама хрватске књижевности доследно спровели Славко Јежић (1944) и Миховил Комбол (1945).

Шафарикове књиге, као и Поповићеве и поменута Барчева, у виђењу националних књижевности на српском језику међу собом су несагласне. Тек кад се оне суоче, показује се да је питање: како писати историју националне књижевности једно од најтежих. Ретки су у нас међутим, писци историјских прегледа који се критички ослањају на своје претходнике. И Павле Поповић се на њих није позивао: и он је хтео да реши проблем а да га претходно као теоријски не схвати и не постави.

9.

У свом књижевноисторијском раду Павле Поповић није деловао конзистентно. У зборницима његових радова, који су излазили под насловом *Из књижевности*, садржани су текстови који га представљају као позитивисту изразито биографске оријентације. У историјима српске и југословенске књижевности он је, у основи, следио идеале страних и домаћих филолошки оријентисаних историчара књижевности, чак и кад их је у пракси изневеравао. Те две оријентације, филолошка и позитивистичка, у великој су мери несагласне. У предговору Поповићевој књизи *Из књижевности* (1972) Ђуро Гавела је објавио одломак једног Поповићевог писма Јагићу у којем се, између осталог, каже: “мој главни циљ је био помирити идеје француских критичара и књижевних историка са данашњим радом на славистици, помирити да просто и једном речју кажем, Сент-Бева са Вама” (21). Гавела затим додаје: “То је заиста био Поповићев циљ, и не само да помири Сент-Бева са Ватрославом Јагићем, него и Љубомира Недића са Шафариком, и Богадана Поповића са Руварцем, и све са свима ако та помирења могу помоћи да се писци и њихова дела боље објасне и поузданије оцене” (22). Слабости Поповићевих подухвата нису само у томе што је он преузимао већ застареле моделе, већ и у томе што је његова основна теоријска матрица била неконзистентна. Па ипак су и његов *Преглед српске књижевности* и његова *Југословенска књижевност* кључне књиге, без којих српска филологија не може као без својих оријентира. У њима су кључеви за разумевање и наше књижевне прошлости и наше садашњости: у њима се огледају бивше и потоње тенденције чији је резултат садашње нестабилно виђење српске књижевности као целине.

СКЕРЛИЋЕВЕ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У *Историји српске модерне књижевности* (1986) Предраг Палавестра назива време које приказује (1892-1918) “златним добом” српске књижевности. Изузетна достигнућа тог “златног доба” он види и у поезији, и у прози, и у драми. Види га, такође и у књижевној критици, у радовима Љубомира Недића а пре свега Богдана Поповића и Јована Скерлића. Не види га и у области историје књижевности коју, такође, приказује. У истом том раздобљу, за свега деценију и по, међутим, појавило се неколико синтетичких радова из историје књижевности, више него икад раније или касније. Ти значајни радови су: *Дубровачка књижевност* Ивана Стојановића (1900), *Историја српске књижевности* Јована Грчића (1903, шире издање 1906), *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905) и *Историја српске књижевности* (1910, потпуније издање 1923) Тихомира Остојића, *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909), *Историја српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића (1910-1913, у четири књиге) и *Српска књижевност XVIII века* (1909) и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914).

Палавестрин превид лако је разумети. И пре њега је уметничка књижевност и књижевна критика овога раздобља високо оцењивана у многобројним радовима. О историчарима је писано занемарљиво мало. О Ивану Стојановићу, кога он и не

спомиње, готово да и нема литературе. А за разлику од песника, прозаиста, критичара, који чине стилски и идејно блиске појаве, међу историчарима су велике разлике: Иван Стојановић, Јован Грчић и Андра Гавриловић имају филолошка полазишта, Тихомир Остојић и Павле Поповић позитивистичка, а Скерлић је појава за себе. Српски историчари тога раздобља свакако не чине кохерентну целину. Али кад се на њихова дела погледа с критичке дистанце, са поштовањем које заслужују, Скерлић се указује у нешто другачијем светлу. Он није усамљена појава, а најмање је једини историчар српске књижевности из наше књижевне прошлости како се широј јавности указује. Он је један од неколико историчара, мада најбољи, а две његове историје само су две од неколико историја. Обе Скерлићеве историје, иако велике синтезе, не представљају српску књижевност у целини него тек неке од њених сегмената: прва само део српске књижевности 18. века, а друга такође највећи део само нове српске књижевности.

Од двеју Скерлићевих историја свакако је значајнија она последња, која је објављена док је он лежао на болесничкој постељи. Она није једна књига међу Скерлићевим књигама, најобимнији и најзначајнији његов текст: то је синтеза готово читавог његовог претходног рада. У њој су поновљене многе његове претходно сачињене анализе и већ изречене оцене; из претходних текстова преузимана су и читава поглавља. Зато она, у пуној мери, може да репрезентује његово дело.

У Скерлићево време, на његов развој, могле су утицати четири концепције у проучавању књижевности са којима је природно било да дође у додир. То су, најпре, естетичка критика Љубомира Недића и Богдана Поповића које је могао да упозна још у најранијој младости на Великој школи, позитивизам и импресионистичка критика француских аутора које је могао да изблиза упозна макар за време студија у Женеви, најзад и Дилтајев духовнонаучни метод који је све више ширио утицај и ван немачког говорног подручја. У Скерлићевом делу могуће је открити трагове свих тих школа.

Скерлић је у раној младости написао један од својих ретких теоријских текстова који се зове *Догматска и импресионистичка критика* (1902). У њему је представио два типа критике: један који

се ослања на теоријске концепције (догме) и други који се ослања на импресију критичара. Скерлић се у свом раду јасно определио за импресионистички тип критике. У пракси је, међутим, његова је критика носила живост и речитост импресионистичке критике, али је имала и нешто више: склоност ка анализи и методу, што је његову критику приближавало аналитичкој критици његових претходника Недића и Поповића. Управо због метода у организовању грађе и у излагању истраживачких резултата, Скерлић је успео оно што импресионистичким критичарима не успева: да напише више обимних студија (о Светозару Марковићу, Јаши Игњатовићу, историји српске штампе), па најзад и да створи, иако веома млад, поменуте две књижевноисторијске синтезе које, упркос протеклом времену, импонују својом монументалношћу.

Као историчар књижевности Скерлић је прихватио позитивистички идеал да представи писце путем портрета. Тај идеал испуњавао је и у посебним студијама и монографијама. Али је то чинио и у својим двома историјама српске књижевности. Целу другу половину његове књиге *Српска књижевност XVIII века* чини одељак под називом *Писци* који садржи портрете четрнаест писаца: Кипријана Рачанина, Јеротеја Рачанина, Венцловића, Ђорђа Бранковића, Жефаровића, Василија Петровића, Орфелина, Булинца, Јована Рајића, Доситеја, Везилића, Мупкатиновића, Емануила Јанковића, Трлајића. На исти начин, свако раздобље у његовој *Историји нове српске књижевности* доноси портрете писаца. Цела та историја је једна велика галерија портрета српских писаца. Зато би се за ту историју с правом могло казати да је то историја писаца или историја књижевних имена. У портретисању писаца, поготово на малом простору, Скерлић се може поредити са најбољим позитивистима не само код нас него и у другим већим литературама.

Али у првом делу своје књиге о српској књижевности 18. века Скерлић није поступао као позитивиста. Поступао је као неки особени следбеник Дилтаја који је основне идеје духовно-научног метода прихватио, али их је применио по свом начину и према свом конкретном предмету испитивања. Није зато прихватљиво опажање Милана Кашанина да је Скерлић правио своју *Историју нове српске књижевности* угледајући се на Лансона (1968:291).

Скерлић је од Лансона, као и од других позитивиста такође имао много шта да научи. Раса, средина и моменат – то су основни чиниоци на које обраћа пажњу главни представник француске варијанте позитивизма Иполит Тен. Наслеђено, доживљено и научено – то су чиниоци на које обраћа пажњу главни немачки позитивиста Вилхелм Шерер. Лансон је нешто сложенија комбинација и једног и другог модела, са посебним обраћањем пажње на филолошке предрадње у изучавању књижевности. А ево како како се зову главе (њих једанаест) првог дела књиге *Српска књижевност XVIII века*: 1. *Значај XVIII века у историји српске књижевности*, 2. *Политичко стање*, 3. *Верске прилике*, 4. *Културно стање световних сталежа*, 5. *Културно стање духовних сталежа*, 6. *Школе*, 7. *Штампарије*, 8. *Листови*, 9. *Руски утицај*, 10. *Јозефинизам*, 11. *Књижевни језик*. Структура онога што се у тим главама представља чини једну сложену целину услова и односа који су имали за последицу српску књижевност 18. века. А та целина више представља дух времена, него на редукован начин виђене позитивистичке узроке. У основи по истом овом моделу представљено је, разуме се у краћем облику, свако од раздобља у његовој пет година касније објављеној *Историји*.

Кад се имају у виду и први и други део Скерлићеве књиге о српској књижевности 18. века, онда се не би могло с правом говорити нити да је Скерлић остао само у границама позитивистичке доктрине, нити само у границама духовнонаучног метода. Тачније би било схватити његову књигу као својеврсно решење које је искористило предности сваког од тих метода и довело до плодног методолошког решења за које би се могло рећи да је, у оно време, представљало синтезу најбољег што је практичном истраживачу стајало на располагању у обзору актуелне књижевнотеоријске мисли. Скерлићеве књижевноисторијске синтезе јесу и синтезе методолошких решења његовог доба.

Има, међутим, нешто по чему се његове две историје оштро разликују. Оне се разликују по начину периодизирања српске књижевности. Ниједна од тих књига не представља српску књижевност као целину. Обе представљају само њене сегменте. Те сегменте је најлакше сагледати у дијахроној перспективи. Старија књига представља само 18. век српске књижевности, а новија

представља исту ту књижевност у распону од почетка 18. века до његовог времена, тј. до друге деценије 20. века. У два своја историјама Скерлић је применио два различита типа периодизирања: у првој позитивистички, у другој духовнонаучни.

Позитивистички засноване историје књижевности обично су периодизирале књижевност према спољашњим чиниоцима: према крупнијим историјским догађајима и личностима, или сасвим механички: по вековима и деценијама. На тим основама је направљена и Лансонова *Историја француске књижевности* (1895). Али је на тим основама направљен и *Преглед српске књижевности* Павла Поповића: у његовом приказу дубровачке књижевности, на пример, постоје посебне целине посвећене 15, 16, 17, 18. веку. У једној његовој скици нове српске књижевности и она се периодизира по вековима или полувековима. На истим основама савремени позитивистички оријентисани историчар Мирослав Пантић направио је своју обимну историју књижевности на тлу Црне Горе и Боке Которске (1990): и он је свој предмет делио према вековима: 16. 17. 18. У књизи *Српска књижевност XVIII века* Скерлић проблем периодизације и не поставља. Али се понаша тако као да је издвајање једног сегмента (века), ради изучавања, сасвим нормално и да не може да буде другачије. Да је таква сегментација била посве механичка указао је у веома успешној критици те књиге Тихомир Остојић који је неколико година раније објавио књижицу коју је и сам Скерлић веома позитивно оценио: *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*.

Скерлићева *Историја нове српске књижевности* изашла је пет година после његове књиге о 18. веку. За њу је, међутим, карактеристично да је узела посве други критериј периодизације. То више нису били векови, већ духовне епохе или периоди. Пре него што је написао своју *Историју* Скерлић је дао на јавну дискусију један свој чланак-предавање под насловом *Подела нове српске књижевности на периоде* (1910). У том чланку он је овако изнео принцип поделе:

Најбољи начин да се среде књижевни појави и да се групишу књижевни радници, – то је истаћи главне идеје једнога времена, истаћи оно што је писцима више или мање било заједничко. Закон ритмичности у књижевној историји

од пресуднога је значаја: књижевност у својој целини клати се као клатно шеталице од лева на десно и од десна на лево, од периода у којима влада разум до периода у којима влада осећање, и обратно. Ма колико да је наша књижевност млада и неразвијена, ипак се у њој могу спазити и обележити одређени интелектуални и књижевни правци, са свим преливима и прелазима. (1967:И, 45).

Кратко речено, Скерелић је мислио да књижевност треба периодизирати на природан начин: према доминантним идејама. Родоначелник те врсте периодизације је Дилтај, а она је крајем прошлог и почетком овога века тек заживљавала. Прихватајући такав, природан, начин периодизирања, Скерлић је морао да дође и до идеје о цикличкој природи промена у историји књижевности. И једна и друга идеја и данас се сматрају савременим; поготово су биле савремене у његово доба.

На основу тако истакнутих критерија да књижевне појаве групише према доминантним идејама, Скерлић је нову српску књижевност поделио на пет периода: *I Рационализам, II Од рационализма ка романтизму, III Романтизам, IV Реализам, V Данашња књижевност*. Таква подела је очигледно избегла чисто спољашње, односно механичке критерије; зато се углавном и одржала. Од пет периода које Скерлић представља, данас су под истим називима остала свега два: романтизам и реализам. Пети период, који Скерлић назива садашња књижевност, данас се означава као доба модерне. У савременом проучавању књижевности нису једнодушно прихваћене периодизације које се тичу српске књижевности 18. и почетка деветнаестог века. Милорад Павић, који се у својим историјама бавио тим периодима, у српској књижевности 18. и прве половине 19. века види три периода: барок, класицизам и предромантизам. Али његова периодизација је на стилским а не на духовно-идејним основама као код Скерлића. Подударности и неподударности у њиховим решењима показују увек колико је Скерлићева *Историја* била постојана грађевина. Њене основе нису застареле. Она се држи као чврсто постављен споменик наше прошлости.

4.

О проблему корпуса српске литературе Скерлић се изјаснио три пута: најпре у *Предговору* књизи *Српска књижевност XVIII века*, па у чланку *Подела нове српске књижевности на периоде*, најзад и у *Предговору Историји нове српске књижевности*. Та места су важна и међу собом, упркос различитим формулацијама, у пуној мери сагласна.

Најкраће и најпотпуније Скерлић је свој став изразио у *Предговору Историји нове српске књижевности*:

Ово је само историја нове српске књижевности, писаца који су се несумњиво осећали Србима. Хрватска и српска књижевност су књижевности једнога народа и једнога језика, али то су још две књижевности. То је парадокс, анахронизам, доказ наше културно-националне заосталости, али то је тако. Хрватска књижевност, као и локалне књижевности српско-хрватскога језика (дубровачка, босанска, славонска), овде нису додириване. Потпуна историја српскохрватске књижевности има тек да се напише; у овај мах нема писца који би могао да изведе тај велики посао, и то по сопственим проучавањима. (1967:12)

Скерлићево одређење корпуса српске књижевности, садржано у наведеним пасусима јасно је и кохерентно. Оно је утемељено на општим схватањима тога времена, али има и неке особите карактеристике које су само њему својствене.

Скерлић полази од општеприхваћених ставова његовог времена које је најизразитије заступао Ватрослав Јагић: да Срби и Хрвати имају један језик. Иза тих ставова стоји и схватање да су Срби и Хрвати два племена истог народа. Та идеја, подржавана у склопу идеје југословенства, проширена је затим и на Словенце. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и настала је на идеји да су не само Срби и Хрвати, него и Словенци, један народ, троимен и троплемен. Скерлић, који је био један од најватренијих заговорника југословенства, прихватао је ту идеју. Поготово је као несумњиву прихватао идеју да су Срби и Хрвати један народ. У том погледу он се није разликовао ни од других својих савременика као што су Јован Грчић, Тихомир Остојић или Павле

Поповић. Он, зато, у наведеном одломку није изразио само свој став, него и став свога времена и своје средине. Српска интелигенција, коју су они представљали, у већини је прихватала идеју југословенства и припремала је духовни пут ка остварењу заједничке југословенске државе.

Скерлићев поглед на корпус српске књижевности посве је једноставан. По њему су различити услови живота српског и хрватског дела истог народа учинили су да се у заједничкој српскохрватској књижевности могу разликовати три дела: један који је чисто српски, други који је чисто хрватски и трећи који је и српски и хрватски, то јест заједнички. Скерлић у овом одломку није јасно означио ни онај чисто српски, ни онај чисто хрватски део, али је јасно назначио оно што је у заједничкој књижевности, српскохрватској, заједничко, односно што није ни посебно српско, нити посебно хрватско. То су, по њему, локалне књижевности српскохрватскога језика. А оне су: дубровачка, босанска и славонска књижевност. У тим књижевностима, каже он, посебно у тексту *Подела српске књижевности на периоде*, није лако одвојити писце једне од других.

Та Скерлићева спецификација заједничке српске и хрватске књижевности на три дела (на посебан српски, посебан хрватски, и на локалне књижевности српскохрватског језика) представља посебно Скерлићево решење проблема корпуса српске литературе. То решење је слично са решењима других савремених аутора по томе што књижевност Срба и Хрвата види као заједничку, али је од њих различито по томе што прецизно одређује шта је заједничко, а шта посебно. Постоји, међутим, једна несугласност коју није тешко ни увидети ни отклонити. Међу локалне књижевности он убраја дубровачку, али даље у тексту мисли стално на дубровачкодалматинску, као и у другим наведеним текстовима у којима се истим питањем бави.

Скерлићево решење, међутим, ипак није сасвим ново. Оно, по структури, највише подсећа на решење истог проблема које је успоставио Шафарик. Шафарик је све словенске књижевности схватао као једну целину, а такође је као једну посебну целину схватао и јужнословенске књижевности. Тим проблемом Шафарик се двапут посебно бавио. Први пут у својој *Историји*

словенског језика и књижевности из 1826. Тамо је српску и хрватску књижевност сагледао и у међусобној раздвојености и повезаности. Делио их је на три дела: на књижевност Срба православца, Срба католика и Хрвата. У тој подели хрватска књижевност је имала маргиналан удео. Ту Шафарикову поделу јасно је прихватио и Стојан Новаковић у својој *Историји српске књижевности*. И његова *Историја* има управо таква три дела. Она је стварно историја књижевности Срба православца и Срба католика. Хрватски део је додат управо због става који је преовлађивао у другој половини 19. века: тј. због става да су Срби и Хрвати један народ и да имају један језик, те да треба да имају и једну књижевност.

После Шафарикове смрти (1861), његов зет Јосип Јиречек издао је његову *Историју јужнословенских књижевности* у три књиге. Све се тичу одређења корпуса српске литературе, посебно две. Прва се зове *Историја српске књижевности* и она се у целини односи на књижевност православних Срба. Друга се зове *Историја илирске и хрватске књижевности*. Она садржи историју две књижевности: 1. илирске и 2. хрватске. Илirsка књижевност представља посебну целину и она је у основи подударна са историјом књижевности Срба католика према Шафариковој *Историји* из 1926. Илirsка књижевност је језиком повезана са књижевношћу Срба православца, а писмом и вером својих писаца са књижевношћу Хрвата. Та књижевност је већ до Скерлићевог времена ушла у традицију и Срба и Хрвата. Скерлић је зато нашао теоријске разлоге да је прогласи заједничком.

Пишући и прву и другу историју српске књижевности, Скерлић је јасно наглашавао да се тим својим књигама не бави ни српскохрватском књижевношћу као целином али ни оним делом који се може сматрати српским (или и српским) као целином. Ево шта о томе каже у *Предговору* књизи *Српска књижевност у XVIII веку*:

Ова књига носи наслов *Српска књижевност у XVIII веку*, али је овде реч само о ћириловској књижевности православних Срба у јужној Угарској, са изузетком владике Василија Петровића који је Црногорац. Овде би требало унети не само славонску књижевност XVIII века, као што је учинио г. Тихомир Остојић, но и ону мало познату и занимљиву књижевност сремских и бачких католика, "Шокаца" и Бујеваца,

која је до данас остала сасвим занемарена. Цела та латиницом писана књижевност католичкога дела нашега народа, иако је била писана чистим и лепим народним језиком, кудикамо бољим од језика не само наших славено-српских писаца но и од самих народних писаца као што је био Доситеј Обрадовић, овде није проучавана, јер је без везе и без утицаја на књижевност угарских православних Срба, која је одмах од почетка узела чисто конфесионално-национално обележје, и из које се једино развила данашња српска књижевност. (1967:8-9)

Скерлићев став се, дакле, не разликује нимало од схватања осталих српских филолога његовог доба, поименце од ставова Тихомира Остојића и Павла Поповића. И он кад говори о Србима православцима мисли само на један део српскога народа, стално подразумевајући притом и Србе католике. У његовој *Историји* су, као српски писци, дакле као писци који су се несумњиво осећали Србима, приказани и Матија Бан, Медо Пуцић, Никола Томазео, Иво Војновић, Иво Ћипико.

Има ипак једна битна разлика која Скерлића издваја од његових савременика. Разлика је у томе што су они у своје историје уносили оне делове које је он мислио да треба унети. Тихомир Остојић је у својој књижици *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* унео и славонску књижевност; читаво једно поглавље је посветио Рељковићу. Павле Поповић није само доказивао да и дубровачка књижевност спада у корпус српске књижевности; он је то и показао посвећујући јој трећину своје књиге *Преглед српске књижевности*. Локалне књижевности присутне су у историјама српске књижевности и Грчића и Остојића и Андре Гавриловића; управо због њих оне су морале да се баве и хрватском књижевношћу преко којих је оно што је било несумњиво српско и оно несумњиво хрватско било међусобно повезано.

У односу на мање познате историје српске књижевности његових савременика, Скерлићеве историје су и замишљене и изведене као историје сегмената српске књижевности. Оне су као такве и биле примане од његових савременика, и од читалаца све до Другог светског рата. *Преглед српске књижевности* Павла Поповића и Скерлићева *Историја* представљају комплементарне

књиге којима се српска књижевност представљала као целина. Контекст Скерлићеве *Историје* чинили су и *Историја српске књижевности* Тихомира Остојића која је изашла 1923., ново издање *Историје српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића које је изашло 1927. Читалац после Другог светског рата, међутим, већ није имао прилике да дође до тих књига; нудила му се само Скерлићева. Тако је испало да је српска литература практично само оно што је Скерлић у својим историјама приказао. Мирослав Пантић је доживео 1969. године прави политички линч само зато што је уз друге књиге препоручио студентима да читају и *Преглед српске књижевности* Павла Поповића, књигу која је до другог светског рата имала петнаестак издања. Само помињање те књиге било је тумачено као опасно јер је и она дубровачку књижевност приказивала као део српске књижевности. Драгоцену књигу *Дубровачка књижевност* дум Ивана Стојановића, католичког свештеника из Дубровника, нико и није спомињао.

Скерлићев редуковани приказ српске књижевности није био штетан у време кад се појавио. Али постао је, на изванредан начин, штетан после Другог светског рата зато што је дуго био једини приказ српске књижевности који је читаоцима био доступан. Корпус српске књижевности идентификован је са оним њеним делом који је Скерлић у својим историјама приказао. То се може видети на примеру Предрага Палавестре. Палавестра је уредио једну амбициозну едицију која се зове *Српска књижевна критика* у 25 књига. Он, дакле, спада, у ред истраживача српске књижевности којима су главни резултати истраживања српске књижевности познати. Године 1977. он је у својој едицији објавио књигу која се зове *Павле Поповић и историјска критика*. У предговору тој књизи успео је да не примети да је Поповић у својој главној књизи, у свом *Прегледу српске књижевности*, трећи њен део посветио дубровачкој књижевности. У *Историји српске модерне књижевности* такав превид већ није направио. Али је написао реченицу која гласи: "Вођен педагошким разлозима, Павле Поповић је посебну важност придавао раду на прикупљању грађе за историју књижевности, у почетку тежећи проширењу духовног простора српске књижевности и на књижевност старог Дубровника, а доцније – у току консолидације југословенске идеје

о националном окупљању – и на обједињавању већих југословенских књижевности у јединствену целину.” (1986:130-131)

Израз сличан Палавестрином “проширењу духовног простора српске књижевности и на књижевност старог Дубровника” употребио је Божидар Ковачек у уводном реферату на симпозијуму посвећеном Тихомиру Остојићу. За Остојића Ковачек вели: “Српском националном имену он размиче границе веома широко, протежући га експанзивно на словенски живаљ свих трију вера. Срећом, у својој националистичкој мегаломанији он није нетолерантан, па се није дешавало да има сукобе и полемике” (*Свеске МС*, бр. 7, 1991. стр. 10).

У моменту кад пишу ове своје реченице, Палавестра и Ковачек налазе се готово на истим местима које су имали њихови претходници: Палавестра је члан САНУ, и један од најутицајнијих београдских филолога, а Ковачек је потпредседник Матице српске. Мада изражавају своје личне ставове, природно је мислити да бар у питању корпуса српске књижевности изражавају и ставове естаблишмента чији су део. Они су, очигледно, сагласни у томе да су Поповић и Остојић мегаломански проширили границе српске литературе, и обојица се труде да, на неки начин, тај њихов гест оправдају. Али се обојица у тим својим напорима на кривом путу. Изрази “проширили” или “померили границе” никако не стоје уз оно што су чинили и Остојић и Поповић. Пре њих, ниједан српски филолог, али ни многи од релевантних слависта (Добровски, Копитар, Вук, Шафарик, Пипин, Куријер, Стојан Новаковић, Јагић) нису имали неку другачију, супротну представу о “границама” српске литературе. Према томе, бар у односу на њихова схватања, и у односу на схватања других својих савременика које смо помињали, па и у односу на Скерлића, Остојић и Поповић нису мегаломански проширивали границе српске литературе.

Они су стварно проширили те границе, али у односу на границе које је српској литератури одредио Ђуро Шурмин у *Повјести књижевности хрватске и српске* (1898). Истакнути хрватски филолог и политичар Шурмин је у својој књизи хрватску и српску књижевност приказао као две књижевности које се негују на истом језику, али већ од 11. века живе одвојено. Те две књи-

жевности, по њему, имају заједничку само народну књижевност. Хрватска има стару, дубровачку и нову књижевност, а српска само стару и нову књижевност. Такав модел Ђуре Шурмина следио је затим читав низ хрватских историчара књижевности: Бранко Водник, Давид Богдановић, Славко Јежић, Миховил Комбол, Антун Барац, Мирослав Шицел, Иво Франгеш и седмотомна *Повјест хрватске књижевности*.

Став да су Остојић и Поповић проширили границе српске књижевности нема дакле упоришта ни у класичној славистици ни у српској филологији. Он има упориште само у хрватској филологији. Природно је да националне филологије, па и српска и хрватска, имају и нека посебна становишта, бар кад су у питању корпуси националних литература. Није природно да људи на водећим местима у главним српским институцијама изражавају ставове који су својствени другој страни.

На жалост, нису Палавестра и Ковачек први заузели такве ставове. У време кад су они тек почињали да се баве филолошким пословима такве ставове су заузели њихови претходници који су се налазили на сличним местима. Едиција *Српска књижевност у сто књига* коју су почеле да издаје Матица српска и Српска књижевна задруга 1958. прављена је тачно према моделу који је српској књижевности одредио Ђуро Шурмин. У њој се народна књижевност третира као заједничка, тј. српскохрватска, а из едиције су изостале све оне локалне књижевности које је Скерлић, у духу схватања свога времена, одредио као српскохрватске. Све те литературе су затим представљене у едицији *Пет стољећа хрватске књижевности*. После је у Београду, у издању Нолита изашло још неколико едиција које су се кретале у границама које су се српској књижевности одређене по моделу Ђуре Шурмина. Те едиције се зову: *Српска књижевност у књижевној критици*, *Српска књижевна критика*, *Српска драма*. У сличном духу је прављена и едиција Српске књижевне задруге у десет томова која се зове *Историја српског народа*.

Српска литература у свим тим едицијама очигледно је сужена у односу на корпус који су имали најзначајнији српски филолози до Другог светског рата, па и они највећи међу њима као што су Стојан Новаковић, Тихомир Остојић, Павле Поповић и Јован

Скерлић. Како је до тога сужавања дошло није тешко објаснити. Оно се десило у време тоталитарног режима Јосипа Броза. Тај режим своју моћ није показао само на политичком и економском плану. Његове моћи нису биле поштеђене ни наше најзначајније научне и културне институције. Едиција *Српска књижевност у сто књига* сигурно није настала као плод научних сазнања и научних дискусија, јер оне стварно нису биле могуће бар кад је био у питању корпус српске националне литературе. Та едиција, као и све оне које су из ње проистекле, не може се бранити научним аргументима. Она је настала на линији глобално вођене политике, а резултати те политике су поразни и по српску литературу и по српску филологију: српску књижевност су умањили, а српску филологију унизили. Од некад чувених филолога, уважаваних широм словенског света, направила је мегаломане и шовинисте.

На питање: како би данас реаговао Скерлић кад би се нашао у ситуацији, у којој се налазимо данас, могли бисмо овако да одговоримо: Скерлић је био и патриота и трезвен човек, али и човек прагматичан: не би сигурно слепо ишао ни против научних, ни против националних интереса, нити би следио политику која се на свим пољима осведочила као лоша. Укореењен у српској филолошкој традицији, он би, вероватно, са ослоном на њу, тражио најбоља решења.

ДЕО ДРУГИ

АНТОЛОГИЈА
ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ
ПОЕЗИЈЕ У ОСАМ КЊИГА

АНТОЛОГИЈА СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ

1.

Ова антологија *Осам векова српске поезије у осам књига* обликована је током 1992. и 1993. године, у време кулминације југословенске кризе и рата у којем су Срби, по ко зна који пут у својој историји, били доведени у ситуацију да се боре за свој политичко-национални, али и биолошки опстанак. Овога пута њихову борбу је пратила једна нова и велика несрећа: на њих се сручила лавина антисрпске пропаганде из најмоћнијих светских информативних центара, погодила их је економска изолација од стране светске заједнице и драконски ембарго на све што је српско. У тим тешким данима унесрећеном српском народу у домовини дошла је из света, као мелем на рану, подршка од Срба у расејању. Срби из целог света и овога пута сетили су се ко су и шта су и помогли су својој браћи у отаџбини.

Ова *Антологија* је настајала као израз унутрашњег напора да се издржи блокада, али и као одзив на велику српску солидарност у светским размерама. Бранећи своје место под сунцем народ не брани само своје земље, економију и голе животе, него и своје духовне вредности по којима је део света и цивилизације. Овако широк избор из српске поезије приказује духовну снагу једног старог народа високе културе и богате песничке традиције. Али показује и то колико та поезија дели судбину народа чији је духовни стожер пре свега по томе што се тешко обликује свест о њеној целовитости и јединствености. Свакој српској кући, ма где она била, добро би дошла ова антологија поезије која има окрепљујућу снагу.

Вредности српске поезије су толико разноврсне и многобројне да их је тешко представити у оквиру само једне књиге. Била би то или књига оних најпознатијих песама или неки лични ексклузивни избор. Тиме би многе песме и песници и највишег ранга и даље остајали неоткривени за најширу читалачку публику, а и разубљени токови српске поезије не би могли бити довољно убедљиво приказани. Зато сам одлучио да осам векова српске поезије, од Светог Саве до наших дана, представим у осам књига. Свака књига представља једну жанровску или стилску целину.

Стара поезија представља српску средњовековну књижевност која је настајала у раздобљу од 13. до почетка 18. века. То су текстови духовне, претежно црквене литературе.

Народна лирска поезија окупља најразноврсније облике и врсте лирског народног израза, укључујући народне умотворине, анонимну грађанску поезију 18. и 19. века и бећарац.

Народна епска поезија доноси избор епских песама сврстаних у више циклуса.

Средње доба доноси песме које су настајале у прелазном добу између средњовековне поезије и романтизма, почев од 15. до 19. века. Песме представљају ренесансу, барок, класицизам и предромантизам у српској поезији.

Романтизам доноси песме настале у једном од најплоднијих раздобља у нашој поезији које траје безмало кроз цео 19. век.

Модерна посвећена је поезији песничких праваца парнаса и симболизма од осамдесетих година 19. века до другог светског рата.

Доба модернизма доноси поезију која настаје непосредно после Првог светског рата разврстану у више праваца: експресионизам, зенитизам, дадаизам, надреализам, постсимболизам, модернизам, неоромантизам и социјалну поезију.

Доба постмодернизма доноси поезију која се почиње неговати од краја педесетих година у оквиру више оријентација, међу којима су неосимболизам, постекспресионизам, неоромантизам, поезија за децу...

Више од две деценије, као професор новосадског Филозофског факултета, радим са студентима интерпретацију наше и стране поезије. Често сам пожеleo да слушаоцима могу да препоручим, осим мноштва песничких збирки, више антологија које српску поезију представљају парцијално и један избор који ту поезију приказује целовито и у свој њеној разноврсности. Ова *Антологија* требало би да свима који почињу да се баве проучавањем поезије помогне да лакше уоче стилска раздобља, школе и оријентације каквих је много и у историји српске поезије и да скрене пажњу на многа песничка имена која су раније неоправдано маргинализована или, из разних разлога, сасвим изостављана из корпуса српске литературе. Такође она треба да открије и главне стожерне тачке и развојне правце те поезије које од ње чине органску целину и јединствену појаву у светској литератури. Природно је, отуда, што је ова *Антологија* намењена и настави књижевности.

2.

Још смо у једном широко распрострањеном, а погрешном, мишљењу да српска литература почиње са Доситејем Обрадовићем и Вуком Караџићем, а поезија са Бранком Радичевићем и Његошем. Доказ томе је и то што до сада имамо само једну антологију која српску поезију представља као целину кроз осам векова њеног трајања. То је *Антологија српског песништва* коју је сачинио Миодраг Павловић.

Павловићева *Антологија* (1964) значајан је чин у нашој култури. Она је широкој читалачкој публици донела сазнање о континуитету српске поезије, а тиме и књижевности, и њеном непрекинутом трајању током осам векова. Главну новину свог подухвата Павловић је у *Предговору* своје књиге изразио једним кратким пасусом који гласи:

Антологичар не осећа потребу да објашњава зашто своју антологију српског песништва почиње тринаестим веком, односно поезијом старе српске књижевности. Радије би и сам чуо неко објашњење зашто се, сем ретких изузетака, сматрало

да наша лирска поезија почиње да постоји од Његоша и Бранка Радичевића. Лепа би то књижевна и песничка традиција била која би трајала тек једно столеће! (1964:13)

Научници који се баве истраживањем старе српске књижевности откривају, међутим, њене почетке у 11. и 12. веку. Пре појаве Павловићеве *Антологије* на обликовање свести о српском песништву највише су утицала три антологијска избора. То су: *Антологија новије српске лирике* Богдана Поповића (1911), *Антологија старије српске поезије* Младена Лесковца (1953) и *Антологија српске поезије* Зорана Мишића (1956).

Богдан Поповић је насловом своје антологије ограничио свој избор само на новију српску поезију. Али ни он ни његова генерација уопште нису ни тражили праву поезију у времену пре Бранка и Његоша. Стојан Новаковић, први Србин који је написао *Историју српске књижевности* (1867), објавио је 1879. године текст под насловом *Почети српске поезије* и у њему је као прве српске песнике назначио тек Лукијана Мушицког и Симу Милутиновић Сарајлију. Јован Скерлић није био изузетак у свом времену по томе што је негирао песничке вредности и у старој српској и у дубровачкој књижевности.

Младен Лесковац, студент и Богдана и Павла Поповића, објавио је 1953. године значајну *Антологију старије српске поезије*. У њој је трајање српске поезије продужено у прошлост за читав један век, све до Орфелина. Али Лесковац је све те песнике некако ставио у сенку Бранка Радичевића. Његова књига се појавила поводом стогодишњице Бранкове смрти. У њој се каже:

Ова књига, дакле, и без њега и мимо њега, сва је због њега, ради њега, а у његову част жива и њиме а не само оним што у себи носи: он је, бар делимично, никао из ње. Није стога анахронизам што се појављује баш о стогодишњици његове смрти: у овој *Антологији* диже се читаво једно столеће српских песника да се поклати првом радосном победнику тако дуго невеселе српске песме. (1953:X)

Песме које је Лесковац изабрао имале су, по њему, важност само у систему “предбранковске лирике” а не и стожерно место у систему српске поезије уопште. Тако је он, у ствари, само потврдио

становиште генерације својих професора да вредна српска поезија почиње заправо тек од романтизма. Зоран Мишшић, чија се *Антологија* појавила три године касније стварно се сложио са претходним ауторитетима. У уводном делу своје *Антологије* он је још експлицитнији од својих претходника:

На почетку ове антологије стоје два највећа српска песника 19. века: Његош и Бранко. Свакако да би једна антологија састављена по мерилима културно-историјским морала да обухвати и неколицину песника из предбрањковске епохе: Захарију Орфелина, Лукијана Мушицког, Симу Милутиновића Сарајлију... У оваквом избору, заснованом на далеко строжијем, искључиво поетском критеријуму, њихово присуство мислим да не би било оправдано. Ма колико били умесни покушаји да се отргну од заборавља, њихово је стварање ипак више приправљање за поезију која ће настати, него поезија сама." (1956:18)

Због свега тога слободно се може рећи да је Миодрог Павловић својом *Антологијом* разбио један систем вредновања поезије, који је код нас био установљен у време романтизма и модерне, а доживео је врхунац своје примене половином 20. века. Програмски превреднујући националну песничку традицију, он је установио други систем њених песничких вредности. Смер који је његовом *Антологијом* означен постао је доминантан и у проучавању књижевности код нас послењих деценија.

3.

Осим што је указао на континуитет српске поезије од Светог Саве до наших дана, Павловић је исто тако показао да се и у старијим раздобљима може издвојити посве модерна поезија. Он је бирао песме које ту модерност могу да потврде. У новијим издањима своје *Антологије* Павловић је додао и више народних лирских и епских песама које су се у његову *Антологију*, такође, посве уклопиле. Његова књига делује отуда унисоно и носи обележја Павловићеве песничке личности. Критичари Павловићевог подухвата, међутим, приметили су да је из његове *Антологије*

изостало доста чувених песама: у тако заснованом избору за њих није било места.

Уважавајући Павловићев критеријуме о временском континуитету, ова *Антологија* у погледу избора песника и песама прављена је према другом моделу. Није тражена једна доминантна нит у токовима српске поезије, него је откривана њена разноврсност и разногласје, како по стилским особинама и тематским преокупацијама, тако и по средиштима њеног настанка и правцима распрострања. Према тим критеријумима је извршена и класификација песничке грађе и моделовање сваке од осам књига ове *Антологије*. Тек кад се све сабере и распореди на своје место, открива се колико је српска поезија богата и колико су дубоки њени корени у европској и светској поезији.

4.

Ова *Антологија* се разликује од досадашњих, па и од Павловићеве, нарочито по свом односу према простирању српске поезије. Ранији антологичари су се држали становишта, које је на једноставан начин изложио Скерлић у својој *Историји новије српске књижевности* нагласивши да ће у њој представљати само писце “који су се несумњиво осећали Србима” (1967:12). У деценијама злоупотребе југословенске идеје са циљем разбијања српског националног бића то становиште ће имати широку примену.

На јужнословенском простору, где народи живе измешани, има писаца који су се несумњиво осећали Србима, Бугарима, Хрватима или Словенцима. Али има и писаца који се тако нису несумњиво осећали. Многи од њих осећали су се Словенима (Словинима), Илирима, Југословенима. Један од таквих писаца је и аутор *Разговора угодног народа словинског* (1756) – Анрија Качић Миошић. Он се сигурно није осећао ни Србином, али ни Хрватом. Из садржаја његовог *Разговора* види се да је он своју народну припадност осећао много шире, као словинску, или како бисмо данас рекли, као јужно-словенску. У његовом главном делу много је песама и прозног текста посвећено личностима и догађајима из српске историје (знатно више него хрватским). Качић је оставио

дубоког трага и у српској традицији, а посебно је много значио Вуку Караџићу. Те чињенице се не смеју игнорисати, а Качића не треба брисати из српске књижевности у чију живу традицију је ушао.

Ова *Антологија* не жели да према савременим политичким поделама кроји слику прошлости српске поезије. Она не присваја ништа што српској литератури није припадало, нити хоће да из политичких, верских или других разлога отуђује духовно добро које је изникло из бића и традиције српског народа. Читалац ће зато у њој наћи и више старих дубровачких песника. Стари Дубровчани су се осећали и Дубровчанима и Словенима; али многи од њих су истицали своје етничко српско порекло, оставили су доста трагова о својим преокупацијама српском историјом; улазили су у српску књижевну традицију и у историје српске књижевности све до Другог светског рата (после којег је, из политичких разлога, та пракса одлучно пресечена). У овој антологији ће се, као представници песничког стваралаштва српског народа у Хрватској, наћи и Петар Прерадовић и Огњеслав Утјешеновић Острожински који су, као и многи други Срби, поготово они из Хрватске, али и поједини представници других, нехрватских народа, у време илирског покрета прихватили модел културног заједништва са Хрватима. По истом моделу по којем су у српској књижевности несумњиво присутни Бугари (Џамблак, Константин Филозоф...) у овој *Антологији* су представљани и неки Хрвати (Матош, Ујевић, Крклец итд.) који су добар део живота провели у српској средини и оставили у њој значајне књижевне трагове. Њихово присуство у једној антологији српске поезије треба схватити као потврђивање чињенице да српска књижевност не постоји изоловано од других књижевности и да линије додира не угрожавају него да потврђују њен идентитет, њену целовитост и посебност. Доследна принципу отворених граница у духовним вредностима са печатом српске културне и духовне традиција ова *Антологија* садржи и стихове више песника који су живели и живе далеко од своје матице, широм света.

СТАРА СРПСКА ПОЕЗИЈА

Књижевност доба у којем живимо назива се постмодерном. Она је тек део једног ширег раздобља које се назива добом модерне. Са епохом романтизма, класицизма и барока доба модерне чини заједно једно крупно раздобље, које почиње ренесансом а које се назива новим веком. Нововековна књижевност се отуда може схватити као једна целина која се битно разликује од средњевековне књижевности као целине. Она се може схватити и као један књижевни систем са више подсистема. Упркос многих разлика међу нововековним епохама, њихово заједништво је у томе што књижевност негују на народном језику и што се надовезују на традицију старе грчке и римске књижевности.

И средњевековна књижевност је исто тако један велики систем са својим подсистемима и под-подсистемима. Њена доминантна карактеристика је примереност црквеним потребама и интересима средњевековне државе. Готово све је у њој другачије засновано него у нововековним књижевним системима. Она се другачије односи према човеку и свету, према литератури самој, има посве другачије књижевне жанрове, намењена је другачијем односу са публиком. Доминатни токови те књижевности су духовни, хришћански, за разлику од књижевности каснијег система чији су мотиви претежно световни. У средишту система средњевековне књижевности је Бог, а у нововековној – човек.

Можда се разлике та два крупна система најбоље могу представити помоћу супротности духовно – чулно. Нововековна поезија сва је у знаку чулног: она говори о свету на земљи у којем живимо, о чулним потребама и жељама и виђењима човековим. Излети у ванчулно су ретки и они се доживљавају као нарушавање система; тада и имају сродности са средњевековном литературом, као на пр. у време романтизма. Супротно од тога, средњевековна литература потискује чулно, а у први план истиче духовно. Њен идеал није чулна, него духовна лепота. Духовна лепота и духовност се постиже складом са самим извором лепоте, духовности и смисла. Тај извор је изван нашег света, дакле у трансценденцији; ка њој је средњевековни човек једино и упућен. Средњевековна поезија сва је окренута кореспонденцији са трансценденцијом, са оним тамо. Она би се зато могла назвати и духовном поезијом.

Значајан део српске средњевековне поезије имао је црквену намену и придржавао се строго одређених канона. То је иста законитост која је важила за црквено сликарство, фреске и иконе. Тематски оквири те уметности су библијски, уз многобројне варијације којима се постиже концентрација значења тога општег и тиме остварује велика духовна енергија. А то је и основна сврха ових текстова, а поготово црквених песама: да путем концентрације значења, тј. путем духовне екстазе, припреми примаоца за духовни сусрет са оним тамо, са трансцендентним.

Најпотпунију стручну интерпретацију система старе српске црквене поезије дао је савремени књижевнанаучни истраживач и учени теолог Димитрије Богдановић у књизи *О Србљаку* (1970) под насловом *Византински канон у српским службама средњег века*. Савремени лаички читалац може из тога текста да понесе једно основно сазнање: да је стара српска црквена поезија писана по строгим правилима која су преузета, у целини, из још старије и развијеније византијске традиције. Ако читалац жели да разуме те црквене службе у њиховом верском, обредном значењу, требало би да познаје и правила по којима су ти текстови структурирани и да може да разликује поједине елементе према којима се они деле на тропаре, кондаке, икосе, седалне, богородичине, стихире, катавесије ..., да зна кад који и по ком реду долази у служби.

Другим речима, требало би да уђе у веома развијен и разрађен систем правила, а преко њих и у једну богату културу која се битно разликује од савремене културе устројене на личним основама. Савремени читалац, међутим, може тој поезији да приђе и на други начин: онако како јој је прилазио Миодраг Павловић, и да у њој тражи вредности песничког израза које имају релевантно значење у песничком свету и искуству савременог човека.

2.

Стара српска књижевност настала је у кругу византијске цивилизацијске и културне сфере. То у другој терминологији значи да је настала у једном подсистему средњовековне културе који је устројен у византијском царству. Српска је књижевност од византијске књижевности преузела жанрове, правила, изражајна средства. Али је имала све предуслове да се заснује као подсистем у византијском цивилизацијском кругу на основу више елемената од којих су два главна. Она је писана на посебном језику – на српскословенском, тј. на старословенском језику српске редакције. И друго, писана је за потребе развијеног српског средњовековног друштва и државе и за потребе Српске православне цркве која је још од Светог Саве постала самостална. Зато је велики број црквених сужби и песничких текстова посвећен Србима, владарима и светитељима. Срби су у византијске каноне унели много свога: пре свега преокупацију својом историјском судбином и своју словенску песничку мелодију, а све у оквиру источне хришћанске духовности. Сам Свети Сава се лађао пера да би служио вери, али и да би учврстио средњовековну државу и цркву, изграђујући култ свога оца Стефана Немање; слично је чинио и његов брат, краљ Стефан Првовенчани. После је много текстова написано да би се изградио култ Светог Саве и других Немањића, па онда и култови других великодостојника државних и црквених. Писци тих текстова били су најчешће црквени великодостојници (Данило Бањски, Данило Пећки, Марко Пећки...) али и монаси (Доментијан и Теодосије пре свих). После косовске битке Лазаров култ градили су и људи из цркве и непосредни Лазареви наследници,

кнегиња Милица и Стефан Лазаревић. У писању средњевековних српских текстова сусретали су се тако модели преузети из византијске литературе и конкретна српска историјска стварност. То су варијације исте супстанце натопљене посебним виђењима. Зато та књижевност и делују на нешто посебнији начин. Службе светима писане су у време успона старе српске државе, а писане су и у време њеног пропадања у доба сремских деспота. И ове друге су рађене по истом формалном моделу, али се њихови садржаји знатно разликују зависно од историјске стварности. У тим варијацијама испољавају се и различити степени и различите нијансе духовности.

И стара српска књижевност није дакле из једног комада и она има своју историју и своје развојне токове, своју топографију, места у којима се та књижевност неговала и људе, ауторе, који су је стварали. Сава је своје текстове написао најпре у Хиландару. Хиландар је заувек остао средиште српске средњевековне и црквене литературе. Али се, временом, средиште померало ка северу и западу. Средишта су тако постајали Пећ, Крушевац, Манасија, Смедерево, сремски манастири, Цетиње, Морача, Сент-андреја и Коморан, Горажде, Крупа. Свуда где је било српских манастира и монаха неговала се и стара српска књижевност. На почетку развоја српске средњевековне књижевности су први српски архиепископ и први српски краљ, а онда су се ређали други принчеви или деспоти, други црквени достојанственици или само учени монаси, али и принцезе и монахиње – читава једна песничка галаксија. Поезија коју су они стварали временом је све мање зависила од преузетих модела, а све више се учвршћивала у властитој традицији и све више је постајала посебна, тј. национална литература. Ни у једном периоду српске књижевности није се толико истицала свест о српском индивидуалитету као у периоду старе књижевности. Појава *Србљака*, зборника служби Србима светитељима, прво у рукописној форми на почетку 18. века, а затим и у штампаној форми (1761) потврђује управо ту развијену свест и потребу за националном књижевноцрквеном литературом. Отуда су бесмислене тезе да српска књижевност почиње са формирањем нација у 18. и 19. веку. Могло се десити да у 18. веку дође до поновног дефинисања националне литературе у

Срба, али овога пута у другом, новом систему, што се и догодило са Доситејем Обрадовићем и његовим савременицима или још много раније са дубровачким песницима или са историјским писцима попут Ђорђа Бранковића.

Систем средњовековне литературе у Европи и код нас, почео се нарушавати са појавом ренесансе у 15. веку. Тај систем је дефинитивно код нас одбачен у време просвећености у 18. веку. То се подударило са пуним прихватањем народног језика у књижевности. Симболички чин краја старе књижевности означило је Доситејево напуштање манастира, односно одлучно окретање световним темама и потребама практичног живота. Вук Караџић и његови следбеници у филолошким пословима штампали су много старих средњовековних списа. Али за њих ти списи нису имали значај живе литературе, већ само значај документа и историјског споменика. Временом се успоставио изразито негативан однос према старој литератури. Тај се однос најбоље може видети из чувене Скерлићеве реченице са почетка његове *Историје нове српске књижевности* која гласи:

Сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, законика, хагиографских списа, "хвалних житија" христољубивих и благочастивих владалаца и црквених великодостојника, у најбољем случају апокрифних дела и болесне црквене романтике, све је то било више писменост него књижевност у правом смислу, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другог, и зато је то тако сада примљено. (1967:15)

Сви књижевни критичари и историчари књижевности Скерлићеве генерације нису судили о тој књижевности тако строго као Скерлић, али нису били ни много далеко од њега. Најбољи зналац тог периода Павле Поповић налазио је у старој књижевности свега неколико вредних песничких текстова.

3.

Поновно откривање књижевних вредности српских средњовековних текстова почело је половином двадесетог века. У

едицији *Српска књижевност у сто књига* Матице српске и Српске књижевне задруге (1958-1966) стара српска књижевност добила је две књиге. По том обиму судећи цена јој овде није била посебно висока. Поготово није била висока цена старе поезије. У виду стихова нашла се само Силуанова песма посвећана светом Сави, а у облику прозе дато је само још неколико текстова који су, по традицији, сматрани песничким. То су: *Слово љубве* Стефана Лазаревића, *Речи на мраморном стубу на Косову* које се приписују истом аутору, *Похвала кнезу Лазару* и *Запис на хиландарској завеси монахиње Јефимије*.

Далеко више текстова у стиховима било је у *Антологији старе српске књижевности* Ђорђа Сп. Радојичића (1960). Та књига је, међутим, само подрила а не и битно променила владајуће, претежно негативно, мишљење о вредности старе литературе. Сличну улогу је имала и књига *Из тмине појање* – антологија старих српских песничких записа Ђорђа Трифуновића (1962).

До радикалне промене односа према старој поезији дошло је после појаве *Антологије српског песништва* Миодрага Павловића (1964). Павловић је старој поезији дао скоро трећину простора у својој књизи. Стара поезија, подвргнута истим антологичарским мерилима, издржала је сусрет са нововековном поезијом. Песник и антологичар Павловић је тако практично показао да је наша литература богатија за једну значајну, незаобилазну димензију. Од тада се однос према старој српској поезији и средњовековној литератури у целини битно мења, не само у стручним круговима него и код шире читалачке публике.

Две године касније, 1966, опет се јавља значајним доприносом Радојичић. Код Багдале из Крушевца, под насловом *Старо српско песништво*, објавио је антологију која је захватала период од 9. до 18. века. Слично Павловићу, и он је у старој српској књижевности пронашао још мноштво других песничких текстова и представио их у виду стихова.

Три деценије овога века, седма, осма и девета, вероватно ће се некад помињати као златно доба у презентирању и изучавању старе српске књижевности. Поред обиља објављених студија, у то време остварена су и два крупна издавачка подухвата. Једно је: издање *Србљака* у три књиге и једне књиге текстова *О Србљаку*

(1970) које је приредио Ђорђе Трифуновић са преводима Димитрија Богдановића. Други је издавачки подухват едиција *Стара српска књижевност* у 24 књиге коју је осамдесетих година уредио Димитрије Богдановић а издале Српска књижевна задруга и Просвета из Београда.

Између та два капитална издавачка подухвата објављена су и три посебно значајна синтетичка истраживачка резултата. То су: *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова* Ђорђа Трифуновића (1974, друго допуњено издање 1990), *Српска књижевност у средњем веку* Милана Кашанина (1975) и *Историја старе српске књижевности* Димитрија Богдановића (1980).

Тим подухватима је, сигурно, статус старе књижевности, у српској књижевности као целини, повољно решен. Кад би се данас правила едиција слична оној *Српска књижевност у сто књига*, у њој би стара књижевност сигурно добила значајније место.

4.

У овој *Антологији* се, разумљиво, понављају неки песнички текстови које су већ као антологијске изабрали и Ђорђе Сп. Радојичић, Ђорђе Трифуновић и Миодраг Павловић. Такође су се морали поновити и неки текстови које је у једној посебној антологији, посвећеној “последњим временима”, под насловом *Крај века дође* саставио млади истраживач из Приштине Драгиша Бојовић (1992). Али се она од тих претходних антологија не разликује само мноштвом нових текстова, већ се разликује и по концепцији и по изворима на које се наслања. Њену основу чине текстови из *Србљака*, главне ризнице наше старе црквене поезије, коју су претходни антологичари из неких разлога заобишли.

Србљак – то је обиман зборник наше старе црквене поезије. У њему су сабране превасходно службе Србима свецима које су, у пригодним приликама служене у православним српским црквама. Зборник је приредио Теофан, игуман манастира Раковца близу Новог Сада, а исписао га јеромонах Максим у истом манастиру 1714. године. Кад су, средином 18. века, са продором руско-словенског језика, службе руским свецима почеле да

потискују старе српске службе, зборник је објавио 1761. у Римнику, у Румунији, арадски епископ Синесије Живановић. Ново издање приредио је сто година касније београдски митрополит Михаило. Сем Трифуновићевог издања из 1970. у наше време појавило се још једно. Приредио га је 1985. епископ рашко-призренски Павле, доцније патријарх српски.

Текстови, које *Србљак* садржи, писани су за чисто црквене потребе, као и за духовне потребе наших давних предака. Они зато, у целини, не могу да удовоље потребама модерног читаоца. Али многи њихови делови могу да репрезентују и стару поезију и да буду примљени као аутентични песнички гласови из давнине. Такве делове настојала је да издвоји ова *Антологија*.

5.

Миодраг Павловић и Ђорђе Сп. Радојичић у својим антологијама доносили су песнике и њихове песме по хронолошком реду. Материјал који сам ја имао у виду сугерирао ми је да стару српску поезију представим у виду тематских циклуса. Три од тих циклуса везани су за српску историју: један је посвећен Немањићима, један Лазару и Косову, а један Бранковићима, тачније сремским деспотима.

Циклус о кнезу Лазару и Косову, већ се назирао из Павловићеве, а поготово из Радојичићеве антологије. Циклуси служби о Немањићима и Бранковићима могли су се у пуној мери конституисати тек на основу антологичарског избора из *Србљака*.

Та три циклуса, узета заједно, није тешко довести у везу са адекватним циклусима који постоје у српској народној епској поезији. И у народној поезији та три циклуса чине органску целину. Око њих су се и тамо окупиле најлепше наше епске песме.

Тематске основе тих циклуса, међутим, могуће је открити у читавој српској поезији такође до дана данашњег. Немањићи, Косово, Бранковићи опсесивне су теме и бугарштица које се јављају у Дубровнику и у Приморју. Они су такође стална опсесија и у уметничкој дубровачкој поезији (Гундулић), у српском бароку у Угарској (Венцловић, Орфелин), код словинског песника

Качића Миошића, у предромантизму и класицизму (Мушички, Стерија), а у романтизму, на очекиван начин, код више песника. О темама српског средњег века, међутим, писали су и песници модерне: Дучић, Ракић, Бојић, посебно Драгољуб Филиповић. Цео један косовски циклус песама може се издвојити у *Лирици Итаке* Црњанског.

У доба модернизма, међутим, ипак се дешава нешто ново. Момчило Настасијевић преводи *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића, пише две посве религиозне песме под истим насловом *Молитва*, па чак и један циклус, *Магновења* који у пуној мери кореспондира, не само темама већ и изразом, са старом црквеном поезијом. Године 1964, кад је објављена Павловићева *Антологија*, појавила се и најбоља збирка песама Десанке Максимовић *Тражим помиловање* у којој је најпотпуније настављена традиција старе српске поезије у новим временима. Отада се везе са том традицијом продубљују, посебно у песмама Миодрага Павловића, Милорада Павића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића и Матије Бећковића. То је већ време кад наша стара поезија добија нови сјај.

Стара српска књижевност и стара српска поезија стоје, тако, на почетку постојања српске књижевности као посебне целине. У њој је најпре установљена духовна кичма српског народа коју су каснија раздобља употпунила и обогатила. Уз народну књижевност она чини и основну нашу књижевну традицију која се показује као жива све до наших дана.

ЛИРСКА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

1.

Антологија осам векова српске поезије у осам књига могла је да почне и књигом народне лирске поезије. Средњовековна писана поезија, која је ушла у прву књигу ове антологије и усмена народна поезија теку истовремено. Новији историчари српске књижевности, као што су Милорад Павић и Јован Деретић, у својим историјама српске књижевности, уметничку писану и усмену народну књижевност приказују паралелно.

Иако настају и живе истовремено, те две књижевности се веома разликују. Оне представљају два посебна система односа према свету, и два посебна израза. Наша средњовековна књижевност преузела је систем правила од старије и развијеније византијске књижевности. Она се тих правила строго држала. Супротно од тога, стваралац из народа није преузимао правила из других литература, већ је сам стварао властити књижевни систем. У изграђивању тог система учествовало је мноштво људи. Зато се и може казати да је стара, средњовековна поезија по пореклу моногенетска, а да је народна по свом пореклу полигенетска. Мноштво различитих настојања да се човек изрази довело је до обиља облика и жанрова које има народна поезија. Наспрам једноличности која карактерише средњовековну поезију, народну поезију одликује разноврсност. У ову другу књигу антологије ушле су, осим народних лирских песама, и друге мање форме народних

умотворина као што су: бројанице, брзалице, бајалице, загонетке, пословице, клетве, затим песме из корпуса грађанске поезије и бећарци. Све те форме овде се условно означавају као народна лирска поезија.

Поезија се гради од две врсте грађе: од тематске и од језичке. Обе те врсте народна лирска поезија је црпела из властитих извора. Преко једних народних умотворина она је испробавала изражајне вредности језика; преко других народних умотворина испробавала је изражајне и садржајне вредности тематске грађе; преко трећих је испробавала комуникационе процесе и функционисање пренесених значења. А сва та искуства утађивала је у сложеније песничке облике. Та искуства она није преузимала са стране, већ их је градила на изворима властитог језика, у кореспонденцији са стварношћу у којој је настајала. Отуда се може казати да је наша народна поезија настала на основама које су јој иманентне. Кроз праксу успостављања интертекстовних веза израсла је у посебан систем изражавања. То није случај са средњовековном литературом. Та литература није била само упућена ка трансценденцији, већ су и њени извори били страни, или у другој терминологији – трансцендентни.

Разлика између старе сакралне поезије и народне у погледу језика није само у томе што је стара писана на једном артифицијелном српскословенском језику, а народна је стварана на народном говорном језику. Оне се разликују и у односу према самом језику. Стара поезија настајала је на обради строго одређене задате грађе; језик је био само у функцији те обраде. Народна поезија се градила од разноврсне тематске грађе, али у великој мери градила се и од саме језичке грађе. Тематска грађа писане уметничке средњовековне поезије, по себи је ограничена, а посебно је била ограничена скупом правила које је религиозни живот морао да поштује да би сачувао свој карактер. Језик је, међутим, као грађа неограничен, јер је у њему сабрано свеколико људско искуство. Отуда, све што језик може да захвати, може и да постане песничка грађа. Пошто се језик пружа колико и људски свет, то је и грађа која се заснива на језику могла да буде изразито разноврсна. Самим својим богатством и неограниченошћу она је отварала неограничене слободе стваралачком духу. Дух се у тој

грађи осећао много слободнијим: могао је да црпе из укупног искуства језичког памћења и да опробава све могућности језичког комбиновања и израза. Сусрет са народном лирском поезијом је отуда сусрет са основним духовним богатством једног народа. Српска лирска народна поезија сведочи и о значајној духовној моћи и о замашном духовном богатству српског народа.

2.

Разни истраживачи на различите начине разврставају ову лирску поезију. Те поделе су у већини случајева прихватљиве. Оне су корисне и потребне зато што у поимање поезије уносе изванредан ред. Разврставање у овој антологији разликује се од других по томе што сем жанра (лирска поезија) и врста (на пр. тужбалица) уводи још једну категорију, која би могла да се назове поджанр. Тих под-жанрова је овде представљено четири: *Поезија у игри*, *Поезија у функцији*, *Поезија у расположењу*, и *Поезија у друштвеном животу*. Увођење тих категорија било је потребно да се што више обузда разноврсност свега онога што макар условно може да се назове народном лирском поезијом. Тако широко схваћена, та поезија, од народних умотворина до бећарца, има неке додирне тачке са средњовековном поезијом само у једном од тих поджанрова: са поезијом која је настајала са сврхом обављана неких функција. Али не и са целим тим поджанром, већ само са неким његовим врстама као што су: верска и митолошка поезија.

Стара поезија, природно, нема облике који би одговарали поджанровима као што су *поезија у расположењу* или *поезија у друштвеном животу*, каква је негована у облику грађанске поезије и бећарца. Јер су такви облици непримерени строго канонизованом односу средњовековног човека према животу и свету. Поготово нема облике који би одговарали онима који се окупљају у поджанру *поезија у игри*.

У богатству облика и тематских преокупација народни певачи изразили су многообразност живота. На ту многообразност се може гледати са разних страна. Филозофи Милош Ђурић и Ксенија Атанасијевић прилазили су јој са филозофске

стране; митолог Чајкановић – са митолошке. Један од првих и најутицајнијих антологичара народне поезије после другог светског рата, Војислав Ђурић, у предговору своје антологије прилазио јој је са социолошке стране: тражио је у њој заправо *социолошки еквивалент* (Плехановљев израз) за односе у патријархалном друштву у којем се таква поезија стварала. Владан Недић, такође у предговору својој антологији (1962), истој поезији прилазио је као трезору информација о обредним обичајима и вредностима. Миодраг Павловић, исто у предговору својој антологији (1982), прилазио је народној поезији превасходно са митолошког аспекта. У најновије време, Љубинко Милосављевић, у својој докторској дисертацији *Колективно памћење незаборава* (1991), указао је на етички кодекс садржан у Вуковим збиркама. Број аспеката са којих се може гледати на поезију, разуме се, далеко је већи од овде побројаних. Али, и ови побројани показују да народна поезија, као целина, садржи многа сведочанства о народу у којем је настала и у којем живи. Она је изразила његов дух, његова схватања света, његов однос према свему што се човека тиче. Зато је лирска народна поезија вредносно изузетно поливалентна.

3.

Управо због разноврсности облика у којима се појављује, народна лирска поезија има не само поетске, већ има и поетичке вредности. Приступ народној лирској поезији са становишта њене поетичке вредности до сада је мање коришћен од других и њему ће овде бити посвећена пажња. Те вредности су се посебно испојиле у антологији Васка Попе *Од злата јабука* (1958). Народне умотворине (бројанице, брзалице, бајалице, басне, клетве, пословице, загонетке) које је она, углавном, донела, тешко се уклапају у појам лирске песме; ови облици имају само елементе поезије. Али се управо на тим елементима, или преко њих, најбоље може видети како поезија настаје, и шта је за њено функционисање најнеопходније. Док кључ за разумевање наше средњевековне поезије треба тражити у духу сакралног система у

оквиру којег је она стварана, и за који је створена, кључ за разумевање наше народне лирске поезије налази се у народним умотворинама као систему лаичког поимања живота.

У наше време незаобилазан је приступ поезији са семиолошког аспекта. Из обиља сазнања које семиологија нуди за ову прилику довољно је указати на два: на појам парадигме и на знаковну природу текста.

Језичке творевине као што су *бројанице*, *брзалице* и *бајалице*, на пример, структуриране су тако да се њихова парадигматска организација лако уочава. У њима је, од две димензије знака, израза и садржаја, актуализована практично само једна, изражајна страна. Њихова садржајна страна је готово сасвим потиснута. Другим речима, у први план је избила звучна димензија ових творевина док је смисаона маргинализована.

Изражајне функције, у свакој врсти ових умотворина, у основи се остварују различито. Бројанице, на пример, заснивају се превасходно на ритму, брзалице превасходно на еуфонијским вредностима гласова, а бајалице превасходно на парадигматским понављањима.

Од мноштва записаних бројаница Попа је у својој књизи донео само двадесетак. Све су оне прављене по истом моделу: на различите начине понављају једно исто: разбрајање од један до десет. Терминологијом Хјелмслева речено: све оне имају исту супстанцу а различите форме. Говоре исто то, само мало друкчије, што би рекао Вук. Свака бројаница је нова форма за стару или једну основну супстанцу. Сврха је тога разбрајања иста као и код бројања: да се успостави једнакомеран однос између разбрајаних делова. Није важна посебност онога што се разбраја, важно је његово место у низу бројева, оних пре њега и оних после њега. Понављање једнаких делова у разбрајању носи основне карактеристике ритма. На ритам бројаница упућује се и самим разбрајањем, али и асоцијацијама на бројеве. Ритам је једно од основних својстава поетског говора. То својство бројаница потенцира тако што редукује или маргинализује сва друга својства.

Брзалице су, такође, једноставни облици усменог израза. Оне у први план истичу еуфонијска својства употребљених речи. И код

њих није важан садржај (односно смисао) исказа; важни су звучни облици. А све је подређено тим облицима. *Шаш деветорошаш*, како се *раздеветорошаш*ио, тако гласи једна брзалица. Садржај исказа је редундантан, у њему није остварен ни ритам. Брзалица ипак представља звучну слику једне природне појаве изражене понављањем гласовних група. Понавља се у њој три пута гласовна група *шаш* и два пута гласовна група *деветоро*. То значи да је саграђена на принципу јединства у различитом, што је основна особина парадигме.

Други пример: *Птфпфковић птфпфче с птфпфковићима птфпфковици*. И та је брзалица саграђена на понављању неколико гласова. И овде је, као и у претходном случају, дата гласовна слика догађаја или стања које траје неограничено у времену. Оваква парадигматска понављања, гласовне фигуре, посебно асонанца и алитерација, чести су елементи поезије. И док су у песмама ти елементи уграђени у ткиво стихова на мање наметљив начин, овде су они сасвим огољени као основна градивна маса.

Бајалице су нешто сложенији облик од брзалица. Настају из настојања да се речима делује лековито и отклоне здравствене тегобе или друге невоље. Текст бајалице се организује тако што се понављањем више елемената гради јединство у разноликости. Ево једне лепе бајалице из Попине књиге која гласи:

Пошао чудан човек у чудну њиву, упрегао чудне волове у чудан јарам, чудна кола, чудан остао, чудно рало, чудна ралица. Отишао у чудну њиву, почео чудну бразду, изорао чудну змију. Не чудим се чудној змији, но се чудим Милановом уроку. (Стр. 43)

Све је у тој бајалици испричано због чудног Милановог урока. Али је цео текст организован тако да се реч *чудан* у разним облицима понавља буквално у свакој синтагми. На понављању те речи и организује се текст бајалице. У неким другим бајалицама и враџбинама понављања нису тако уочљива, али она постоје и делују на скривен, такође парадигматски начин.

Свако литерарно дело, виђено са семиолошке тачке гледишта, има два плана: садржајни и изражајни. Један од та два плана може да буде маргинализован, па и редукован, али исто

тако и наглашен. Таква нарушавања равнотеже није лако открити у сложенијим облицима као у оним једноставним; зато су наше народне умотворине драгоцене: у њима је увек могуће наћи сваковрсне примере, па и оне који показују да се текст може саградити или искључиво на изражајном плану или искључиво на садржајном.

Бројанице, брзалице, бајалице засноване су превасходно на изражајном плану. То значи да је у њима садржајни план потпуно маргинализован.

Клетве и заклетве, а поготово пословице, посве су другачије структуриране. Оне се заснивају на доминацији садржајног плана. План израза ни у њима није небитан, али је његово место секундарно.

Кад видио моја леђа, онда и тебе – тако гласи једна од клетви. Она делује пре свега садржајем исказа. Онај који куне сигурно никад неће видети своја леђа. Толико не жели да види ни онога кога проклиње. У састављању клетве њен аутор је пошао од смисла који хоће да изрази, па је према њему тражио форму.

Једна друга клетва гласи: *Земља те прогонила, а море избацивало!* И у њој је најважнији садржај који се поручује. Али је, за разлику од претходне, та клетва већ јаче формално уређена: у основи њене парадигме налази се нешто што Лотман зове архисема: дакле, нешто што повезује речи супротног значења као што су овде земља и море.

Слично је и са пословицама. *Из шале се деца рађају*, каже једна, а друга: *Дрво се на дрво наслања, а човек на човека*. Да би се такве пословице сачиниле, очигледно је прво требало знати шта рећи; форма израза је секундарна.

Вредности клетви, заклињања и пословица зависе сигурно и од облика, тј. од начина на који је садржај уобличен и по којем су те умотворине памтљиве. Али је формална страна код њих у другом плану; основни ефекти се граде на садржају кога треба открити и разумети. Међу њима завређују посебну пажњу искази који у себи имају што више необичног и неочекиваног. У први план тако избија једно својство уметности на које је најпре указао руски формалиста Шкловски, а то је принцип зачудности (остранения). Осећање зачудности може да изазове и необична

форма, али исто тако и необичан садржај. Пословица: *Кад кућа гори, барем да се човек огрије*, изазовна је пре свега по садржају.

У овој врсти умотворина има пренесеног значења, али оно није обавезно, или није кључно за разумевање поруке. Кад неко каже: *Тако ми бог помогао!* онда ту поруку треба буквално тако схватити. А дословног значења поготово у клетвама и заклетвама има доста. Само њихово постојање потврђује став да у поезији, у литератури уопште, текст не мора да се организује само на основу тропа. Он може да буде ефикасан и кад се заснује на дословном значењу. То значи: не мора да буде двоструко кодиран да би био прихваћен као уметнички текст.

У стандардном језику су ознака и означено (реч и појам коју она означава) међусобно повезани. Кад кажете реч *змија* или *гуја* мислите притом на једног гмизавца. Загонетка је једна посебна умотворина за коју је карактеристична употреба пренесеног значења. Кажете *гуја* а не мислите на опасног гмизавца. *Једна гуја преко бијела свијета, шта је то?* То је муња. А шта ми ти је то: *Прођох воду не уквасих се; прођох ватру не изгорех се*. То је ветар. На који начин се гради загонетка? Гради се тако што се при загонетању намерно одвајају ознака и означено, а одгонетачу се даје у задатак да до правог значења дође. Његова функција интерпретатора је наглашена.

4.

Творевине окупљене у под-жанровима који су названи *Поезија у функцији* и *Поезија у расположењу* представљају већ сложеније или сасвим сложене лирске структуре. Данас се обично не цени много лирска уметничка поезија која има функцију ван себе саме. Али у народној поезији има и много песама, и много различитих врста које су настајале тако што је песнички говор био употребљен у неку ванпоетску сврху. Има једна група песама које се називају обредне или обичајне песме. То су, на пример, песме лазаричке, крајичке, додолске, или песме које су пратиле хришћанске обреде. Такође су бројне и разноврсне песме везане за различите послове (посленичке песме). Неке међу њима спадају

у најлепше песме народне лирске поезије, иако им је сврха била ванпоетска. Њихова уметничка природа може се објаснити тиме што су у процесу дугог неговања обреда и обичаја пречишћене вредности њиховог исказа. То значи да се најзначајнији вид поетичности тих песама збива у њиховом језичком слоју. Тако су оне и постале праве уметнине речима. Својим обредним, обичајним и посленичким садржајима, међутим, оне представљају праве трезоре антрополошког и етнолошког блага.

Народне лирске песме, које су по облику најближе уметничкој писаној поезији овде су дате под насловом *Поезија у расположењу*. Вук Караџић је могао највише да мисли управо на те песме кад их је назвао женским, разликујући их од “мушких песама”, како је назвао епске. “Женске пјесме пјева и једно или двоје само ради свога разговора, а јуначке се пјесме пјевају да други слушају; и зато се у пјевању женски пјесама више гледа на пјевање него на пјесму, а у пјевању јуначкије највише на пјесму, каже Вук у предговору првој својој књизи *Српских народних пјесама* из 1824. године (1969:529). Ради разликовања од епских песама, које су намењене другима, “женске” песме су намењене себи или сасвим уском кругу слушалаца. Оне су израз емотивног живота народа. Таквих песама је највише забележених и сачуваних, а међу њима је највише оних које се могу разврстати у две велике групе: у групу љубавних и у групу песама лирског расположења. Било је много скупљача и ових песама. Најлепше, међутим, скупио је и на свет издао Вук Караџић. Он се од других редактора одликовао строгању избора. Зато су у овој *Антологији* највише и заступљене песме из Вукових збирки.

5.

Уместо израза “народна књижевност” у новије време је све више у употреби израз “усмена књижевност”. Израз “усмен”, за разлику од израза “писан”, ставља нагласак на медиј у којем је ова врста стварања обликована. Том медијацијом хоће да се нагласи њена особена природа. Највећи и највреднији део наше народне књижевности створен је у оралној цивилизацији.

Поджанр *Поезија у друштвеном животу* садржи текстове који су настали и били говорени у цивилизацији књиге, па су и понели неке рефлексе тога медија чак и ако су били само усмено говорени. Вук Караџић је знао за ту врсту поезије. У истом предговору он каже: “У Сријему пак и у Бачкој и у Банату по варошима се већ ни женске народне пјесме не пјевају, него којекакве *нове*, што праве учени људи и ђаци и калфе трговачке” (530). Те *нове* песме он није уносио у своје збирке. Њих има доста забележених у рукописним песмарицама 18. и 19. века и оне се обично називају грађанска поезија. Грађанска поезија је научној јавности постала позната тек од зборника *Српска грађанска поезија* Тихомира Остојића и Владимира Ђоровића (1926). Песме из тог зборника је у рукописним збиркама пронашао Остојић, а после његове смрти (1921) са својим предговором их је издао Владимир Ђоровић. Бећарци су научној јавности постали познати тридесетак година касније кад је Младен Лесковац објавио, са властитим предговором, збирку *Бећарац* (1957). После Лесковчеве, издато је више збирки бећараца. Међу њима је најобимнија (око 250 страна) она коју су, на основу 3000 бећараца сакупљених међу Србима у Румунији, сачинили Стеван Бугарски и Светозар Марков (Букурешт 1982). Најновији подухват у том правцу учинио је Ненад Грујичић издајући збирку *Ојкаче* (1988) састављену од песама које се певају махом у Босни и Крајини. Грујичић у Предговору ојкачу дефинише као “укрштај распусног панонског бећарца и несретне далматинско-загорске нарицалице” (37). Ојкачама из његових збирки придодao сам и прегршт сличних стихова из зборника народних песама из Кордуна Станка Опачића Ћанице .

6.

Приређивачи зборника народне лирске поезије последњих деценија обично су наглашавали да у њима нису раздвајали српско од хрватског, полазећи од става да су оне настале на једном језику, српскохрватском. Последњих година, међутим, ситуација се у том погледу изменила. Не само да се о Србима и Хрватима не говори више као о једном народу, већ се не говори више ни о

њиховом заједничком језику, српскохрватском. Треба се зато сетити да је тек у другој половини 19. века међу Србима почео побеђивати став да имају један језик са Хрватима. Вук Караџић, као и други слависти његовог времена, сматрали су да се српски језик разликује од хрватског, а српски језик су идентификовали са штокавским. Дајући сада српско име творевинама у овој антологији, само се враћамо својој основној националној традицији.

На значај блага које је представљено у овој књизи нека подсети речи Васка Попе из предговора антологији *Од злата јабука*:

Наша народна поезија цветала је и сазревала у самом срцу столетних ноћи. У току тамних векова створен је златни век наше књижевности. Наша класика једина и права. Раздобље наше литературе које из непојамних даљина сјаји својом чудесном лепотом и које није престало и неће никад престати да обасјава песничко стварање на овој шаћи земље под овим небом."

Стручном терминологијом речено, у нашој народној поезији, у нашем усменом стваралаштву, остварен је један симболички поредак (Лакан) у којем су садржана језичка памћења и знања. У њој се налазе и наши најстарији и најдубљи духовни корени које никада не треба губити из вида.

К њ и г а т р е ћ а

ЕПСКА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

1.

Најстарији записи српских епских народних песама потичу из 15. века. Многе народне песме објављене су у посебним збиркама. Међу њима има и тако значајних и незаобилазних као што су збирке Симе Милутиновића Сарајлије (1837), Његошево *Огледало српско* (1845), затим Богољуба Петрановића (1867, 1870), и других. У наше време појавиле су се нове збирке: Владимира Бована *Народна књижевност Срба на Косову* (1980) и Драгољуба Симоновића *Народне песме из источне и јужне Србије* (1988). Пуно је песама објављених и по часописима, ван збирки. Има доста рукописних збирки народних песама за које се зна, а може се претпоставити да има и збирки за које се још не зна. Народну епску поезију на српском језику чини огроман корпус песама.

Било је више сакупљача и записивача народних песама. Један међу њима, Вук Караџић, надмашио је све остале. Он је објавио четири књиге народних песама: једну књигу лирских и три књиге епских песама. Његов импозантан скупљачки посао, међутим, издваја се од других не толико квантитетом, колико квалитетом. Вук је трагао дуго и упорно за најбољим певачима и за најбољим варијантама добрих песама. Оно што је он објавио избор је из мноштва. Због тога Вукове збирке чине језгро свих антологија српске народне поезије које су касније састављане. Сигурно је да бисмо и без Вука имали доста забележених народних песама. Али

није сигурно да би оне биле на таквој уметничкој висини као у Вуковим збиркама. Српске народне песме се с доста разлога пореде са Хомеровим еповима. Сасвим би било разложно поредити и самог Вука са оним непознатим генијалним редактором који је уобличио Хомерове епове.

Вук је почео бележити песме кад је епско певање у српском народу достигло свој врхунац: циклуси око већег броја тема су већ били формирани а израз усавршен. И то је, сигурно, био један од разлога његовог успеха. У Вуково време певале су се песме превасходно у десетерцу, док је време певања песама у дугом стиху, бугарштица, било већ прошло. Песме дугог стиха су пре Вука биле забележене и сачуване у више збирки, махом у Дубровнику и у Боки Которској. Дубровчанин Валтазар Богишић прегледао је више тих збирки и из њих сачинио избор који је објавио 1878. године под насловом *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. У тој књизи већину песама чине бугарштице а више њих је антологијске вредности.

Песме у овој антологији преузете су претежно из Вукових збирки и Богишићевог зборника.

2.

Питање је: да ли се у мноштву народних песама може установити некакав ред, односно, да ли се међу њима може извршити некаква систематизација? То питање је и теоријско (тј. методолошко) и практично. Свака класификација, у ствари, је једна логичка операција која се назива дивизија а подразумева да се једна деобена целина (*totum divisionis*) може поделити на неколико деобених чланова (*membra divisionis*) према неком деобеном начелу (*principium divisionis*).

У пракси је до сада направљено више класификација наших епских песама. Најједноставнија је она која дели наше епске песме по дужини стихова на песме дугог стиха (тј. бугарштице) и песме кратког стиха, тј. оне испеване у десетерцу.

Исто тако је једноставна и Вукова класификација песама по времену о којем певају. Једна његова књига (друга по реду) сабра-

ла је песме о најстаријим временима; једна (трећа по реду) сабрала је песме о средњим временима, а једна (четврта по реду) песме о најновијим временима.

Више проблема истраживачима су задавале поделе по тематским обележјима. Мноштво је тема о којима песме певају и ту је далеко теже решити проблем класификације на задовољавајући начин. Ипак, искристалисала се подела по тематским циклусима. У *Антологији српскохрватских епских народних песама*, коју је 1989. објавио Владимир Бован, та класификација је доведена до највеће мере прихватљивости.

Бован је све епске песме поделио најпре на две целине: на *приповедне* и на *јуначке*. Та подела је, према садржају који се дели, извршена коректно. Њој би се могло само приговорити на непрецизности израза: и јуначке песме су приповедне; оне приповедају о јуначким, односно историјским догађајима и појавама. Ја сам у овој антологији прихватио у основи Бованову поделу, али сам дао друге ознаке тим деловима. Епске песме сам поделио на *неисторијске* и *историјске*, тј. на песме чија се збивања не могу поставити у одређени историјски контекст и на оне које такав контекст имају.

После ове првостепене следе даље поделе у оквиру две основне групе. Приповедне, тј. "нејуначке" песме Бован је даље делио према жанровима на: А. *Бајке у стиховима*, Б. *Легенде у стиховима*, В. *Баладе* и Г. *Новеле у стиховима*.

Јуначке песме је поделио на тематске циклусе: А. *Преткосовске песме*, Б. *Косовске песме*, В. *О Краљевићу Марку*, Г. *Покосовске песме*, Д. *О хајдуцима*, Ђ. *О ускоцима*, Е. *О муслиманским јунацима*, Ж. *О ослобођењу Црне Горе*, З. *О ослобођењу Србије*.

У већини тих циклуса могуће је уочити и постојање извесних под-циклуса. У песмама преткосовског циклуса, на пример, могуће је издвојити више песама о Немањићима и више песама о Мрњавчевићима. Отуда се у литератури може наћи и да се тај циклус зове: Циклус о Немањићима и Мрњавчевићима.

Слично је и са покосовским циклусом. У оквиру тога циклуса такође се могу издвојити још неколико под-циклуса: о Бранковићима, о Јакшићима и о Угричићима. У циклусу о хајдуцима такође има више песама које говоре о Старини Новаку,

његовом брату Радивоју и синовима Грујици и Татомиру; у ускочком циклусу више је песама о Стојану Јанковићу и Иви Сенковићу.

У неким систематизацијама се песме које говоре о ослобођењу Србије и Црне Горе узимају као један циклус са очигледним постојањем два подциклуса (борба се одвија у два краја). Има затим, систематизација у којима се не издвајају песме о муслиманским јунацима: што значи да се у њима не прави разлика по верском (односно националном) критеријуму. Бован је, издвајајући циклус о муслиманским јунацима, поступио у духу времена које је инсистирало на посебности муслиманске нације. Слично је пре њега чинио и Војислав Ђурић придружујући (под)циклусима о Бранковићима, Јакшићима и Угричићима (под)циклус о хрватским бановима. За сваки од тих поступака могуће је наћи оправдање у природи материје која се класификује и у принципима класификације.

До уочавања извесног циклуса не долази се само “одозго”, поступком дивизије (класификације), већ и “одоздо”, поступком адиције, тј. збирањем песама по неком критерију, на пр. тематском. Збир од десетак песама о Мијату Хајдуку представља, такође, један корпус који чини подциклус у циклусу хајдучких песама. У овој антологији ја сам користио поделу на циклусе и нисам ишао на даље могуће поделе у оквиру њих.

3.

Тек када се овако рапчлаћене и подељене у тематске циклусе и подциклусе сложе у целину, српске епске народне песме представљау више од простог збира песама, оне имају многе елементе националне епопеје. Трагајући за одговором на питање како су настали *Илијада* и *Одисеја*, двојица младих америчких истраживача, Пери и Лорд, дошли су тридесетих година овога века у Југославију да испитају настајање епских песама које је још било живо. Открили су притом да се певачи, у спевавању песама, служе многим већ готовим *формулама*. Њихов појам формуле може да се замени другим појмовима са сличним или адекватним

значењем: парадигма, образац, модел. Певачи су имали на располагању готове обрасце израза за почетке песама и за њихове завршетке; за описе јунака; за формулисање односа међу јунацима, за поздраве и отпоздраве итд. Народни певач је имао репертоар готових формула помоћу којих је причао своје приче у стиховима. Лорд је своју главну књигу о српској народној поезији назвао: *Певач прича* (1952). У њој је посебно обрађена пажња на поступак "певача прича". Систем формула који он користи је, очигледно, надграђен над стандардним језиком. Терминологијом руских семиотичара, тај систем би се могао назвати секундарним модела-тивним системом. Помоћу тог система су се лако могле продуковати нове песме. Довољно је било наћи им подстицај: тему или идеју за песму.

Пери и Лорд, као и пре њих Матија Мурко, аутор књиге *Српскохрватска народна епика* (посмртно објављена 1952) бавили су се проблемима настајања поезије у актуалном времену; имали су, дакле, синхрони приступ. Дијахрони приступ епској поезији био је ван њихове пажње. Међутим, он је неопходан да би се добио одговор на питање како су настали сложенији системи у епским творевинама, као што су циклуси песама, који се конституишу око битних момената националне историје (пропаст царства, хајдучија, ослободилачка борба) или целокупна српска национална епопеја. Истраживања у којима је примењен дијахрони приступ дала су најплодније резултате у радовима Мирослава Пантића, Миодрага Поповића и Јелке Ређеп који говоре о настајању косовске легенде. Косовска легенда се почела развијати и неговати одмах после косовске битке, у средишњим деловима Србије, а конституисала се на периферији српског етничког простора, у Дубровнику и Боки Которској у 18. веку. Неколике чињенице, везане за један преломан историјски догађај, структурализовале су се тако у један секундарни семантички модел: у виду легенде или приче. Та прича је послужила, затим, за основу бројним песмама косовског циклуса. Песме косовског циклуса су тематски веома повезане. Због тога се дуго мислило, од почетка 19. до почетка 20. века, да је постојао косовски еп (*Лазарица*) и да су до савременика доспели само комади епа; веровало се да је неко знао еп у целини; напосе да се он може

реконструисати. Таква мишљења нису била без основа: скуп песама о косовском боју чвршће је структурализован од било ког другог цикличког збира наших епских песама; он се, у процесу циклизације, тј. у опевању легенде, приближио епу.

После косовског циклуса највише унутрашње организације има циклус песама о Краљевићу Марку. Али тај циклус је сачињен на другим основама. Песме тога циклуса тематски су повезане подвизима и судбином главног јунака. Већина догађаја о којима се у њима говори међу собом немају логичан нити дијахрони след; иза њих стоји епски обликован јунак, али не и прича каква је неопходна епу.

Косовски циклус и циклус о Марку Краљевићу два су основна наративна модела наше епике. Први модел заснован је на причи; други на јунаку. Остали циклуси прављени су на комбинацији та два основна модела.

Неке личности, и неки историјски догађаји, постали су веома примамљиви за народног певача, тј. за “певаче прича”. О таквим личностима и догађајима настајале су песме и циклуси песама. Кад те циклусе сагледате у целини, онда схватите да они, у ствари, причају главне догађаје из српске историје. Ти главни догађаји су везани за Немањине и Мрђавчевиће; за Лазара и Косово; за Бранковиће и њима савремене јунаке Јакшиће и Угричиће; затим за хајдучке и ускочке борбе са Турцима; најзад за организоване борбе за ослобођење Србије и Црне Горе. Српски епос, главним својим делом, пева, дакле, о српској националној судбини виђеној кроз главне историјске догађаје и личности. Тај еп, отуда, има и изразита национална обележја. О том епосу се, зато, мора говорити као о српском, јер је он такав по свом карактеру, а не по вољи истраживача и тумача. У конкретним историјским условима српски народни дух изражаван је епским средствима којима су певачи причали историју народа. Епска песма у српској културној традицији замењивала је не само роман и приповетку, него и историјску студију. Српски епос је био један од основних чинилаца у одржавању и реконституисању српске националне свести. Срби су највише преко народних песама сазнавали ко су и шта су.

4.

Позитивистички оријентисани истраживачи српског епоса настојали су да идентификују историјске догађаје и јунаке. Нарочито је то са системом урадио Томо Маретић у књизи *Наша народна епика* (1909). Многа од тих истраживања показала су да ни приказани историјски догађаји, нити приказане историјске личности, не одговарају актуелним научним спознајама историјске стварности. То у највећој мери важи за косовски бој и за личност Краљевића Марка. Историјска сазнања о косовском боју и његово представљање у народној поезији се у великој мери разликују. Нема поузданих историјских потврда о издаји Вука Бранковића. Нема доказа да су постојали Југ Богдан и Југовићи; не зна се скоро ништа о Милошу Обилићу, Бановић Страхињи, Рељи Крилатици. Историчари су, такође, утврдили да се иза Сибињанин Јанка крије мађарски племић Јанош Хуњади, а иза Бановић Секуле такође мађарски племић Миклош Силађи, Хуњадијев сестрић, као што се и иза Иве Сенковића, односно Сењанина Иве, крије хрватски племић Иван Влатковић.

За разлику од традиционалног позитивистичког историјског приступа у новије време јавио се један посве другачији приступ истом проблему. У књизи Драгољуба Симоновића *Никола Вратковић, косовски цар и Бог* (Ниш, 1992) на веома смео начин идентификована је већина историјских личности из наше народне поезије. Српска епска народна поезија, по Симоновићу, нашла је инспирацију у три главне српске средњовековне династије: Немањинима, Лазаревићима и Бранковићима, које су биле повезане многим породичним везама и које представљају заједно једно од најзначајнијих раздобља српске историје. Многе од личности тих династија јављају се као главни јунаци у нашим народним песмама, али у преображеном виду Историјска стварност, везана за судбину наших најзначајнијих средњовековних династија, у поезији се преобразила у нешто што се обично назива симболички систем у којем је сваки јунак и сваки догађај добио своје место и значење. У том систему су важна места добили и пагански елементи, пре свега они везани за Вида, бога светлости, обиља и јунаштва, али и хришћански елементи, везани пре свега за избор

царства небеског. Српска епска поезија, као систем, велика је духовна грађевина српског народа.

Преображај историјске стварности у симболички свет поезије може се на различите начине објаснити. Са становишта ренесансних поетичара, она је донела једну “другу стварност”. Са марксистичке тачке гледишта свет који је донела народна поезија може се схватити као “надградња”. Народна поезија је на темељу историјске стварности надградила сопствену песничку стварност или свет. Тај песнички свет више је подређен духовној пројекцији, него историјској стварности. У нашој народној поезији има и таквих песама, нарочито из многобројних борби за ослобођење, које верно описују догађаје, али које су уметнички мање вредне, јер су само дневно актуелне, хроничарске.

Иста појава се у савременој семиологији и дисциплинама које је она инспирисала другачије објашњава: као “секундарни систем”. Тај израз на други начин осветљава и ону “другу стварност” ренесансних поетичара или марксистичку “надградњу”. Али она потврђује став да та духовна творевина има везе са историјском стварношћу и са системом историјских односа, али и да је то ипак друга стварност и да је то “секундарни систем” у односу на систем примарних односа главних чиналаца српске историје. “Друга стварност” настаје преображајем оне прве стварности. А преображај историјске стварности се мора десити отуда што и друга стварност има своје властите законе који су закони текста. За те законе није пресудно каква је била историјска личност која се узима као предмет епског певања, него како уметничка пројекција јунака функционише у епском систему. Трансформисањем историјских личности и догађаја у личности и догађаје, обреде и чинове песничког казивања, српска народна поезија је на најпотпунији начин исказала, како је Вук рекао у својој првој књизи српских народних песама: “битије српско и име”.

Српска народна поезија, епска и лирска, тачније: цела народна књижевност, изградила је такав систем. Тај систем јесте надградња над стварношћу: историјском, националном, друштвеном. У њој је садржана наша народна антропологија, етнологија, али и историја, митологија, етика и филозофија. То није само

грађа за те дисциплине, већ и систем ставова који се са становишта тих дисциплина могу осветлити.

5.

Српска усмена поезија, поготово епска, по изразу се битно разликује од старе писане српске поезије, посебно од поезије која је сакупљена у *Србљаку*. Па ипак, и у старој писаној српској поезији постоје три циклуса – о Немањићима, о кнезу Лазару, и о Бранковићима – који тематски кореспондирају са циклусима у српској усменој поезији. Међу тим циклусима није тешко установити интертекстовне односе, а поготово их није тешко установити између црквених песама о кнезу Лазару и косовског циклуса народних песама. Лазарев избор царства небеског пред одсудни бој и вечера коју је приредио својим саборцима уочи битке, инспирисани су из црквених кругова, утемељени религиозним мотивима.

У филолошким круговима је вођена дискусија око порекла нашег епа. О тој дискусији доста пише Војислав Ђурић у предговору својој *Антологији народних јуначких песама*. Ђурић оспорава тезе руског филолога Кравцова о феудалном пореклу нашег епа и излаже аргументе у прилог тези о њеном сељачком пореклу. Па ипак, ближе решењу овог питања била би претпоставка заснована – на Бахтиновом начину мишљења – да су у развијеном српском феудалном друштву постојале две одвојене српске културе: феудална и сељачка и да је некаква кореспонденција међу тим културама морала постојати. Са падом српске феудалне државе, српска православна црква и српски народ постали су укупни баштеници српске културе. О витештву, жртвама и подвизима српских феудалаца певао је ко је могао: ниједан Вуков певач није потицао од феудалне господе. Али то никако не значи да у њиховом певању није било и трагова феудално-црквене културе. Циклуси о Немањићима, Косову и Бранковићима, у црквеној поезији и у народној епској поезији, те везе бесумње потврђују. Миодраг Поповић је у својој књизи *Видовдан и часни крст* (1975) усмереној ка истраживању “књижевне

археологије” у песмама о косовском боју откривао више слојева: пагански, православни и католички и све их видео као део исте културе. То, другим речима, значи, да је српска народна поезија полигенетска творевина и да она има веома широко утемељење у културној традицији. Отуда су драгоцене сва истраживања о интертекстовним везама српских народних песама у оквиру традиције, и то како оне која јој је претходила тако и оне која се стварала касније, на њеним темељима.

Најзначајнији до сада написани текст о интертекстовним односима јесте онај чувени Елиотов који се зове *Традиција и индивидуални таленат*. Елиот у свом есеју није употребљавао термине интертекстовни или метатекстовни односи, али је мислио на начин који те односе подразумевају или у себе укључују. Тај поредак који чува континуитет литературе он је назвао традиција.

Српска књижевност, као и друге европске књижевности, баштиник је старе грчке и латинске, али и јудео-хришћанске књижевне традиције. Она, природно, има и своју властиту традицију. Њена је традиција утемељена у старој писаној и у усменој народној књижевности; на та два ослоња наставила су се сва каснија интертекстовна и шири духовна надовезивања. На тим надовезивањима и гради се идентитет српске литературе. У току осам векова постојања српске књижевности та традиција се изграђивала и учвршћивала на целом српском етничком простору. Мењали су се стилски системи (стилски поретци) али се континуитет традиције настављао. О Немањићима, Лазару и Бранковићима, о личностима и догађајима из српске средњевековне историје, остали су трагови у многим текстовима. О њима се, такође, певало и у песмама дугог и кратког стиха, као и о Бранковићима, Угричићима и о Краљевићу Марку. О њима су опет, у другим стилским системима, певали Гундулић, па Орфелин, па Стерија и Његош. О истим тим темама не престаје да се пева до дана данашњег. О Светом Сави и о Косову, на пример, има Васко Попа два лепа циклуса сопствених песама. Миљковић, Лалић, Симовић, Бећковић, Петров Ного, упркос разликама, остали су велики дужници таквој српској литерарној и духовној традицији. Ниједан од тих песника не може се разумети ван поре-

тка, ван система, ван традиције. Авангардни песник Оскар Давичо полемички се односио према тој традицији. А то значи да се метатекстовно ипак на њу надовезивао; био је и он њоме битно одређен.

6.

Српска књижевност не постоји изоловано од других књижевности па тако не постоји, на неки изолован начин ни њена народна поезија. Као најснажнији народни епос на словенском југу, српски епос је језиком и стихом и темама и мотивима утицао на стваралаштво у другим националним срединама. Ширењем свог утицаја српски епос није поништио самосвојност народне песме у Хрвата или других јужнословенских народа, али није ни изгубио своју самосталност и самосвојност. Нема разлога да се песме о хрватским бановима, које су хрватске, називају српско-хрватским, баш као што нема никаквог оправдања да се српско-хрватском назива песма *Почетак буне на дахије* и друге из Вукових збирки. И у народној као и у уметничкој поезији увек је било и биће текстова који припадају двема националним литературама. Али нема разлога да се у српској народној поезији превиђа једна тематска вертикала на којој се гради српска духовна традиција и да се она вештачки спаја са хрватском или са било којом другом.

Песме које доноси ова антологија, према томе, требало би да се примају као српска народна поезија. Чињеница да ће понеку песму испевану на српском језику и Хрвати сматрати својом не би требало да изненади: то би требало да буду песме које јесу део или могу да се укључе и у њихову духовну традицију. Никад и није било спорно да разни народи имају и неке заједничке духовне вредности. Прекрштавању српске у српскохрватску народну поезију треба учинити крај утолико пре што се и хрватска поезија новијих времена ретко или готово никако не утемељује на традицији народног епоса којему је средиште косовска легенда.

СРЕДЊЕ ДОБА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

1.

Израз *средње доба* увео је у највише оптицај Ватрослав Јагић у својој *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867). Он је у Уводу те књиге укупну литературу, хрватску и српску, коју је сматрао једном литературом – јер је настала на једном језику – поделио на три периода или доба: на доба старе књижевности, на доба средње или дубровачко-далматинске књижевности и на доба нове књижевности. Према тако замишљеној периодизацији, Јагић је, у својој књизи, обрадио само прво доба: доба старе књижевности.

У својој периодизацији Јагић није био посве оригиналан. Наслонио се, сигурно, и на једну поделу која је већ постојала. То је Вукова подела наших јуначких песама на “песме најстаријих времена”, на “песме средњих времена” и на “песме новијих времена”, коју је већ усвојио Јован Суботић у *Цветнику српске словесности* (1853) и за периодизацију уметничке књижевности.

Стојан Новаковић, који је исте године кад и Јагић, издао *Историју српске књижевности* (1867) у другом, прерађеном издању своје књиге (1871) прихватио је Јагићеву поделу. Та подела је отада, па све до после другог светског рата била широко прихватана. Последњи који је безрезервно прихватио ову поделу био је београдски професор Драгољуб Павловић. Своје становиште он је изложио у тексту *О подели југословенске књижевности на периоде*

(1958, прештампаном у његовој књизи *Старија југословенска књижевност*, 1971).

Периодизација српске књижевности на стару, средњу и нову била је после Другог светског рата, практично, напуштена. Отада се периодизирало обично по вековима или по стилским формацијама.

У новије време на околишан начин враћа се периодизација српске књижевности на стару, средњу и нову. Реактуализовали су је Милорад Павић и Предраг Палавестра идејом да у више књига представе историју српске књижевности. Део те идеје је већ реализован: издавачке куће Досије и Научна књига објавиле су 1991. ново издање *Историје старе српске књижевности* (СКЗ, 1981) Димитрија Богдановића и три Павићеве књиге које представљају барок, класицизам и предроманизам (раније објављене под насловом *Рађање нове српске књижевности* (СКЗ, 1983). Планирано је још да Палавестра својим књигама представи нову српску књижевност, па да идеја о историји српске књижевности у пуној мери буде реализована.

Из програма тог издавачког подухвата види се да део који је обрадио Павић по структури одговара средњем добу српске књижевности. Међутим, садржај који је он обухватио умногоме се разликује од онога који су под појмом средњег доба српске књижевности у својим историјама обрадили Стојан Новаковић, Павле Поповић или Тихомир Остојић, а и већина других старијих историчара. Старији историчари српске књижевности, не само Срби већ и странци (Копитар, Шафарик, Пипин итд) у српску књижевност су убрајали и оно што су стварали Срби католици, а не само Срби православци. Отуда је и дубровачка књижевност била сматрана делом српске, односно српскохрватске литературе. То становиште заступа и Димитрије Богдановић у својој *Историји старе српске књижевности* (1991:29). Такав његов став, међутим, није у сагласности са Павићевим из књиге *Рађање нове српске књижевности* у којој је дубровачка књижевност из српске књижевности изостављена. Њихово заједничко представљање српске књижевности као целине самим тим не може да буде конзистентно.

Кад се све чињенице имају у виду, а пре свега политичке прилике после Другог светског рата које су условиле да се дубровачка књижевност изоставља из српске књижевности, онда би ово питање средње књижевности српске требало поново решавати. Тај период требало би схватити шире и од Павла Поповића и од Милорада Павића. Она се не би могла свести само на дубровачку, односно приморску тј. на књижевност Боке Которске, Дубровника и Далмације, као код Поповића, него би морала да обухвати и континенталну књижевност која се неговала највише међу Србима у Угарској (коју је обрађивао Павић). Средња књижевност би тако захватала време од XV до XIX века, а самим тиме би се временски и преплитала са старом књижевношћу.

Модел просторног и временског обухвата средњег доба српске књижевности најпотпуније је представио Тихомир Остојић у својој *Историји српске књижевности* (1923). То је књижевност која се негује од ренесансе до романтизма и то од Јадранској Приморја до Коморана у Угарској (данас у Словачкој). То што се српски удео у том периоду и на тим просторима у великој мери преплиће са хрватским не би требало никоме да смета, нити да онемогућује да се та књижевност сматра интегралним делом српске литературе.

У стилском погледу, међутим, средња књижевност није јединствена као стара. То је најбоље показао Павић изучавајући само књижевност православних Срба. Ако прихватимо став да нова књижевност почиње са романтизмом, онда би средња књижевност требало да обухвати ренесансу, барок, класицизам и предромантизам. Сви ти периоди приказани су и у *Историји српског народа* (СКЗ, 1981). Али ни та, као ни друге велике едиције после Другог светског рата, у српски духовни простор није укључивала Дубровник. Ако нова сазнања у овој области доведемо у склад са старим, онда би средње доба српске књижевности, тј. доба њеног препорода, требало видети у скупу стилских система (ренесанса, барок, класицизам и предромантизам) који одвајају стару књижевност од стварно нове, која почиње са романтизмом.

2.

Ренесансу у српској књижевности, у контексту нашег проблема, треба схватити у тројаком виду. Треба је, најпре, схватити као једну од стилских оријентација као што су барок, класицизам итд. Али треба је схватити и као стилску оријентацију којом је почео средњи период у српској књижевности. А може се схватити и шире: као систем којим је почело ново доба у култури Запада. Сви стилски системи, који се после ње буду заснивали, почиваће на основама које је ренесанса успоставила.

Ренесанса је велика прекретница у животу европског човека од средњег века ка новом добу. Њу, зато, и не треба ограничавати само на једно стилско раздобље. Нема нити може да буде барока без ренесансе. Барок се може јавити само као дезагрегација ренесансе. Значај ренесансе се не може мерити само по остварењима у време њеног непосредног испољавања. Ренесанса, истина, нема тако великих имена у књижевности какве је дало време барока (Шекспир, Милтон, Тасо, Сервантес) али је ренесанса основа свих каснијих збивања, па и оних у доба барока.

Веома упутни ставови о ренесанси изнесени су у књизи Михаила Бахтина која се зове *Франсоа Рабле и смехотворна култура средњег века и ренесансе*. Култури средњег века и култури ренесансе Бахтин прилази као различитим системима или моделима култура који су се једно време отимали за превласт. Мада Бахтин ту борбу за превласт сагледава превасходно у Француској, можемо да кажемо да је сличне борбе било и на нашим просторима, значи и на просторима српског језика. Код нас се та борба одвијала у време “рађања нове српске књижевности”, тј. у њеном “средњем” добу.

Сукоб средњевијековне и ренесансне културе је миленијумски. Култура средњег века трајала је око милениј и по; култура која је почела са ренесансом траје тек око седам стотина година. Током неколико векова (код нас од 15. све до 19. века) оне су се бориле и преплитале. Њихов однос у тој смени треба схватити као ношење два изразито супротна културна система.

Култура је у систему средњег века била изразито религиозна и монистичка; култура ренесансе плуралистичка и секуларна. И у

средњем веку било је нерелигиозне, световне литературе. Али она је имала маргинални значај и никако није била у колизији са религиозном литературом која је била доминантна. У ренесанси однос тих двеју литература постаје обратан. Религиозна литература је у њој маргинализована, потиснута, сведена у оквире једне уско професионалне делатности. Ренесансна литература почива на систему који за основу израза узима савремени народни колоквијални језик и савремену народну усмену литературу. Тај преобрат је у складу са животним опредељењима ренесансног човека. Уместо преокупација средњевековног човека Богом и оним светом, дошле су преокупације ренесансног човека свакодневним потребама. То се најбоље види у поезији. Уместо исповедања љубави према Богу, Христу, Богородици, свецима, у први план су избили изливи љубави према овоземаљској песничковој драгани. Уместо показивања узвишених потреба, потреба душе и духа, у први план су избиле потребе тела: глад, жеђ, еротске потребе. Као што се од трансценденције окренуо емпиријском свету, човек се од преокупација духом окренуо преокупацијама телом.

Главно дело дубровачке ренесансне књижевности, Држићев *Дундо Маџоје* посве се разликује од главних дела средњевековне српске књижевности, Доментијанова и Теодосијева *Житија Светог Саве*. Тај прелом је епохалан. Он показује како јунаци Држићеве комедије смисао егзистенције виде у сасвим другом смеру од онога који им представља житије о светом Сави; они га више не траже према трансценденцији, већ према иманенцији, према земљи.

Промене које су се на тај начин оствариле никако нису локалне, дубровачке. То су промене које настају из смене доминантних културних система епохе. На потицајима који су дошли из Италије у просторе где је доминирао наш језик, реактивиран је дотле маргинални систем народне културе који је постојао међу нашим људима све три вере. Историјски преокрет се никако није могао тицати само људи једног народа или једне вере. Он је почео захватати све дубље, пре свега тамо где је имао највише услова да се прихвати, а постепено се рефлектовао на цео језички простор.

Неприхватљив је став да је заокрет у српској култури начињен тек са Доситејевим чином скидања мантије. Тај симболички чин је бесумње веома значајан. Али он није дошао на почетку једног процеса борбе нововековне културе са средње-вековном, већ на његовом крају. Доситејев гест је само симболички означио крај једног система и доминантну превласт другог. Тихомир Остојић је, стога, у праву кад Доситеја ставља на крају средњег раздобља, а не на почетку новог доба. Са Доситејем се прелазно доба фактички завршавало; после њега могао је да наступи само романтизам.

3.

Уместо назива барок раније се за, у основи исти литерарни период, употребљавао израз “католичка противреформација”. Тај израз, разуме се, није значио исто што и барок, али је означавао једну појаву која је за барок била специфична: настојање потиснуте цркве да заузме раније место у духовном животу. Противреформација је изразито антиренесансна тенденција и у великој мери сагласна је са идејама које су важиле у средњем веку.

Барок се, међутим, у свим елементима не разликује од ренесансе. То је период који од ренесансе као стилског система много дуже траје и значи дезагрегацију ставова, идеја, замисли ренесансе. А то практично значи: нарушавање једноставних, а поготово симетричних облика; тежњу ка сложенијем стилском изразу; у већој мери окретање ка трансценденцији. За разлику од ренесансе, која је сва окренута свакодневном и секуларном, барок је преокупиран религиозним и историјским темама.

Барок у српској књижевности има два главна средишта. Једно од њих је Дубровник. Тамо је најизразитији аутор тога раздобља Циво Гундулић, аутор недовршеног пева Осман. У лирској поезији највише су домете остварили Иван Бунић и Игњат Ђурђевић. Друго средиште српског барока у књижевности је у Угарској међу православним Србима. Главни његови представници су писац и проповедник Гаврил Стефановић Венцловић из Сентандреје и књижевник и живописац Захарија Орфелин из

Вуковара, односно из Сремских Карловаца. О најстаријем представнику овог доба, који се бавио историографијом, О Ђорђу Бранковићу, још се не може говорити као о писцу, јер његово капитално дело, *Хронике*, никад није штампано, па самим тим није ни ушло у живи корпус српске литературе.

Споља гледано, та два барокна средишта настају и развијају се без непосредне везе. Дубровачки барок добија подстицаје непосредно из Италије, а барок Срба у Угарској добија највише потстицаја из словенских земаља, Пољске и Украјине. Заједничко им је, међутим, што су оријентисани ка религији, ка тражењу смисла у трансценденцији, ка националним и историјским темама. Осмо певање Гундулићевог *Османа*, које је скоро цело посвећено српској историји, има доста тематских подударности са Венцловићевим проповедима и са Орфелиновим плачевима.

За духовни смер и историјску оријентацију српског народа од пресудне је важности било објављивање дела дубровачког свештеника, бенедиктинца, Мавра Орбина под називом *Краљевство Словена* (1601) писаног на италијанском језику. У том значајном историјском делу барокног времена обновљена је успомена на стару српску државу и на њене главне актере: Немањиће, Лазара, Бранковиће. Утицај Орбина био је далекосежан. Орбин је утицао на Гундулића, на развој косовског мита, на народну поезију дугог и кратког стиха, на католичког свештеника Качића, аутора *Разговора угодног народа словинског* (1756. и 1759), али и на главне историчаре међу угарским Србима: Ђорђа Бранковића и Јована Рајића. Орбин, као и неки други дубровачки аутори (Јаков Лукаревић) пресудно је утицао да се српска духовна вертикала веже за Дубровник: без њега се не може успоставити јасна и природна веза између главних области српске књижевности: старе, народне, дубровачке и нове.

Барок у белетристици међу Србима у Угарској јавио се релативно касно, тек у 18. веку. Он је добио обресе завршног периода барока који се обично назива рококо. Орфелин, који се може сматрати и једним од највећих наших писаца доба барока, у ствари је највећи песник српског рококоа. У српском рококоу осим њега нема значајних песничких имена, али су одлике тога стилског правца дошле до изражаја у прозној књижевности код

Симеона Пишчевића и Саве Текелије. Рококо је, међутим, оставио значајног трага у грађанској поезији, односно песмама чији аутори су остали непознати. Лаке љубавне теме, ласцивни мотиви, ноншалантан звук и грађанска друштвена атмосфера основне су карактеристике те поезије сачуване углавном у рукописним песмарицама. Особине рококо поезије присутне су у поезији и почетком 19. века. Један од најплоднијих песника предромантизма, Јован Пачић, обилује елементима рококо поезије.

Дуго се мислило да нова српска поезија нема везе са поезијом дубровачких песника. Откриће грађанске поезије, објављене у зборнику Тихомира Остојића и Владимира Ђоровића (1926) то мишљење је озбиљно довело у питање. Та поезија представља карику просторног и временског континуитета која је недостајала. Није случајно што је Остојић, који је први почео да проучава српску грађанску поезију, средње доба наше књижевности видео на целом простору српског језика, а не само у дубровачко-далматинској књижевности.

4.

И Срби су имали своје доба просвећености. То доба је у духовном смислу одвећ сложено, а поготово је сложена личност његовог главног представника Доситеја Обрадовића. Он је, у својим текстовима, упоредо инсистирао на премоћи разума (*Совјети здравога разума*) али и на осећајности (посебно у *Животу и прикљученијима*). Те две тежње, које су се испојиле у његовим текстовима, јављале су се и као опште тежње његовог времена. Доситејевим посредством или на његов подстицај, концем осамнаестог века и у првим деценијама деветнаестог, испојиле су се две паралелне књижевне оријентације, које се у неким литературама јављају сукцесивно: класицизам и сентиментализам.

У проучавању српске књижевности Доситејевог доба дуго се није залазило у стилска разграничења појединих појава. За Младена Лесковца, у његовој *Антологији старије српске поезије*, сва поезија између старе средњовековне и Бранка Радичевића трети-

рана је као “предбранковска” или, једноставно, као “старија”. Захваљујући највише радовима Драгише Живковића, који се бавио питањима стилске периодизације, а још више књигама Милорада Павића, данас у том раздобљу српске књижевности јасно разликујемо неколико стилских оријентација: барок (и рококо на његовом крају), класицизам и предромантизам (односно сентиментализам, као подваријанту у његовој почетној фази и бидермајер у завршној). Ова антологија у основи прихвата и практично примењује резултате ове стиске периодизације. Али упоредо са делом српске литература на коју је та периодизација примењена, она приказује и књижевност Срба католика која није узимана у разматрање код поменутих аутора и која је после Другог светског рата, по правилу, била изостављана из корпуса српске књижевности.

Прихватање стилске периодизације српске књижевности у овој антологији није само декларативно. Оно треба да има и практичне последице. То ће се најбоље видети ако се ова антологија упореди са *Антологијом старије српске поезије* (1953) Младена Лесковца која, у великој мери, покрива исто подручје. Она ће показати да неке од песника, које је Лесковац означио као “старије” или као “предбранковске”, треба читати као барокне (и рококо) песнике, друге као класицисте, треће као предромантичаре. Тек тако, новом медијацијом стављени у нов контекст, они показују и посебна песничка својства и чине потпунији и изражајнији лик српске књижевности тог периода.

Мој утисак је да су том новом медијацијом скоро сви (или сви значајнији) песници добили. На жалост, ми још немамо неки шири избор српске класицистичке поезије, па према томе и нисмо могли да видимо како српски класицизам у поезији изгледа. Кад се, међутим, поезија Мушицког, Јована Суботића и Стерије, и других мањих песника, окупи на једном месту, читалац се лакше навикне на њихов спори, дуги, по правилу мисаони стих, на њихове античке и свакодневне преокупације. Без њих се ни Његошева појава не да добро објаснити. Признајем, са жаљењем, да сам те песнике (сем Стерије) дуго подцењивао. Они ипак сведоче о високој књижевној култури наших стваралаца тога раздобља, која и данас може да импонује. Желео бих да се

њиховим местом у овој *Антологији* повеже једна карика у ланцу која нам је недостајала: да изврсни песници, попут Мушицког, поново оживе.

Сличну функцију има и представљање предромантичарске поезије. Песници ове оријентације припремали су и најављивали појаву Бранка Радичевића, односно српског романтизма у поезији. Милорад Павић, с правом, истиче да се границе између предромантизма и романтизма не могу јасно представити. Исто је тако тешко успоставити јасне границе између сентиментализма и предромантизма. Прве деценије 19. века су прелазно доба. Обична је појава да се исти песник у разним приликама стилски различито изражава. Драгиша Живковић каже у тексту *Лифска поезија у доба Бранка Радичевића*: “Рококо заправо није био супротност класицизму, него је био његова ведрија и лакша страна.” (1991:53) Ипак, издавање поезије која доноси нову осећајност и нов, некласицистички звук у појаву са именом предромантизам, значи њену нову медијацију. Сврха је те медијације да допринесе њеном бољем разумевању. Ако, на пример, Пачића ставите уз Бранка, Јакшића и Змаја – извадили сте га из његове природне средине. Пачић припада времену кад су једни поред других певали песници рококо манира, песници класицисти и песници сентименталне и романтичне осећајности. За жаљење је што песник, као што је Пачић, али ни други његови савременици сличне оријентације, нису ни издати ни изучени. Њихов значај није само културно-историјски. То су песници које тек треба откривати и ишчитавати.

5.

У целини гледано, средње доба српске књижевности, представљено овде кроз четири стилске оријентације, које су се јављале од 15. до 19. века, најмање је систематски издавано и проучавано. То доба је кључно за разумевање српске поезије и књижевности уопште. Осим песничких вредности које антологија поезије овог доба треба да покаже, она би требало да открије и везе које постоје између различитих песничких области какве су стара,

народна и нова поезија. На тај ће се начин показати и континуитети у српској поезији као целини.

Сигурно би ова антологија била стаменија да је цело раздобље боље проучено, односно да га је боље изучио њен састављач. Али, уз све оправдане примедбе које се могу ставити, ова антологија ипак јасно показује да Срби имају и своју ренесансу, и свој барок, свој класицизам и свој предромантизам. Самим тиме показује се као натегнута, исконструисана и лажна теза о нетипичном развоју српске књижевности, која је, тобож, без историјског континуитета и са значајним празнинама. Она постаје нетипична тек ако се из ње изоставе неки од важних делова. Кад се прикаже каква је уистину кроз векове постојала, она се показује као једна од веома вредних европских литература која има свој непрекинути век и ток.

ПОЕЗИЈА СРПСКОГ РОМАНТИЗМА

1.

Српски романтизам трајао је скоро један век. У његовом животу сменило се неколико генерација. Прву генерацију наших романтичара представљају Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија, обојица учесници у Првом српском устанку. У Вуковој првој књизи која се зове *Мала простонародна* славеносербска песнарица (1814) објављена је и једна Сарајлијина песма *Српска мома*. Можда би тај сусрет требало узети као почетак српског романтизма. Друга генерација (Његош и Бранко Радичевић) и трећа (Јакшић, Змај, Лаза Костић) донеле су и највише домете у нашем романтизму. Четврта, она коју представља Војислав Илић, већ је морала да напусти романтичарски смер и да се приклони савременијим тенденцијама реализма и парнаса. Али су се све до смрти Лазе Костића (1910) примећивали одблесци романтизма. У овој антологији заступљене су све четири генерације српских романтичара.

У *Историји српске књижевности – Романтизам* Миодраг Поповић је српски романтизам поделио на два раздобља: на патријархално и грађанско раздобље. Патријархално раздобље се у основи поклапа са активношћу прве и друге генерације српских песника романтичара; грађанско раздобље почиње са генерацијом Јакшића и Змаја. Као и она по генерацијама и ова подела по раздобљима изведена је у дијахроној перспективи.

У овој антологији, међутим, начињена је једна друга подела унутар српске романтичарске поезије: подела по “линијама”.

Једну од таквих “линија” идентификовали су још модернисти после Првог светског рата: Милош Црњански, Растко Петровић, Милан Дединац. Ти песници су у Бранку Радичевићу видели свога претечу и видели су континуитет српске поезије од Бранка до свог времена. Та линија се обично назива “бранковска” или “стражиловска линија”. Присуство те линије у новој српској поезији током једног и по века данас се чини несумњиво: има више лирских песника, какви су на пример Десанка Максимовић или Стеван Раичковић, који представљају најбоље изразе животности те линије у свом времену.

Све до последњих деценија могло је изгледати да ниједна друга “линија” из доба романтизма не показује сличну животност. Нека могућа “његошевска” линија изгледала је уташена заједно са Његошем. Са појавом песника Матије Бећковића, међутим, показало се да је и та линија жива и да опет остварује највише домете у савременој српској поезији. Бећковић се, на модеран начин, темама и ставовима, језиком и асоцијацима, надовезао на ловћенског великана. Осим тога, Бећковић је једним издањем песама Симе Милутиновића Сарајлије (*Играљке ума*, 1981) вратио живот и актуелност Његошевом учитељу и претходнику. У доба пост-модернизма, та неоромантичарска, његошевска, линија показује се чак и предоминантном над оном другом, бранковском.

Догодило се да су два најистакнутија песника са почетка модерног доба српске књижевности, у време романтизма, у његовој другој генерацији, Бранко и Његош, утемељили два основна песничка тока који ће касније имати будућности.

2.

Његош и Бранко – то су два модела поезије у оквиру исте стилске оријентације. Његоша интересују и привлаче све саме крупне теме: Бог, космос, природа, човек, народ, историја, на сличан начин на који те теме привлаче и филозофе. Он је филозоф који се изражава песничким дискурсом или песник који се бави

филозофским темама. Може да подсети на филозофе предсократовце који су најчешће били истовремено и песници. Песник *Луче микрокозма* може се поредити и са великим теолозима; песник *Горског вијенца* спада у ред и великих националних идеолога. Владика Раде је оставио за собом и једну изузетну љубавну песму, *Ноћ скупља вијека*. Еротски сусрет у тој песми приказан је као космички чин: у њему суделују и Бог, и природа и два људска бића која представљају космичке силе. Све што се у Његошевој поезији дешава добија космичке димензије, има космички смисао. Субјект те поезије кореспондира са Свим; на његов смисао, на смисао његовог делања утиче Све. Отуда и тај субјект, уздигнут до изузетне величине, до макрокозма, има величанствене, ловћенске димензије.

Његош у својим преокупацијама није самоникао. Владика Раде био је по свом позиву упућен на стару српску књижевност, на стару црквену поезију; био је и њен баштиник. Зна се да је 1841. на Цетињу, поклатио госту Антуну Мажуранићу један примерак Гундулићевог *Османа*. Хрватски песник Иван Мажуранић, Антунов млађи брат, преузео је од Гундулића стих, тј. форму изражавања; Његош је преузео оно што му је било ближе: Гундулићеве преокупације словенском, а превасходно српском историјом. Његошев песнички говор доказује присуство референци наших класициста и предромантичара. Пресудан утицај на Његоша, зна се, извршио је његов учитељ Сима Милутиновић Сарајлија: готово све преокупације Његошеве налазимо и код Сарајлије, али у још неразвијеном облику.

Сарајлија и Његош, две моћне личности, утемељивачи су једне моћне линије у српској поезији. Његошеве преокупације су биле тако изузетне да није могао имати много достојних следбеника. У 19. веку, међутим, постоје бар још двојица песника који се могу довести у везу са "ловћенском линијом": то су Кодер и Лаза Костић. Пре него са Његошем, они се, због песничког језика, доводе у везу са Сарајлијом: обојици, а посебно Кодеру, постојећи језик је био тесан; настојали су вишеструко да га обогате. И Кодер је у својим спевовима створио свој Космос. Тај се космос разликује од Његошевог, али се са њим може поредити по амбицији

песничког субјекта да кореспондира са Свим бар у том новоствореном животињском и биљном космосу.

Лаза Костић се неколико пута дистанцирао од Бранкове поезије, а такође изразио је и своје дивљење Његошу. Није га случајно судбина одвела у службу једног Његошевог наследника, кнеза Николе I Петровића Његоша, који је такође заступљен у овој антологији. Теме сличне Његошевим закупаљале су и Лазу Костића. Више него код било ког другог српског песника и његова поезија има филозофску основу. Његов титанизам и моћна реторика чине га, уз Његоша, најзначајнијим представником "ловћенске" линије.

Бранковску или стражиловску линију у српској поезији чине песници лиричари. Основе свог субјективитета и свој смисао, то песништво не налази у оном *тамо* већ у овом *овде*. Главни представници те линије су Бранко и Змај. И за једног и за другог је карактеристична интимна исповест. Субјект песме користи песничку форму да направи лични исказ. Младог Бранка (а умро је кад је имао 29 година) преокупирале су девојке, њихова лица, њихова тела; преокупирала су га најлепша места ђаковања, Стражилово, сазнање о разним деловима његовог народа; он није бацао поглед ни ка Богу ни ка Космосу, није отварао питање човека, историје, судбине; то су биле датости којима је смисао био иманентан. Змај је написао најлепше своје песме у збиркама *Ђулићи* и *Ђулићи увеоци* подстакнут љубављу према најближима, жени и деци, и погођен њиховим прераним умирањима. Песници стражиловске линије преокупирани су највише својим лирским расположењима. Та поезија у центар ставља сам песнички субјект: спољни подстицаји постоје само да се тај субјективитет афирмише и оствари.

Највише романтичарских песника следило је ту, бранковску, линију. Али ни ова, као ни она његошевска, ловћенска, не постоји у неком чистом виду: понека Јакшићева песма, на пример, могла би се схватити као израз његошевске линије, или повише Костићевих песама као израз бранковске. Те две линије би, отуда, требало схватити као два пола српске романтичарске поезије; песници једној или другој линији гравитирају не укупношћу певања, него по својим доминантама.

3.

Појаву илиризма прати, до данас, низ предрасуда. Кад се каже да Срби нису прихватили илиризам, то је тачно само из једног угла. У источним крајевима српског културног простора илиризам је прихватило свега неколико људи. Међу њима најистакнутији су били Петар Јовановић, директор новосадске гимназије, а други је био Милош Поповић, рођени брат Ђуре Даничића (којему је право име било Ђорђе Поповић). И то сви знају и понављају. Прећутикује се, међутим, да су многи истакнути Срби из Хрватске приступили илирском покрету, а међу њима и Петар Прерадовић и Огњеслав Утјешановић Острожински. Било је доста писаца у овом покрету у западним крајевима који су напомињали своје српско порекло. Илиризам је дао три велика песника: Ивана Мажуранића, Станка Враза и Петра Прерадовића. Од те тројице само је један био Хрват: Мажуранић. Станко Враз је био Словенац (право име му је било Јаков Фрас). А шта је био Петар Прерадовић? Прерадовић је рођен селу Грабовици, код Бјеловара, у православној српској породици. Кад је имао осам година, мајка га је дала у војну школу; да би у школу уопште био примљен морао је да прими "царску", тј. католичку веру. Школе је учио на немачком језику. На немачком је и почео да пише песме 1834. године. Илирски покрет га је привукао својом народном идејом, и он је, да би могао да пева на народном језику, поново морао да научи свој језик. Који језик? Језик матерњи, а његов матерњи језик није био ни језик кајавца Гаја, ни језик чакавца Мажуранића, ни језик Словенца Враза, већ је то био језик његових предака, тј. Вуков језик, језик Вуковог речника и српских народних песама. Тај језик морали су да уче и други илирци ако им он није био матерњи – по задатку, односно по програму покрета; Прерадовић је требало само да га обнови. Следбеници илирске идеје учили су се језику од Прерадовића, што је посве нормално. Међу његовим чувеним песмама су и једна која се зове *Роду о језику* и једна која се зове *Језик рода мога*. У њима је јасно испољен његов однос и према свом роду и према језику свога "рода" на коме су певале "слатке мајке". Род за Прерадовића није могао да буде исти као и за Хрвата и чакавца Мажуранића. И није

био. Прерадовић се као дете српског рода прикључио илирском покрету који је имао јужнословенски и свесловенски програм; тај покрет је, тек кад је окупио све што је писало и певало у западним крајевима, претворен, или просто преименован у чисто хрватски. На ту се појединост касније заборавило, а Прерадовић је, изостављањем важних биографских података о њему у многим приказима, представљен као песник хрватског народа. Он, дакле, није представљан онакав какав је стварно био, баш као ни илирски покрет у целини. Приказиван је, заправо, онако како је то одговарало пројекцији илиризма као чисто хрватског покрета.

Прерадовић, као и Острожински после њега, прихватио је идеје илиризма и зато што се на тим идејама градио културни модел који је у највећој мери одговарао његовој егзистенцијалној ситуацији. Исти модел је у великој мери одговарао и егзистенцијалној ситуацији "рода" из којег је потекао. Тај модел није значао да Срби илирци постају Хрвати, већ да они са Хрватима чине један народ, који има заједнички језик и заједничку књижевност. Срби из Хрватске имали су своју културу и кад нису имали посебне културне институције и покрете. По томе су они и постојали и опстали као народ, односно као део српског народа. Срби из некадашње Хрватске немају већег песника у доба романтизма од Петра Прерадовића.

Српска култура је полицентрична (као и многе друге) па се Прерадовић у овој антологији српске поезије налази као један од изузетних песника српског језика и као израз духовне ситуације једног значајног дела српског народа, оног који је живео на просторима некадашње Славоније, Хрватске и Далмације. Да су односи Срба и Хрвата на основама југословенства били здрави, Прерадовић би, као конкретан песник, могао да се налази и у заједничким, као и посебним, српским и хрватским антологијама песама, јер је и припадао култури и српској и хрватској, која се неговала у заједничкој домовини.

По ономе о чему је и како је певао, Петар Прерадовић се потпуно уклапа у српску песничку традицију, као и његов нешто млађи земљак по рођењу Бранко Радичевић, који је такође рођен у Славонији, у Славонском Броду, али га је животни пут довео у

источне крајеве, у православној српској гимназији у Сремским Карловцима, а не у немачкој војној школи.

4.

Српски романтичари, поготово они из треће генерације, прихватили су Вукове реформе и народни језик као књижевни језик. Створена је, међутим, и дуго одржавана предрасуда да су српски романтичари писали по моделу српске народне поезије. Та предрасуда не одговара стварности.

Она не одговара стварности ни кад је у питању Бранко Радичевић. Бранко је прихватио Вукове идеје, писао је на народном језику, али његове песме (сем епских, мање значајних) нису писане по моделу народне поезије. На то је посебно указао Милан Кашанин у знаменитом есеју *Између орла и вука* (1953). По Кашанину, Радичевић се више наслањао на српску грађанску поезију и на искуства поезије рококоа и бидермајера. У доба романтизма је било више покушаја да се имитира народна поезија. Са аргументима сличним Кашаниновим, међутим, може се тврдити да у то доба нема ни значајније песме која је испевана у духу народне поезије нити има значајнијег песника који је у том духу стварао. Све важније песничке творевине, у ствари, синтеза су више елемената, међу њима и оних који су дошли од народног језика и народне поезије.

На питање: ко је највећи песник српског романтизма, верујем да би подељени одговор био да је то Његош. На питање: да ли је Његош певао у духу народне песме, одговор би био сложен, тј. и позитиван и негативан. Он јесте певао у духу народне епске поезије, али те његове песме, пре свега у *Огледалу српском*, јесу само бледе имитације великих народних певача. Његош је био велик кад није певао у том духу. Језик његове поезије, тачније, дискурс његове поезије у главним његовим делима, у *Лучи микрокозма* и у *Горском вијенцу*, особена је творевина: језик Славеносрба и класициста стављен у окове десетерца. Његошеви велики спевови су најбољи доказ да је и у језичком погледу у њима остварена синтеза. У тој синтези сигурно значајно место има и језички

сензибилитет ученог слоја тадашњег српског друштва као и стих народне поезије и њена тематика. Његош је синтеза више традиција, наших и страних.

Мада случајеви главних репрезентаната српског романтизма, бар из друге генерације, Његоша и Бранка Радичевића, изгледају различити, теоријско решење за природу њихове поезије може да буде исто. Обојица песника писали су на народном језику, али је свако од њих имао особен дискурс: Бранко је, у изграђивању свог дискурса израстао на једној традицији, Његош на другој. Оба та дискурса би требало схватити као стилску надградњу на основама народног језика.

Његош је у антологијама српске поезије обично био заступан одломцима из својих великих дела, *Луче микрокозма* и *Горског вијенца*. Он би, међутим, био значајан песник нашег језика и народа и да та два дела није написао. О томе би требало да посведоче и песме које улазе у ову антологију.

5.

Романтизам у српској књижевности донео је још једну изузетну појаву: Кодера. Ђорђе Марковић Кодер (1806-1891) оставио је за собом једну објављену књигу поезије, *Роморанке* (1862) и више песничких рукописа који су недавно објављени под насловом *Спевови* (1979). Он је у њима прихватио најраширенији стих свога времена и у народној и у уметничкој поезији – десетерац. Прихватио је и синтаксу стандардног језика која је изграђена у десетерачкој поезији. Али није прихватио и стандардну лексику тог језика, већ је настојао да створи нову, особену, своју. Његош и Бранко су на истом језику правили властите дискурсе. Кодер је одлазио још даље: он је обиљем нових лексичких елемената стварно градио нов језик. Верујем да ће будућа испитивања његове лексике показати да у њој неологизми учествују бар са око 50 процената. Многе од тих речи су изведенице, кованице, неке и провинцијализми. Да бисте га разумели, морате се довијати, “преводити” га на властити језик.

Други наши романтичари, па чак и Сарајлија и Лаза Костић, односили су се према језику као према средству којим се може пренети став или изразити осећање и мисао. Кодер се, међутим, према језику односио као према грађи од које се ствара поезија. А та грађа је сигурно најмонументалнија од свих које је човек створио. Кодерова поезија нас води на саме изворе стварања језика. На жалост, она је остала умногоме херметична и недовољно сређена, често више грађа него поезија. Шири избор његових стихова, који се овде доноси, сугерира начин на који би тог песника данас требало читати.

6.

Време романтизма донело је у српску поезију једну особену појаву: Змајеву поезију за децу. Тој поезији је у овој антологији посвећено посебно поглавље. И она представља једну "линију" у поезији која ће се касније све више развијати, а у пуној мери процветати тек у наше време, тј. у време постмодернизма.

На поезију за децу треба гледати као на посебан песнички жанр, односно као на посебан песнички дискурс. Као и сваки дискурс и овај има своја посебна правила. Поезија за децу одређена је пре свега својом наменом: рецепцијом код малих и често још неписмених прималаца. Природа тог жанра омогућила је песницима да се према поезији односе као према игри са великим тематским и језичким могућностима. Змај је у поезији за децу успевао оно што му није било могуће у поезији за одрасле: успевао је да буде васпитан, забаван, лаковеран, целомудрен, духовит, а да притом остане песник. Данас видимо да се Змај, у том особеном песничком жанру, остваривао као песник пре свега зато што је стварао по законима на којима се гради песнички текст, тј. што је успевао да свој текст протка многобројним парадигматским везама својственим свакој доброј поезији.

7.

Представа о српској књижевности као целини у највећој мери је формирана у доба позитивизма. Стара позитивистичка школа одвећ је инсистирала на осветљавању утицаја које су поједини писци претрпели, превасходно од страних писаца. Створена је у то време чак и подела књижевности на “аутохтоне” и “рецептивне”. По том моделу осветљавања наша књижевност је, као “рецептивна” увек некако бивала инфериорнија од оних литература које су схватане као аутохтоне, или пак као извори утицаја. Слично литератури у целини гледало се и на поједине песнике.

Новије школе мишљења нуде и прихватљивије моделе решавања истог проблема. Сматра се да се у оквиру једног стилског раздобља песници могу и схватити и оценити по ономе што су остварили, а питање утицаја постаје секундарно. Са тог становишта се и на српски романтизам мора гледати другачије. Није тешко видети да је и српски романтизам изнедрио неколико крупних стваралачких личности које би биле примљене као велике у свакој литератури. Све те личности су особене, па се отуда и српски романтизам може сматрати особеним у европским размерама. Као што смо сиромашнији ако не знамо и не читамо Игоа, Ламартина, Вињика; тако су и Французи сиромашнији ако не читају Његоша, Бранка, Костића... У имагинарном музеју светске књижевности лепо место би требало да имају и ови, али и други наши песници овог раздобља.

ПОЕЗИЈА СРПСКЕ МОДЕРНЕ

1.

Израз *српска модерна* јавио се упоредо са изразима *хрватска модерна* и *словеначка модерна* пре Првог светског рата. Означавао је савремене појаве у тадашњој књижевности, а тада су савремене појаве у српској књижевности били пре свега Богдан Поповић, Јован Скерлић, Јован Дучић, Милан Ракић, Милан Ђурчин итд. Израз је преузет из немачке културе (*die Moderne*) где је у употреби од осамдесетих година прошлог века.

Упоредо са изразом *модерна* почели су се у српској књижевности јављати и изрази *парнас* и *симболизам*. Они су преузети непосредно из француске књижевности. У Паризу је 1866. године почео да излази часопис *Савремени Парнас* који је, међу осталим, окупљао тада истакнуте песнике (Лил, Придом, Самен, Ередија) који су се, по часопису, називали *парнасовци*. Две деценије касније, 1886, Жан Мореас је објавио *Манифест симболизма*. Израз *симболизам* је означавао тада такође савремену француску поезију која се надовезивала на Бодлера а представљали су је Рембо, Верлен, Маларме и други. Француски парнасовци и симболисти утицали су на младе српске писце који су се крајем прошлог и почетком овог века школовали у Француској и Швајцарској. Израз *европеизација српске културе* обично се односи на прихватање тих утицаја. И пре тога српски писци добијали су подстицаје из других култура: највише из

немачке (у време романтизма) и руске (у време реализма). Али појам европеизација српске поезије везан је тек за овај талас утицаја из Француске.

Сви ови наведени изрази имају своју дугу и доста заплетену историју која још није детаљно истражена. Могли бисмо да кажемо да се у првим деценијама овога века више употребљавао израз *модерна*, а да се последњих деценија више употребљавају изрази *парнас* и *симболизам*. До промена у доминантној употреби термина свакако је дошло због тога што се у последње време више размишља и пише у терминима који означавају стилске оријентације.

Паралелна употреба тих изрази ипак не доводи до конфузије. Израз *модерна* означава у српској књижевности један леп временски период од самог краја деветнаестог века до Првог светског рата. Изрази *парнас* и *симболизам* означавају две стилске оријентације које се јављају крајем деветнаестог века и трају до дубоко у двадесети, поготово симболизам. Израз *модерна* се, сем тога, може употребити и као скупни назив за обе те оријентације које су међу собом сасвим блиске а често и неодвојиве.

У најновије време, међутим, ушли су, опет са стране, у употребу и нови изрази: *модерна* и *постмодерна*, а упоредо с тиме и појмовни пар истог значења: *модернизам* и *постмодернизам*. Појава *модерне*, односно *модернизма* се, у њиховом значењу, везује за збивања у литератури која почињу са Бодлером. Ти изрази, тако употребљени, нису сагласни са значењима која им се код нас придају. Код нас се модернизам, као појава, везује за време непосредно после Првог светског рата када су се јавили песници као што су Црњански и Растко Петровић, а исто тако и за тенденције после Другог светског рата, које представљају песници као што су Васко Попа и Миодраг Павловић. Изрази *модерна* и *модернизам* се, отуда, у нашој традицији не могу употребљавати алтернативно. Није исти случај са изразима *постмодерна* и *постмодернизам* који су и код нас, као и у свету, синоними. Нашој ситуацији било би примерено да у поезији после романтизма видимо три основна раздобља: модерну, модернизам и постмодернизам, и у оквиру сваког од њих посебне стилске оријентације.

2.

Период српске модерне богат је изузетним песничким личностима и остварењима. Такав став, међутим, није одувек важио. Из чињенице да су се неки од наших песника тога периода развили под утицајем француских песника, преовладавао је став да су они, ипак, другостепене вредности. Размишљало се овако: ако су на Дучића, на пример, утицали песници попут Албера Самена и Сили Придома, а они у француској литератури нису прворазредни песници, онда ни Дучић не може да буде сматран прворазредним песником. Заправо, он може да буде сматран прворазредним песником само у другоразредној (“рецептивној”) литератури каква је српска.

Такав позитивистички однос у схватању литерарних појава радикално је изменио Миодраг Павловић у инспирисаном есеју о Дучићу (1963). Он је одлучно изрекао мишљење да је Дучић већи песник од оних који су, у почетку његове песничке каријере, на њега утицали; штавише да би он био велики песник не само у српској, него и у свакој другој литератури. Тим ставом Павловић је, у ствари, променио не само статус Дучићев, већ, посредно, и статус српске литературе. У његовом систему мишљења велики песници се издвајају учинцима а не оригиналношћу. Самим тиме постају беспредметни позитивистички ставови о тзв. “рецептивним” литературама. Павловићево мишљење, у основи антипозитивистичко, заснивало се на уверењу да песници певају у оквиру општих стилских и духовних система, а не само у оквиру система националних литература. Са овог становишта чини се да би песници српске модерне, Војислав Илић, Јован Дучић и Владислав Петковић Дис имали висока места у свакој литератури. А то значи и да цео тај период српског песништва представља богато и значајно раздобље.

3.

У време процвата француског парнаса Срби нису имали дубљих веза са француском литературом. Па ипак и код нас се

јавила парнасовачка поезија. Јавила се по законитости промена у литератури, а не као последица утицаја са стране.

Парнасовачка оријентација у поезији уопште настала је као реакција на дугу доминацију романтизма. У том негативном односу према романтизму парнасовачка поезија се с правом може поредити са реализмом. Парнас и реализам нису два вида истог; то су две реакције на исто, на праксу романтизма. Те две реакције дале су и различите резултате: реализам се остварио у прози и драми, а парнас у поезији.

И та два резултата имају везе са бићем романтизма које су негирале. Писац је у романтизму имао најширу функцију: тежио је да се изрази на потпун начин. Највећи међу романтичарима, на пример, Гете, Иго, Пушкин, били су и песници, и прозни и драмски писци, али и идеолози и мислиоци. У својим делима и својим активностима тежили су да остваре и лепо и добро и истинито. Оно је за њих било Једно, цело и недељиво. После романтизма то Једно се распада. Циљ реалиста, који пишу практично само прозу, јесте да својим делима кажу “уметничку истину” о свету у коме живе. Најпластичнији израз тих амбиција јесте Балзакова изјава да је он “секретар француског друштва”. Песнике који делују у исто то време друштвена истина по правилу не занима. Они се затварају у “кулу од слонове кости” и негују “уметност ради уметности”. Њихов циљ, дакле, није да кажу истину већ да остваре лепоту. Касније ће се јавити и тенденција да уметност буде “учитељица живота” (Чернишевски), тј. да се бави превасходно добрим. Оно Једно које је обухватало сва три ентитета некадашњег старогрчког Калона (истинито, лепо, добро) тако се потпуно распало.

И у српској литератури су се на сличан начин поновила збивања која су се одигравала у литературама Запада. Распад романтизма и у српској литератури је довео до распада оног романтичарског Једног. Срби су имали развијену реалистичку литературу. Њени главни представници: Глишић, Лазаревић, Матавуљ, Сремац, Ранковић, Домановић, тежили су, као и реалисти у другим литературама, да кажу истину о свом свету. Под утицајем идеја Светозара Марковића, следбеника Чернишевског

испојила се, међутим, тенденција да литература послужи и у утилитарне сврхе.

У то доба српска поезија није била одвећ богата. Свега један песник могао би да се помене упоредо са најбољим реалистичким писцима: Војислав Илић. И он је, као и песници савременици реалиста у другим литературама, тежио да у поезији пре свега оствари лепоту.

4.

Војислав Илић (1860-1894) живео је одвећ кратко, 34 године. За деценију и по бављења поезијом (а готово све време је доминирао тадашњом песничком сценом) оставио је замашан песнички опус. У том кратком периоду, он се и у стилском погледу мењао пролазећи кроз разне развојне фазе: од романтизма до симболизма. Његове најраније песме биле су махом испеване у духу романтизма. Две од најбољих, обе настале под утицајем Пушкина, посвећене су извесној госпођици Н. И стих тих раних Илићевих песама карактеристичан је за нашу романтичарску поезију: десетерац је или осмерац.

Онда је дошла најзначајнија Илићева фаза која је трајала скоро деценију. Песник је наједном свој стих продужио за око шест слогова и почео да пише углавном дугим стихом (петнаестерац, шеснаестерац). По спољним карактеристикама тај његов стих је подсећао на хексаметар којим су писали српски класицисти (Мушицки, Стерија) или класични римски елегичари: Проперције, Катул, Хорације, Овидије, Виргилије итд. Илићев повратак старом стиху може да послужи као добра илустрација природних промена у поезији: млади песник се побунио против модела генерације очева, тј. романтичара, и ослонац је потражио у моделима генерације дедова. Син романтичарског песника Јована Илића вратио се поезији песника које је генерација његовог оца одбацивала, а самим тиме вратио се и њиховим узорима, римским класичним песницима. Тај повратак није био, међутим, имитација већ обнова једне класицистичке линије у новим условима.

Илић је веома рано прихваћен као значајан песник и његово место у српској литератури остало је углавном непромењено. Такође је веома рано уочена и стилска особеност његовог певања. Израз *војиславизам* за тај особени стилски израз употребљава се од краја века. Сродност с парнасом коју је Дучић открио почетком века заборављала се. Тек откако је Драгиша Живковић, у својим осветљавањима стилова српске књижевности, на ту сродност поново указао, она се прима као неспорна.

Живковић је такође установио да је Војислав Илић, пред крај свог кратког живота, написао и неколико песама које се могу одредити и као симболистичке. Међу њима је и она која се зове *Клеон и његов ученик*. По теми и по изразу, та песма је посве блиска Бодлеровој песми *Correspondances* која се узима као програмска песма за симболизам уопште.

5.

Српски парнасовци и симболисти, који се у већем броју јављају на крају прошлог и на почетку овог века, добијају подстицаје са две основне стране: од Војислава Илића и *војиславизма* и из француске литературе. Од Војислава Илића су преузели готово све друго сем стиха. А из француске литературе су махом преузели стих: дванаестерац (симетрични, трохејски) или слични једанаестерац.

Као што се Војислављево симболистичке песме по стиху мало разликују од његових парнасовачких песама, тако се мало разликују и парнасовачке од симболистичких песама његових следбеника који пишу у једанаестерцима и дванаестерцима. Те особине сличне су и код француских песника. Између парнаса и симболизма општрих формалних разлика и нема: то су две фазе у развоју ларпурлартизма. Оне се, такође, могу упоредити са разликама које постоје између реализма и натурализма: натурализам се може схватити као завршна фаза реализма: Флобер, Зола, Мопасан се с правом често сврставају у реалисте.

У оквиру истог стиха могуће је однеговати различите интонационе типове. Парнасовачка поезија више инклинира де-

кламаторском (реторском) интонационом типу стиха, а симболичка мелодијском. Парнас је, такође, ближи класицизму, па су му сва поетска решења више окренута ка чулу вида; симболизам је ближи романтичарском типу поезије, па су му сва решења више окренута чулу слуха.

Ипак, постоји један критеријум по којем је веома лако разлучивати симболистичке од парнасовачких песама. Тај је критеријум: да ли је песма, као структура, изграђена као симбол или није. Те разлике се најбоље дају уочити код Илићевих песама. И Илић, као и сви парнасовци и симболисти, веома често пише описне песме. Јутро, вече, подне, пејзаж – то су честе теме његових песама. Кад он, на пример, опише у песми зимско јутро, онда тај опис има дословно значење. Стих: *Чуј како фидијуче ветар кроз пусте пољане наше* треба управо тако схватити како гласи. Исто је то и са целом песмом *Циганче*: нема разлике између ознаке и означеног. Али у песмама *Грм* и *Запуштени источник* већ такве разлике постоје. Дучићева песма *Морска врба*, као и многе друге, прављена је по истом моделу. Симболистичке песме имају два значења: дословно и пренесено. Песме о грму и морској врби су и описне песме, али и песме симболи. Један студент је, интерпретирајући Дучићеву песму о морској врби, у писменом задатку, рекао да иза врбе “стоји човек”. Та неспретна формулација ипак погађа бит ствари: симболистичке песме су само наизглед описне: описани објект, међутим, као симбол упућује на нешто друго.

У овој антологији је релативно лако било многе песме истих песника издвојити као парнасовачке или симболистичке. Међутим, модуси постојања поезије су веома богати. Отуда се може претпоставити да има песама које су на граници и које бисмо с доста оправдања могли да сврстамо у парнасовачке или симболистичке. У таквим случајевима одлучујући су били мање значајни спољни елементи: интонација, елементи језичког израза, сличност са другим песмама истог песника, сличност са песмама других песника и време настанка песме.

6.

Класична књига о модерној поезији је *Структура модерне лирике* немачког романисте Хуга Фридриха. У њој се истиче да модерна лирика говори “загонетно и тамно” и да јој је основна особина дисонанца. Родоначелник модерне лирике је Бодлер, који је песник града и песник модернитета и истовремено родоначелник естетике ружног. У истом духу и савремени историчари поезије модерне, односно модернизма, тумаче ту поезију. Они међу њима који су посебно семиолошки оријентисани (на пр. Бодријар) на другачији начин тумаче проблем дисонанце од класично образованог филолога Хуга Фридриха. Они дисонанцу доводе у везу са распадом знака, тј. са одвајањем ознаке и означеног. Са тог аспекта се нешто боље може видети и оно што се у доба модерне, у духовном смислу, у свету, али и код нас, десило.

За распад знака парнас још не зна. Песма се по правилу гради на дословном значењу као доминантном; пренесена значења су обично у функцији украса и стила. Алгоритмске творевине то правило битно не нарушавају; као лако преводиве, оне су ипак чувале постојаност значења. Распад знака се у основи десило у време симболизма. Зачетник тога распада је пре свега Бодлер, први песник доба модернитета. Тек до симболизма симбол се у пуној мери не јавља као средство израза, већ као модус организације знака. Другачије речено, тек до симболизма се песма двоструко или вишеструко кодира. Фридрихова констатација да модерна поезија говори загонетно и тамно, преведена на семиолошки језик значи: да су после симболизма везе означеног и означитеља постале посве лабаве и да значење песничког исказа зависи од мноштва веза (кореспонденција). На делу је једна важна појава: дисеминација знања. Оно што у претходним раздобљима била спорадична појава сада постаје доминантна.

Модерна у европској поезији почиње са Бодлером. Песник који је на нашем језику писао песме које су достојне Бодлера, и које изражавају у пуној мери дух модернитета био је Дис.

Дис је, међутим, написао и једну песму која је, са становишта сагледавања духа модернитета изузетна не само у нашој литератури. Та песма се зове *Наши дани* а почиње стихом *Развило се*

црно време опадања. И у том времену су, каже песма: Прогледале све јазбине и канали, / На високо подигли се сутерени, / Сви подмукли, сви проклетти и сви мали / Постали су данас наши суверени. У низу стихова са сличним констатацијама и виђењима показује се како је дошло до тоталног распада знаковног (семиолошког) система: Од пандура створили смо великаше, / Достојанства поделише идиоти. Итд.

На распад знаковног система, још пре Диса, али у исто доба модерне, указао је још један велики српски писац, сатиричар Домановић, посебно у приповеци *Данга*: тамо је највећа част угледних људи да буду јакани од кмета, а највеће задовољство да приме жиг на чело. Дисонанца у односу ознаке и означеног, која се јавља у симболистичким песмама у виду духовне игре, на плану друштвених односа, манифестовала се у пуној трагичности. Ту дисонанцу ће посебно потврдити времена која долазе.

У време модерне Срби су водили ослободилачке ратове; природно је отуда што су и ларпурлартистички оријентисани песници писали родољубиве песме. У семиолошком смислу та врста песама је значила ипак повратак дословним значењима, тј. чвршћој вези ознаке и означеног. Родољубива поезија обично не ужива висок углед, јер је инструментализована и у власти је националних идеја и ужих интереса. Међутим, најизразитији песник модернитета, Дис, писао је и родољубиве песме; оне су по правилу изузетно добре и означавају стање стабилности духа које је тих година превладало на нашим просторима. Пуно успостављање јединства ознаке и означеног представљају Дисове *Недовршене песме* које су настале последњих година његовог живота у избеглиштву у Француској.

Између крајности у односима ознаке и означеног, које је донела Дисова поезија, могу се ситуирати сви песници нашег симболизма, такви као што су Ракић, Срезејевић, Бојић. У њиховој поезији има и таме и дисонанце, али и јасног говора и примамљиве музикалности у изразу.

Добу српске модерне припада и Милан Ђурчин. Он је, за разлику од скоро свих других тадашњих песника, писао преважно слободним стихом. У његовој збирци *Песме* (1906) има и отворене критике поезије која се у актуелном тренутку негује. Та критика долази са становишта ученог несклада ознаке и

означеног. Она је већ била најјава доминантног негативног односа према поезији доба модерне који ће се јавити код песника између два светска рата. Ђурчинова поезија по својој природи могла би да се придружи и међуратним песницима.

7.

У овом избору поезије српске модерне места су добили и двојица песника који се обично приказују у оквирима хрватске књижевности: Иво Војновић и Антун Густав Матош.

Иво Војновић (рођен 1857. у Дубровнику, умро 1929. у Београду) истицао је за живота своје српско порекло (конте Војновић де Ужички), био је изразито југословенски оријентисан и због својих ставова део Првог светског рата провео је у аустроугарском затвору. Живео је најдуже у Хрватској и Далмацији, јавио се у хрватској књижевности. Писао је највише о темама из дубровачке прошлости (*Еквиноцијо, Дубровачка трилогија, Маскерате испод купља*) или из српске историје (*Смрт мајке Југовића, Лазарево васкрсење*). Он се за живота сматрао и српским писцем, а и Срби су га до Другог светског рата сматрали својим писцем. У предговору његовим *Сабраним делима* (која је у Београду пред Други светски рат почео да објављује Геца Кон, ћирилицом) Лујо Војновић, песников брат и чувени српски дипломата, написао је да је престоница на сахрани указала Иву “скоро краљевске почести”. После Другог светског рата Војновић се више није могао приказивати као српски писац. Уношењем његових песама у ову антологију ствари се само враћају на своје место.

Хрватски књижевник Антун Густав Матош (1873-1914) у два маха је дуже боравио у Београду: 1893-1897. и 1904-1908. Провео је у центру српске књижевности скоро исто толико времена колико и у Загребу. Активно је учествовао у српском књижевном, културном и друштвеном животу. Чињеницу његовог плодног присуства у српској књижевности ова антологија не жели да прећути. Његове песме унесене у овај избор су из његовог другог београдског периода.

К њ и г а с е д м а

ДОБА МОДЕРНИЗМА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

1.

Доминантна оријентација у српској књижевности после Првог светског рата био је модернизам. Модернистима су називани носиоци свих нових тенденција. Али негде од краја треће деценије, тачније од 1929. године, све је присутнија, па затим и све доминантнија, једна нова оријентација у српској књижевности: социјална литература. Милан Богдановић, тада веома утицајан критичар, вршњак и сарадник међуратних модерниста, штампао је 1931. чланак под карактеристичним насловом: *Слом послефатног модернизма*. Чланак је писан са предосећањем великог друштвеног преокрета који је најављиван преко социјалне литературе. Победи комунистичких снага и успостављању социјалистичког поретка у Југославији помогла је сигурно и премоћ левице на духовном плану у годинама пред Други светски рат.

Негде од почетка педесетих година, кад се социјалистички поредак већ био учврстио, почела је, међутим, стидљива па све гласнија обнова предратног модернизма у литератури и уметности.

Педесете године протекле су у знаку борбе двеју тада кључних оријентација у српској литератури: модернизма и реализма. Нови модернизам чинили су протагонисти предратног

модернизма (они који су били живи или могли да делују, а то су били превасходно бивши надреалисти) и присталица предратне социјалне литературе и њихових нових блискомишљеника. Борбе “модерниста” и “реалиста” већ су почетком шездесетих година почеле да јењавају, а средином те деценије и сасвим су утихле. Нове генерације писаца, које су у то време већ давале основни тон књижевним збивањима, кретале су се путем постмодернизма.

Период нашег модернизма трајао је, дакле, са променљивим интензитетом, педесетак година. Било је то веома плодно и драматично време које је дало више велих песничких имена као што су: Иво Андрић, Милош Црњански, Растко Петровић, Момчило Настасијевић, Десанка Максимовић, Душан Матић, Милан Дединац, Оскар Давичо, Васко Попа, Миодраг Павловић, Стеван Раичковић и други. Обиље крупних ауторских личности и обиље разноврсне поезије учиниће то време једним од најплоднијих у историји наше књижевности.

2.

У раздобљу које смо назвали добом модернизма, модернистичка и социјална оријентација највећим делом (сем прве деценије после Првог светског рата) теку паралелно и оне постају везане као сијамски близанци. То су два лица једног истог процеса. Неки бивши експресионистички (Јован Поповић и Жарко Васиљевић) или бивши надреалисти (Матић, Вучо, Давичо) постали су значајни социјални писци.

Социјална литература, у формалном погледу, није имала програм који би је строго одвајао од модернизма. Она, у стилском погледу, није нешто модернизму супротно или са њим неспојиво. Њени протагонисти пишу слободним стихом и употребљавају исту или сличну песничку технику као и модернисти. Социјална литература је имала само јасан идејни (односно социјално-политички) програм и све је том програму подређивала. Социјални песници били су само против модернистичких формалних екстрема, као што су и песници модернисти били против идеолошких екстрема социјалне литературе. Борба не левици, одно-

сно сукоб у кругу књижевника социјалне оријентације, која се, на југословенском плану, водила у раздобљу 1929-1952, у ствари, борба је унутар једне исте естетске породице (Крлежа, Зоговић, Јован Поповић, Ђилас, Давичо, Матић).

3.

После ослобођења земље и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918) у Београд су, са разних страна, стизали млади писци – они који ће у наредним деценијама чинити основу српске књижевности. Из средина, у којима су дотада живели, или само боравили, они су доносили нове књижевне моделе, идеје и нове књижевне правце. Тако се, готово истовремено, у неколико поратних година, у Београду јавило и неколико књижевних покрета и праваца. Били су то: експресионизам, зенитизам, дадаизам, надреализам, хипнизам.

Експресионизам је дошао из земаља немачког говорног подручја. Главни његови протагонисти били су српски писци родом из бивше Аустро-Угарске: Милош Црњански, Душан Васиљев, Тодор Манојловић, Жарко Васиљевић. У експресионистичком духу деловао је првих година после рата и свестрано обавештени Станислав Винавер, родом Шапчанин.

Из Загреба су се преселили у Београд и Љубомир Мицић и В. Д. Пољански, оснивачи часописа *Зенит* и правца *зенитизам*. Зенитизам је поникао на општим таласима тадашњих литерарних превирања. Представљао је једну варијанту експресионизма. Правац је трајао кратко, његови актери нису остварили значајне резултате, али је зенитизам остао упамћен као једна од ређих литерарних појава код нас са наглашено националним и балканским програмом. Упркос томе, или баш због тога, успео је да се чује у свету.

Са сличним интенцијама је и Раде Драинац основао часопис *Хипнос* и правац *хипнизам*. Практично је био једини следбеник својих литерарних интенција; ни часопис ни правац нису стекли присталице и следбенике.

Веће шансе имали су правци који су се ослањали на сличне појаве у Француској, одакле се већи број младих интелектуалаца, са школовања, вратио у завичај. Један од тако увезених праваца био је *дадаизам*. Тај правац је код Француза при крају првог светског рата засновао Тристан Цара. Код нас је имао ретког представника у песнику Драгану Алексићу.

Надреализам, који је дошао са исте стране, оставио је дубље трагове. Наши надреалисти су били они младићи који су се за време и после Првог светског рата школовали у Француској или Швајцарској. Затекавши се у тим земљама у годинама свог формирања, они су надреализам примили као свој, генерацијски програм. Београдска група надреалиста, после париске групе, била је најснажнија и најделотворнија у том интернационалном покрету. Школа је званично формирана тек 1928. године, мада су у надреалистичком духу њени будући чланови (Дединац, Ристић) деловали и раније. Званично је школа расформирана 1932. године. Више истакнутих надреалиста повезало се са интелектуалном и политичком левицом, пре свега са Крлежом, и деловала је у оквиру покрета социјалне литературе. Педесетих година, међутим, били су главна снага обновљеног модернизма. Најзначајније резултате у надреалистичкој фази дали су Дединац и Вучо; Матић се као песник развио тек касније, а Давичу је надреалистички период практично био само припрема за озбиљно песничко деловање.

Растко Петровић, који је надреалистима био најближи, а Ристићу и Дединцу био чак и узор, није приступио надреалистичком покрету; остао је оно што је и пре тога био: песник модернизма. Њега је тешко прикључити било којој од оријентација које су настале између два светска рата. Зато је, можда, најбоље схватити да се појам модернизам може употребљавати у ужем или у ширем смислу. Појам *модернизам* би се, у ширем смислу, односио на поезију песника нових усмерења, на: експресионисте, зенитисте, хипнисте, дадаисте, надреалисте. У ужем смислу, модернистима се могу сматрати песници, које је, као Растка, или као Миодрага Павловића тридесет година касније, тешко сврстати у било коју од тих категорија а који су свим тим оријентацијама по много чему блиски.

Међу песницима модернистима, онима који су се јавили после Првог светског рата, а пре социјалне, могуће је разабрати бар још две групације песника, који сами нису образовали школу или покрет, а ипак имају неке заједничке стилске карактеристике. Једна од тих накнадно уочених скупина песника могли би се назвати постсимболистима, а друга неоромантичарима.

Постсимболизам је израз који је употребљавао Баура за песнике као што су Рилке, Јејтс, Т.С. Елиот. И код нас су се јављали песници те генерације, често и сличног уметничког нивоа: то су Иво Андрић, Тин Ујевић, Станислав Винавер, Момчило Настасијевић, а у многим песмама и Десанка Максимовић. Наши постсимболисти (сем Настасијевића, а после Другог светског рата и Васка Попе) нису донели значајне новине у форми; знак су континуитета са песницима претходног раздобља доба модерне. Али, они су нови у преокупацијама и по томе су блиски својим вршњацима модернистима.

Са много више неодређености употребљава се израз *неоромантизам* за песничке појаве овог раздобља. Тај израз се понекад може употребити и за цело ово раздобље, које је у основи неоромантичарско. Он се, такође, може употребити и за поједине песнике овога времена који су са доста традиционалности у изразу неговали романтичарску осећајност, субјективизам, склоност ка загонетном, тајанственом, а који су, пре свега, успевали да непосредним изразом нађу најбољи пут до публике. Главни представници те оријентације јесу Десанка Максимовић и, поготово, Стеван Раичковић.

Кад се само поређа скуп стилских оријентација које постоје у овом периоду (експресионизам, зенитизам, дадаизам, надреализам; постсимболизам, неоромантизам и модернизам), па им се још придода и социјална литература – онда ово раздобље указује на постојање великог стилског богатства. У односу на претходни период, на модерну (тј. на парнас и симболизам) то шаренило изгледа изузетно велико. Ипак, у том шаренилу, саграђеном на неоромантичарској основи према модерној, има јединства, тако да се на скуп тих праваца може гледати као на различите варијанте једног истог духовног доба које је нашло различите путеве и поступке да се изрази.

4.

Основни смер модернизма најкраће је означио Милош Црњански у *Објашњењу "Суматре"* рекавши: "Ми сад доносимо преврат у речи, у осећању, у мишљењу".

Део тог преврата је осветљен и познат, нарочито у формалном погледу. Готово сва поезија наше модерне исписана је у везаном стиху. Доминантни стих песника српског модернизма постао је слободни стих. Та промена у поезији се голим оком могла видети. Песме песника генерације Ракића и Дучића подсећале су, по речима Црњанског из истог есеја, на "правоугле четворокуте". Слободни стих међуратних песника одбацио је такве окове: повиновао се природном и органском ритму нових садржаја које су ти песници доносили.

Уместо мелодијског интонационог типа поезије, који је био доминантан у доба модерне, у доба модернизма преовладали су говорни и реторски интонациони тип.

Одбачена је и идеја, која важи у свим класицистичким периодима, а коју је у време нашег парнаса формулисао Богдан Поповић: да песма треба да буде цела лепа. Песници нашег модернизма, слично романтичарима, пишу понекад и бескрајно дугачке песме, из којих вреде само одломци. Неретко се тежи великим песничким облицима, поемама, а песници се често машају и других песничких облика: романа и драма, новинарског и публицистичког ангажовања.

Ослобођење од норми строфичке поезије донело је и слободе које се тичу језика. У томе правцу су највише отишли надреалисти. Они су допустили да се у синтаксичком организовању реченице споји све са свим. Доба модернизма донело је и велико напуштање старих песничких конвенција и велико отварање нових. Давичова *Хана* је била могућа тек пошто се у његовом изразу нешто збило у надреалистичкој фази. Најлепше љубавне песме нашег језика, пре *Хане*, посве другачије су изгледале: и по тону, и по лексици и по виђењу драге.

5.

Ипак, највеће промене десиле су се у области песничког дискурса. Реч дискурс има више значења, а за ову прилику му је најприменивије значење говорни жанр. Михаил Бахтин је говорни жанр издвојио као нешто што постоји између де Сосијрових појмова *langue* и *parole*. Говорни жанр је лако разликовати и у области поезије. У време модерне, на пример, скоро сви песници се изражавају помоћу истог говорног жанра, а разлике се испољавају у заједничком стилу (парнас или симболизам) или кроз личне стилове сваког песника. Песници из доба модернизма, међутим, разликују се не само по индивидуалним и заједничким стиловима; разликују се и по говорним жанровима, односно по дискурсима. Готово сви песници раздобља модернизма пишу преваходно слободним стихом. То значи да су им опште стилске карактеристике израза исте. Ослобођење од везаног стиха и од строфички организоване песме донели су, међутим, потребу да се индивидуалност изрази и на други начин: путем посебних песничких дискурса. То је довело до тога да поезију раздобља модернизма представљају изразите песничке индивидуалности које је посве лако уочити и разликовати. Песнички дискурс Милоша Црњанског разликује се од дискурса Растка Петровића, а и једног и другог од дискурса Момчила Настасијевића или Милана Дединца или Душана Матића. Васко Попа и Миодраг Павловић, на пример, пишу као модернистички песници (песници доба модернизма) али се њихови дискурси веома разликују.

Тражим боју за своје небо, тако се зове једна песма Бранка В. Радичевића, објављена 1952, дакле на почетку обновљене борбе модернизма за своје постојање. Наћи боју за своје небо, тј. наћи свој дискурс, то је једна од највећих потреба песника модернистичког раздобља.

Од тога какав дискурс песник изгради зависи и његов имиџ али и успех његове поезије. Десанка Максимовић дуго је била по страни и недовољно цењени песник све док и сама није освојила један посебан дискурс у збирци *Тражим помиловање*. Тек је та збирка, практично, побудила већу пажњу за њено укупно песничко дело. А слично је било и са другим песницима.

6.

Основни модел поезије доба модернизма, управо због постојања тих различитих дискурса, много је сложенији од модела поезије доба модерне. У оквиру тога општег модела, који обухвата разне стилове и дискурсе, можемо да разликујемо разне подмоделе, а у оквиру тих подмодела опет њихове подмоделе. Структура поезије модернизма требало би да се, дакле, схвати као стратификована: модернизам (први ниво), стилске оријентације у оквиру њега (други ниво), доминантни дискурси појединих песника (трећи ниво), посебни дискурси и стилови у песничким опусима (четврти ниво), дискурси и стилови појединих песама (пети ниво). Такав увид у стратификацију разних модела стилова и дискурса омогућује нам да имамо конкретан преглед поезије доба модернизма. То се може илустровати на примеру једног песника. Оскар Давичо, рецимо, пише поезију која у стилском погледу спада у доба модернизма. Његове песме, унутар те глобалне стилске оријентације, могу се разврстати у неколико посебних стилских оријентација (надреализам, социјална, модернизам у ужем смислу). Унутар његове социјалне фазе могу се разликовати два посебна дискурса: онај којим је писана збирка песама *Детињство* и онај којим су писане *Хана* и *Вишња за зидом*. Унутар модернистичке фазе, такође се могу разликовати посебни дискурси: на пример онај којим су писани *Човеков човек* и *Флора* и онај којим су писане збирке *Настањене очи*, *Каифос* итд. Али и унутар поменутих збирки има разлике између појединих песама. Свака песма се може схватити као конкретизација појединих модела, подмодела и под-подмодела дискурса или стила.

7.

Као што је формално разнолика тако је поезија нашег модернизма и садржајно веома разнолика. И по томе она се веома разликује од садржајно једнолике поезије доба модерне. Она је настајала у сучељавању са историјским догађајима и њима одређеним људским судбинама, помућеним и отвореним човековим перспективама. Поезија нашег модернизма је

својеврсна хроника о оном најдубљем што се у људима и њиховом духу збивало за педесетак и више година. Та поезија ће боље моћи да се разуме у контексту историјских збивања. Али ће се и историјска збивања боље моћи да разумеју у контексту те поезије.

Један од родоначелника нашег модернизма, Милош Црњански, четрдесет година после појаве своје једине збирке песама *Лирика Итаке* (1919) написао је коментар уз скоро сваку песму и објавио у књизи *Итака и коментари* (1959). И ти коментари су узбудљива хроника о времену у коме је та поезија настала. Слични коментари могли би се написати и о главним песничким догађајима доба модернизма. На један начин би о тим догађајима имао да сведочи Иво Андрић, песник *Ex Ponta* и *Немира*, на други Растко Петровић, песник *Откровења*, на трећи Настасијевић, песник *Седм лирских кругова*. На своје начине посведочили би, разуме се, и песници надреалисти и песници социјалне, а такође и песници послератног модернизма. Као ретко кад раније поезија овог раздобља везана је за историјски контекст и значи индивидуални одзив на спољашње подстицаје. Упркос невременима песнички дух народа је кроз своје песнике показивао пуну виталност.

Српски модернисти после Другог светског рата додали су томе још једну димензију: обнову интертекстовних веза са националном и општом духовном традицијом. Протагонисти тога доба обновили су плодне везе са српском песничком традицијом, а посебно са двема нашим најдубљим традицијама: са народном литературом (Попа) и са средњовековном (Павловић) и учинили да се место српске поезије одређеније постави у односу према светској литератури.

Доба српског модернизма, обележено потресима и превирањима на спољашњем плану, било је обележено потресима и на плану духовном. У то доба било је пуно појединачних духовних узлета (на пример Растков, Настасијевићев) и падова (на пример идеолошких као што су Давичови). Али су из тих превирања остајали и моћни песнички трагови. Српска поезија се кроз та превирања као духовно биће консолидовала и стекла свест о својој вредности.

8.

У овај избор српске поезије доба модернизма ушле су и песме два хрватска писца: Тина Ујевића и Густава Крклеца. Тин Ујевић је у Београду живео у више махова: 1913. и, са прекидима, од 1920-1930. У Београду је објавио и две своје најзначајније збирке песама: *Лелек себра* и *Колајну*. Густав Крклец је, са прекидима, у Београду живео готово све време између два светска рата. И један и други су били активни учесници у српском књижевном животу и у стварању српске књижевности. Њихово уношење у антологију песничког раздобља у којем су суделовали, треба схватити као природан и логичан поступак: то доба српске поезије, без њиховог присуства, не би било коректно представљено.

У антологији је једном песмом заступљен и Стивен Степанчев, познати амерички песник српског порекла и преводилац са српског на енглески. Та једна песма треба да подсети и на овај вид нашег духовног постојања у свету.

ДОБА ПОСТМОДЕРНИЗМА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

1.

У мојој првој књизи есеја *Традиција и авангардизам* (1968) има један есеј који носи назив *Распад послератног модернизма*. У њему се констатује да је, након сукоба “реализам-модернизам”, и неке врсте победе “модернизма”, дошло и до његовог распада. Али у есеју се не говори о неком новом раздобљу у нашој поезији који би након тог распада следио.

У истој књизи, међутим, има и један есеј који се зове *Песничка генерација Бранка Миљковића*. У њему се јасно констатује ступање на сцену једне нове генерације песника: оне која је дошла после модерниста.

Раздобље у литератури после модернизма, које су донеле нове генерације, данас се обично назива, и у свету и код нас, раздобљем постмодернизма. Неколико наших прозних писаца овог времена и стилског усмерења (Булатовић, Киш, Павић) стекли су светску славу. Али и међу песницима истог раздобља има оних који би такву славу заслуживали.

Раздобље постмодернизма, у којем још живимо, веома је плодно. Најмање стотинак песничких имена морате упознати да бисте саставили антологијски избор. Многи од тих песника су још млади. Природно је очекивати да ће се већ колико сутра проме-

нити данашња слика о њима. Од антологичара тога раздобља може се зато више очекивати да укаже на тенденције у песничком стварању, него да створи трајнији поредак садашњих поетских вредности.

2.

Срећом, антологичар овога раздобља не почиње сасвим од почетка. Постоји већ неколико антологијских избора који се њиме баве. Први од њих сачинио је Милан Комненић под насловом *Новије српско песништво* (1972). Остале књиге појавиле су се знатно касније. Књига *Шум Вавилона* Михаила Пантића и Васе Павковића (1988) донела је поезију српских песника махом из Србије. Избор *Звуци и комешања* Миљурка Вукадиновића (1989) донела је поезију младих песника из Републике Србије свих националности. Велика књига *српске поезије од Костића и Илића до данас*, како је Стеван Тонтић окарактерисао своју антологију објављену под насловом *Модерно српско песништво* (Сарајево 1992) обиман простор посветила је и песницима тог периода. За њу је било карактеристично да је уврстила не само песнике из Србије, већ и из других делова тадашње Југославије, али и из суседних земаља где Срби живе и пишу поезију на матерњем језику: из Мађарске и Румуније.

Сваки од тих антологијских избора – а они представљају само најкрупније и најнезаобилазније – потврђивао је став да у раздобљу постмодернизма постоји шаренило песничких гласова и њихових стилских посебности. Наслов *Шум Вавилона* је карактеристичан за тај став.

У свим наведеним антологијама песници су распоређени према годинама рођења. На тај начин се онај шум само још више појачавао. У овом избору ће се, као и у претходним књигама *Антологије српске поезије*, песме и песници распоређивати према стилским карактеристикама, а затим и према моделима дискурса који су се у том раздобљу усталили.

3.

Један од стилских модела већ је установљен и он ће послужити као главни оријентир за распознавање других модела. То је *неосимболизам*. Неосимболизам је покрет који су концем педесетих година установили песник Бранко Миљковић и критичар Драган Јеремић. Настајање покрета обележено је и манифестом који су Миљковић и Јеремић написали. Покрет је убрзо стекао и присталице. Приступило му је више песника Миљковићеве генерације: Божидар Тимотијевић, Милован Данојлић, Велимир Лукић, Драган Колунџија и други. На жалост, протагониста покрета Бранко Миљковић је трагично преминуо 1961. у својој 27. години. После њега се покрет практично распао. У мом поменутом есеју из 1966. о Миљковићевој генерацији констатује се да је тај покрет био пролазна појава. Збивања у поезији су, међутим, показала да сам се преварио: покрет се практично распао, али су се интенције неосимболизма реализовале тек после, концем шездесетих и током седамдесетих година. У докторској дисертацији Александра Јовановића (1993) о тој појави посебна поглавља посвећена су Миљковићу, Ивану В. Лалићу, Бориславу Радовићу и Алеку Вукадиновићу. Последња тројица песника нису припадала првобитно основаној неосимболистичкој групи. Они неосимболизму припадају као стилској оријентацији, а тако је и са другим песницима који су се развили ван тог круга: Јањушевић, Ракитић, Ненадић и други.

4.

Појаву неосимболизма концем педесетих година није тешко схватити. Нови песници су негативно реаговали на поезију претходне генерације, тј. генерације модерниста, а поготово на њихове екстремне оријентације, социјалну поезију и надреализам, који су педесетих година имали доминантне позиције у нашој књижевности. Нови песници у својој реакцији, међутим, нису тежили новим авангардним моделима (то је било карактеристично за надреалисте) већ су тежили обнови традиције. Вратили су се непосредно претходницима наших модерниста,

симболистима. Бранко Миљковић је преводио Валерија и Мандељштајма; Иван В. Лалић се с посебним уважавањем односио према најизразитијим песницима наше модерне: Војиславу Илићу и Јовану Дучићу. Сличан однос према традицији имали су и други песници те оријентације.

Повратак симболизму за песнике те оријентације значио је, у ствари, повратак једном одгурнутом а изразито изграђеном моделу песничког дискурса. За тај дискурс је карактеристично неговање песничке културе изражавања, инсистирање на интертекстовном односу према традицији, дисциплинован однос према песничкој форми, најчешће кроз прихватање везаног стиха, склоност ка градњи симбола у песми и склоност ка говору симболима.

На том моделу песничког дискурса наши неосимболисти су остварили и многе врхунске песничке тренутке. Текстови Бранка Миљковића се могу поредити са Дисовим текстовима; текстови Ивана В. Лалића са Дучићевим али и Валеријевим песмама. Без бојазни можемо поредити песме Радовића и Малармеа, Вукадиновића и Блока. Наши најбољи савремени песници симболистичке оријентације достигли су највишу културу израза, оплеменили наш језик, показали су да је то изванредан песнички језик у рукама виртуоза. После те генерације песника безразложно је говорити о неизграђености тог језика.

5.

Сва поезија коју негују песници Миљковићеве генерације, и они млађи, није, међутим, прављена по моделу неосимболистичког дискурса. У вавилонском шаренилу гласова могуће је препознати и друге моделе песничког дискурса. Те моделе ћемо најбоље разликовати ако обратимо пажњу на неке од најкарактеристичнијих песника овога раздобља, рецимо на Матију Бећковића или Бранислава Петровића. Поезија тих песника сасвим је другачије оријентације него поезија неосимболизма. То се лако може видети и по изгледу и звуку њихових стихова, као и по традицији на коју се надовезују.

Бећковићева поезија је асоцијацијама више пута доведена у везу са поезијом двојице наших романтичара, Сарајлије и Његоша. У наше време Бећковић је слично Његошу градителј националне свести и самосвести кроз поезију, а он је, слично Сарајлији, посебно обогатио изражајно богатство нашег језика. Бећковић се према самој функцији поезије другачије односи од неосимболиста. За неосимболисте је, као и за друге ларпуларисте, поезија висока вредност по себи. За Бећковића је поезија и средство помоћу кога се нешто може казати или постићи. И по томе је његов став сличан ставу коју су према поезији имали романтичари. Бећковићева поезија се, међутим, у великој мери разликује од поезије неоромантичарске оријентације у доба модернизма. Та поезија је превасходно била окренута самоизражавању лирског субјекта. Бећковићева је превасходно усмерена ка критици света и друштва и ка обогаћивању песничког језика.

Поезија Бранислава Петровића, стихом и преокупацијама различита од поезије неосимболиста, различита је и од неоромантичарске поезије коју у доба постмодернизма репрезентује Матија Бећковић. Она је далеко сличнија поезији какву су неговали наши предратни експресионисти (Манојловић, Васиљев, Васиљевић) али и њима блиски песник Растко Петровић, кога такође с доста разлога увек можемо доводити у везу са експресионизмом. Експресионизам се, у односу на класицистичке стилске оријентације, и сам, с правом, сматра неоромантичарским покретом. Он је настао у годинама око првог светског рата као једна од најзначајнијих реакција на поезију модерне (парнаса и симболизма). Код нас, међутим, никад није имао претензије које су имали романтичари: да песник кореспондира са светом као целином, да кроз поезију мења свет. Песник те оријентације код нас је више окренут себи: он жели да крикне у свемир, да да знака од себе и израза свом расположењу. Поезија Бранислава Петровића се у том смислу може схватити као изразити пример једног посебног модела поетског дискурса који се издвојио у постмодерно доба: модела *постекспресионизма*.

6.

Неоромантизам, неосимболизам, постекспресионизам – то су три најосновнија, и најкарактеристичнија модела говора постмодернизма у српској поезији. Два *нео* и једно *пост* у њиховим називима, указују на изразито присуство традиције у физиономији тих оријентација. Савременијом терминологијом казано: у наступу све те три оријентације присутно је изразито неговање интертекстовних веза у односу на поезију претходних раздобља. Отуда би се могло рећи да раздобље постмодернизма не доноси ништа прекретнички ново у односу на пређашња раздобља; а у односу на доба модернизма доноси корак напред и два корака уназад.

Стање српске поезије у овом раздобљу ипак је много компликованије него што неколико издвојених песника могу да га представе. Више реда у спознаји тога стања унећемо ако у оквиру тих основних модела успемо да разликујемо њихове подгрупе (подмоделе) које би биле карактеристичне за поједине песничке дискурсе.

Тешкоће на путу издвајања тих подмодела постоје и оне су разумљиве. Прво је било важно да се спозна да тако нешто као постмодерно доба уопште постоји. То сазнање је још веома младо: о постмодернизму се у свету говори од седамдесетих, а код нас од осамдесетих година. Важно је, затим, да се спозна да то раздобље нити је у себи јединствено, нити је само “шум Вавилона”, већ да се у том шуму могу распознати извесне основне тенденције. Али се ни на томе не треба зауставити: потребно је у оквиру глобалних тенденција спознати оне специфичније. То значи да, поред модела, треба разликовати и подмоделе. Тек у оквиру подмодела могу се јасније сагледати места појединих песника, или тачније: појединих песама.

Израз “разлика, разликовати”, који је у овом пасусу неколико пута употребљен, постао је важан термин посредством филозофске концепције Жака Дериде. У мојим књигама се радије употребљава израз “кореспонденција” који је знатно шири, јер обухвата и разлику и сличност. Категорија кореспонденције омогућује нам да међу појавама постмодернизма уочавамо разлике,

али и њихове сличности са неким другим појавама, на пр. са појавама романтизма, симболизма, експресионизма. Иста категорија нам омогућује да правимо разлике међу моделима и подмоделима дискурса, али и сличности које се међу њима могу установити. Сврха је таквог уочавања кореспонденција да се свака од појава сагледа конкретно: и постмодернизам као целина, и његове основне тенденције и скупне појаве у оквиру тих тенденција, и поједини песници и поједине песме.

7.

Најлакше је подмоделе разликовати у поезији коју смо означили изразом *неоромантизам*. Преокупације сличне Бећковићевим има читав низ песника: Љубомир Симовић, Гојко Ђого, Рајко Петров Ного, Радован Караџић, Даринка Јеврић, Слободан Костић, Звонимир Костић. То је снажна оријентација која је новом песнику изборила статус националног барда. У нашим политичким, друштвеним, психолошким околностима од шездесетих година, већина тих песника играла је улогу побуњеника против друштвеног система. Иако свако од њих има свој индивидуалан глас, скоро свако је имао и своју причу о ономе што се збило и што се збива на нашим просторима. Подмоделу песничког дискурса који је те песнике окупио дао сам име по чувеној Бећковићевој поеми *Кажна*. Сваки од ових песника имао је своју кажу о свом ближем и даљем свету.

Други подмодел добио је назив *Био једном један лав* по познатој песми Душана Радовића. Тај подмодел је окупио поезију за децу која је код нас пуни процват доживела управо у доба постмодернизма. Поменута песма Душана Радовића, која је објављена крајем четрдесетих, представљала је основни модел и предзнак поезије овог великог песника. Тај модел су прихватили и други песници од шездесетих година. Српска поезија за децу представља нешто најлепше и најдрагоценије што она има и по чему заслужује ретко место у интернационалним оквирима. Свог родоначелника та поезија има у Јовану Јовановићу Змају, песнику из раздобља романтизма. Једна од особености те поезије јесте:

креативан однос према језику и дечја једноставност у изразу који су карактерисали песнике романтичаре.

Једна струја у српском романтизму (Сарајлија, Лаза Костић) посебно се истицала у трагањима ка трансформацији и креацији језика. У томе је до екстрема одлазио Ђорђе Марковић Кодер. И у српском песништву постмодерног доба има више песника (Владан Радовановић, Мирољуб Тодоровић, Вујица Решин Туцић и други) који су се посебно бавили разарањем стандардног језика и тражењем других видова (графичких пре свега) изражавања. По Туцићевој поеми *Реформ гротеск*, која је састављена од речи и од невербалних знакова, добио је у и назив (под)циклус који окупља сличне песничке творевине у овој антологији.

8.

Различит однос романтизма и симболизма према језику поновио се и у постмодерно доба код оријентација које на њих асоцирају. Романтичари су се бавили језиком, пре свега лексиком, а симболисти су се бавили синтаксом. Идеал романтичара је да нађу што више речи у народном језику или да створе што више кованица. Бећковић се не понаша у томе другачије од Сарајлије или Лазе Костића. Његова књига *Поеме* снабдевена је опсежним речником (око 70 страница) који је саставио лингвиста Драгољуб Петровић.

Другачије се према језику понашају симболисти. Речник није био потребан да би се читао Дучић, па није потребан ни да би се читао Иван В. Лалић. Симболистима је довољан речник који су затекли. За оно што имају да кажу нису им потребне нове речи, већ нови односи међу речима. Отуда је право подручје њиховог деловања синтакса. Маларме је, да подсетимо, за себе говорио да је он само синтаксичар. Новим односима међу речима може се остварити и нова, невиђена песничка енергија или песничка ватра. Исто тако новим односима међу речима може се изразити и само оно *ништа* што одређује или осветљава оно друго нешто. *Ватра и ништа*, тако се зове једна од најзначајнијих збирки песама Бранка Миљковића и једна од најзначајнијих збирки у српском

неосимболизму. Насловом те збирке овде је означен један од најплоднијих подмодела поезије тога раздобља. Тај подмодел окупља поезију која и око и ухо сасвим подсећа на поезију симболистичких песника и која се може схватити као прави израз нашег неосимболизма.

У раздобљу постмодернизма, нарочито код песника који су млађи од генерације Бранка Миљковића, постоји и поезија која се, такође, гради превасходним радом на синтакси, али која је још удаљенија од симболистичких модела. У тој поезији такође се могу издвојити два подмодела. За један од њих карактеристична је поезија Раше Ливаде; за другу поезија Ивана Гађанског и Владимира Копицла. Главна збирка песама Раше Ливаде назива се *Карантин* (1978). У њој има песама које су у основи симболистичке: конституишу се око тема које у себи садрже симболе. Али о начину на који је та поезија грађена, више не можемо да говоримо као о неосимболизму, већ као о нечему што је пост-нео-симболизам. То значи да је удаљеност од основног прамодела још већа. Песник није само ђак симболиста већ и других модерних песника. Удео интертекстовних веза са песницима других оријентација је још већи.

Исто тако је од модела симболизма удаљен и скуп песника који су обухваћени заједничким називом *Писмо*. Писмо је назив збирке песама Ивана В. Лалића. Али то је и чувени израз Ролана Барта. Једна од изразитих особина симболизма била је опис неког предмета који је истицао неке његове особине чинећи их симболом. Такве описе праве и савремени песници нашег постмодернизма. Али то чине обично у слободном стиху, са доста ироније, духовитости и интелектуалног коментара. На основном симболистичком моделу јављају се тако надградње који тај модел прикривају или мешају са другим моделима песничког говора. Па ипак, та поезија би се најпре могла да сврста у оквире неког пост-нео-симболизма.

9.

Језик није проблем за песнике постекспресионистичке оријентације. Они не дају посебне доприносе ни у лексици ни у синтакси. И постојећа лексика и синтакса довољни су им да означе оно што имају да кажу. Језик и синтакса су у функцији израза; они су, у ствари, једнаки изразу.

Моћ говора јесте наслов прве збирке песама Бранислава Петровића; по њој је добио наслов један подмодел у поезији експресионистичке оријентације. То је она оријентација која је, у ствари, подвукла реторичку моћ песникову: моћ да се изрази унутрашњи садржај. Такву моћ су раније имали наши велики модерни песници Милош Црњански и Растко Петровић. Готово све што су рекли било је поезија. Моћ говора је, у ствари, моћ самоизражавања стваралачког субјекта, коју тај субјект у себи открива као моћ говора. Бранислав Петровић није једини који ту моћ открива. Али он ју је први именовао.

Једна тенденција у лирској поезији савременог неоекспресионизма добила је наслов по песми Драгана Колунџије која се зове *Затвореник у ружи*. Она је карактеристична за лирски надахнуте песничке субјекте који полазе од свог субјективитета као извора поезије. Све битно у тој поезији се одвија на релацији Ја и свет. У сусрету са светом, Ја се јавља као израз лирског расположења. Извор поезије је у лирском субјекту, а не у језику. Млади Драган Колунџија, са детињом душом, може се узети као основни модел тог начина изражавања. Тај модел је карактеристичан и за песнике који су старији од њега (на пр. Флорика Штефан) а који су се изражавали на исти непосредни начин.

Један од ретких неологизама које су створили песници постекспресионистичке оријентације јесте *људић*; јавља се у збирци песама Вите Марковића *Опасности главе* (1967). Људић је, сигурно, нешто супротно од израза *људина*; то је нешто као мали човек. Људић је у Марковићевој поезији постао предмет песничке рефлексије и саморефлексије, али и његовог ироничког самоизражавања. У односу према свету човек спознаје себе као људића. Из те перспективе долази и његов протест, али и његова свест о себи и његов израз свог субјективитета.

10.

Морам да признам да сам и код подмодела песничког дискурса лако правио разлику кад сам бирао карактеристичне примере. Али и да сам се пуно пута двоумио у који подмодел да сврстам поезију неког песника. Такво понашање материјала према истраживачу није ни неприродно ни неочекивано. Карактеристични примери показују да модели дискурса на које се указује заиста постоје. Одступање од модела показује колико је стварност поезије ипак одвећ сложена. У таквој ситуацији право решење није ни у томе да се одбаце модели, нити да се превиде одступања од њих, већ да се, са увидом у различите случајеве, поезија сагледа што непосредније и што конкретније.

11.

На питање: шта је основни садржај поезије постмодерног доба није могуће једноставно одговорити. Садржаји се од модела до модела, односно од постмодела до постмодела, заправо од песника до песника и од песме до песме, разликују.

Поезија неосимболистичке оријентације, окупљена у одељку *Ватра и ништа*, десубјективизирана је, преокупирана проблемом бића, што значи општим људским проблемима, нечим што је ванвремено. Таква поезија се, делимично, могла јавити и у неко друго време и на неком другом месту: кроз њу проговара и наша и општа песничка традиција. Поезија окупљена у одељку *Карантин* већ више доноси одговоре на изазове конкретне стварности. А тек поезија окупљена у одељку *Писмо* сва је преокупирана савременим светом и човеком у савременом свету: симболе савременог она нападно тражи у њему. На савремености инсистира лексиком, појмовима, идејама, ставовима које саопштава.

Поезија постекспресионистичке оријентације представља у основи реакцију песничког субјекта на свет око себе. Субјект је угрожен од света, који се према њему осећа непријатељски – то је, вероватно, основна карактеристика поезије окупљене у одељку под насловом *Затвореник у ружји*. Субјект има изванредну моћ изражавања свог субјективитета – то је основни тон поезије из

одељка *Моћ говора*. Субјект је карикатура онога што би требало да буде – то је катактеристика поезије из одељка *Људић*.

Субјект побуњен против света, против историје, против неправди; субјект који хоће да буде делатни чинилац у свету – то је карактеристика неоромантичарског одељка поезије под насловом *Кажа*. Субјект који свет схвата као игру и који се жели остварити у игри – то је карактеристика поезије у одељку *Био једном један лав*. И најзад, субјект који се забавио језиком, као својим основним средством комуникације са светом и са собом – то је карактеристика поезије у одељку *Реформ гротеск*.

Модел и подмодел поезије доба постмодернизма јесу, у ствари, модели односа субјекта према свету. То је доба плурализма идеја, осећања, казивања; природно је што се, у области поезије, оно показало као доба плурализма израза и порука. Данашњи песници различито реагују на оно што се данас збива, на свет који их окружује. Јединственог одговора нема или се не може више ни очекивати.

12.

Поезија постмодерног доба означава и доградњу српске поезије модерних времена. Интертекстовним надовезивањима она показује да је поезија од романтизма наовамо једна целина. Више него што казује о свету, та поезија казује о српској књижевности и култури. Она ту културу гради и учвршћује, показује да она постоји као систем, тј. као развијена традиција.

13.

У корпусу српске поезије нашли су се и неки песници које обично не налазимо у другим антологијским прегледима.

Стеван Тонтић је, ваљда по први у новије време, у антологију српских песника унео и двојицу песника који живе у иностранству: Петра Милошевића из Мађарске, и Славомира Гвозденовића из Румуније. У овој антологији, поред њихових песама, наћи ће се и две песме Војислава Галића из Мађарске. Тај скромни избор не

тежи да представи поезију наших сународника ван Југославије, већ да означи да и та поезија постоји и да се са њом озбиљно мора рачунати. Надам се да ће будући антологичари, који буду обавештенији од мене, сигурно унети и друге песнике који на нашем језику пишу и објављују ван матице и то не само у Румунији и Мађарској, већ и у Шведској, Француској, Немачкој, Америци, Аустралији и другде.

Ја, међутим, сматрам да антологије српске поезије треба да, у некој мери, означе и присуство неких песника који пишу на другим језицима, који су делом и чином везани за литературе других народа, али и за српску. Такви песници су Влада Урошевић, који превасходно пише на македонском, али који преводи на српски, и који се није развијао ван српског културног простора будући жива спона између српске и македонске књижевности. Такав песник је и Чарлс Симић, познати амерички песник, који пише на енглеском, а који је превео доста наших песника и никад се није потпуно одвојио од српског културног и духовног простора. И они су заступљени са по једном песмом која само треба да подсети на њих, на њихово дело, али и на друге сличне песнике који су нам мање познати.

У овој Антологији заступљено је и двоје песника хрватске националности: Петар Гудељ и Јасна Мелвингер. Гудељ је деценијама живео у Београду, аутор је бројних читанки из књижевности за српске школе, сарађивао је у свим важнијим српским часописима и објављивао у српским издавачким кућама; по своме дугогодишњем деловању припада и српској култури. Јасна Мелвингер, рођена у Петроварадину, стасала је и делује у српској културној средини.

И пре него што сам почео да правим овај избор, био сам свестан да ће и у мом послу морати да буде превида и пропуста, па и правих огрешења. У томе се нећу разликовати ни од најбољих у овом послу пре мене. Желео бих, међутим, да и ова, последња, књига *Антологије српске поезије* у осам књига послужи пунијем осветљењу савремене српске поезије и да допринесе њеном животу у најширем кругу читалаца.

ΠΟΓΟΒΟΡ

ПРЕОКРЕТ ЈЕ ИПАК МОГУЋ

У новим наставним плановима српског језика и књижевности, који се морају правити у новонасталој стварности српског народа, треба да се изврше одређене промене које ће следити позитивну традицију српске филологије и елиминисати постојећа одступања од научне истине. Те промене треба да се догоде пре свега у схватању корпуса српске књижевности и у схватању феномена српског језика.

Пре стварања Југославије, корпус српске књижевности, у виђењу главних српских књижевних историчара, београдских универзитетских професора Павла Поповића и Јована Скерлића, имао је ове делове: народну књижевност, стару књижевност, средњу (дубровачку) књижевност и нову књижевност. На истоветан начин су корпус српске књижевности представљали и професори новосадске гимназије крајем прошлог и почетком овог века: Јован Грчић и Тихомир Остојић, обојица доктори филолошких наука и обојица писци историја српске књижевности намењених српским средњим школама у Аустро-Угарској. (Грчићева је изашла 1903, а Остојићева 1910). Виђење поменутих историчара српске књижевности утемељено је на радовима читавог низа њихових претходника, почев од чувеног слависте Павела Јозефа Шафарика, радова Јована Суботића и Јована Ристића, руског слависте Александра Пипина и првог Србина писца *Историје српске књижевности* Стојана Новаковића (1867).

Наставни планови по којима се последњих деценија на српским факултетима и у средњим школама предаје национална књижевност показују отприлике овакву слику: народна књижевност предаје се као српскохрватска, средња књижевност (дубровачка) предаје се најчешће као хрватска, стара књижевност као

средњевековна, без националних ознака (избегава се да се каже да је српска). После распада Југославије догодило се да су Срби из заједничке југословенске књижевности изнели много мање од своје књижевне баштине него што су у њу унели. По садашњој наставној пракси они, практично, као своју имају само нову књижевност, тј. књижевност од 18. века па надаље. Млади људи, којима се нуди таква слика о националној књижевности, не могу ни да имају целовиту националну свест, онако као што могу да је имају њихови вршњаци из редова других народа. Уз такву неодређену, у суштини веома неповољну слику о националној књижевности, природно је што имамо неповољно духовно стање код школске омладине. Многи млади су и напустили своју земљу без јасне представе о свом националном идентитету.

Није битно другачија ни ситуација у области изучавања и наставе матерњег језика. Тај језик се тачно до распада Југославије називао српскохрватски, а онда је добио нови назив, односно вратио му се стари назив – српски језик. Хрвати су већ пре тога језик којим говоре и пишу називали хрватски. Према тој промени код нас се и појединци и наставни планови и уџбеници језика, односе различито. Једни у томе виде просто преименовање језика, а други се понашају тако као да је језик овом променом подељен или треба да буде подељен на два дела. Ова промена у називу језика је важна и има везе са ранијом историјском ситуацијом, посебно оном од пре једног и по века.

После обнове старог имена свог језика Срби су поново дошли у ситуацију која подсећа на ону из прве половине 19. века. И тада су постојали називи српски и хрватски језик. Али тада су се ти називи односили на различита наречја или различите језике у групи јужнословенских народних говора. Појам српски језик односио се на штокавско наречје, а хрватски језик углавном на чакавско, односно кајкавско наречје. Тако је језичку ситуацију Срба и Хрвата приказао Вук Караџић у чланку *Срби сви и свуда* (1849). Сличне идеје он је износио и раније, најпре у *Писменици српског језика* (1814). Овај језички критериј Вук је употребио за одређивање етничких граница српског народа.

Попут Доситеја из *Писма Харалампију* (1783) и Вук је сматрао да су Срби сви који говоре српским језиком, односно штокавским

наречјем, без обзира што имају три различите вере: православну, католичку и муслиманску. Ти ставови нису били само Вукови. Сличне или потпуно истоветне ставове имали су и неки од првих слависта у 19. веку: Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић. Са таквим ставовима, који су били неспорни и за Вукове присталице и за његове противнике у рату за српски језик и правопис, Срби нису осећали никакву потребу да се здружују са Хрватима, а поготово не да с њима праве заједничку државу.

Идеју о томе да су Срби и Хрвати један народ и да имају један језик, у 19. веку заступали су илирци. Они су се борили за прихватање става да су сви Јужни Словени Илири, а да су то, у ужем смислу, пре свега Хрвати и Срби. Хрвати и Срби, као један народ, као Илири, имају један језик, илирски, и једну књижевност, илирску. У почетку развоја илирског покрета и међу Србима је било доста његових присталица. Али су се најзначајнији српски писци (Вук, Стерија, Текелија) и институције (Матица српска) ипак држали традиције по којој су Срби и Хрвати два народа. Вук Караџић је свој језик и језик свога народа увек звао само српским. Никада није прихватио став да тај језик може да има двочлани назив (српскохрватски, хрватски или српски). Песме које је скупљао звао је *Српске народне пјесме*, граматику свог језика звао је *Писменица српскога језика*, а речник *Српски рјечник*.

После Вукове смрти почеле су, у филологији, уз посредство политичких снага и интереса, да побеђују друге идеје. Млади Ватрослав Јагић, који ће постати највећи хрватски филолог, и један од најчувенијих слависта, написао је у години Вукове смрти, и ову реченицу која се односи на великог покојника: "Овако је, путујући разним крајевима хрватскога и српскога рода, сакупио и читавају Европу запањено дивотом народног пјесништва; овако је, познавајући темељито језик, написао прву у народну словницу и издао први рјечник тога језика, – дјело толи узорито, да ће још задуго на углед и примјер служити не само нам Хрватом и Србом, већ и осталим Словјеном". (*Изабрани краћи списи*, 1948:67). Ако пажљиво прочитате ту реченицу приметите у њој један одлучно изведен трик преименовања. Песме које је Вук објављивао под насловом *Српске народне песме* постале су хрватске и српске народне пјесме; Вукова *Писменица српскога језика* постала

је словница хрватскога или српскога језика, а његов *Српски рјечник* постао је рјечник хрватскога или српскога језика. Јагић у то време не делује сам. Иза нове стратегије мешања свега српског и хрватског стоји и једна нова политичка снага. Њу симболизује католички надбискуп Јосип Јурај Штросмајер, који је у историји остао забележен као проповедник идеје југословенства и творац Југославенске академије знаности и умјетности. Бивши бечки дворски каноник успео је са Даничићем оно што није успео са Вуком: да га, преко идеје југословенског јединства, придобије за мешање хрватског и српског језика. Тако је, после Вукове смрти, Ђуро Даничић, писац *Рата за српски језик и правопис* (1847) и обимне студије *Разлике између српског и хрватског језика* (1858) отишао у Загреб за тајника Југославенске академије знаности и умјетности (1867); а после постао је и први уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика*.

Тај Даничићев гест је један од највећих догађаја у новијој српској историји. Тада највећи живи српски филолог је тим гестом легализовао став хрватских политичара и филолога да су хрватски и српски језик један језик (тачније да је српски језик исто толико и хрватски колико и српски). Тиме су се два дотле језички раздвојена народа међусобно здружила. На основу тог језичког здруживања постављена је и основа за схватање Срба и Хрвата као једног народа са два имена, али и основа за стварање заједничке државе, Југославије. Још пре него што је та држава створена, она је била постављена на лажне основе. На Даничићев гест се гледало као на позитиван чин (јер је био у основи Југославије), па се због тога понешто од истине скривало и уштивавало. Било је увек појединачна који су знали шта тај гест значи (на пр. Лаза Костић), али шира српска јавност, и културна и политичка, мислила је да следећи Даничића следи Вука. Обмана је чак и свесно негована, посебно у Новосадском договору о језику и правопису (1954). Тај договор се поименце позива на Вука, а ставови уграђени у њега су, у основи Јагићеви, мада се Јагић нигде не спомиње.

Као што је стварање Југославије припремано у сфери филологије, тако је, у истој сфери, припреман и њен распад. Још пре стварања усташке државе (1941) јавили су се у Загребу текстови под насловом *Разлике између хрватског и српског језика* (Петар

Губерина и Круно Крстић, 1940), а далеко пре распада друге Југославије објављена је у Загребу *Декларација о називу хрватскога књижевног језика* (1967). У оба случаја, али и у низу других који су се десили у међувремену, хрватски филолози не одвајају од српског језика оно што је неспорно њихово: кајкавско и чакавско наречје и на њима не граде свој језик. Настоје да поделе језик који су преузели од Срба: тј. штокавски, а посебно су присутна настојања да се сам Вуков језик (источнохерцеговачко или јужно наречје) промовише као западна варијанта заједничког хрватског или српског језика са статусом хрватске варијанте у значењу хрватског књижевног језика. То практично значи да се језик подели по линији: екавица је српска, ијекавица је хрватска.

Из изложеног се види да су филолози посредно, али дубоко и трајно, утицали на историјску судбину српског народа. На жалост, биланс тога утицаја филологије на српској страни је негативан: Срба готово да и нема на многим просторима где су до јуче живели; много стотина хиљада их је похрваћено или побијено, а много их је прогнано. Ни близу толико штете Срби нису доживели ни од једног другог народа колико од онога са којим су нас филолози помешали.

Много шта би требало предузети да би се негативан тренд зауставио и да би се Срби, као народ, нашли на повољнијем историјском колосеку.

Најважније је у овом тренутку да се схвати да су се за последња два века Србима судбинске ствари дешавале у сфери филологије. Дешавања у тој сфери довела су до тога да им је угрожен језик и угрожен интегритет националне књижевности. Повезано са њима, исти тренд је пратила и национална историографија, јер је и она била део истог дешавања. А то су области битне за формирање историјске и националне свести сваког народа, па и српског. У овом тренутку, рецимо, можемо да будемо задовољни оним што наши млади људи постижу у области спорта, музике, математике или електронике. Супротно од тога, стање у филологији је скоро трагично.

Распад Југославије је до огољености испољио низ националних подбачаја. Показало се да Срби немају много шта од онога што народи сличне величине или националне судбине

имају. Немају своје енциклопедије, критичка и друга издавања писаца, немају биографске речнике, речнике многих страних језика. У овом тренутку они имају велики број филолога, а инфериорну филологију.

Да би заштитили националне интересе у сфери језика и књижевности, сви културни народи, по правилу, оснивају институције чији је задатак очување имена и интегритета националног језика и књижевности. И Срби имају такве институције и тачно се зна које су. То су САНУ, Матица српска, Српска књижевна задруга, филозофски, односно филолошки факултети и одговарајући институти мањег значаја. Српска историјска и политичка ситуација, међутим, деценијама је таква да су управо те институције криво радиле свој посао. У њима је процицало више или мање схватање о двојству српскохрватског језика (источна и западна варијанта), а корпус српске књижевности је драстично умањиван, мимо научних разлога, а против националних интереса. Ставови тих националних институција првога реда после су следиле институције мањег значаја (издавачке куће итд.). Идеологије југословенства и комунизма, одржаване на тоталитарном једнопартијском систему са снажном полицијском подршком, дуго су, лажном свешћу, прикривале право стање ствари. У вишенационалној Југославији тај систем био је коришћен за међунационалне обрачуне. Све институције држане су под строгом контролом и процесима у њима управљано је вешто и риторично. Зато су у филолошкој сфери други југословенски народи далеко више напредовали од Срба, па су се и прерасподеле у области књижевности и језика увек вршиле на штету Срба.

Историјски тренутак налаже да се што пре приступи санацији штете тамо где је она највећа. А она је највећа тамо где захвата свест младих људи, дакле у сфери наставе из области филологије, тј. језика и књижевности и националне историје. Реформу наставе у тим областима лако би извеле поменуте националне институције кад би за тако нешто биле спремне. Од њих се, међутим, пре може очекивати да буду бастиони отпора променама. Јер, управо те институције сnose велику одговорност за садашње стање; оне ће тешко увидети грешке, а још теже пристати да их исправе. Променама ће се, природно, супро-

тставити и спољни чинилац, који сигурно делује у свим тим институцијама. Ни спољним непријатељима неће одговарати да се српска кола врате са странпутице.

Упркос свим тим тешкоћама, преокрет је могућ. Главни савезник дубоких промена у овој области је српски национални интерес. Срби немају рачуна да се и даље праве као да следе Вука, а у ствари да следе Јагића; немају ни рачуна ни потребе да своје народне песме, у којима је сачувано памћење целе српске историје, проглашавају српскохрватским. Немају, такође рачуна, да игноришу чињеницу да имају лепу и развијену стару књижевност; сада је она бар издата и у доброј мери приказана. А немају, такође, ни националног ни научног интереса да се одричу дубровачке и других покрајинских књижевности на свом језику. Јер, ако то и даље буду чинили, сахрањиваће и властиту филолошку традицију, зачету у новије време са Доситејем и Вуком, тј. сећи ће грану на којој седе. Тај српски национални и научни интерес је, за сада, још увек мртав капитал. Али он ће то престати да буде уколико га српска јавност преко медија артикулише. Од српске јавности се очекује да своју филологију проблематизује, да институције деблокира, да подстакне и омогући сукоб мишљења и идеја. Сврха тога чина би била да се ствари поставе на своја места. У таквом чину ослобађања од наметнутих виђења српског језика, књижевности и историје, треба видети и историјски излаз за српски народ. Тај историјски излаз потребан је младима, долазећима. А он ће бити обезбеђен, ако им се понуде нове перспективе образовања у сфери филологије, утемељене на ономе што имамо, али што смо деценијама запостављали: српска филолошка традиција (укључујући ту и националну историографију) и савремена методолошка и теоријска достигнућа светске филологије којима смо овладали.

(Текст излагања на округлом столу који је под називом *Српски језик и правопис у уџбеницима и приручницима* одржан у редакцији новосадског Дневника 4. септембра 1995. У нешто скраћеном виду текст је објављен у Дневнику 12. јануара 1996.)

НАВЕДЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђе Бајић. *Тихомир Остојић као писац историје српске књижевности*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1965/, XIII/1.
- Антун Барац. *Југославенска књижевност*. Загреб 1954.
- Михаил Бахтин. *Стваралаштво Франсоа Раблеа и народна култура средњег века и ренесансе*. Превели Иван Шоп и Тихомир Вучковић. Београд 1978.
- Владимир Бован. *Антологија српскохрватских народних песама*. Приштина 1989.
- Димитрије Богдановић. *Историја српске средњовековне књижевности*. Београд 1981.
- Милан Богдановић. *Слом послератног модернизма. У књизи Стафи и нови, III*. Београд 1961.
- Валтазар Богишић. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Београд 1878.
- Лазар Бојић. *Памјатникъ музею у славено-сербскомъ книжеству славнимъ*. Фототипско издање, приредила Мирјана Д. Стефановић. Нови Сад 1994.
- Јован Бошковић. *Писма о књижевности српској и хрватској*. Летопис Матице српске, књига 170, свеска друга, 1892; књига 171, свеска трећа, 1892; књига 182, свеска друга 1895.
- Рене Велек, Остин Ворен. *Теорија књижевности*. Превели Александар И. Спасић и Слободан Ђорђевић. Београд 1966.
- Радивој Врховац. *“Очерки истории сербохрватской литературы” А. Степовича*. Летопис Матице српске 202-3 1900.
- Миљурко Вукадиновић. *Звуци и комењања*. Београд 1989.
- Витомир Вулетић. *А. Н. Пупин и руско-српске књижевне везе. У књизи Почети српског реализма и руска култура*, Нови Сад 1985.

- Текст је првобитно објављен у Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду, 11/12, 1968, 493-529.
- Витомир Вулетић: *А. Н. Пипин о Доситеју и Вуку*. Научни састанак у Вукове дане, 12 Београд. 1982.
- Витомир Вулетић: *А. Н. Пипин, Словени и Српско питање*. У књизи *Руси и Срби у сусрету*. Нови Сад 1995.
- Ђуро Гавела. *Предговор*. У књизи Павла Поповића *Из књижевности*. Едиција “Српска књижевност у сто књига”. Нови Сад 1972.
- Андра Гавриловић. *Историја српске и хрватске књижевности*. Четири књиге објављене у Београду од 1910. до 1914.
- Андра Гавриловић. *Историја српске и хрватске књижевности*. Београд 1927.
- Клаудио Гиљен. *Књижевност као систем. Огледи о теорији књижевне историје*. Превео с енглеског Тихомир Вучковић. Београд, без године издања.
- Ненад Грујичић. *Ојкача*. Нови Сад 1988.
- Фрањо Грчевић. *Књижевни критичар и теоретичар Богдан Поповић*. Загреб 1971.
- Јован Грчић. *Историја српске књижевности*. Нови Сад 1903.
- Петар Губерина и Круно Крстић. *Разлике између хрватскога и српскога језика*. Загреб 1940.
- Ђуро Даничић. *Разлика између српског и хрватског језика*. Гласник друштва српске словесности, IX, Београд 1958.
- Ђуро Даничић. *Извејиће тајниково*. У: *Књига Ђуре Даничића*. Приредио Војислав Ђурић. Београд 1976.
- Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Београд 1983.
- Радмил Димитријевић. *Светислав Вуловић*. Београд 1966.
- Душанка Динић Кнежевић. *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*. Нови Сад 1995.
- Josef Dobrovsky. *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*. Halle 1955. Издање Huberta Rosela према првом издању књиге из 1792.
- Јован Дучић. *Споменик Војиславу*. У књизи *Песме. О песницима*. Нови Сад 1971.

- Војислав Ђурић. *Антологија народних јуначких песама*. Београд 1990.
- Robert Esscarpit. *Социологија књижевности*. Превео Божидар Гагро. Загреб 1970.
- Драгиша Живковић. *Почеци српске књижевне критике (1817-1860)*. Београд 1957.
- Драгиша Живковић. *Ритам и песнички доживљај*. Београд 1962.
- Драгиша Живковић. *Формирање националне књижевне критике. Преговор књизи Заснивање националне критике у едицији "Српска књижевна критика"*. Београд 1983.
- Драгиша Живковић. *Лирска поезија у доба Бранка Радичевића. У књизи Токови српске књижевности*. Нови Сад 1991.
- Ђорђе Живановић. *Шафарик у Новом Саду. У зборнику П. Ј. Шафарик (1795-1861)*. Нови Сад 1963.
- Милорад Живанчевић. *Шафарик у хрватској књижевности. Зборник за славистику Матице српске*, 32. Нови Сад 1987.
- Vatroslav Jagić. *Jihoslouane. Naučni slovník . V Prace* 1865.
- Ватрослав Јагић. *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога*. Загреб 1867.
- Ватрослав Јагић. *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога*. Загреб 1867. Прештампано у књизи *Дјела Ватрослава Јагића*. Књига IV. Загреб 1953.
- Ватрослав Јагић. *Историја српске књижевности. Преглед урађен за школску потребу. Написао Стојан Новаковић*. Рад ЈАЗУ, књига прва. Загреб 1867.
- Ватрослав Јагић. *Спомени мојега живота, I*. Београд 1930.
- Ватрослав Јагић. *Из прошлости хрватског језика. У књизи: Изабрани краћи списи*, Загреб 1948. године. – Јагићев текст првобитно је био објављен у загребачком часопису *Књижевник*, 1864.
- Ватрослав Јагић. *Јужнославенска народна епика у прошлости. У књизи: Изабрани краћи списи*, Загреб 1948. – Текст је првобитно био објављен 1880.
- Ватрослав Јагић. *Приказ књиге "Илифизам" од П. А. Кулаковскога. У књизи: Изабрани краћи списи*, Загреб 1948. – Текст је првобитно био објављен 1895.

- Ватрослав Јагић. *Граматика и стилистика хрватског или српског књижевног језика*. Написао др. Т. Маретић.. У књизи: *Изабрани краћи списи*, Загреб 1948. – Текст је првобитно објављен 1900.
- Ватрослав Јагић. *Рјечник хрватског језика*. Сакупили и обрадили др Фр. Ивековић и др Иван Броз.. У књизи: *Изабрани краћи списи*, Загреб 1948. – Прикази првог, а затим и другог тома *Рјечника* објављени су 1901.
- Ватрослав Јагич. *Исторја славјанској филологији*. С Петербург 1910.
- Зорица Јевремовић. *Ко је Ватрослав Јагић?* Књижевност, Београд, 1989, 11-12.
- Славко Јежић. *Хрватска књижевност*. Загреб 1944.
- Александар Јовановић. *Песништво српског неосимболизма*. Београд 1994.
- Вук Стефановић Караџић, *Мала прстонародна славено-сербска пјесница* Беч 1814.
- Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, I. Београд 1969.
- Андрија Качић Миошић. *Разговор угодни народа словинског*. Матија Антун Рељковић. *Сатир или ти дивји човек*. Приредио Јосип Вончина. Загреб 1988.
- Милан Кашанин. *Између орла и вука*. У књизи *Судбине и људи*. Београд 1968.
- Милан Кашанин. *Проклетство талента (Јован Скерлић)*. у књизи *Судбина и људи*. Београд 1968.
- Божидар Ковачек. *Тихомир Остојић – професор, просветитељ*. Свеске Матице српске. Серија књижевности и језика, св. 7, 1991.
- Миховил Комбол. *Повјест хрватске књижевности до препорода*. Загреб 1945.
- Милан Комненић. *Новије српско песништво*. Београд 1972.
- Зоран Константиновић. *Ватрослав Јагић у свом времену*. Књижевност, Београд, 1989, 11-12.
- Јернеј Копитар. *Патриотске фантазије једног Словена*. У књизи *Serbica*, Нови Сад 1984.
- Лаза Костић. *Основи лепоте у свету са особитим освртом на српске народне песме*. Нови Сад 1880.
- Ђорђе С. Костић. *Павле Ј. Шафарик о новој српској књижевности*. Београд 1988.

- C. Courriere. *Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves*. Paris, G. Charpentier (без ознаке године издања).
- Gustav Lanson. *Histoire de la littérature française*. Paris 1895.
- Младен Лесковац. *Антологија старије српске поезије*. Нови Сад 1953.
Друго издање – Нови Сад 1972.
- Младен Лесковац. *Бећарац*. Нови Сад 1957.
- Летопис Матице српске. Број посвећен Шафарику. Књига 186, Нови Сад 1896.
- Алберт Б. Лорд. *Певач прича, I, II*. Превела Слободанка Глишић. Београд 1990.
- Ненад Љубинковић. *Концепције историја књижевности српскохрватског језичког подручја у деветнаестом веку (од Лазара Бојича до Буле Шурмина)*. Састанак слависта у Вукове дане, бр. 9 Београд 1980.
- А Мајков. *Историја српскога народа*. С рускога превео Ђ. Даничић. Београд 1876.
- Илија Мамузић. *Илиризам и Срби*. Загреб 1931.
- Томо Маретић. *Наша народна етика*. Загреб 1909, Београд 1966.
- Радмила Маринковић. *Стара књижевност и два млада научника*. Књижевност, 11-12 Београд, 1989.
- Ђорђе Марковић Кодер. *Роморанка*. Нови Сад 1862. фототипско издање Београд – Горњи Милановац 1986.
- Ђорђе Марковић Кодер. *Спевови*. Приредио Божо Вукадиновић. Београд 1979.
- Васа Милинчевић. *Преглед историје српске књижевности Александра Николајевича Пипина*. Књижевна историја, год III, бр. 12. Београд 1971.
- Живан Милисавац. *Шафарик и "Летопис Матице српске"*. У зборнику "П. Ј. Шафарик (1795-1861)". Нови Сад 1963.
- Љубинко Милосављевић. *Колективно памћење незаборава*. Ниш 1991.
- Петар Милосављевић. *Традиција и авангардизам*. Нови Сад 1968.
- Сима Милутиновић Сарајлија. *Играљке ума*. Приредио Матија Бећковић. Београд 1981.
- Сима Милутиновић Сарајлија. *Певанија црногорска и херцеговачка*. Никшић 1990.

- Јеремија Митровић. *Српство Дубровника*. Београд 1992.
- Матија Мурко. *Српскохрватска народна епика, I, II*. Загреб 1952.
- Владан Недић. *Антологија југословенске народне лирике*. Београд 1962.
- Виктор Новак. *Вук и Хрвати*, Београд 1967.
- Стојан Новаковић. *Историја српске књижевности*. Београд 1867.
Друго прерађено издање: Београд 1871.
- Стојан Новаковић. *Српска књига, њени продајци и читаоци у XIX веку*. Београд 1900.
- Стојан Новаковић. *Шта је то књижевност?* (1969). Прештампано у књизи Стојан Новаковић и "филолошка критика". Уредио др Божидар Пејовић. Едиција "Српска књижевна критика". Београд 1975.
- Стојан Новаковић. *Након сто година*. (1911). Прештампано у књизи: Стојан Новаковић, *Из српске историје*. Едиција "Српска књижевност у сто књига". Нови Сад 1966.
- Стојан Новаковић, *Изабрани радови*. Едиција "Српска књижевност у сто књига". Нови Сад 1966.
- Станко Опачић Ђаница. *Народне пјесме Кордуна*. Загреб 1987.
- Мавро Орбин. *Краљевство Словена*. Београд 1968.
- Тихомир Остојић. *Препорођај наше књижевности*. Летопис Матице српске 187, 1896.
- Тихомир Остојић. *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића*. Сремски Карловци 1905.
- Тихомир Остојић. *О Јовану Ст. Поповићу*. Нови Сад 1906.
- Тихомир Остојић. *Доситеј Обрадовић у Хопову*. Нови Сад 1907.
- Тихомир Остојић. *Историја српске књижевности*. Нови Сад 1910.
- Тихомир Остојић. *Историја српске народне књижевности*, I део. Ујвидек 1917.
- Тихомир Остојић. *Историја српске књижевности*. Приредио Владимир Ђоровић. Београд 1923.
- Тихомир Остојић. *Захафија Орфелин – живот и рад му*. Приредио Владимир Ђоровић. Београд 1923.
- Тихомир Остојић, Владимир Ђоровић. *Српска грађанска лирика 18. века. Из старих песмарица*. Београд 1926.

- Тихомир Остојић. *Јована Скерлића "Српска књижевност XVIII века"*.
 Предео из Јагићевог *Archiva für slavische Philologie* (1911, књ.
 XXXII) Страхиња К. Костић. Зборник Матице српске за
 књижевност и језик, XIII/1, 1965.
- Милорад Павић. *Рађање нове српске књижевности*. Београд 1983.
- Драгољуб Павловић. *О подели југословенске књижевности на периоде*.
 У књизи *Старија југословенска књижевност*. Београд 1971.
- Драгољуб Павловић. *Павле Поповић као научник и књижевни
 критичар*. Прилози за књижевност, језик, историју и
 фолклор, књ. XXV, св. 3-4. Београд 1959.
- Миодраг Павловић. *Антологија лирске народне поезије*. Београд
 1982.
- Миодраг Павловић. *Јован Дучић. У књизи Осам песника*. Београд
 1964.
- Предраг Палавестра. *Павле Поповић и историјска критика у српској
 књижевности*. Предговор књизи *Павле Поповић и историјска
 критика*, едиција "Српска књижевна критика". Нови Сад –
 Београд 1979.
- Предраг Палавестра. *Историја српске модерне књижевности*.
 Београд 1986.
- Душан Панковић. *Српске библиографије (1766-1850)*. Београд 1982.
- Мирослав Пантић. *За пуну истину и после пола века*. Борба, Београд,
 27. XII 1967.
- Мирослав Пантић. *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке которске од
 XVI до XVII века*. Београд 1990.
- Михаило Пантић и Васа Павковић. *Шум Вавилона*. Београд 1988.
- Јован Перовић. *О животу и раду каноника декана дум Ивана
 Стојановића*. Дубровник 1910.
- Богољуб Петрановић. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, I,
 II. Београд 1967.
- Михаило Петровић. *Метафоре и алегије*. Београд 1968.
- Светозар Петровић. *Проблем сонета у старијој хрватској књи-
 жевности – Облик и смисао*. Загреб 1968.
- Светозар Петровић. *Становиште садашњости и становиште прошло-
 сти у историји књижевности*. У књизи *Природа критике*.
 Загреб 1972.

- Теодора Петровић. *Остојићева студија о Бранку Радичевићу*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, XIII/1. 1965.
- А. Н. Пипин и В. Д. Спасович. *Обзоръ истории славянскихъ литературъ*. С. Петербург 1865. – Део посвећен српској литератури писао је Пипин.
- А. Н. Пипин. *Дубровник и Далмација*. (Из књиге “Обзоръ истории славянскихъ литературъ А. Н. Пипина и В. Д. Спасовича. С. Петербург 1865.” одсек Срби). “Вила”, год. I, бр. 44, Београд 1865, стр. 529.
- А. Н. Пипин и В. Д. Спасович. *История славянскихъ литературъ*. С. Петербург 1879.
- A. N. Rypin und V. D. Spasovič. *Geschichte der slavischen Literaturen*. Erster Band. Leipzig 1880
- А. Н. Пипин. *Преглед историје српске књижевности*. Књижевна историја, год. III, бр. 12. Београд 1971.
- Васко Попа. *Од злата јабука*. Београд 1958.
- Миодраг Поповић. *Историја српске књижевности – Романтизам*, I, II. Београд 1985.
- Миодраг Поповић. *Видовдан и часни крст*. Београд 1975.
- Павле Поповић. *Преглед српске књижевности*. Прво издање – Београд 1909. Друго издање – Београд 1912. До другог светског рата било је још десетак издања.
- Павле Поповић. *Југословенска књижевност*. Кембриџ (Енглеска) 1918.
- Павле Поповић. *Из књижевности*. Едиција “Српска књижевност у сто књига”. Нови Сад 1972.
- Павле Поповић. *Проучавање српске књижевности*. У књизи: Павле Поповић и историјска критика. Едиција “Српска књижевна критика”. Нови Сад – Београд 1979.
- Јован Ристић. *Новија књижевност у Срба*. Превела с немачког Зора Мијатовић. У књизи *Заснивање националне критике*, приредио Драгиша Живковић. Едиција “Српска књижевна критика”. Београд 1983.
- Милош Савковић. *Југословенска књижевност*. Београд 1939.
- Драгољуб Симоновић. *Народне песме из источне и јужне Србије*. Београд 1988.

- Драгољуб Симоновић. *Никола Вратковић, косовски цар и бог*. Ниш 1992.
- Јован Скерлић. *Догматичка и импресионистичка критика*. У књизи *Писци и књиге*, V. Београд 1964.
- Јован Скерлић. *Подела нове српске књижевности на периоде*. У књизи *Писци и књиге*, I. Београд 1964.
- Јован Скерлић. *Историја нове српске књижевности*. Београд 1967.
- Јован Суботић. *Цветник српске словесности*, I, II. Читанка за више разреде гимназије у Аустрији. Беч 1853.
- Јован Суботић. *Неке черте из повеснице србског књижества*. У књизи *Заснивање националне критике*, приредио Драгиша Живковић. Едиција "Српска књижевна критика". Београд 1983.
- Васа Стајић. *Тихомир Остојић*. Народ, бр. 54. Нови Сад 1921.
- Мирјана Стефановић. Уводна студија у фототипском издању књиге Лазара Бојића *Памјатникъ мужемъ у славено-србскомъ книжеству славнимъ*. Нови Сад 1994.
- Иван Стојановић. *Дубровачка књижевност*. Дубровник 1900.
- Иван Стојановић. *Најновија повјест Дубровника*. У књизи Ивана Христијана в. Енгела *Повјест Дубровачке Републике*. Дубровник 1903.
- Иво Тартаља. *Начела књижевне критике Љубомира Недића и Бенедета Крочеа*. Књижевне новине, XX, 350, Београд 1969.
- Гојко Тепић. *Антологија песништва српске авангарде, 1902-1934*. Нови Сад 1993.
- Сима Н. Томић. *Књижевни и научни рад Павла Јос. Шафарика*. Летопис Матице српске, књига 197. Нови Сад 1899.
- Стеван Тонтић. *Модерно српско песништво*. Сарајево 1992.
- Борис Успенски. *Поетика композиције. Семиотика иконе*. Превео Новица Петковић. Београд 1979.
- Hugo Friederich. *Struktura moderne lirike*. Zagreb 1989.
- Јохан Готфрид Хердер. *Словенски народи*. У хрестоматији *Теоријска мисао о књижевности*, приредио Петар Милосављевић, Нови Сад 1991.
- Seymour Chatman. *Story and Discourse*. Ithaca and London 1978.

- Лазар Чурчић. *Тихомир Остојић о Захарију Орбелину*. Свеске Матице српске – Серија књижевности и језика, св. 7, 1991.
- Paul Joseph Schaffarik. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*. Ofen 1826.
- Paul Joseph Schaffarik. *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Suto-njieski*. 1828.
- P. I. Šaffarik. Прегледъ наиновиѣгъ книжества Иллирски Славјана. *Сербскиј летописъ*. Будим, 1833. и 1834. Част. 34, 35. и 36.
- Paul Joseph Schaffarik. *Serbische Lesehörner*. Pest 1833. Фототипско издање приредио Миливој Павловић. Нови Сад 1957.
- Pavel Josef Šafarik. *Slowanske starožitnosti*. Nj Praze 1837.
- Pavel Josef Šafarik. *Slonjanski narodopis*. Nj Praze 1842.
- Pavel Josef Šafarik. *Pamjatki drevniho pisemnictvi Jihoslovianov*. V Praze 1851.
- Paul Joseph Schaffarik. *Geschichte der südslavische Literatur*.
Geschichte der glagolischen und slovenischen Literatur. Prag 1863.
Geschichte der ilirischen und kroatischen Literatur. Prag 1864.
Geschichte der serbischen Literatur. Prag 1865.
- Богослав Шулек. *Срби и Хрвати*. У књизи: *Сакупљени граматички списи Вука Стеф. Караџића*, књига трећа, свеска друга (државно издање), Београд 1896. – Шулеков текст је био објављен у 8. броју загребачког Невена за 1856.
- Ђуро Шурмин. *Повјест хрватске и српске књижевности*. Загреб 1898.

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Авоскани, 166
 Алексић, Драган, 317
 Андрић, Иво, 50, 315, 318, 322
 Анђелић, Душан, 49, 54, 193
 Анић, Владимир, 125
 Атанацковић, владика Платон, 12
 Атанасијевић, Ксенија, 263

 Бабић, Стјепан, 125
 Бадалић, Јосип, 124
 Бајић, Ђорђе, 197, 200, 347
 Бакотић, Лујо, 35, 156, 157
 Балзак, Оноре де, 307
 Бан, Матија, 44, 82, 157, 163, 238
 Барац, Антун, 22, 23, 35, 44, 73, 181, 227, 241
 Барт, Ролан, 332
 Бахтин, Михаил, 46, 171, 286, 320
 Беницки, Павле, 64
 Бирнбаум, Хенрик, 125
 Белај, Велимир, 124
 Бећковић, Матија, 260, 281, 295, 327, 328, 330, 331
 Блок, Александар, 327
 Бован, Владимир, 272, 274, 347
 Богдановић, Давид, 19, 99, 241
 Богдановић, Димитрије, 218, 253, 284
 Богдановић, Милан, 196, 314, 347
 Богишић, Валтазар, 53, 148, 273, 347
 Богишић, Рафо, 124
 Бодлер, Шарл, 304, 305, 311
 Бодријар, Жан, 54
 Бојић, Лазар, 34, 37, 80, 81, 112, 260, 347
 Бојић, Милутин, 260, 312
 Бојовић, Драгиша, 258
 Бојовић, Злата, 46, 125
 Бор, Нилс, 45
 Бошковић, Јован, 17, 35, 95, 181, 211, 347
 Бошковић, Руђер, 53
 Бошковић-Стули, Маја, 124
 Бранковић, Ђорђе, 231, 256, 289
 Братулић, Јосип, 124
 Бринетјер, 212, 213, 214
 Брлић, Игњат, 73
 Броз, Иван, 131, 132, 352
 Бугарски, Стеван, 270
 Булатовић, Мнодраг, 324
 Бунјић Иван, 288

 Валери, Пол, 327
 Васиљев, Душан, 316, 328
 Васиљевић, Жарко, 315, 316, 328
 Велек, Рене, 46, 47
 Вебер, 124
 Везилић, Алексије, 231
 Венцловић, Гаврил Стефановић, 108, 231, 259, 288
 Верлен, Пол, 304

- Веселиновић, Рајко, 195
 Ветрановић, Мавро, 71, 159
 Видаковић, Милован, 213
 Винавер, Станислав, 316, 318
 Винце, Златко, 124
 Вињи, Алфред де, 303
 Виргилије, 308
 Водник Дрекслер, Бранко 19, 51,
 60, 181, 241
 Војновић, Иво, 238, 313
 Војновић, Лујо, 313
 Востоков, А. X, 60
 Вончина, Јосип, 350
 Ворен, Остин, 347
 Враз, Станко, 228
 Врховац, Радивој, 96, 207, 347
 Врховац Максимилијан, 134
 Вукадиновић, Алек, 327
 Вукадиновић, Божо, 351
 Вукадиновић, Миљурко, 325, 347
 Вукомановић, Алекса, 211
 Вукотиновић, Људевит, 135
 Вулетић, Витомир, 88, 89, 91, 92, 94,
 348
 Вуловић, Светислав, 17, 36, 95, 100,
 181, 211, 216
 Вучковић, Тихомир, 347
 Вучо, Александар, 315, 317

 Гавела, Буро, 210, 228, 348
 Гавриловић, Андра, 18, 20, 35, 38,
 43, 49, 54, 179-194, 227, 229, 239,
 348
 Гај, Људевит, 55, 73, 75, 76, 110, 126,
 135, 140, 175, 228
 Гагро, Божидар, 349
 Гадамер, Ханс Георг, 55, 56, 57
 Гађански, Иван, 332
 Галић, Војислав, 335
 Гвозденовић, Славомир, 335
 Гете, 307

 Геземан, Герхард, 35
 Гиљен, Клаудио, 9, 348
 Глишић, Милован, 307
 Глишић, Слободанка, 351
 Гондола, 166
 Гривец, Фран, 62
 Григорович, Д. В, 87
 Грос, Мирјана, 123, 124, 125
 Грујичић, Ненад, 270
 Грчевић, Фрањо, 215
 Грчић, Јован, 20, 35, 43, 49, 82, 100,
 180, 202, 206, 219, 229, 235, 239
 Губерина, Петар, 343, 348
 Гудељ, Петар, 336
 Гундулић, Иван, 53, 71, 95, 157,
 172, 202, 259, 281, 288, 289, 296

 Давичо, Оскар, 282, 315, 316, 319,
 321, 322
 Данило, Бањски, 254
 Данило, Пећки, 95, 254
 Даничић, Буро, 60, 93, 95, 103, 109,
 111, 130, 132, 175, 183, 184, 211,
 298, 348, 351
 Данојлић, Милован, 326
 Дединац, Милан, 295, 315, 317, 320
 Деђули, 166
 Деретић, Јован, 15, 52, 116, 122,
 217, 261, 348
 Дерида, Жак, 329
 Дилтај, Вилхелм, 57, 230, 231
 Димитријевић, Радимило, 15, 17,
 95, 122, 348
 Динић Кнежевић, Душанка, 162,
 348
 Добровски, Јозеф, 11, 19, 60, 61, 67,
 90, 98, 100, 138, 240, 341, 348
 Домановић, Радоје, 307
 Доментијан, 95, 254, 287
 Драгићевић, Ристо, 62
 Драгојловић, Драгољуб, 125

- Драинац, Раде, 316
 Држић, Марин, 71, 73, 95, 286
 Држић, Боре, 159
 Дучић, Јован, 260, 304, 306, 309, 310, 319, 331, 348

 Билас, Милован, 316
 Бого, Гојко, 330
 Борђевић, Слободан, 341
 Борђић, (Бурђевић) Игњат, 71, 73, 95, 288
 Борђић, Петар, 62
 Булинац, Павле, 231
 Бурић, Војислав, 264, 275, 280, 348
 Бурић, Милош, 263

 Елиот, Томас Стернз, 9, 281, 318
 Енгел, Иван Христијан, 42, 55, 155, 160
 Ескарпит, Робер. 104, 349
 Ередија, Хозе Мариа де, 304

 Жефаровић, Христифор, 231
 Живановић, Борђе. 62-65, 349
 Живановић, Синесије, 253
 Живковић, Драгиша, 80, 94, 291, 309, 349, 354, 355
 Живанчевић, Милорад, 62, 84, 122, 349

 Зечевић, Дивна, 125
 Змај, Јован Јовановић, 292, 294, 297, 296, 287, 288, 323
 Зоговић, Радован, 309
 Зола, Емил, 309

 Ивековић, Фрањо, 131, 132, 352
 Игњатовић, Јаша, 231
 Иго, Виктор, 297, 301
 Илић, Војислав, 306, 308, 309, 325, 327

 Илић, Јован, 308

 Јагић, Ватрослав, 13, 16, 17, 18, 21, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 44, 83, 92, 93, 99, 100, 112, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124-152, 157, 181, 184, 185, 187, 190, 199, 205, 206, 218, 219, 227, 228, 235, 240, 283, 341, 342, 349, 350
 Јакшић, Бура, 292, 294, 297
 Јанковић, Емануел (Манојло), 204, 231
 Јањушевић, Гојко, 326
 Јевремовић, Зорица, 125, 350
 Јеврић, Даринка, 330
 Јежић, Славко, 19, 22, 23, 24, 99, 156, 181, 227, 241, 350
 Јејтс, В. Б., 318
 Јембрех, Алојз, 124
 Јеремић, Драган, 326
 Јесперсен, Ото, 166
 Јефимија, 257
 Јиречек, Јозеф, 40, 65, 76, 77, 78, 117, 225, 237
 Јиречек, Константин, 65
 Јовановић, Александар, 326, 350
 Јовановић, Војислав М. 196, 215
 Јовановић, Петар, 298
 Јунгман, Јозеф, 60

 Калај, Бењамин, 150
 Караџић, Вук Стефановић, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 25, 48, 54, 60, 62, 63, 70, 73, 79, 80, 82, 83, 84, 90, 94, 100, 108, 109, 110, 111, 115, 122, 123, 125, 130, 131, 132, 139, 151, 155, 165, 176, 183, 184, 189, 190, 191, 199, 206, 207, 208, 228, 240, 247, 265, 269, 271, 272-279, 294, 300, 330, 340, 341, 342, 345, 348, 350, 352

- Катанчић, Матија Петар, 73
 Катичић, Радослав, 124
 Катул, 308
 Качић Миошић, Андрија, 73, 172, 202, 220, 251, 260, 350
 Кашанин, Милан, 144, 231, 258, 300, 301, 350
 Квапил, Мирослав, 124, 128, 129, 139, 140, 141
 Кекез, Јосип, 124
 Кираљи, Петер, 124
 Киш, Данило, 324
 Кмећ, Јан, 62
 Ковачек, Божидар, 197, 198, 200, 241, 350
 Ковијанић, Ристо, 62
 Кодер, Ђорђе Марковић, 296, 301, 302, 331
 Колар, Јан, 60, 63, 75, 189, 190
 Коларич, Рудолф, 60
 Колендић, Петар, 100, 196, 215
 Колунџија, Драган, 326, 333
 Комбол, Миховил, 19, 22, 23, 31, 99, 156, 158, 181, 227, 241, 263,
 Комненић, Милан, 325, 350
 Кон, Геца, 313
 Константин Филозоф, 251
 Константиновић, Зоран, 125, 350
 Копитар, Јернеј, 19, 34, 39, 42, 47, 48, 60, 61, 80, 109, 127, 165, 240, 284, 341, 350
 Копица, Владимир, 332
 Коржинек, Вацлав, 137, 138
 Костић, Ђорђе С., 62, 84, 350
 Костић, Звонимир, 330
 Костић, Лаза, 106, 112, 177, 294, 296, 297, 302, 303, 325, 331, 342, 350
 Костић, Слободан, 330
 Костић, Страхиња К., 353
 Кравцов, 280
 Крклец, Густав, 251, 323
 Крлежа Мирослав, 24, 316
 Кроче, Бенедето, 215
 Крстић, Круно, 343
 Кукуљевић Сакцински, Иван, 171
 Кулаковски, П. А., 133, 135, 349
 Кун, Томас, 39, 91
 Купишевски, Владислав, 124
 Куријер, К., 33, 34, 95, 98, 240, 351
 Лазаревић, Бранко, 173
 Лазаревић, деспот Стефан, 188, 255, 257, 260
 Лазаревић, Лаза, 307
 Лакан, Жак, 271
 Лалић, Иван В., 260, 268, 281, 327, 331, 332, 326
 Ламартин, Алфонс д., 303
 Лансон, Гистав, 231, 232, 233, 351
 Лесковац, Младен, 196, 214, 215, 248, 270, 290, 291, 351
 Леже, Луј, 175
 Лил, Леконт де, 304
 Ливада, Раша, 332
 Лорд, Алберт Б., 275, 276, 351
 Лукаревић, Јаков, 289
 Лукић, Велимир, 326
 Лукић, Никола, 64
 Лукић, Петар, 64
 Лунден, Сири Сведруп, 125
 Љубинковић, Ненад, 89, 90, 351
 Мажуранић, Антун, 135, 296
 Мажуранић, Иван, 204, 296, 298
 Мајков, А., 95, 351
 Максим, јеромонах, 258
 Максимовић, Десанка, 260, 295, 304, 315, 318, 331
 Маларме, Стефан, 304, 327, 331
 Малетин, Марко, 195
 Малетић, Ђорђе, 211

- Мамузић, Илија, 50, 351
 Мандељштам, Осип, 327
 Манојловић, Тодор, 316, 328
 Маретић, Томо, 130-132, 278, 351
 Маринковић, Радмила, 137, 138, 351
 Марко Пећки, 254
 Марков, Светозар, 275
 Марковић Кодер, Ђорђе, 296, 301, 302, 351
 Марковић, Вито, 333
 Марковић, Светозар, 106, 307, 351
 Матавуљ, Симо, 307
 Матић, Душан, 315, 316, 317, 320
 Матош, Антун Густав, 251, 313
 Медини, Милорад, 19, 99

 Мелвингер, Јасна, 336
 Менчетић, Шишко, 71, 95, 159
 Мијатовић, Зора, 348
 Миклошић, Франц, 60, 94, 98, 109, 110, 127, 147, 148, 341
 Милинчевић, Васа, 15, 96-100, 122
 Милисавец, Живан, 15, 62, 65, 84, 195, 351
 Милитар, Трива, 195, 200
 Милићевић, Милан, 132
 Милица, кнегиња, 255
 Милојковић, Анђелка, 125
 Милосављевић, Љубинко, 264, 351
 Милосављевић, Петар, 355
 Милошевић, Петар, 335
 Милтон, 286
 Милутиновић, Н. Коста, 156, 157, 165
 Милутиновић Сарајлија, Сима, 50, 73, 107, 189, 190, 240, 249, 272, 294, 295, 296, 302, 331, 328, 351
 Миљковић, Бранко, 281, 324, 326, 327, 331
 Митровић, Јеремија, 53, 118, 352

 Митрополит београдски Михаило, 254
 Михановић, Антун, 135
 Михаило, кнез, 90
 Михаиловић, Георгије, 62
 Мицић, Љубомир, 316
 Мишић, Зоран, 248, 249
 Мопасан, Ги де, 309
 Мореас, Жан, 304
 Мурко, Матија, 33, 36, 38, 276, 352
 Мушицки, Лукијан, 107, 176, 248, 249, 260, 291, 308
 Мушкатиrowић, Јован, 321

 Настасијевић, Момчило, 315, 318, 320, 322
 Недић, Владан, 259, 352
 Недић, Љубомир, 211, 212, 215, 216, 228, 229, 230, 231, 355
 Ненадић, Милан, 326
 Новак, Виктор, 62, 142, 352
 Новаковић, Стојан, 13, 15, 17, 18, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 44, 48, 52, 82, 88, 100, 103-123, 157, 180, 185, 197, 206, 207, 219, 225, 240, 248, 283, 284, 339, 352

 Његош, Петар Петровић, 132, 189, 190, 247, 248, 249, 272, 281, 291, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 303, 328
 Његош, Никола I Петровић, 296

 Обрадовић, Доситеј, 61, 70, 80, 83, 84, 98, 100, 105, 108, 140, 189, 197, 204, 205, 231, 233, 238, 247, 256, 288, 290, 348, 352
 Овидије, 308
 Опачић Ђаница, Станко, 270, 352
 Орбин, Мавро, 289, 352

- Орфелин, Захарија, 197, 204, 231, 249, 259, 281, 288, 352, 356
- Остин, Ворен, 341
- Остојић, Тихомир, 20, 35, 38, 43, 49, 53, 82, 100, 153, 180, 195-200, 215, 229, 230, 233, 238, 239, 240, 241, 270, 285, 290, 339, 352, 356
- Павић, Армин, 99
- Павић, Милорад, 52, 208, 218, 224, 233, 260, 261, 284, 285, 291, 292, 353
- Павковић, Васа, 325, 353
- Павлиновић, Миховил, 150
- Павловић, Драгољуб, 41, 46, 100, 119, 196, 210, 214, 215, 278, 353
- Павловић, Миливој, 62, 356
- Павловић, Миодраг, 120, 144, 247-250, 254, 257, 258, 259, 260, 264, 276, 305, 306, 315, 317, 320, 322, 353
- Павловић, Теодор, 50, 53, 70, 71, 203
- Палавестра, Предраг, 156, 198, 210, 214, 219, 229, 239, 240, 241, 284, 353
- Палацки, Франтишек, 60, 63, 64
- Палмотић, Јуније, 71, 95
- Панковић, Душан, 61, 353
- Пантић, Мирослав, 46, 100, 101, 210, 214, 233, 276, 353
- Пантић, Михаило, 281, 325, 353
- Патријарх Арсеније IV Шакабента, 131
- Патријарх српски Павле, 254
- Пацел, Винко, 83, 84, 142
- Пачић, Јован, 290, 292
- Пејовић Божидар, 352
- Пери, Милман, 275
- Перовић, Јован, 253, 165, 353
- Петковић Дис, Владислав, 306, 311, 312, 320
- Петковић, Новица, 355
- Петрановић, Богољуб, 272, 353
- Петров Ного, Рајко, 281, 330
- Петровић Алас, Михаило, 45, 353
- Петровић Бранислав, 327, 328, 333
- Петровић, Драгољуб, 331
- Петровић, владика Василије, 231, 237
- Петровић Његош, књаз Никола, 290
- Петровић, Растко, 295, 305, 315, 317, 322, 333
- Петровић, Светозар, 46, 47, 86, 87, 98, 101, 353
- Петровић, Теодора, 197, 354
- Пипин, Александар Николајевич, 33, 40, 44, 48, 86-102, 115, 118, 122, 123, 124, 225, 226, 240, 284, 339, 347, 348, 351, 354
- Пишчевић, Симеон, 290
- Плеханов, Г.В., 264
- Пољански, В. Д., 316
- Попа, Васко, 264, 266, 271, 281, 305, 315, 318, 320, 322, 354
- Поповић, Богдан, 211, 215, 216, 228, 229, 230, 231, 248, 304, 319
- Поповић, Јован, 315, 316, 352
- Поповић, Милош, 298
- Поповић Стерија, Јован, 204, 281, 291, 308, 341, 352
- Поповић, Миодраг, 15, 81, 79, 122, 204, 276, 280, 294, 348
- Поповић, Павле, 20, 21, 35, 38, 43, 44, 49, 52, 82, 100, 101, 102, 120, 153, 155, 157, 158, 177, 180, 183, 192, 196, 197, 201, 203, 206, 207, 210-229, 230, 233, 235, 238, 239, 240, 241, 248, 256, 284, 285, 339, 348, 354, 353

- Прерадовић, Петар, 51, 202, 251, 298, 299
 Придом, Сили, 304, 306
 Проперције, 308
 Прохаска, Драгутин, 19, 181
 Путанец, Валентина, 125
 Пуцић, Медо, 44, 82, 238,
 Пушкин, С. А., 307, 308

 Рабле, Франсоа, 286, 347
 Радовановић, Владан, 331
 Радовић, Борислав, 326, 327
 Радовић, Душан, 330
 Радичевић, Бранко, 197, 247, 248, 290, 292, 294, 295, 297, 30, 303, 320, 342
 Радојичић, Ђорђе Сп., 62, 144, 196, 215, 257, 258, 259
 Радојичић, Никола, 62
 Рајић, Јован, 80, 204, 231, 289
 Раичковић, Стеван, 295, 315, 318
 Ракитић, Слободан, 326
 Ракић, Милан, 260, 304, 319
 Раковац, Драгутин, 135
 Ранковић, Светолик, 307
 Рачанин, Кипријан, 231
 Рачанин, Јеротеј, 231
 Ређеп, Јелка, 276
 Рељковић, Антун Матија, 202, 204, 238, 350
 Рембо, Артир, 304
 Решетар, Милан, 146, 147, 149, 157
 Решин Гуица, Вујица, 331
 Рилке, 318
 Ристић, Јован, 34, 82, 94, 96, 97, 100, 112, 354
 Ристић, Марко, 196, 317, 339
 Ричардс, Ајвор Армстронг, 51
 Руварац, Иларион, 103, 228

 Савковић, Милош, 35, 36, 38, 49, 54, 100, 193, 226, 354
 Самарџија, Снежана, 125
 Самарџић, Радован, 156
 Самен, Албер, 304, 306
 Свети Сава, 73, 95, 116, 246, 254, 257, 281, 287
 Секулић, Исидора, 176
 Селимовић, Меша, 50
 Сент-Бев, Огист, 213, 214, 228
 Сервантес, 286
 Силуан, 257
 Симић, Чарлс, 336
 Симоновић, Љубомир, 260, 281, 330
 Симоновић, Драгољуб, 272, 278, 354, 355
 Скерлић, Јован, 20, 28, 36, 38, 43, 44, 53, 100, 106, 107, 120, 144, 179, 197, 199, 201, 203, 206, 216, 217, 218, 229-240, 248, 250, 256, 304, 339, 355
 Сосир, Фердинанд де, 7
 Спасић, Александар И, 347
 Спасович, В. Д., 40, 82, 91, 96, 226, 354
 Срезњевски, И. И., 87, 89, 90, 91, 97
 Срезјевић, Душан, 306
 Сремац, Стеван, 307,
 Стајић, Васа, 189, 355
 Станојевић, Станоје, 21, 23, 156, 227
 Степанчев, Стивен, 323
 Степовић, А., 96, 207
 Стефан Немања, 254
 Стефан Првовенчани, 73, 254
 Стефановић, Мирјана Д., 80, 81, 90, 355
 Стефановић, Павле, 214
 Стојановић, Иван, 19, 20, 35, 38, 42, 49, 56, 153-174, 222, 229, 230, 239, 355
 Стојковић, Атанасије, 80

- Стојковић, Атанасије, 80
 Стратимировић, Стефан, 64, 204
 Стули, 73
 Суботин Голубовић, Татјана, 125
 Суботић, Јован, 13-17, 19, 53, 82, 85,
 90, 94, 95, 100, 112, 138, 139, 185,
 187, 203, 283, 291, 339, 355
 Тартаља, Иво, 215, 355
 Тасо, Торквато, 286
 Текелија, Сава, 290, 341
 Тен, Иполит, 212, 213, 232
 Теодосије, 254, 287
 Теофан, игуман, 253
 Тешић, Гојко, 355
 Тимотијевић, Божидар, 326
 Тито, Јосип Броз, 23, 24, 49, 242
 Терлаич (Трлајић), Григорије, 80,
 231
 Тешић, Гојко, 350
 Томић, Сима Н., 62, 115, 116, 355
 Тонтић, Стеван, 325, 335, 355
 Томазо, Никола, 44, 238
 Трифуновић, Ђорђе, 257, 258, 259
 Ђипико, Иво, 238
 Ђоровић, Владимир, 25, 197, 205,
 270, 290, 352
 Ђурчин, Милан, 304, 312
 Ујевић, Тин, 251, 318, 323
 Урошевић, Влада, 336
 Успенски, Борис, 43, 350
 Утјешановић Острожински, Огње-
 слав, 228, 229, 251, 298
 Фабрис, Антон, 153
 Филип, Михајл, 62
 Филиповић, Драгољуб, 260
 Флобер, Гистав, 309
 Фослер, 215
 Фрај, Нортроп, 33
 Франгеш, Иво, 51, 99, 241
 Фридрих, Хуго, 311, 355
 Хајдегер, Мартин, 55, 57
 Хајзенберг, 43
 Хекторовић, Петар, 71, 148, 208,
 Хердер, 47, 60, 61, 351
 Хјелмслев, Луис, 265
 Хомер, 273
 Хорације, 308
 Хуберт, Росел, 348
 Цамблак, Григорије, 95, 251, 260
 Цара, Тристан, 317
 Црњански, Милош, 260, 295, 305,
 315, 316, 319, 320, 322, 333
 Чајкановић, Веселин, 258
 Чарнојевић, Арсеније III, 134
 Чернишевски, 307
 Чатман, Сејмур, 46, 355
 Чубелић, Твртко, 125
 Чубрановић, Андрија, 71
 Чурчић, Лазар, 197, 356
 Џонић, Урош, 214
 Шафарик, Јанко, 65
 Шафарик, Павел Јозеф, 10, 11, 13,
 15, 17, 20, 33, 34, 38, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 48, 49, 60-85, 90, 94,
 97, 109, 110, 113, 114, 115, 117,
 122, 127, 138, 139, 142, 165, 180,
 191, 219, 224, 225, 228, 236, 237,
 240, 284, 339, 341, 349, 350, 351,
 355, 356
 Швелец, Фрањо, 124
 Шекспир, 286
 Шерер, Вилхелм, 213, 232
 Шнцел, Мирослав, 241

Шкловски, Борис, 267
Шлајхер, 109
Шоп, Иван, 347
Шпицер, Лео, 215
Штефан, Флорика, 333
Штос, Павао, 135,
Штросмајер, Јосип Јурај, 117, 342
Шулек, Богослав, 99, 142, 147, 356
Шурмин, Ђуро, 18, 19, 35, 41, 42, 43,
44, 45, 51, 120, 157, 180, 181, 184,
202, 203, 206, 219, 226, 227, 240,
241, 351, 356

О ОВОЈ КЊИЗИ

Распад друге Југославије 1991. није значио само распад једне државе, већ и распад многих система, па и система југословенских књижевности које су се до тада изучавале као целина. У новој ситуацији требало је много шта мењати у систему културе и образовања; уместо једног система градити други.

Као редовни професор на новосадском Филозофском факултету на предмету Методологија проучавања књижевности, сматрао сам својом професионалном обавезом да се ангажујем у тражењу решења за систем српске књижевности у новим условима. То значи да из сфере академских бављења понудим конкретна методолошка решења, научно оправдана и у складу са интересима српског народа.

Предложио сам и припремио за штампу две едиције књига које би помогле да се успостави систем српске књижевности: едицију *Историје српске књижевности* и едицију *Антологија осам векова српске поезије у осам књига*. Сви проблеми српске књижевности овим едицијама, разуме се, не могу бити решени: али могу бити решени они главни, који се тичу њеног корпуса, њене традиције, односа целине и делова итд.

Да објави обе едиције прихватила је Просвета из Ниша. Овај издавач, међутим, није успео да обезбеди средства за штампање ових едиција. Одлучио сам зато да резултате до којих сам дошао прикажем тако што ћу у једној књизи објавити предговоре писане за обе едиције.

Ово никако не значи да одустајем од намере објављивања едиција које су спремљене за штампу. Напротив, ову књигу треба схватити и као позив за помоћ да се то учини.

У Новом Саду, на Видов дан 1996.

ПРИШТИНСКИ ТРИПТИХ

У тепшким годинама по српски народ и његову културу објављене су у Приштини три моје књиге: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997). Књиге је објавила Народна и универзитетска библиотека у едицији *Светилник*. Управник Библиотеке и уредник едиције био је проф. др Слободан Костић. На заједничкој промоцији тих књига, у амфитеатру Библиотеке, у време видовданских свечаности 1997. године, проф. Костић их је назвао *Приштинско трокњижје*.

Свака од тих књига је посебна целина, али су оне по темама и проблемима којима се баве међусобно повезане. Заједничко им је што се, на различите начине, залажу за очување и идентитета и интегритета српског народа, његовог језика и његове књижевности. Ове књиге носе у себи трагове протеклих збивања у времену у којем су настале. Све три књиге повезује једна идеја која се управо у њима рађала: идеја о обнови србистике. Та идеја је наставила да се остварује у часопису *Србистика/Serbica* који смо (1998) покренули и уређујемо проф. Костић и ја. И часопис, као и те књиге, део су догађаја који се може означити изразом *обнова србистике*.

*

Ово друго издање књиге *Систем српске књижевности* идентично је са њеним првим издањем. Унете су само коректорске, лекторске и сличне исправке.

П. М.

Петар Милосављевић
СИСТЕМ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Требник – Београд

За издавача

Ранко Кебара

Уредник

Бранко Стојановић

Рецензенти

Синиша Јелушић

Слободан Костић

Слог и корице

Мирјана Исаков

Штампа

Чигоја – Београд

Тираж

1000

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

886.1(091)

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар

Систем српске књижевности / Петар
Милосављевић. - Београд : Требник, 1999
(Београд : Чигоја штампа). - 367 стр. ; 21 см. -
(Изабрана дела / Петар Милосављевић. коло 1)

Тираж 1000. - Библиографија: стр. 347-356.

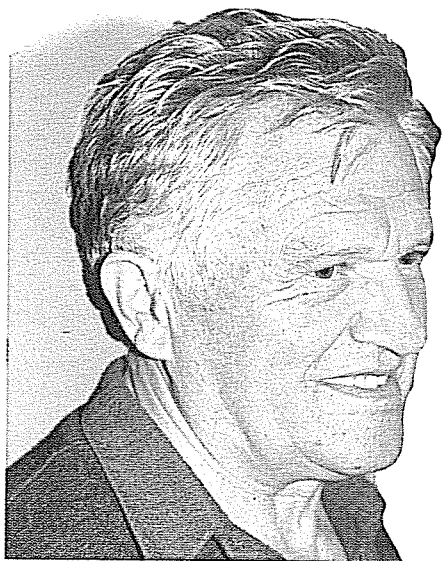
- Регистар.

Систем српске књижевности - Милосављевић
ISBN 86-7216-0207

886.1.09

а) Српска књижевност

ИД=79287052

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ (1937)

професор је Методологије проучавања књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је главни уредник Поља (1965-68) и уредник Летописа Матице српске (1969-79). Сада је главни уредник Србистике/Serbice. Објавио је збирку песама Блокада (1967), роман Нови Сад на ватри (1989) и Дrame (1991). Највише његових књига је из области проучавања књижевности: Традиција и авангардизам (1968), Поетика Момчила Настасијевића (1978), Живот песме Лазе Костића "Santa Maria della Salute" (1981), Реч и корелатив (1983), Методологија проучавања књижевности (1985), Триптих о Лази Костићу (1990), Теоријска мисао о књижевности (1991), Теорија белетристике (1993), Српски национални програм и српска књижевност (1995), Систем српске књижевности (1996), Срби и њихов језик (1997), Теорија књижевности (1997).